

Karcag a világháborúk idején
Közélet, politika, intézmények és hadtörténet

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Történelemtudományok tudományágban

Írta: *Pintér Zoltán Árpád* okleveles történelem – földrajz szakos tanár
Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
(Történelmi programja) keretében

Témavezető: Dr. Barta Róbert

Dr.
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 2016.

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2016.

„Én Pintér Zoltán Árpád teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

DOKTORI (PH.D.) ÉRTEKEZÉS

Karcag a világháborúk idején
Közélet, politika, intézmények és hadtörténet

Pintér Zoltán Árpád

Témavezető: Dr. habil. Barta Róbert Ph.D.
Tanszékvezető egyetemi docens,
DE BTK Történelmi Intézet Egyetemes Történelmi Tanszék

Debreceni Egyetem
BTK
Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
Debrecen, 2016.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	8
1.1. A dolgozat tagolása, szerkezete	10
1.2. Alkalmazott módszerek, célkitűzések	11
1.2.1. Célkitűzések az I. világháborús karcagi hátországi viszonyok feltárásában	12
1.2.2. Célkitűzések Karcag II. világháborús eseményeinek feltárásában	13
1.3. Karcag népesedési és felekezeti helyzete a XX. század első felében.....	16
1.4. Mi az a hátország? A hátország fogalomkör dimenziói	19
2. A téma historiográfiája	24
2.1. Karcag 1914–1920 közötti hátországtörténetének forrásai	26
2.2. Források a második világháborús karcagi eseményekhez.....	34
KARCAG ÉS A NAGY HÁBORÚ	41
3. A szarajevói merénylet és a hadüzenet karcagi visszhangjai	41
4. Anyagi természetű veszteségek – Karcag világháborús áldozatvállalása	46
4.1. Aranyat Vasért mozgalom	46
4.2. Hadikölcsön jegyzések Karcagon	51
4.3. Rekvirálások, kényszerintézkedések.....	56
4.3.1. A karcagi „mezőgazdasági kibocsátás” változásai a háborús években	59
4.3.2. A református egyház harangjainak rekvirálása	61
4.4. A jegyrendszer bevezetése és jellemzői Karcagon	64
5. A karcagi katonák a birodalmi hadszervezetben	67
5.1. A bevonulás rendszere, hadba hívott korosztályok a világháborúban	70
5.2. Hadiérettségi során bevonult karcagi diákok	74
5.2.1. A Karczagi Református Főgymnasium hadiérettségét tett diáksága	74
5.3. Az osztrák–magyar hadseregszervezet Karcagról sorozott állományának veszteségei	76
5.4. Az I. világháborúban elesett karcagi hősök emlékműve	79
5.5. Gazdasági munkára igénybe vett katonai csapattestek, hadifoglyok és női szerepvállalás Karcagon	81
5.6. Osztrák–magyar gyermeknyaraltatási kezdeményezés	84
6. Hadsegélyező- és hadijótékonysági tevékenység a Karczagi Református Főgymnasiumban	87
6.1. Vöröskereszt tartalék–hadikórház a Karczagi Református Főgymnasium épületében	89
KARCAG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT	93
7. Karcag 1918–1919-ben	93
7.1. Bonyodalmak a nemzetőrség megszervezésében.....	93
7.2. Politikai zűrzavar és társadalmi békétlenség 1918 végén	95
8. A Tanácsköztársaság karcagi eseményei	99
9. A román megszállás	105
9.1. A román hadsereg által elkövetett atrocitások	110
9.2. A Vörös Hadsereg ellentámadása	113
9.3. A tízhónapos román megszállás anyagi természetű veszteségei	115
9.4. A Karczagi Református Főgimnázium korabeli helyzete	117
10. A konszolidáció útján: román kivonulás, a nemzeti hadsereg beérkezése Karcagra	119
10.1. Az 1920. évi nemzetgyűlési választások és az ellenforradalmi rendszer kiépülése Karcagon.....	122
10.2. A Vitézi Rend helyi megszerveződése.....	124
10.3. Külpolitikai botrány Horthy 1923-as karcagi beszéde miatt.....	126
10.4. Választások és politikai átrendeződés 1921 és 1939 között.....	134
11. A karcagi választókerület képviselőválasztási küzdelmei 1922–1939 között	146
KARCAG A II. VILÁGHÁBORÚBAN	154
12. A világháború hatásai Karcagon: ellátási zavarok, a jegyrendszer és rekvirálások	154
13. A háborúba lépés és a háborús hétköznapok Karcagon	159
13.1. A hadsegélyezés és hadijótékonyság II. világháborús megnyilvánulási formái	160

13.2. A karcagi laktanyában állomásozó zászlóalj alakulattörténete	162
13.2.1. A 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj	162
13.2.2. A karcagi 10/III. gyalogzászlóalj története	166
13.2.3. A 10/III. karcagi zászlóalj a háborúban	168
14. A helyi zsidóság sorsa	173
14.1. Társadalmi kirekesztés és ellehetetlenítés: antiszemitizmus a második világháborús Karcagon....	173
14.2. Munkaszolgálat és gettósítás.....	177
14.3. Karcagi református lelkészek humanitárius tevékenysége a vészidőszak idején.....	180
14.4. A zsinagógai tóratekercek biztonságba helyezése	181
14.5. Deportálás Karcagról, a karcagi zsidók sorsa	182
15. A Karcag környéki harcok	185
15.1. A Karcag környékén vívott ütközetek első napja, október 9. hétfő	186
15.2. A Karcag környékén vívott ütközetek második napja, október 10. kedd.....	194
15.3. A Karcag környékén vívott ütközetek harmadik napja, október 11. szerda	195
15.4. A Karcag környékén vívott ütközetek negyedik napja, október 12. csütörtök.....	200
15.5. A német légielő bombatámadásai a Karcagon állomásozó szovjet erők ellen	201
16. Karcag város második világháborús veszteségei.....	203
16.1. A Karcag környéki harcok jelentősége az alföldi páncéloscsata idején	203
16.2. Áldozatok.....	203
16.3. A megszálló szovjet csapatok fosztogatásai és kártételei a városban	204
16.4. A református templomban okozott károk	205
16.5. A politikai élet újjászerveződése.....	209
16.6. A karcagi közbizonyban keletkezett károk a második világháborúban	210
16.7. Demográfiai és egészségügyi helyzet a városi harcok után	212
16.8. Az ipari üzemek helyzete a városi harcok után.....	213
16.9. Az állatállományban keletkezett károk	213
16.10. A közigazgatás újjászervezése az 1944. októberi harcok után.....	214
16.11. A „régvi világ” eltűnése	215
17. A Karcagi Református Gimnázium az 1939–1944 közötti iskolaévekben	216
17.1. A Karcagi Református Gimnázium felekezeti összetétele, változása a XX. század első felében ...	216
17.2. Az 1944–45-re tervezett iskolaév eseményei.....	220
17.3. Az iskola tanári karának sorsa	221
17.4. Az iskola tárgyi gyűjteményeiben keletkezett károk	222
ÖSSZEGRZÉS.....	224
FÜGGELÉK.....	229
18. A város korszakbeli történetének meghatározó személyiségei	229
18.1. Dr. Szentesi Tóth Kálmán.....	230
18.2. Dr. P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső	232
18.3. A „karcagi Lyoyd George”: Csontos Imre	234
18.4. Dr. Pásztor Géza	236
18.5. Dr. Hajnal István.....	238
18.6. Esettanulmány két karcagi katonatiszt pályájáról	240
18.6.1. Dr. Rimaszombati Imre	240
18.6.2. Mayer (Mozsory) Antal	247
18.7. Karcag I. világháborús hősi halottainak névsora	251
18.8. A Karcagi Református Főgimnáziumhoz köthető áldozatok névsora	254
18.9. Karcag II. világháborús hősi halottainak és áldozatainak névsora	255
18.8. Képi mellékletek	258
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	272
19.1. Levéltári források.....	272
19.2. Nyomatott források, forrásgyűjtemények, törvények	277
19.3. Nyomatott sajtóanyag	279
19.4. Feldolgozások és szakirodalom 1914 – 1945.....	285

19.5. Feldolgozások és szakirodalom 1945 – 2015.....	286
19.6. Egyéb források, forráscsoportok, felhasznált adatbázisok jegyzéke	290
19.7. A témához kapcsolódó szerzői publikációk és konferencia szereplések.....	291
20. Absztrakt	293
21. Summary	294
Köszönetnyilvánítás.....	295

A háború nemcsak a fronton ölt, ölt itthon is! (...) Nincs időnk megállni az egyéni sírok mellett, a tömegsírok is oly számosak, hogy rövid szertartás jut ezeknek is. (...) A közvéleménynek pedig ki van nyitva az ajtó, bebocsáthatja az újat, akiben hisz, ember lesz az is, akiben nyerni vagy csalódni lehet! Mindegy! Újnak kell jönni, mert a múlt elbukott, az emberek pedig elsősorban hinni akarnak!¹

¹ Dr. Szentesi Tóth Kálmán nyugalmazott karcagi polgármester publicisztikai gondolata 1921-ből. In.: Nagy-Kunság, XLVI. évf., 7. szám, 1921. január 3. „Bevonom a vitorláimat.”

1. Bevezetés

Adott háborús időszak hátországának mindennapjai rendszerint másodlagos jelentőséggel bírtak a háború ténye mögött. A történelmi kutatások elsődlegesen azt a rendhagyó létállapotot kívánták elemezni, mely a harcok és hódítások epikus és véres eseményeivel időszakosan átformálta a társadalom morális, politikai és gazdasági rendjét, szikraként viselkedve katalizálta a társadalom mélyén megbúvó folyamatokat, felszínre hozva a békeállapot idején alig látszó törésvonalakat. Nem csoda hát, ha a szakma kutatói elsődlegesen rendszerint a gyújtópontot vizsgálták, és majd csak utána azt, hogy az mit égetett fel. A hadiesemények szörnyűségei reflektorfényben látszódtak a közvélemény számára, de tévedés volna azt hinni, hogy a mögöttes terület az eseménytelenség árnyékában feküdt. A hátország nem volt álmos és eseménytelen térszíne a háborúnak. A hadiesemények alakulása végső soron azon dőlt el, hogy mekkora számban és kiket mozgósítottak a közösségekből, a front miképp érintette egy társadalmi csoport életterét, kik és milyen nehézségek árán látták el élelemmel, egyenruhával vagy hadianyaggal az életteréből kiszakított fiatalokat. Azokat a fiatalokat, akiknek elvárt kötelességük volt a háború idején azon erkölcsi irányelvek megszegése, melyekre a béke létállapotában tanították. Ennélfogva a háború fogalomköre egzakttá és nehezen körülhatárolhatóvá vált, hisz az nem állt meg a csatamező szélén, hanem mélyen begyűrűzve a hátországba, átszötte és magába foglalta az otthon maradtak közösségét, akik éppúgy szereplőivé váltak az anyagcsatáknak és offenzíváknak, mint a közkatonák, akiket a mozgósítási mechanizmus a csatamezőre vezényelt.

Épp ezért meglátásom szerint a hátország mindennapi folyamatainak és közgondolkodásának megértéséhez nem elég a leíró jellegű történelmi vizsgálatok gyakran önmagában tévútra vezető alkalmazása. Nem elég úgymond felülnézetből, az utókor bölcsességével elemezni a gazdaság mutatószámait, kvantitatív eszközökkel értékelni egy háború veszteséglistáit, az eltérő ideológiájú nagypártok választási eredményeinek hatását az eseménytörténetre, a politikai és katonai elit magatartását, a bürokrácia hatékonyságát, vagy a konfliktusok természetrajzát.

A sokrétű, eltérő természetű és keletkezési helyű források széles csoportjaira támaszkodva ki kell lépünk a saját korszakunk viszonyaiból és (megfelelő kritikával élve) be kell illeszkedni a vizsgált éra alkotói történelmi keretbe. Szintén meghatározó vezérelv, hogy egy erősen lokális kötődésű téma feldolgozásában a helyben keletkezett forrásoknak szükséges dominálni, noha ezek felkutatása gyakran nagyobb kihívás, mint a nagy levéltárak őrzött anyagának feltárása. Ehhez remek fogódzót kínált a helyi sajtó korabeli anyagának elemzése, a városi és vármegyei politikai vezetés levelezése, testületi jegyzőkönyvei, az egyházi adminisztráció helyben és az

egyházmegyében, egyházkerületben fennmaradt iratanyagai, a korszak meghatározó személyiségeinek utóbb keletkezett memoáirodalma, a helyi intézmények, iskolák intézményi anyagai, vagy a helyben marginális pozícióban lévő csoportok (pl. izraelita hitfelekezet) iratai. E különböző forráscsoportok kritikai szintézisének keresztül olyan többször átszűrt képhez juthatunk, mely már alkalmas és méltó az eseménytörténeti beépítésre.

A következőkben ennek a gondolatnak kívántam megfelelni, és közreadni e Karcag város helytörténeti kutatásaihoz kötődő dolgozatot, melynek célja a város I. és II. világháborús háttérviszonyainak hiteles bemutatása.

2014-ben kerek centenáriumát ültük a rövid XX. század „öskatasztrófájaként”² kirobbanó Nagy Háborúnak, egyszersmind 70. évfordulójára emlékeztünk a Magyarország belső területein lezajlott II. világháborús harcoknak, és az ezzel csaknem párhuzamosan zajló holokausztnak. A hazai tudományos életben hadtörténeti és ehhez szorosan kötődve háttérviszonytörténeti konferenciák és kutatási programok, egyesületek és közhasznú szerveződések sora látott napvilágot, melyek mind egy irányba mutattak. Feltárni a két világégés eddig homályban maradt területeit, újraértelmezni hazánk és nemzetünk ezekben betöltött szerepét, új nézőpontokból megközelíteni az ismert eseményeket, új forráscsoportok bevonásán át élesebb és hitelesebb képet adni a rövid huszadik század első felének európai testvérháborúiról, és az azokban kibontakozó folyamatokról. Több emberöltő távlatából szemlélve nem titok, hogy a fentebbi háborús események között ok–okozati összefüggések egész láncolata húzódott meg. Példaképpen a történetileg régen meglévő, de az I. világháború által felszínre hozott társadalmi és politikai válságtünetek vezettek el a soknemzetiségű történelmi országterület megbomlásához, és a trianoni béke nemzetünket szétszakító egyéb intézkedéseihez. A két világháború között országunk külpolitikai mozgásterének beszűkülése illetve az alkotmányos fékjeit vesztett totális diktatúrák felé való orientációja vezetett a régi–új politikai elit lassú szélsőjobbra tolódásához, majd az egyre tágabb teret nyerő társadalmi kirekesztés politikájához. A területi revízió további sikereiben bízó, s így meggondolatlanul a tengelyhatalmak oldalán a II. világháborúba lépő Magyarország elköteleződése a német hatalmi érdekek mellett a politikai szuverenitás elvesztéséhez vezetett. A német megszállókat felváltó szovjet Vörös Hadsereg és az általa támogatott szovjetbarát rezsim hatalomra segítése hosszú távú hatásokkal járt mind a politikai önrendelkezés, mind a dolgozat tárgykörének emlékezetpolitikai megítélésére nézve. A sztálini típusú totális diktatúra nemzetünk kulturális sokszínűségének, történeti hagyományainak is gátat szabott és idegen eszmék vasmarkába

² George Frost Kennan aforizmává vált gondolata az I. világháborúról. Eredeti megfogalmazásában *"the great seminal catastrophe of this century"*. In.: *George F. Kennan: The Decline of Bismarck's European Order. Franco-Russian Relations, 1875–1890*. Princeton, 1981. 3.

kényszerítette a nemzetünket. Noha a levéltárak iratanyaga, a memoárirodalmak és egyéb források sora jelentős mennyiségben álltak rendelkezésre a hiteles történeti rekonstrukciókhoz, 1945-öt követően hosszú évtizedeken át nem lehetett sem az első- sem a második világháború kiváltotta politikai és társadalmi hatásokról, eseményekről forráskritikai igényvel értekezni. Ehelyett megfelelő egy ideológiai irányvonalnak, egyoldalú, és gyakran a valóságot részben elfedő munkák jelenhettek csak meg. Egy teljesen új történészgeneráció felnövekedése, s 1945-öt követően mintegy harminc évnyi időtáv tette csak lehetővé az 1970-es évek végétől, hogy a folyamatok feltárását nem ideológiai színezetű lencsén átszűrve, hanem a valószínűsíthető formájukban tárhassuk fel. Ahogy Tacitus fogalmazta:³ „*Sine ira et studio*”, azaz „*Harag és részrehajlás nélkül*” kell az eseménytörténetet interpretálni, amennyire csak lehetséges, elsődleges forrásokra alapozva bemutatni. Immár több emberöltővel meghaladva e dolgozat vizsgálati évkörét, tehát Karcag esetében 1914-től a második világháborús szovjet megszállásig, 1944 októberéig tartó időszakot, kellően megérett az idő egy történettudományi értelemben véve alapos munka közreadására.

1.1. A dolgozat tagolása, szerkezete

A disszertáció két nagy egység köré csoportosult. Karcag város első- és második világháborús viszonyait fogta át. E kettős súlypont közötti időtáv főbb folyamatainak szükségszerű bemutatása, és az eseménytörténet hosszú időtávú folyamatainak átkötése végett három főfejezetre bontottam a dolgozatot. Az első főfejezet tisztán hátországtörténet, a Nagy Háborús Karcag háborús létállapotának számos szempontú bemutatása és elemzése. E hátországtörténeti vizsgálatot – a város két világháború közötti folyamatait felvázoló – nagyobb terjedelmű köztes fejezettel fűztem hozzá a második világháborús Karcag hátországi és háborús viszonyait bemutató harmadik főfejezethez. A köztes, második főfejezet az 1918 ősztől lezajlott országos események helyi reprezentációját mutatja be a helyi politikai élet megrendülésével, az 1919. március végi tanácsi rendszer, majd az 1919. április 9-től 1920. március 3-ig tartó román megszállás időszakáig. A nemzeti hadsereg bevonulását követő ellenforradalmi rendszer felállása és konszolidációja csak vázlatosan képezte a dolgozat tárgyát, elsősorban csak átkötő szerepet töltött be, és azon jelenségekre összpontosított, melyek meghatározó súllyal hatottak a második világháborús időszakban. A harmadik főfejezet a második világháborús főbb helyi történéseit, illetve a helyi történések regionális és országos hatásait tárta fel, mind hátország történeti, mind hadtörténeti vonalon. Ezen utolsó főfejezet

³ Tacitus: Ab excessu divi Augusti „Annales” 1. caput 1.

témahálója így kettős súlypontozású. Részint a világháború kirobbanása, majd a magyar hadba lépés körüli hátszói viszonyok feltárását és helyi történéseit követő eseménysorra épült, majd az addig hátszói szerepkört betöltő város 1944. októberi viszonyaira, a helyi harcok sodrára összpontosított. 1944. október 9. és 12. között rendkívül hangsúlyos szerep jutott a város környékén vívott szovjet–német páncélos ütközetnek, melyben akaratán kívül a város belterülete is súlyosan érintett volt. E harcok lokális vonatkozásai és a világháborús részvétel mérlege zárja a harmadik főfejezetet. A dolgozat mindhárom főfejezete kiegészült a város református gimnáziumának világháborús szerepéről szóló elemzéssel. A dolgozat így egy újabb megközelítésből, „az iskolapad irányából” tárta fel a hátszói hétköznapokat.

1.2. Alkalmazott módszerek, célkitűzések

A dolgozat nem titkolt célja volt Karcag város első és második világháborús szerepvállalásának hátszói központú bemutatása, a két háború helyi hatásainak vizsgálata. Mivel a hátszói folyamatok gyakorlatilag nem elválaszthatók a helyi politikai folyamatoktól, gazdasági teljesítőképességtől és esztörténeti változásoktól, ezért a vizsgálat helytörténeti alapokra építkezett, azaz szaktudományos értelemben a hátszói folyamatokra koncentráló helytörténeti vizsgálat. E kutatás a rendelkezésre álló és alternatívaként felkínálkozó forráscsoportok széles körű bevonásán keresztül kívánt módszertanilag széles körű, forráskritikai értelemben hiteles és részletgazdag képet alkotni a vizsgálat tárgyáról és évköréről. A levéltári és szakirodalmi források csoportján túl nagy hangsúlyt kaptak a feldolgozásban az eddig kevésbé bolygatott sajtóanyagok (bizonyos esetekben bevonva az országos és nemzetközi sajtótermékeket is), az eseményeket kortársként átélő karcagi kötődésű adatközlőktől átvett gyűjtemények és – amennyire ez a bő hetven év távlatából lehetséges – az oral history alapú információ közlés is. Ugyan a vizsgált település az első világháború egészében a front által érintetlen, a háborút követő mintegy 10 hónapos román uralom egy részében azonban heves harcok színtere volt. Szintén meghatározó volt a második világháború idején is az a mintegy két hétnyi (1944. október 8. és október 21. között) időszak, mely során a város érintett volt a fronteseményekben, illetve a német részről a szovjet összevonások ellen bevetett légi csapásokban. E heves és meghatározó harcselekmények feltárása módszertanilag egy másik műfaj, nevezetesen a hadtörténeti vizsgálat igényét is megkövetelte.

1.2.1. Célkitűzések az I. világháborús karcagi hátországi viszonyok feltárásában

A hátország a Nagy Háborúban a győzelem kulcsát képezte, ennek az elhúzó háborúban jelentkező anyagháborús elv az oka. Karcag város a vizsgált 1914–1918 közötti időszakban rendezett tanácsú, kis közepváros mezőgazdasági és agrár–ipari profillal. Nyilvánvaló, hogy szerepkörét tekintve és stratégiai értelemben nem kimondottan hangsúlyos település, interdiszciplináris megközelítésű hátországtörténete nem adhat teljes képet az Osztrák–Magyar Monarchia háborús szerepvállalásának és nem katonai természetű összeomlásának minden kérdésére, ahogy hazánk II. világháborús szereplésének miértjeire sem. De mint látni fogjuk, nem is ez a kitűzött cél! Perspektivikus megközelítésben egy birodalmi rendszer kis elemén vizsgálva a háborús létállapot kihívásait: a (háborús) társadalom összetételére, eszmei irányultságára, gazdasági terheire s összességében kimerülésére nézve egy friss nézőpontot nyerhetünk a nagy léptékű vizsgálódások és események feltárásához.

E munka Karcag rendezett tanácsú város példáját vetíti elénk, mely az első világháború 51 hónapos tombolása alatt gazdasági, politikai, eszmetörténeti értelemben alapvetően és irreverzibilisen megváltozott. A várost az országon belüli belső fekvése miatt közvetlenül nem érintette a háború. Mégis, a frontharcok veszteséglistájára került mintegy hatszázötven fő innen sorozott katona, több generáció szerzett a frontokon egy életre szóló fizikai vagy rejtett, mentális sérülést. A város közvagyon, intézményei, alapítványai a hadikölcsönjegyzések, gyűjtőprogramok, rekvirálások során kimerültek, tönkrementek.⁴ A lakosság nélkülözése, a jegyrendszer s a hegységkeretről érkező menekült hullám ellátása miatt hatalmas méreteket öltött. A háború idejének nagyobb részében szükségkórházat tartott fenn a város, szintén önerejéből szállást (kosztot, kvártélyt) biztosított több hátravont közös gyalogezrednek. A korábban elfogadott urbanizációs célkitűzések elmaradtak, az 1919-es válságidőszakban (Tanácsköztársaság, román megszállás) a lakosság tekintélyes hányada elfordult a hagyományokkal szakító, nemzetidegen közélettől, kisebb része elmenekült, vagy kollaborált a megszálló román csapatokkal. Felmerülhet így a kérdés, a város polgári, illetve birtokos–paraszti társadalmának anyagi–gazdasági helyzete mindezek hatására milyen mértékben rendült meg? A konzervatív birtokos paraszti társadalom a háborús és politikai összeomlás, majd az ezt követő hatalmi újrendeződés – így a monarchia bukása, a „Károlyi időszak” erélytelen bel- és külpolitikája, a Tanácsköztársaság, majd az idegen (román) megszállás és fosztogatás – miatt súlyos válságba került. Hogy milyen válságtünetek és megoldási stratégiák

⁴ A város, annak egyházi felekezetei, alapítványai, köztisztviselői, lakosai a nyolc hadiköltvény jegyzés során több millió korona értékben váltottak hadikölcsönt. Tétélesen lásd: Anyagi természetű veszteségek c. fejezet.

kövezték az eseményeket, és miképp hatottak ezek a lakosság eszmetörténeti változásaira, szintén nem megkerülhető kérdés a háborús létállapot hátországi hatásainak vizsgálatakor.

A dolgozat e fejezetében a következő kérdésekre kerestem a választ:

- Igazolható-e bármilyen kapcsolat a helyi hadsegélyezés gazdasági terhei és a háborúhoz való eszmei viszonyulás között?
- Milyen mértékűek a „tűrészatárai” a háborús létállapotú társadalomnak?
- Milyen változások indultak meg a karcagi közéletben a háború alatt és után?
- Irreverzibilisen átalakult-e a helyi társadalom, vagy megőrizte a háború előtti főbb jellemvonásait?
- A dualizmus keretei között nevelkedett karcagi diákság háborús részvételének mértéke igazolja-e a keresztény–hazafias szellemiségű oktatás eszközeit és eredményeit?
- A helyben meghatározó református egyháznak volt-e kohéziós összetartó ereje és hatása a háború bő 51 hónapjának idején?

Habár a két világháború közötti karcagi viszonyok nem képezték szorosán a dolgozat témájának gerincét, ezek feltárása nélkül kétséges, hogy mennyire nyerhetnénk egységes képet a második világháború helyi hatásairól. Szükségszerűnek találtam tehát az 1920–1938 közötti karcagi közállapotokkal kapcsolatban megfogalmazni néhány kérdést, felvetést, melyek mentén vizsgálódva kapcsolni lehet egymáshoz olyan események láncolatát, melyek átfűzik a XX. század első felét, a két háborút a település történetén.

- A két világháború közötti Karcagon észlelhetőek voltak-e az országos konszolidáció majd a településre begyűrűző recesszió hatásai?
- Lefolytak-e olyan jelentős politika- vagy társadalomtörténeti események, jelenségek, melyeknek gyújtópontjában az első világháború állt, és hatással voltak az országos politikai események sodrára?

1.2.2. Célkitűzések Karcag II. világháborús eseményeinek feltárásában

A dolgozat ezen főfejezetében a társadalmi folyamatok szintjén 1938-tól kibontakozó társadalmi kirekesztés helyi eseményeit és hatásait vizsgáltam. Szintén ebben a főfejezetben tártam fel a magyar hadba lépést követő és a város idegen megszállásáig terjedő időszakban a hadsegélyezés és hadijótékonyosság helyi jelenségeit, a városban állomásozó alakulatok történetét, és a várost érintő II. világháborús harcok, veszteségek történetét. A tárgyalt időszak kezdetén zajlott a hazai zsidósággal szembeni társadalmi kirekesztési folyamat első jogtörténeti

intézkedése, az 1938. évi XV tc. (első zsidótörvény) hatályba lépése. Innentől kezdve az alkotmányos jogegyenlőség elve lényegében csorbult, s egyre gyorsuló ütemben folyt le az izraelitákkal szembeni társadalmi szegregáció. A társadalmi kirekesztés ezen folyamata a helyi gazdasági életet, tulajdonviszonyokat, szellemi- és politikai légkört éppúgy átalakította, mint a város és a református gimnázium felekezeti arányait. A vizsgált időszak vége az 1944. évi magyarországi harcok kezdeti időszakában (1944. október) lezajlott alföldi páncéloscsata Karcag környéki szakasza, melynek során a város többször gazdát cserélve végül a megszálló szovjet Vörös Hadsereg birtokába került.

E több mint hat évet felölelő időszak fehér foltokkal, és emlékezetpolitikai okok miatt tényszerűen nem igazolható vádkoncepciókkal terhelt. A város a vizsgált időszakban etnikailag homogén, egészében a magyar politikai nemzet alkotta település, ugyanakkor felekezeti értelemben sokszínű, és történetileg hagyományosan a „békés egymás mellett élés” eszményének ékes példája. Az 1930-as évek végétől tág teret nyerő szélsőjobboldali eszmék ugyan itt is burjánzásba kezdtek, de korántsem beszélhetünk a város társadalmának széles körű szélsőjobbra tolódásáról. Ahogy Bihari István, a vizsgált időszak Karcagi Református Egyházközségének lelkésze fogalmazott:

„De volt olyan gátlásom, – velem együtt másoknak is – amely megakadályozott a hitleri úton való tévelygéstől. Gyerekkorom óta zsidók és baptisták közt laktam a szülői házban. A konfliktusból élő Blau bácsi, a szatócs Kóhn, a kocsmabérlő Singer, a lócsiszár Bolgár, a szénakereskedő Stern családjában mindig akadt éhes gyerek. Anyám alig győzte őket tejjel, túróval. A baptisták is földhözragadt szegények voltak. Nem beszélve a cigányokról, akik egy kis házi munkáért szívesen fogadtak minden ennivalót. Ezek fenyegették Hitler birodalmát? A válaszom nem vitás.”⁵

Ugyanezt a humanista mértéktartást erősítette meg a város izraelita közösségének történetét feldolgozó Herskó Mózes is, aki a városi zsidóság vészkorszakbeli helyzetét taglalva elismerően szólt a református szellemiségű, de befogadó mentalitású városi társadalomról:

„A tősgyökeres karcagi, főleg a református vallású kún (sic!) ember, nem lobbanékony természetű, hanem lassú és mérsékelt, nem szereti ha békéjét megzavarják, nem kap az idegenből hozott jelszavakon, ezért általánosságban nem lehetett atrocitásokra tüzelni a zsidók ellen. Addig, amíg a városban a különböző hatóságok élén a város fiai állottak, beleértve a rendőrséget is, akiknek személyes kapcsolataik voltak zsidó kortársaikkal, kevés kivételtől eltekintve, nem ragadtatták el magukat szélsőséges nyilatkozatokra, vagy tettek zsidók ellen.”⁶

⁵ Nt. Bihari István (ref. lelkész): Emlékeim nyomában 1920–1989 között. Szerk.: Cséti Imre, Karcag, 2012. 39.

⁶ Herskó Mózes: A karcagi zsidók története. Jeruzsálem, 1977. Második, bővített kiadás, kiadja a Karcagi Nyomda, Karcag, 2005. 135.

A Karcagi Református Egyházközség fenntartásában működő református gimnázium tanáráként a kutatás során gyakorlatilag szabad bejárással bírtam az egyházközség egyébként zárt, igen értékes gyűjteményű irat- és levéltárába. Szemben a városi iratok gyakorlatilag teljes korszakbeli hiányával,⁷ az egyház gondosan megőrzött gyakorlatilag minden, a II. világháborúban karcagi intézményeihez kötődő dokumentumot. Számos eseményt csak egyházi feljegyzések útján lehetett rekonstruálni. Zömük gyakorlatilag máig publikálatlan irategyüttest képez. Mindezidáig csak közvetett kutatások, eltérő tárgyú munkák esetleges utalásai szóltak a város legpatinásabb oktatási intézményének korszakbeli sorsáról, s feltáratlan, hogy tanárai és lelkészei, diákjai s maga az épület milyen szerepet töltött be a hátsószág, s majdan a hadiesemények sodrában. A dolgozatban így több fejezetben szenteltem megkülönböztetett szerepet a református Karcag e szellemi műhelyének, a Karcagi Református Gimnázium világháború alatti történetének.

Közismert, bár homályos eredetű antik közmondás: „*háborúban az első áldozat az igazság*”. Egy háború, mely kegyetlenségében és hatásaiban felülmúlt minden korábbi háborút, vezethetett embertelen tettekhez, melyekre emlékezni és emlékeztetni kell. A történetírás feladata ennél azonban lényegileg több: árnyalt képet kell, hogy adjon vizsgálata tárgykeréről a korszak mentalitásának tükrében, így a felelősség és pusztulás mellett meg kell emlékezni a kaotikus viszonyok közötti áldozatos tettekről, humánus törekvésekről, az intézményes rend felborulásáról, a megszállás és a megszállók destruktív szerepéről. A dolgozat e főfejezetében a következő kérdésekre kerestem a választ:

- 1938 és 1944 között hogyan jelentek meg a városban a társadalmi kirekesztés országos tünetei, milyen mértékben érhető tetten a városi református társadalomban a szélsőjobboldali eszmékkel való összefonódás?
- Azonosítható-e a keresztény–zsidó tulajdonszerkezet átalakulása miatti gazdasági átrendeződés?
- Volt-e Karcagon a helyi zsidósággal szemben alkalmazott kényszerintézkedéseknek ellenszegülő, antifasiszta és/vagy zsidómentő tevékenység? Ha igen, milyen formákban nyilvánult meg?
- A város politikai és közéleti vezetői, a helyi értelmiség milyen mértékben vette ki részét 1941 után a háborús ügy szolgálatából? Megfigyelhetőek-e olyan hadijótékonyági és hadsegélyező mozgalmak, amelyek az I. világháború idején voltak?

⁷ Hivatkozva az MNL Jász–Nagykún–Szolnok Megyei Levéltár JNSz/43/1/2014. iktatási számú tájékoztatására, Karcag város iratanyaga rendkívül hiányosan maradt meg. Közigazgatási iratai 1945-ig teljesen hiányoznak, közgyűlési jegyzőkönyvei, az 1942. évi kivételével 1904–1944 között szintén teljes egészében hiányoznak.

- A korábbi próbálkozásokkal szemben rekonstruálható-e részletesebben az 1944 októberében lezajlott alföldi páncéloscsata Karcag környéki szakaszának története?
- Alkotható-e az egyébként rendelkezésre álló, elnagyolt veszteségi beszámolókat meghaladó, tételes és átfogó kimutatás a város II. világháborús veszteségeiről?

1.3. Karcag népesedési és felekezeti helyzete a XX. század első felében

Karcag város népessége 1900-ban 20.896 fő,⁸ az 1910-es népszámlálás során már 22.996 fő,⁹ és az utolsó „boldog békeévig” is igen jelentős növekményt mutatott. Noha 1920-ig újabb nagy népszámlálás nem zajlott, de a világháború előestéjén, 1914-ben, a népesség a helyi református egyházközség jelentése szerint már 24.600 főre emelkedett.¹⁰ Ha csak a hivatalos KSH módszertan szerinti népszámlálási adatokat vesszük alapul, akkor is a XX. század elejétől, azaz 1900-tól 1910-ig évente 210 fővel, 9 ezrelékkal nőtt a városi népesség. Ha a református egyház 1915-ös, de a népesség 1914. évi állapotáról képet alkotó közlését azonban hiteles adatként kezeljük, akkor az éves növekmény a század elejétől a háború előestéjéig évente 264 fő. A száz éve kirobbant Nagy Háború elkerülte az ország belső területeit, de jelentős veszteségek jelentkeztek a hadba vonult férfi korcsoportok (legalább 649 fő igazolt veszteség)¹¹ és a város anyagi erőforrásai terén. 1918 nyarán a háborús veszteségek, eltűnt vagy hadifogságba került katonák hiányában a város népessége körülbelül 22.900 fő körüli (becsült) szintre csökkent,¹² azaz az 1910-es szintet sem érte el. 1919-ben a rövid ideig fennálló Tanácsköztársaság, majd a hosszúra nyúló román megszállás előli menekülések, a megszálló csapatok által elkövetett gyilkosságok tovább rontották a demográfiai helyzetet. 1920-ban a népszámlálás 22.569 fős lakosságról számolt be a városban. Az 1920-as évektől fokozatosan

⁸ KSH A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. A népesség általános leírása községenként. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 1. kötet. Szerk.: Vargha Gyula, Budapest, 1902. 192.

⁹ KSH A Magyar Szent Korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 46. kötet. Szerk.: Vargha Gyula, Budapest, 1913. 190., illetve: KSH Statisztikai Szemle 1941. 3–4. szám, Szerk.: Elekes Dezső, Budapest, 1941. 169.

¹⁰ Tiszántúli Református Egyházkerület Irat- és Levéltára (továbbiakban: TtREL) I.33.a.13., 361/1915. ikt. számú levél: *Nt. Madarász Imre* református elnök–lelkész jelentése a Heves–Nagykunsági Református Egyházmegye Esperesi Hivatalához. Kelt: 1915. szeptember 4.

¹¹ *Oláh Lajos – Szabó József János*: Fényes szurony, rózsafa a nyele... (Nagykunsági katonák az Osztrák–Magyar Monarchiában 1868–1918). Budapest, 2006. 154–157.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Jász–Nagykún–Szolnok Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL JNSZML) 127/919. Kimutatás a Károly-király gyermeknyaraltatási kezdeményezés 1918-as állapotáról. Itt történik közlés a város 1918-as becsült népességi állapotáról.

megindult a népességveszteség pótlása, a kedvező népmozgalmi adatokat a gazdasági teljesítmény háború előtti szintjének lassú megközelítése, majd meghaladása kísérte. 1930-ra a népesség már majdnem elérte a háború előtti (a „háború előestéjén” becsült) lakosságszámot, 24.248 főre duzzadt,¹³ sőt a második világháborús magyar részvétel kezdeti évében, 1941-ben meg is haladta azt, 25.551 fős népességével.¹⁴

Különösen érdekes megvizsgálni a város felekezeti összetételét. Karcagon számos tényező együttes hatása eredményezte, hogy erőteljesen érvényesült a XVI. században teret nyert reformáció társadalom átformáló ereje. Habár a helyben bevett felekezetek száma alapján beszélhetünk vallási értelemben vett heterogenitásról (református, római katolikus, izraelita, görög katolikus, evangélikus, ortodox, unitárius), a hívek népességen belüli megoszlásában abszolút többséget élvezett a református egyház. Elsősorban a 10 évente esedékes népszámlálási adatok elemzésén keresztül nyerhettünk értékes információkat a lakosság szám, és a lakosságon belüli felekezeti arány változásairól. Így a felekezeti kép változásait az 1910-es, 1920-as, 1930-as és 1941-es bázis éveken végzett népszámlálás révén ismerhetjük meg. Ezek részletes adatait a bekezdés végén lévő 1. táblázat illetve 1. ábra tartalmazza. Köztes adatok csak esetleges módon, és nem hivatalos KSH módszertan szerint kerültek elő, így ezek megbízhatósága legalábbis kétséges. 1910-ben 16.932 református lakosa volt Karcagnak, ami az akkori lakónépesség 73,6%-át tette ki.¹⁵ 1914-ben a már 24.600 fős lakosságból 17.508 fő volt a református egyház hívei közé sorolható, ami a városi társadalom 71,1%-a.¹⁶ 1920-ra a hívek számában történt veszteség szempontjából legsúlyosabb a reformátusság veszteség és véráldozata (több, mint 500 fő), noha híveinek számaránya ettől függetlenül nőtt a teljes hívő népesség körében, 72,7%-ra.¹⁷ 1930-ban a karcagi lakosság 71,4%-a, míg 1941-ben 70,9%-a vallotta magát kálvini hitű protestánsnak.¹⁸ A második legnépesebb felekezet a római katolikusoké volt, akik a korszakban 20,5%-ról 24,1%-ra növelték részesedésüket a hívek számából. Különösen érdekes színtörténet képzett az izraelita vallásfelekezet helyi jelenléte. Karcagra a kiegyezést megelőző bő másfél évtizedes időszakban kezdtek betelepülni az első zsidó családok. Az első letelepedési kérelmet a városi képviselő testület 1850-ben tárgyalta és

¹³ KSH – Statisztikai Szemle 1931. 2. szám, Szerk.: Dobrovits Sándor, Budapest, 1931. 102.

¹⁴ KSH – Statisztikai Szemle 1941. 3–4. szám, Szerk.: Elekes Dezső, Budapest, 1941. 169.

¹⁵ KSH – Magyarország településeinek vallási adatai 1880–1949. I. kötet, Szerk.: Kepecs József, Budapest, 1997. 500.

¹⁶ TtREL I.33.a.13., 361/1915. ikt. számú levél.

¹⁷ KSH – Statisztikai Szemle 1923. 9–12. szám, Szerk.: Dobrovits Sándor, Budapest, 1923. 308.

¹⁸ KSH – Magyarország településeinek vallási adatai i.m. 500.

utasította el, hivatkozva rá, hogy a kiváltságos hármaskörben nincs jogi példa ingatlan bírótól izraelita lakosra.¹⁹ 1857-től jelennek meg a levéltári anyagban az első utalások izraeliták számára kiadott letelepedési engedélyre.²⁰ Az idő múlásával gyarapodott a családok száma, a korszak zsidóságának kutatásával foglalkozó Herskó Mózes (a szerző által nem ismert) rabbisági anyakönyvekre hivatkozva²¹ 1869-ben 112 állandó jelleggel letelepedett karcagi zsidót említett idézett művében.²² A dualizmus liberális emancipációs politikája kedvezett betelepülésüknek, s kihasználva az élelmiszeripari konjunktúra helyi lehetőségeit (malomipar és gabonakereskedelem) 1910-ben számuk ezer fő fölé (a városi lakosság 4,6%-a) emelkedett. A vészkorszak kezdetére erőteljesen csökkent, 1941-ben már csak 3%-át alkották izraeliták a karcagi lakosságnak, 1910-hez képest 1941-re a helyi zsidó népesség száma 28%-al csökkent.²³

1. táblázat: Karcag város felekezeti összetétele (KSH)								
	Teljes lakosságszám	Református	Római katolikus	Izraelita (ortodox)	Evangélikus	Görög katolikus	Keleti ortodox	Unitárius
1910	22 996	16 932	4722	1077	80	48	66	2
1920	22 569	16 406	4930	997	79	38	33	7
1930	24 248	17 308	5714	910	97	51	22	-
1941	25 551	18 128	6167	778	110	109	38	13

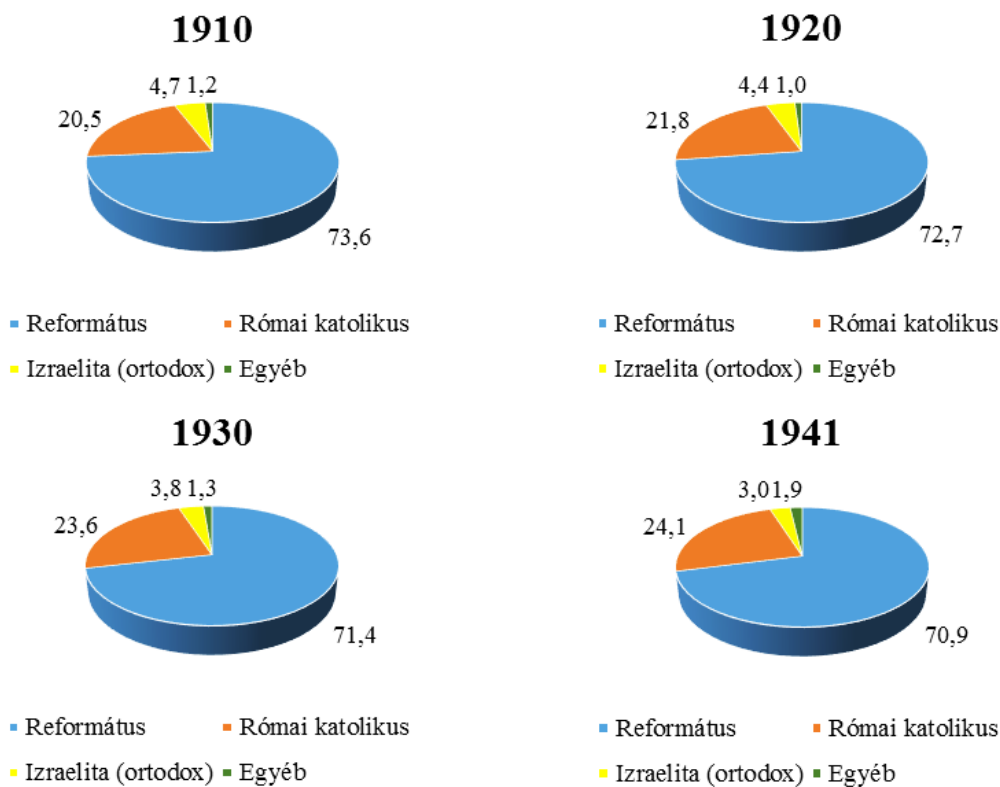
¹⁹ MNL JNSZML V. 100. 63., Karcag városi iratanyag: Tanácsi és örökítési jegyzőkönyv, Jkv. 243. sz., 1850. június 1.

²⁰ MNL JNSZML V. 100. 70., Karcag városi iratanyag: Tanácsi és örökítési jegyzőkönyv, Jkv. 325. sz., 1857. február 2.

²¹ 1944. május 15-én gettósítják egész Jász–Nagykun–Szolnok megye, így Karcag zsidóságát is. A helyi zsinagógában őrzött kegytárgyak és feljegyzések, így az anyakönyvek is vandalizmus illetve fosztogatás áldozataul esnek (kivéve a református lelkészi kar által megmentett tóratekerceket, lásd „Zsinagógai tóratekercek biztonságba helyezése” c. alfejezet. 1944. május 15-ét követően nincs információ a zsinagógában őrzött anyakönyvek és más nyilvántartások sorsáról.

²² Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 29.

²³ KSH – Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás 2. Adatok községek szerint. Budapest, 1976. 272-273.

1. ábra: Karcag város felekezeti összetételét bemutató diagramcsoport, az 1910.; 1920.; 1930.; 1941. évi népszámlálási adatok alapján.

1.4. Mi az a hátország? A hátország fogalomkör dimenziói

A szakirodalomban a hátország fogalomkörnek számos megközelítése ismeretes, noha mindegyik dimenziójában ugyanazt a célt szolgálja. Valamilyen gazdasági, politikai vagy hadászati rendszer (frontál zóna) mögöttes régiója, mely annak kiszolgálását végzi. Az 1914-1918. évi háború nemcsak az utókor bölcsességével mérten, de már a kortársak számára, a hadiesemények folyamatában is egészen más képet mutatott, mint a magyarság korábbi nagy katonai konfliktusai. A háború kitörését kísérő eufória, a főhercegi pár meggyilkolása miatt érzett *bellum iustum et pium* eszménye, a dualizmus éveiben kiformalódott modern nemzet féltése és generációk oly impozáns eredményeinek védelme időlegesen félresöpörte a politikai és társadalmi békétlenség hagyományos jelenségeit. Minden és mindenki a háborús ügy szolgálatában tobzódott.

„Nincs tarka divating, színes nyakkendő, fehér flanelnadrág. Az utca képe egyszínű lett: csukaszürke”²⁴ fogalmazta meg a Szabó Hírlap egy 1915-ös cikke.

²⁴ F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok – I. Ami a divatra hat, az első világháború. <http://fdk.hu/tanulmányok/letunt-idok-eltunt-divatok/i-ami-a-divatra-hat> (letöltve: 2016. február 06.)

A Nagy Háborúnak Európa szerte társadalomformáló ereje volt tehát, mely révén – legalábbis kezdetben – lelkesen vállalták a közösségek azon erőfeszítéseket, melyeket a hátország népétől az industrializált háború, az anyagcsaták megköveteltek. A boldog békeévek létállapotából alig egy hónap alatt kiszakított lakosságot a mozgósítás és a háborús helyzet miatti rendkívüli intézkedésekre, így a hátország megszervezésére egy korábban hatályba lépett törvény, az 1912. évi LXIII. tc.: „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről” készítette fel. A hadüzenet után gyakorlatilag automatikusan életbe léptetett törvény a rendeleti kormányzást, a kivételes hatalom gyakorlását, az előzetes sajtócenzúrát a gyülekezési szabadság, sztrájkjog és az egyesületek működésének korlátozását éppúgy eszközként biztosította a kormányzat számára, mint a megbízhatatlan személyek internálását.²⁵ A fiatal munkaképes korú férfilakosság tömege hadba vonulása által kiváltott munkaerőhiány miatt felfüggesztették a vasárnapi munkaszünetet az iparban és a kereskedelemben, megindult a hadikölcsönök jegyzése, a termelőüzemek hadiüzemmé alakítása, a frontok által óriási méretekben felélt hadianyag és ellátmány tömegtermelése.²⁶ A hátország lázas lendülete tehát először begyűrűzte a lakosság gondolkodását, majd átszötte hétköznapijainak tevékenységi körét, végül pedig vagyoni és létfenntartási állapotában rendítette meg. A hátország folyamatainak feltárása épp ezért nem a háború eseménytörténetének határmezsgyéjén zajló vizsgálat, hanem magának a háború természetének megértése egy 1914-től kialakult merőben új élethelyzetben, a totálissá fokozódó háború tükrében.

A hadtörténeti szakirodalom historiográfiájában a hátország történetének kutatása és annak feltárása egy voltaképpeni vizsgálati modell. E vizsgálati perspektívának új nézőpontját a skót *Arthur Marwick* adta, aki tudományos életművét a totális háború társadalomra gyakorolt hatásaira alapozta. Megközelítésének alapja a háború–társadalom (*war and society*) rendszer interdiszciplináris vizsgálata négy jellemző aspektus alapján:²⁷

- *Desztuktív–diszruptív* aspektus: Kettős természetű hatáscsoport, amelybe egyaránt beletartozik a háború természete miatti pusztítás, a civil és katonai szféra veszteségei emberi életek terén, az anyagi és szellemi javak pusztulása, a morális értékek kioltása,

²⁵ A hátország a Nagy Háborúban, Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon. (Kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára dokumentumaiból az első világháború kitörésének 100. évfordulója alkalmából.) Szerk.: Ólmosi Zoltán, Kiadta: Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2014. 10.

²⁶ Uo.: 11.

²⁷ *Arthur Marwick*: Total War and Historical Change Europe 1914–1955. Buckingham–Philadelphia, Open University Press, 2001.; illetve: *Tomoyuki Ishizu*: Total War and Social Changes With a Focus on Arthur Marwick’s Perspective on War. In.: The National Institute for Defense Studies, International Forum on War History konferenciakötet. Tokyo, 2011. letölthető: <http://www.nids.go.jp/english/event/forum/pdf/2011/09.pdf> (letöltve: 2014. december 29.)

illetve beletartozik a háború lezárását követő konszolidáció–újrarendeződés a természeti és társadalmi környezet, politikai kultúra és infrastruktúra terén.

- *Teszt* aspektus: A totális háború kihívás elé helyezi az egész társadalmi paradigmát, annak struktúráit; úgymint a politikai rendszer válságkezelését, a családon és közösségen belüli kohéziót, a gazdaság teljesítőképességét, a nélkülözés miatti mentális tűréshatárt. Mindezen hatótényezők túlterhelés esetén akár tönkre is tehetik a nem kellően felkészült rendszert, mint történt az a központi hatalmak és a cári Orosz Birodalom hátszói forradalmainak esetében.
- *Participáció* aspektus: A korábban marginális, hatalom nélkül levő csoportok számára a háború rendhagyó igényei megteremtik a felemelkedés, emancipáció útját. Jó példa erre a nőmozgalmak európai előretörése a világháború éveiben és azt követően.
- *Pszichológiai* aspektus: A háborús körülmények, a harc, a nélkülözés, a halál és a pusztulás élményköre a háborút túlélők mentalitásában, s ezen keresztül a társadalomban egyértelmű lenyomatot hagy, gondolva a művészet ábrázolás kultúrájának változásaira, irodalmi művek tartalmi, stilisztikai változásaira, a vallás szerepkörének újraértelmezésére, a háborús generációk béketársadalomba való visszailleszkedésének problémáira, a béketársadalomban elvárt polgári attitűd újrafelfedezésének rögzítésére.

E megközelítéseket, a marwick-i narratívát a hazai történész szakma egy modern teoretikusa, Pollmann Ferenc is alapul vette,²⁸ sőt három újabb aspektussal egészítette ki:

- *Attributív* aspektus: A háború és béke állapota ugyanannak a társadalomnak két elvben egymásnak ellentmondó, de gyakran egymást keresztező létállapotai, melyek így nemcsak a harccselekmények, ütközetek és hadjáratok során hatnak az azt viselő társadalomra, hanem állandó anyagi és nem anyagi természetű hatást fejtenek ki. Ebben az olvasatban az a széles körűen elfogadott nézet, miszerint a hátszótörténet-írás a háború társadalomra gyakorolt hatását vizsgálja, nem állja meg következetesen a helyét, mivel a háború valójában a társadalom egyik létállapota, így nem külső hatótényező. Joggal merül fel a kérdés: ha szükségszerűen a háborúban (is) kedvező békére törekszünk, elfogadhatjuk-e a béke „normális” állapotát szemben a „deviáns” háborúval? Jelen munkának nem célja a háború erkölcsfilozófiai alapállásának feszegetése, ugyanakkor e gondolat zárásához egy vonatkozással szolgál a Vegetius-hoz

²⁸ *Pollmann Ferenc*: A háború dimenziói. In.: Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értésítője 12. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011. 14-16.

köthető latin szállóige: „*Si vis pacem, para bellum!*” *Ha békét akarsz, készülj a háborúra!*²⁹

- *Relatív* aspektus: A háború (eltekintve a polgárháború sajátos esetétől) mindig legalább két, gyakorta jóval több állam vagy államok alkotta szövetségi rendszer közötti hadiállapot, mely megkerülhetetlen hatást gyakorol a nemzetközi kapcsolatokra, gyakran alapjaiban érintve a nem hadviselő semleges államok nemzetközi pozícióit is. Kitűnő példa erre a Nagy Háború alatt elmaradó 1916-os berlini olimpia, vagy a háborús összeomlás, majd a Tanácsköztársaság nemzetközi elszigetelődése és román megszállás miatt Budapestről Antwerpenbe helyezett 1920-as nyári olimpia (ahová közismerten meg sem hívták a vesztes államokat).
- *Redisztributív* aspektus: A háborús létállapot során a társadalom a győzelem érdekében a békeállapot idején alkalmazott anyagi és szellemi elosztási struktúrát rendszerint teljesen átformálja a hadi gazdaság igényei szerint, prioritást helyezve a haderőre, a védelemre, a háborúellenes mozgalmak bomlasztó hatásának kordában tartására. Ez kihathat a közellátás viszonyaira, a szellemi műhelyek munkájának irányítására, a háborús cenzúra életbe lépésére, a békeállapot idején fennálló alkotmányosan garantált jogok szükségszerű korlátozására.

Marwick művei mindezidáig hazai fordítást még nem éltek meg. A marwick-i narratíva, azaz társadalomtörténeti aspektusok vizsgálati modellként való alkalmazásának kizárólagossága, mint új megközelítés azonban kritikával kezelendő és önmagában kerülendő.

Pollmann Ferenc hadtörténész vetette fel azt a kritikai gondolatot is, mely szerint:

„(...) a war&society hadtörténetírás némiképp eltúlozva a társadalomtudományi módszerek és kérdésfeltevések szerepét és jelentőségét a háborúk kutatásában, komoly kritikának tette ki magát a hadtörténet tradicionális irányzata részéről. Utóbbi képviselői joggal kifogásolták, hogy a modern módszerek alkalmazóit szinte már csupán a háborúk hatása érdekli, és egyáltalán nem tartják fontosnak a háború lényegének: a harcnak, a hadakozásnak a vizsgálatát. Ez a kritika jogos. Ezért semmiképpen nem helyeselhető, ha a csatatörténet hagyományos felfogását művelő hadtörténészek munkáit teljesen ignorálnák a szakfolyóiratok. Ugyanakkor azonban a háborús állapot – azaz a háború, mint állapot – megközelítés azt is jelenti, hogy a háború és társadalom, mint a hadtörténeti kutatások irányát jellemezni kívánó szöösszetétel tulajdonképpen helytelen és kijavításra szorul. Helytelen, mivel azt sugallja, hogy a háború valami a társadalomtól függetlenül létező jelenség, amely mintegy hatással van a

²⁹ Publius Flavius Vegetius Renatus: Epitoma Rei Militaris. 3. könyv

társadalomra, akár egészében, akár annak részeit illetően. Valójában a háború nem gyakorolhat hatást a társadalomra, mivel a háború maga a társadalom létállapota. Ezért helyesebb lenne a háborús társadalom összetétel használata.”³⁰

Mindezek tükrében hátország történetet írni, mégoly marginális mikroközösségről, mint egy kicsivel 20.000 fő feletti tiszántúli protestáns agrár–ipari település lakossága, egyáltalán nem csekély kihívás. A háború és társadalom rendszerszerű aspektusainak azonosítása, megerősítése, vagy kritikai megcáfolása éppúgy elvárható a korszerű hátország történeti munkától, mint bemutatni és összegezni a hagyományos irányvonal folyamatait, így a gazdasági kimerülés, politikai és eszmei szemléletváltozás, átértékelődés kiváltó okait, vagy a helyben lefolyt harccselekmények sodrát.

³⁰ *Pollmann F.:* A háború dimenziói i.m. 15.

2. A téma historiográfiája

A XX. század első felének két meghatározó sarokköve, „a két háború” sorsfordító szerepet töltött be Karcag társadalomfejlődésében, így igen sok, egymástól eltérő természetű forráscsoportnak is témájául szolgál. Az országos levéltárak gyűjteménye csekélynek mondható mindkét világégés helyi iratanyagát illetően, így e levéltárak kevéssé szolgáltak támasztékul a város 1914–1945 közötti történetének alaposabb feltárásához. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltárának vonatkozó iratanyaga mégis kiemelésre méltó. A HM HIM HL elsősorban a városból sorozott katonai állomány alakulatörténetéhez és személyügyi vonatkozásaihoz járult hozzá mindkét háború esetében használható adalékokkal. Továbbá nélkülözhetetlen fontosságú iratok, jelentések, hadinaplók és térképi alapszelvények lelhetők itt fel az 1944. október 9. és 12. közötti válságos időszakról, melynek során a német Wehrmacht alakulatok és a szovjet Vörös Hadsereg II. Ukrán Frontjának egy támadócsoportja vív elkeseredett harcot a térség és a város birtoklásáért. Egy I. világháborús közös gyalogezredbeli karcagi katonatiszt pályáivének feltárásánál nagy segítséget nyújtott a HM HIM HL bécsi kirendeltsége, melyen keresztül a Kriegsarchiv tiszti személyügyi iratanyagából is információkhoz juthattam.

Szintén kiegészítő jellegű segítségül szolgáltak olyan online adatbázisok, mint a Magyar Távirati Iroda „Könyomatos hírek” adatbázisa, mely naprakész információkkal szolgált a városi politikai és társadalmi élet eseményeihez, vagy az Arcanum és Hungaricana levéltári adatbázisok, melyek a Magyar Országos Levéltár digitalizációs projektjeinek óriási és rendkívül hasznos gyűjteményei.

A dolgozat forrásainak felkutatásában elsősorban regionálisan meghatározó levéltárak, így a MNL Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltára, a Tiszántúli Református Egyházkerület Debrecenben lévő irat- és levéltára, illetve a karcagi irattárak játszottak meghatározó szerepet. Györffy István neves néprajzkutató így írt a karcagi városi levéltárról még 1925-ben:

*„...a nagykun városok levéltárai egyforma természetű anyagot őriznek s leggazdagabb a karcagi”.*³¹

Noha szintén Györffy mutatott rá arra, hogy az I. világháborút követő években e levéltári állomány fogyásnak indult:

³¹ Györffy István: A nagykun városok levéltárai I., Karcag város levéltára. In.: Levéltári Közlemények: A M. Kir. Országos Levéltár Folyóirata, III. évf., 1–4. szám, 1925. március – december. Budapest, 1926. 194.

„...a forradalom, kommün, román megszállás alatt felelőtlen személyek a levéltárat részben megsemmisítették, vagy legalább is feldúlták, pincébe, padlásra hányták, régi rendjét megbolygatták, ezáltal a további pusztításra felszabadították. A levéltárak pusztulása a tüzelőanyag és csomagolópapír drágasága miatt gyors ütemben folyik...”³²

Amennyiben 1919–1920 folyamán kár is keletkezett a városi levéltárban, az bizonyosan nem volt katasztrófális mértékű, mert több történeti munka hivatkozik még az 1920-as, 30-as évekből olyan városi iratokra, melyeket ma már nem, de a két világháború között még forgathattak a várostörténet kutatói. Annak, hogy napjainkra az egykor gazdag városi levéltárnak már csak morzsányi darabokban lelhetőek fel a megyei- és más levéltári gyűjtemények között a darabjai, egészen más oka van. A városban közkeletű tényként kezelik, hogy 1944 októberében a megszálló szovjet csapatok feldúlták a városházán őrzött városi levéltárat, és értékes városi anyagok kerültek tüzelőanyagként a fosztogató szovjet alakulatok kezére. Az igazán nagy iratpusztulást 1945 utáni eseménynek tudhatjuk be:

„Karcag város teljes levéltárát például a Rákosi–rezsim félig írástudatlan helyi tisztviselői 1950-ben papírhulladékként kétezer forintért eladták.”³³

E sok évszázad emlékeit őrző iratanyaggal szembeni rövidlátó gondolkodásmódnak tudható be, hogy a várostörténet feltárásánál ma az 1914 és 1945 közötti időszakból csak az 1942. és 1945. évi képviselőtestületi jegyzőkönyvvel dolgozhattam, a közigazgatási iratok, polgármesteri beszámolók, költségvetési és jogi iratok kisebb kivételektől eltekintve megsemmisültek. Ha a kutató alapos feltárást akar végrehajtani a város korszakbeli történetén, gyakorlatilag pókháló szerűen kell a kutatásnak behálózni azon alternatív levéltárakat, melyek őrizhetik e korszak mindennapjainak morzsáit.

Ilyen „morzsák” Karcagon a Györffy István Nagykun Múzeumban őrzött, zömében szelektálatlan iratok és fényképek (hivatkozási rövidítésben GYINMA), a város fennmaradt kevés közigazgatási feljegyzései. A Karcagi Református Egyházközség igen szépen rendezett és nagy terjedelmű irat- és levéltára (a szerző alkotta hivatkozási rövidítésben KREIL) a helyi templomtorony alatti zárt és engedélyköteles kutatási helyiségében viszonylagos épséggel vészelte át a XX. századot, és külön lelkeszi engedéllyel kutatható. Szintén előremozdító hatású a városi könyvtár mikrofilmen tárolt, vagy egy periodika esetében már digitalizált sajtóanyaga. Mivel az első és második világháború más és más módon volt jelen a Karcag városi társadalom mindennapjaiban, másképp képződik le a dolgozat célkitűzésének alapjául szolgáló források

³² Györffy I.: A nagykun városok i.m. 194.

³³ Csősz László: Tettesek, Szemtanúk, Áldozatok, A vészkorszak Jász–Nagykun–Szolnok megyében. (Ph.D. értekezés), Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, Modernkori Program, Szeged, 2010. 9.

között is. Jellegzetes forráscsoportot alkotnak a Nagy Háború helyi eseményeinek, a háborús létállapotú hátország mindennapjainak iratai, és ezektől erősen különböznek a második világhétség ideologikus folyamatainak, majd helyi harcainak feltárását segítő dokumentumai vagy személyes hangvételű anyagai. Épp ezért érzem szükségesnek, hogy egymástól elválasztva, külön alfejezetben ismertessem és értékeljem ezeket.

2.1. Karcag 1914–1920 közötti hátországtörténetének forrásai

Az első világháború hátországi folyamatainak azonosítása, a hadsegélyező és hadijótékonyági tevékenység feltárása, a hadbavonulás lokális hatásainak vizsgálata, a társadalmat érintő anyagi–morális pressziók fokozódása nem állt kimondottan a korszakot érintő kutatások homlokterében. Noha ez a kedvezőtlen trend az elmúlt időszak világháborús „konferenciaözone” során országos szinten megfordulni látszott, a vizsgálati tárgykör, Karcag város hátországtörténete továbbra is homályban feküdt a háborús évek hétköznapjait illetően. Mindkét háború vonatkozásában zajlottak állami, azaz makroszinten futó rendszerszerű kutatások, de ha egy nagykunági református–redemptus település alig több, mint húszezer fős mikroszintjén kell vizsgálni ugyanezen folyamatokat, már nehézkesen használhatók a makroszinten használt módszerek és forrásbázisok. E tény egyszerre jelentett hátrányt a kiforrott módszertan hiánya terén, ugyanakkor előnyt azon az alapon, hogy a rendelkezésre álló források alapul vételével olyan kutatói munkát lehetett megvalósítani, mely eleddig nem ismert adalékokkal teszi jobban érthetővé az állami egész szintjén zajló folyamatokat. Épp ezért jelentett komoly kihívást a szükséges források felkutatása, kiértékelése, bevonása (vagy végül be nem vonása) a dolgozatba. A dolgozat tárgyi alapja Karcag város, amely azonban értelemszerűen nem kiszakítható entitás az Osztrák–Magyar Monarchia földrajzi teréből. Tehát a helyi események vizsgálata során azoknak háttérben szükséges volt pontosan és alaposan ismerni az országosan meghatározó hazai és nemzetközi eseménytörténetet. Értelemszerűen, ha a Nagy Háborút a hadiesemények által nem érintett Karcag vonatkozásába hozzuk, e könyvtárnyi szakirodalom hirtelen drasztikus fogyatkozásra esik át.

A két világháború közötti időszakban keletkezett, témája alapján az első világháború alatti karcagi folyamatokról elsősorban memoárirodalom, intézményi és egyházi iratok és beszámolók, alakulattörténetek, továbbá sajtóanyag állt rendelkezésre.

Ezek között meghatározó szerep jutott a korszak alapvető krónikásának tekinthető dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester (a pozíciót betöltötte 1903–1918 között) 1928-ban megjelent művének: *Karcag Rendezett Tanácsú Város Polgármesterei (Adatok Karcag város*

történetéhez),³⁴ mely címével ellentétben nem kimondottan a hivatalos közigazgatás visszatekintő történetét foglalja magába. 159 oldalas terjedelméből 120 oldalon keresztül saját maga hosszú városvezetői tevékenységét, és a lemondását követő kaotikus időszakot vázolta fel. E lényegében önéletírási célú munka több megközelítésben, nagy terjedelemben foglalkozott az I. világháború városra gyakorolt hatásaival. Különösen értékes az teszi, hogy az egyébként zömében megsemmisült közigazgatási források miatt a városi közvagyon sorsát (hadikötvény váltások, közkonyha és szükségkórház fenntartása, ide hátravont alakulatok ellátása) elsősorban innen ismerhetjük meg. Szintén Szentesi Tóth Kálmán munkáját dicséri a *Történelmi Emlékek a Jászkunság és Karcag Múltjából*³⁵ című írása, mely az előző művel ellentétben már nem a polgármesteri tevékenység félhivatalos összegzése, hanem a sokrétűen művelt és számos közéleti pozíciót betöltő Szentesi Tóth szépírói tevékenységének bizonyítéka. A kötet számos, egymással laza összefüggésben lévő adoma és érdekesség összefűzéseként Karcag XVI–XX. század közötti történetéből merített, de bizonyos vonatkozásai érintik a dolgozat tárgykörét. Mivel a polgármesteri leköszönése után is pozícióban maradó Szentesi Tóth a református egyházközség presbitere, majd főgondnoka volt, értékes információkra lelhetünk nála pl. a református és katolikus egyház 1914–1918 között elrekvirált harangjainak pótlásáról. Ezáltal a levéltári iratokkal kiegészítve koherens képet nyerhettem olyan marginális tématerületekről is, mint a két világháborúban az egyházaktól lefoglalt harangok sorsa, a rekvirációk menete és jellegzetességei. A Szentesi Tóth Kálmán-féle vegyes célzattal várostörténeti és szépírói, illetve memoáriródművelési céllal írt munkák sorát gazdagította a kevésbé használható *Nagykún városok (1920–1930)* című,³⁶ Oroszlány Gábor szerkesztette kötet, melynek Karcag várostörténeti fejezetét dr. Szentesi Tóth Kálmán foglalta össze 12 oldalas terjedelemben,³⁷ de semmilyen olyan többletinformációval nem szolgált, melyet saját, 1928-ban és 1940-ben megjelent írásműveiben részletesebben ne taglalt volna. E kötet egyetlen komoly előnye, hogy jelentős, 26 oldalas terjedelemben mutatja be az 1920-as évek végén Karcagon meghatározó politikai, közéleti vezetőket, gazdasági szereplőket, azaz a tulajdonképpeni helyi elitet.

³⁴ *Szentesi Tóth Kálmán: Karcag R. T. város polgármesterei (Adatok Karcag város történetéhez).* Kertész József Könyvnyomda, Karcag, 1928.

³⁵ *Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi Emlékek A Jászkunság És Karcag Múltjából.* Kertész József Könyvnyomda, Karcag, 1940.

³⁶ *Nagykún városok, Karcag, Kunmadaras, Túrkeve, Kunszentmárton, Kunhegyes, Kisújszállás (1920 – 1930).* Szerk.: Oroszlány Gábor, Karcag, 1930.

³⁷ *Szentesi Tóth Kálmán: Karcag város tíz éve.* In.: *Nagykún városok i.m.* Szerk.: Oroszlány Gábor. 18–30.

Az I. világháborús Karcag hétköznapjait igen értékes formában örökítette meg a város református társadalmának egyik központi szerepkörű intézménye, a *Karczagi Református Főgymnasium*. Az intézmény, igazodva a korszakban már sok évtizedes múltra visszatekintő hagyományához, rendszeresen, minden egyes háborús tanévben kibocsátotta gimnáziumi évkönyvét. Az évkönyvek³⁸ a háborút érintő első tanévtől (1914–1915. tanév) a padovai fegyverszüneti egyezményt követő válságos időszakig (a proletárdiktatúra rövid karcagi fennállása, majd a román megszállás) igen részletesen dokumentálták az intézmény kapcsolatát a látszólag távoli háborúval, majd azzal a traumatikus eseménysorral, mely 1918 őszétől a nemzeti hadsereg 1920-as bevonulásáig a városi társadalmat érte. E gimnáziumi értesítők olyan rendkívül izgalmas folyamatokat érintenek, mint a hadiéretek rendszere, iskolai hadikötvény váltások, karitatív- és gyűjtőmozgalmak, árvasegélyezés, tanári kar hadba vonulása, öregdiákok sorsa a harctereken, román fosztogatások az iskolai és egyházi vagyonban, etc... Jellegében hasonló, így említést érdemlő forrás „a háborút iskolai értesítőként az iskolapad irányából megközelítő” *A Karczagi Községi Iparostanonciskola Története Fennállása 25-Ik Évében. (1890–1915.)*³⁹ Ez utóbbi iskolai évkönyv szintén a besorozott tanári kar és az önkéntes diákság frontszolgálatát és veszteségeit, a háborús segélyezés és nélkülözés jellegzetességeit ecsetelte, habár mind terjedelemben, mind hasznosíthatóság terén lényegesen elmaradt a református főgimnázium évkönyvei mögött.

Az 1920-as, 30-as évek karcagi tudományos életének jeles tagja volt dr. Soós Adorján történész, történelem–földrajz szakos református gimnáziumi tanár. Soós elsődlegesen a jász–kun betelepülés, majd asszimiláció Mohács előtti és kora újkori történetének jeles kutatója volt, ugyanakkor értékes, és az 1910-es, 20-as évek korrajzának megalkotásához megkerülhetetlen munkát közölt *A karczagi református nagykún (sic!) reálgimnázium története* címmel.⁴⁰ A

³⁸ Gimnáziumi értesítők az I. világháború időszakából:

1. A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. Szerk.: Horváth Ferencz iskolaigazgató. Karcag, 1915.
2. A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1915–1916-ik Iskolai Évről. Szerk.: Horváth Ferencz iskolaigazgató, Karcag, 1916.
3. A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1916–1917-ik Iskolai Évről. Szerk.: Horváth Ferencz iskolaigazgató. Karcag, 1917.
4. A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1917–1918-ik Iskolai Évről. Szerk.: Horváth Ferencz iskolaigazgató. Karcag, 1918.
5. A Karczagi Református Reálgimnázium Értesítője az 1924–25-ös iskolai évről. Szerk.: Horváth Ferencz iskolaigazgató. Karcag, 1925. (benne kivonatolva az utolsó háborús tanév eseményei)

³⁹ *A Karczagi Községi Iparostanonciskola Története Fennállása 25-Ik Évében. (1890–1915.)* Szerk.: Papp Ferenc, Kertész József Könyvnyomda, Karcag, 1926.

⁴⁰ *Soós Adorján: A karczagi református nagykún reálgimnázium története*, Kertész József Könyvnyomdája, Karcag, é.n. (A kötet nem tartalmaz kiadási évet, ezt más forrásból sem sikerült kideríteni. Mivel dr. Soós Adorján 1934-ben elhagyta Karcagot, és a Pápai Református Főiskolában vállalt katedrát, minden valószínűség szerint iskolatörténete 1934 előtt került kiadásra.)

szóban forgó kötet nevével ellentétben nem kimondottan iskolatörténet, sokkal inkább dokumentarista stílusban megalkotott beszámoló, mely nem csak az iskolai élet és a háború kapcsolatát, de a diákság körében végbemenő szervezett és önkéntes jószolgálati munkát is részletezte. Legaprólékosabban számolt be a román fosztogatások és rongálások formáiról, ezzel élesítve azon a képen, mely kissé ambivalensen az iskola és háború kapcsolatát mutatta be a dolgozatban. Szintén értékes adalékokkal szolgált a korszakból *vitész Szolnoki Scheftsik György dr.* egykori megyei főlevéltáros *Jász–Nagykun–Szolnok vármegye Multja és Jelene* című munkája.⁴¹ A Scheftsik szerkesztésében megjelent kötet Karcagról szóló fejezetét a fentebb említett dr. Soós Adorján írta, egyébként kitűnő történeti–földrajzi stílusban. Értékét a dolgozat szempontjából az képezte, hogy 1930-ig összegyűjtve tartalmazza az I. világháborús haditetteik alapján vitézi címmel és vitézi telekkel kitüntetett karcagi lakosok neveit, juttatásaik mértékét. A Scheftsik munka alapul vételével, és kiegészítve azt dr. Cseh Géza megyei főlevéltáros tanulmányával, a vármegyei vitézi szék irataival együtt (*I. világháborús haditetteleírások Jász–Nagykun–Szolnok vármegye Vitézi Székének iratanyagában*)⁴² lehetővé tette, hogy a helyben zajló vitézzé avatások, illetve a Vitézi Rend és Karcag kapcsolatáról bővebb képet nyerhettem, s így alaposabban elmélyedhettem a Horthy–korszak karcagi viszonyainak egy fontos szeletében.

Az 1945 előtt keletkezett, a Nagy Háború eseménytörténetét feldolgozó szakirodalom néhány kiemelésre méltó hazai szintézise egyrészt gazdagította azt a tudományterületet, mely a központi hatalmak szemszögéből ismertette a háború eseménytörténetét, de másrészt meg is teremtette a magyar szemszögből vizsgáló és interpretáló tudományos nézőpontot. A *világháború 1914–1918 (különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére)*⁴³ hadtörténeti levéltári kiadvány, mely óriási terjedelemben, 10 kötetben, a legapróbb mozzanatok szintjéig mutatta be a világháború eseménysorát. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk feljegyzésein és más természetű alternatív forrásokon keresztül gazdag információbázist képez a nyolc kötetes *Tolnai: A világháború története 1914–1918*

⁴¹ Jász–Nagykun–Szolnok Vármegye Multja és Jelene. Szerk.: Scheftsik György, Szolnok, 1935. A Karcagra vonatkozó részt írta dr. Soós Adorján.

⁴² Cseh Géza: I. világháborús haditetteleírások Jász–Nagykun–Szolnok vármegye Vitézi Székének iratanyagában. In.: Zounek 25. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 2010. 507–560. Megjegyzés: Cseh Géza e publikációja, ahogy a cím is elárulja, kizárólag a Vitézi Szék irategyüttesének kivonatolása, szerkesztett formában bemutatva a vitézzé avatottak személyét, a haditett tényét, és a vitézi juttatásokat. A munkában 8 karcagi személy regisztere szerepel. A haditetteleírások eredetijei a MNL JNSZML IX. 250. a. Jász–Nagykun–Szolnok Vármegye Vitézi Székének iratai, általános iratok gyűjteményben találhatóak meg.

⁴³ A világháború 1914–1918 (különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére.) Szerk.: a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Stádium Sajtóvállalat Rt. kiadása, Budapest, 1928.

kiadvány is.⁴⁴ Habsburg József főherceg, tábornagy és frontparancsnok személyes naplója és iratai bevonásával Rubint Dezső m. kir. nyug. altábornagy szerkesztésében jelent meg *A világháború amilyenek én láttam*⁴⁵ címen az 1945 előtti világháborús szakmunkák utolsó említésre érdemes, szintén hatalmas, 7 kötetes nagymonográfiája.

1945-öt követően az első világháború kutatása több okból háttérbe szorult hazánkban. Legfőképp ideológiai okokból vált mellőzötté, hisz kívül rekedt a bálványozott Szovjetunió világpolitikai hatókörén, azaz kutatása súlytalanná vált a felálló szovjet típusú rendszer hivatalos kurzusában. Másrészt anakronisztikus szerepbe került, hisz a második világégés méretei és hatásai, a totalitárius rendszerek összecsapása mellett az imperialistának bélyegzett Nagy Háború csak nyitánya volt a véres XX. századnak, de semmiképp sem tekintették központi szerepkörűnek. Arról nem is beszélve, hogy több emberöltő távlatából kiöregedtek a korszak kortárs kutatói, a hadtörténet kutatás új generációja pedig a második világháborús szereplésünk tárgyában publikált. Noha L. Nagy Zsuzsa és Ormos Mária foglalkoztak az I. világháború hatásaival, a békekonferencia és a Horthy–rendszer jellegzetességeivel, de egészen az 1980-as évekig nem születtek meghatározó munkák konzekvensen az I. világháborús magyar részvétel témájában. Ez alól kivételt képez Galántai József *Magyarország az első világháborúban: 1914–1918*⁴⁶ című munkája, mely első kiadásban már 1964-ben megjelent, azonban ezt a korai kiadást érdemes kritikával kezelni, és inkább a szerző jelen művének későbbi, átdolgozott és eszmeiségében frissebb kiadásaihoz nyúlni. Galántai a modern szemléletű első világháborús kutatástörténet megkerülhetetlen szerzője, akinek művei a kutatók körében évtizeden át meghatározó alapmunkát képeztek. Legismertebb monográfiája *Az első világháború*,⁴⁷ mely egészen a 2000-es évekig az egyszerűs szakmonográfiák terén tulajdonképpen monopolhelyzetben volt. A 2004-es 90 éves évforduló, majd a 2014-es centenárium közeledtével és elmúltával az I. világháború kutatástörténete friss lendületet, új erőt kapott számos történész munkásságának hála. A kutatási téma legújabb eredményeit, frissebb szemléletű műveit érdemes röviden áttekinteni. Az eddig méltánytalanul elhanyagolt hátszágátörténet kutatási irányvonalának jeles kutatója dr. Bihari Péter gyakorlóiskolai tanár. Bihari publikációi közül két szakmunka volt igazán használható és iránymutató jelen dolgozat

⁴⁴ Tolnai: *A világháború története 1914–1918*. Szerk. és Kiadta: Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Budapest. é.n.

⁴⁵ *Habsburg József (Ágost) főherceg: A világháború amilyenek én láttam*. Szerk.: Rubint Dezső, MTA kiadás, Budapest, 1926.

⁴⁶ Galántai József: *Magyarország az első világháborúban: 1914–1918*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1964. 1974. 2001.

⁴⁷ Galántai József: *Az első világháború*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1980. 1988. 2000.

első világháborús hátország történeti főfejezetének elkészítésekor. Az első, véleményem szerint afféle hiányzó láncszem szerepét tölti be a hazai szakirodalomban, ugyanis tisztán a hátország társadalomtörténeti folyamataira koncentrált: *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarorszáján.*⁴⁸ A másik meghatározó Bihari munka az *1914. A nagy háború száz éve. Személyes történetek*⁴⁹ a háború élményét már elsősorban kultúr- és mentalitástörténeti nézőpontból, kétség kívül rendkívül egyedi módon mutatta be. A témában megjelent monográfiák legújabb tagja a korszakot kutató két elismert szerzőjének tollából megjelent *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.*⁵⁰ című írásmű. A centenáriumi évben megjelent kötet értéke meglátásom szerint abban rejlik, hogy egy évszázad távlatából, letisztultan és mértéktartóan, nyelvében közérthetően tudott hiteles tényeket felvonultatni hazánk világháborús részvételéről egy olyan időszakban, amikor a nemzetközi történész szakmában újra heves viták lángoltak fel, régi–új bűnbakkeresés indult az európai testvérháborúért való felelősség háritására. Erre jó példa Gavrilo Princip 2015-ös szoboravatása Belgrádban. A hazai történetkutatás vállalható és nemzetközileg releváns tényeket felvonultató szakmunkái egyben a magyarság nemzeti karakterének védelmét is szolgáló szükséges produktumok tehát.

A Nagykuság I. világháborúban betöltött szerepéről, különös tekintettel a helyből sorozott katonai állomány jellegzetességeiről kitűnő szakirodalmi bázist adott közre Oláh Lajos kunhegyesi helytörténész és Szabó József János hadtörténész: *Fényes szurony, rózsafa a nyele... (Nagykusági katonák az Osztrák–Magyar Monarchiában 1868–1918).*⁵¹ című művükben. A kötet mind a közös, mind a honvéd és népfelkelő haderő fegyvernemi és felszerelési jellegzetességeit tette közzé, szorosan kötődve ahhoz a nemes célkitűzéshez, hogy méltó emléket állítson annak a hősies és az utolsó pillanatig állhatatos kitartásnak, melyet a jászkun bakák nyújtottak a világháborús frontokon és hadszíntereken. A munka számos vonatkozása szolgált értékes és megkerülhetetlen adalékokkal a Nagy Háború Karcához köthető történetéhez.

Mivel a hátország háborús mindennapjainak kutatása annál inkább tűnik ezer irányba szétrajzó, nehezen megfogható folyamatok sorának, minél inkább elmélyülünk az egymással

⁴⁸ Bihari Péter: *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarorszáján.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

⁴⁹ Bihari Péter: *1914. A nagy háború száz éve. Személyes történetek.* Kalligram Kiadó, Budapest, 2014.

⁵⁰ Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.* Osiris Kiadó. Budapest, 2014.

⁵¹ Oláh Lajos – Szabó József János: *Fényes szurony, rózsafa a nyele... (Nagykusági katonák az Osztrák–Magyar Monarchiában 1868–1918.)* Timp Kiadó, Budapest, 2006.

párhuzamosan zajló tevékenységek láncolatában, komoly segítséget jelentett az *Acta Musei Militaris in Hungaria – A hadtörténeti Múzeum Értesítője* (12. kötet) keretében megjelent, zömében konferenciák anyagát tartalmazó, és az I. világháborús hátországi viszonyok számos jellegzetességét megragadó kötet. Számos társszerzője⁵² a korszak jeles kutatóiként a hadsegélyezés és hadijótékonyság olyan aspektusait emelték ki, melyek az országos kifejlődésük során erősen begyűrűztek a karcagi folyamatok közé; így az *Augusztia Gyorssegély Alap* akciói, vagy az *Országos Hadsegélyező Hivatal* kezdeményezései.

Az I. világháborús kutatások megkerülhetetlen forráscsoportja a helyi sajtóanyag volt, melyet a háborús cenzúra ténye miatt ugyan kritikával szükséges kezelni, félretenni azonban oktalanság volna, hisz óriási terjedelemben tárgyal olyan hátországi közügyeket, melyek a karcagi közhangulatot alapvetően befolyásolták. Csakúgy, mint 100 éve a „kávéházi Konrádok”,⁵³ úgy a ma történésze sem teheti meg, hogy a háborús évek helyi sajtótermékeit lényegében nap–nap után átvizsgálva ne vonna le következtetéseket a háborús eszme kezdeti élénk támogatásától a totális háborúellenesség felé való konvergálásáról. A helyi sajtóanyag feltárásában két karcagi nyomdaipari termék volt meghatározó. Az 1905-ben indult *Karcagi Hírlap* a háború elején a városi közélet tulajdonképpeni politikai szócsöve, hivatalos lapja, mely 1914 júniusának végétől a háborús évek során végig, a napilap 1919. évi megszűnéséig közvetített a háborús kérdések tárgyában. 1917–1918. évi lapszámai már erősen töredékesen maradtak fenn, további probléma volt a mikrofilmen tárolt anyag erős roncsolódása, mely nagy terjedelemben tette olvashatatlaná a kérdéses folyóiratot. A sajtótermékek között azonban kiemelésre méltó az 1878-ban alapított *Nagy-Kunság* című hetilap, mely szerkezetéből adódóan sokkal szélesebb betekintést engedett a háborús Karcag hétköznapjaiba. A lap érdekessége, hogy igen mostoha sorsot futott be hosszú fennállása során. 1878 és 1912 között folytonosan megjelent, ugyanakkor szerkesztése és kiadása 1912 és 1916 között szünetelt. 1916 után a karcagi Kertész Nyomdában ismét megjelent. A *Nagy-Kunság* politikai – közéleti folyóirat nyomtatása és kiadása néhány hónap híján 50 éves karcagi pályafutás után, dr. Szentesi Tóth Kálmánnak a főszerkesztői posztról való végleges lemondásával, Karcagról Kisújszállásra

⁵² *Acta Musei Militaris in Hungaria – A hadtörténeti Múzeum Értesítője* 12. Szerk.: Szoleczky Emese – Závodi Szilvia, Budapest, 2011. Társszerzők: Babucs Zoltán, Balla Tibor alezredes, Bán Attila őrnagy, Cs. Kottra Györgyi, Csiszár Mirella, F. Dózsa Katalin, Gajdó Tamás, Gondos László, Hajdu Tibor, Hegedüs Ábel, Jakusch Gabriella, Kótyuk Erzsébet, Kovács Vilmos ezredes, Kreutzer Andrea, Kunt Gergely, Landgraf Ildikó, Lugosi József ny. ezredes, Maczák Ibolya, Pollmann Ferenc, S. Nagy Anikó, Sallay Gergely Pál, Saly Noémi, Soós Péter százados, Suba János, Szabó Dániel, Szabó Mária, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya, Veres Emese Gyöngyvér, Závodi Szilvia

⁵³ Utalás Conrad von Hötzendorf, az Armeekorps-Oberkommando (AOK) osztrák–magyar haderő főparancsnokság vezérkari főnökének nevéből képzett szójátékra. A fogalom a sorozóbizottságokat elkerülő vagy kijátszó, fegyvert sem látott hátországi jobbantudókat jelentette, akik a kávéházak békéjében kritizálták a háborús eseményeket és hátországi folyamatokat, és fektettek le „világmegeváltó” haditerveket a háborús ügy győzelemre juttatásához.

helyeződött át. 1925. november 6-án jelent meg az utolsó Karcagon, a Kertész József Könyvnyomdában nyomtatott szám. Ezt követően az újság tulajdonjoga Lading János kisújszállási könyvnyomtató tulajdonába került. Egészen 1938-ig Kisújszálláson nyomtatták a lapot. Ekkor közel három évig kiadása szünetelt. 1941-től ismét visszakerült a lap eredeti kiindulási helyére, Karcagra, ahol a Kertész József Könyvnyomdában nyomtatták. Ekkortól a lap címe Nagy-Kunságról összevont alakban Nagykunság-ra változott. Évfolyamainak számozása is újra indult. 1942-ben az izraelita Kertész József nyomdatulajdonos elvesztette kiadói jogát, és az addigi mértéktartó közéleti lap új szerkesztők keze alatt tartalmi objektivitását elhagyta, az új kiadóvállalat (Turul-nyomda) szélsőjobboldali sajtótermékké degradálta a jó hírű hetilapot. 1944-et követően a lap kiadása véglegesen megszűnt.

A Nagy Háború második felében, 1916-tól a Nagy-Kunság hetilap számos példánya leveleket és családoktól kapott harctéri értesítéseket, háborús rigmusokat és a nép száján terjedő vicceket éppúgy közölt, mint felelős gazdálkodást végző intézmények, társaságok periodikus pénzügyi jelentéseit (bennük tételesen a háború miatt elvont költségeket). Rendszeresek voltak hasábjain a hadikötvény váltási felhívások és eredmények, de városi segélyező megmozdulások sikereit és hatásait, a jegyrendszer újabb és újabb megszorításait, helyben állomásozó alakulatok és erdélyi menekültek helyzetét, a városi Vöröskeresztes szükségkórház hétköznapijait is bemutatta. Az 1918-as évkör sajnos teljesen hiányzik. Mindkét sajtótermék (Karcagi Hírlap, Nagy-Kunság) mikrofilmen őrzött kópiáit a Karcag Városi Csokonai Könyvtár őrzi.⁵⁴

A Nagy Háború karcagi hátországi viszonyainak feltárását értelemszerűen legbővebb formában a levéltári iratanyag tette lehetővé. A Debrecenben lévő Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TtREL) őrzi a Nagykunsági Református Egyházmegye egykor Kenderesen, majd 2005-től teljes állományában Debrecenbe költöztetett iratait. Mivel Karcag a helyben bevett felekezetek terén abszolút többségében református (a városi lakosság a vizsgált korszakban 70% fölötti arányban követte a kálvini hitvallást), ezért a helyi közigazgatás alternatív csúcsszerveként lehetett tekinteni a Karcagi Református Egyházközségre. A vizsgált 1914–1944 közötti időszakban igen élénk kapcsolat állt fenn az egyházközség és egyházmegye, illetve egyházkerület/püspökség között. Az évente esedékes statisztikai kimutatások, esperesi látogatásokról szóló beszámolók, presbitériumi jegyzőkönyvek és a református iskolák fenntartási jelentései mellett elsősorban a rendkívüli állapotok idején keletkezett lelkeszi különbeszámolók szerepét emelném ki. Az I. világháború

⁵⁴ Karcag Városi Csokonai Könyvtár mikrofilmtára, Tekeresszámok: Karcagi Hírlap: FM3 861/1914.; FM3 861/1915. Nagy-Kunság: FM3 1683/1916:1; FM3 1683/1911:1; FM3 1683/1919:1 (TÖREDÉSEKEN)

idején helyben elnök–lelkészi feladatkört ellátó Madarász Imre lelkész (egykori ellenzéki képviselő, aki az 1896-os választások alkalmával legyőzte Karcagon a Szabadelvű Párt jelöltjét, Jókai Mórt, az ünnepeelt szépíró)⁵⁵ 1915-ben küldött be a püspökségre egy jelentést a Nagy Háború helyi kezdeményezéseiről. Itt igen részletes beszámolót tett közzé a katonai hatóság harang és orgonasíp rekvirálásáról, a református iskola tantermeiben felállított Vöröskeresztes szükségkórház működéséről, a hadbavonultakról és egyéb gyakorlati problémákról. A levéltári anyagok begyűjtése terén jelentős segítséget jelentett a MNL Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltára is, részben rendezett várostörténeti irataival.

2.2. Források a második világháborús karcagi eseményekhez

A karcagi hátországtörténethez mindkét háborús szereplés kapcsán rendkívül értékes adalékokkal járult hozzá *Herskó Mózes* Karcagról elszármazott izraelita népiskolai tanító és a református gimnázium egykori izraelita vallásánára. Műve, *A karcagi zsidók története* című⁵⁶ munka átfogó monográfia, mely a karcagi ortodox zsidó közösség 1860-as években zajlott megtelepedésétől a vészkorszak befejeződéséig tárgyalja a közösség mindennapi problémáit, és a Holokausztt helyi eseményeit. Noha Herskótól a vészkorszak túlélőjeként nem várható el, hogy elfogulatlan képet nyújtson az események sodráról, mégis kifejezetten értékes írásmű. Értéke abban rejlik, hogy az összes többi, e dolgozat forrásbázisát alkotó irat és kötet közül ez az egyetlen, mely egy, a rövid huszadik század első felében tragikus pályát bejáró, marginális helyzetű, majd kirekesztett társadalmi csoport, a helyi, karcagi zsidóság nézőpontjából mutatja be az első világháborút, a Tanácsköztársaság és román megszállás, az ellenforradalmi rendszer és a második világháború viszonyait. Herskó Mózes hazánk második világháborús belépését követően 1942 októberében a Gyomán megszerveződő 106/8. munkaszolgálatos század állományában keletre vezényelték.⁵⁷ Később keletkezett művében ijesztő részletességgel írt a munkaszolgálat alatt elpusztult karcagi és környékbeli zsidók sorsáról, a MUSZ-os század mindennapjairól és feladatairól. 1945-öt követően a család tagjai elhagyták Karcagot, 1948 után Izraelben telepedtek le.⁵⁸ 1977-ben itt, Jeruzsálemben írta visszatekintő munkáját. Noha maga

⁵⁵ *Pintér Zoltán Árpád*: 100 éve épült a városháza: 1912–2012. Kiadja a Nagykun Városvédő Egyesület, Karcag, 2012. 8.

⁵⁶ *Herskó Mózes*: *A karcagi zsidók története*. Jeruzsálem, 1977. Második, bővített kiadás, kiadja a Karcagi Nyomda, Karcag, 2005.

⁵⁷ *Herskó M.*: *A karcagi zsidók* i.m. 41.

⁵⁸ Herskó Mózes kisebbik fia Herskó Ferenc, akit 9 éves korában, 1944. június 18-án a karcagi gettóból a szolnoki cukorgyárban berendezett központi gettóba szállítottak karcagi hitsorsosaival együtt. Innen június 28–29. során

Herskó a második világháborús éveket munkaszolgálatosként távol töltötte Karcagtól, az izraelita közösség egykori tagjainak emlékezetén keresztül, helyi és egyéb források bevonásával rendkívül részletes művet közölt a karcagi zsidóság sorsáról. A mű terjedelmének nagyobbik része szól a vészkorszak helyi jellemzőiről, de éppúgy értékes adalékokat lelhettem benne az I. világháború és az azt követő események történéseiről.

A karcagi második világháborús hétköznapiok egyik leghomályosabb, máig számos félreértéssel, feszültséggel terhelt, egyszersmind legkevésbé kutatott eseménysora a helyi zsidóság társadalmi kirekesztése, majd ezt követő meghurcolása. A karcagi zsidók fizikai szegregációja, gazdasági kifosztása, városból való deportálása, majd a fizikai megsemmisítés során mártírhaltak, illetve az ezt túlélők sorsa 1945 után neuralgikusan fájó pontjává vált, nemcsak a helyi közéletnek. A téma feltárásában két jelentős próbálkozást említenék meg. Időben legelőször a fentebb ismertetett Herskó Mózes: *A karcagi zsidók története* c. munka szolgált támaszul, mely 1977-es megjelenésétől, az eseményeket személyes élményként felidézve, ugyanakkor bő 30 évnyi időtáv után teszi megismerhetővé. Ezt egészíti ki egy időben lényegesen újabb, forrásbázisát tekintve igen kiterjedt levéltári kutatásról számot adó doktori értekezés, melynek vizsgálati tárgyköre Jász–Nagykun–Szolnok vármegye zsidóságának vészkorszakbeli története.⁵⁹ E két írásművön kívül elsősorban az eddig lényegében feldolgozatlan helyi sajtóanyag (különösképp a városi hivatalos lap, a Nagykunóság), továbbá memoáriródalom, így pl. Bihari István lekipásztor 2013-ban nyomtatásban megjelent emlékiratait, és más visszaemlékezések szolgálták támpontul. Szintén a kutatást segítette egy nagyívű, jelentős időtávon keresztül a város, mint (Kisújszállással együtt alkotva) választókerület politikatörténetét feldolgozó kiadvány, *A karcagi választókerület története 1825-től napjainkig* című írásmű.⁶⁰ Noha a kérdéses mű terjedelmének zöme Országgyűlési Almanach-ok segítségével a közel két évszázad képviselői pályáit, illetve a Képviselőházi Naplókön keresztül bemutatott felszólalásokat vette át, kisebb terjedelemben közölt városi eseménytörténetet is. A dolgozat vizsgálati időtávjának, azaz az 1914–1945 közötti időszaknak

több transzport szállította a több ezer főnyi megyei zsidóság zömét Auschwitzba. Herskó Ferenc transzportja több száz karcagi zsidóval együtt az ausztriai Strasshof pályaudvarán ért célba, vélhetően munkaerő gazdálkodás céljából a megsemmisítés előtt a német hatóságok erőforrásként számoltak annak utasaival. A háborút e transzport zöme túlélte, ugyanis végül nem deportálták őket koncentrációs táborba. (Lásd A helyi zsidóság sorsa fejezet.) Herskó Ferenc a háború utáni iskolai tanévet még régi iskolájában a Karcagi Református Gimnáziumban járta ki, végül családjával együtt Izraelbe távozott. Avram Hersko néven magas tudományos pályát futott be, biokémia tudományterületen 1969-ben Ph.D. doktorátust szerez. Pályájának betetőzése, hogy 2004-ben az ubikvitin nevű fehérjebontó molekulával kapcsolatos kutatásai miatt kémiai Nobel-díjat kapott, így közvetve Ő válik Karcag máig egyetlen Nobel-díjas tudósává.

⁵⁹ Csősz László: Tettesek, Szemtanúk, Áldozatok. A vészkorszak Jász–Nagykun–Szolnok Megyében. Ph.D. értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Btk., Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2010.

⁶⁰ Mezey Barna – Tóth Attila Simon: A karcagi választókerület története 1825-től napjainkig. Minerva Kiadó, Budapest, 2002.

a kérdéses munka eseménytörténeti leíró része relatíve csekély terjedelmet szentelt, mindössze 8 oldalon (a 49–57. oldal) mutatja be Karcag két világháborús mindennapjait. E fejezet is elsősorban Szentesi Tóth Kálmán írásműveinek gondolatait vette át, kiegészítve némi sajtóanyag (Karcagi Hírlap, Nagy-Kunság) bevonásával. Hátránya épp ezért, hogy nem tud újat mondani a korszak nagy krónikásának művein felül, ráadásul bizonyos esetekben meg nem jelölt forrásból közölten súlyos tárgyi tévedés is fellelhető benne. A kötet 55. oldalán szereplő gondolat:

„A város vezetésére óriási nyomás nehezedik, amelynek következtében dr. Hajnal István polgármester 1936. október elején benyújtotta lemondását, 1940-ig azonban továbbra is ő látta el a polgármesteri teendőket.”

Az idézett szakasz bár helyesen állítja, hogy 1936. október 3-án Hajnal polgármester leköszönt, de innentől tévedések egész sorozatával magyarázott négy olyan évet, mely a város szempontjából pedig sorsdöntő a későbbiekben. A polgármester lemondásának oka – mint a dolgozat vonatkozó *Választások és politikai áttrendeződés 1921 és 1939 között* c. fejezetében ez olvasható – Hajnal István megrendült egészségi állapota, mely korai és váratlan módon 1936. november 1-én a nyílt utcán bekövetkezett halálához vezetett. Erről a vonatkozó fejezetben lehivatkozott módon mind a helyi, mind az országos sajtó is hírt adott, mint ahogy arról is, hogy szinte azonnal megindult az utódja megválasztása. 1936. december 29-én választotta a városi közgyűlés polgármesterré a város valaha volt legfiatalabb városatyáját, a vehemens természetű és a második világháborús években kulcsszerepet játszó 29 éves dr. Sántha Miklóst. Sajnos a témához rendelkezésre álló szakirodalom átfogó ismeretében állíthatom, hogy nem ritkák az ilyen tévedések, melyek sora egy újabb okból teszi szükségessé a két világháború által keretezett korszak várostörténetének szigorúan forráskritikai alapon (és nem a szájhagyomány lejegyzése nyomán publikált) történő letisztázását.

Az 1944 októberében az Alföld területén lezajlott német–magyar–szovjet találkozóharcok, s így a Karcag környékén megvívott, jellege szerint páncélos ütközet eseménytörténeti feldolgozásának első érdemi munkái (mind az átfogó országos hadiesemények, mind a megyei és regionális harcok tekintetében) a hatvanas évek elején láttak napvilágot. Lényegében már az 1960-as években részletes és igényes munkákról beszélhetünk e kutatási területen, de ideológia–politikai töltésük, marxizáló hajlamuk alapján egy részüket feltétlen kritikával illik kezelni. A szocializmus évtizedeiből a hazai szakirodalmat alapul véve több jelentős forrásmunka állt rendelkezésre a Karcag környéki és tágabb értelemben vett frontharcok feltárásához. Ezek egyik legrészletesebbike Száva Péter szerkesztésében, számos történész

bevonásával⁶¹ elkészített *Magyarország Felszabadítása* című tanulmánykötet. Az Alföld területén lezajló hadműveletek ismertetését Ölvedi Ignác végezte, azonban ez a munka a szélesebb közönség felé szánt általános ismertetésre szolgált, ennél fogva kevésbé részletes és precíz, hátránya még a fejezetenként eltérő stílust és nézőpontot használó szerkezet.

A korszak másik jelentős és jóval részletgazdagabban írott műve e témában *A budai vár és a debreceni csata*⁶² Ölvedi Ignáchoz kötődik. Ölvedi önálló írásműben, behatóan foglalkozott az Alföldön kialakult, jellege miatt a „páncélos” jelzővel ellátott ütközettel, mely a szovjet hadtörténeti terminológiában „debreceni támadó hadművelet” néven szerepel. Ölvedi e munkájának forrás és adatbázisa kevés korabeli magyar és még kevesebb német visszaemlékezéstől eltekintve elsősorban szovjet anyagon alapszik, azt dolgozta fel. Noha számos magyar visszaemlékezés és a német Dél-Hadseregcsoport szinte teljes hadinaplója elérhető lett volna⁶³ Ölvedi számára, a szerző azonban nagyszámú, de jobbra egyoldalúan szovjet levéltári és könyvészeti munkákból dolgozott. Ezért Ölvedi írásaiban erősen a szovjet hadviselő fél hadműveleti tevékenységére koncentrálva (hiszen erre volt forrásanyaga) nem tudott átfogó, az alföldi hadszíntéren néha igen bonyolult módon manőverező négy (magyar – német – orosz – román) haderő harcából átfogó képet közvetíteni. Ölvedi munkájában másrészt erősen érezhető a korszaknak megfelelő antifasiszta, a felső vezetés politikai nézeteihez igazodó, azt szolgáló nézőpont, csorbítva így az objektív esemény- és hadtörténeti vizsgálat lehetőségét. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a kötet alcímének választott, minden történelmi pártatlanságot félredobó „*Horthyék katasztrófapolitikája 1944 őszén*” gondolata. Ennek ellenére azonban, mivel Ölvedi az alföldi páncéloscsata történetében első ízben egyszemélyes monográfiát megjelentető szerző, munkái természetesen megkerülhetetlen jelentőségűek. A korszak hadtörténeti művei közül leginkább Borus József: *Szolnok megye felszabadítása*⁶⁴ című monográfiáját találtam hasznavehető műnek. Állítom ezt arra alapozva, hogy Borus kutatótársaitól eltérő, de örömdetes módon nem csupán a szovjet forrásbázison fellelhető adatokból táplálkozott, hanem megfogalmazása szerint „volt hitlerista tábornokok munkáiban”, többek között Hans (Johannes) Friessner és különösképp Hans Kissel Wehrmacht főtitesték magyarországi harcokat taglaló memoárjaiból is merített. Emellett a német Dél-

⁶¹ Magyarország Felszabadítása. Szerk.: Száva Péter. További szerzők: Gazsi József, Kis András, Nagy Gábor, M. Malahov, Ölvedi Ignác, Száva Péter, Tóth Sándor, Váradi György. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1975., 1980.

⁶² Ölvedi Ignác: *A budai vár és a debreceni csata*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1970., 1974.

⁶³ 1944. szeptember 24-től Dél-Hadseregcsoport néven ismeretes (korábban Dél-Ukrajna Hadseregcsoport) hadműveleti naplója (Heeresgruppe Süd Kriegstagesbuch) és iratanyaga a Budapesti Hadtörténeti Levéltár gyűjteményének mikrofilmtárában érhető el. 1944. október 17-e után néhány napig a Heeresgruppe Süd Kriegstagesbuch töredékes, illetve teljesen hiányzik.

⁶⁴ Borus József: *Szolnok megye felszabadítása*, Szolnok, 1971.

(Ukrajna) Hadseregcsoport iratait is felhasználta, sőt gyakran, mint a helyi harcok egykori résztvevője, saját emlékei alapján korrigált is. Munkája ráadásul rendkívül alapos, részletekbe menő, az adatsűrűsége összpontosítva sokkal inkább érezhető igényes tudományos munkának, mint a korábbi feldolgozások. Jász–Nagykun–Szolnok megyei hely- és terepismeretének hála, ügyesen ötvözte a hely- és hadtörténeti kutatás összefüggéseit. A Kaposvári Gyula által szerkesztett *Szolnok megye 1944/45-ös eseményeiből*⁶⁵ címre hallgató, amúgy évkönyv jellegű munka, áttekinthető formában, napi bontásban tárgyalta az eseményeket, hátránya, hogy nem kifejezetten hadtörténeti szakmunka, így a belőle nyerhető információkat alapos szűrésnek kellett alávetni. Az 1971-ben napvilágot látott *A felemelkedés útján 1944–1970 – Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből*⁶⁶ címre hallgató dokumentumgyűjtemény a témához kötődően Kocsis János alezredes hadtörténeti összefoglalóját tartalmazza, mely elsősorban a korábbi, Ölvedi Ignác készítette munkán nyugszik, annak a Szolnok megyei eseményeit domborította ki. Így használatakor gyakran inkább annak eredeti forrásához, a vonatkozó Ölvedi munkához nyúltam vissza. E munka érdekessége, hogy az eseménytörténeti tárgyalás után városi bontásban tartalmazott rövid történeteket a megyében folyó „antifasiszta”, és/vagy szovjetbarát tevékenységről. Karcag kapcsán későbbi pártfunkcionáriusok által szovjet tiszték kényszermunkáról való megszöktetésének, bujtatásának kalandos és színes történetét mesélte el.⁶⁷ Az 1982–1983-as *Szolnok megyei Múzeumi Évkönyvben* Fekete István megyei felszabadító harcokkal foglalkozó tanulmánya⁶⁸ részletes, de elsősorban korábban megjelent magyar és orosz szakirodalomra, illetve szovjet hadijelentésekre támaszkodott, szintén gyakran Ölvedi megközelítéseivel találkoztam benne. A Bellon Tibor szerkesztésében megjelent *Egy város várossá lesz – Karcag négy évtizede* kötet „A felszabadulás hadi eseményei” fejezetében⁶⁹ következetesen a városra és szűkebb-tágabb értelemben vett környezetére, elsősorban a Nagykunság kultúrtáj keleti felére koncentrált. Az e területet érintő hadászati előzmények rövid összefoglalása után értékes többletinformációkkal szolgált a város belterületén október 8. és 12. közt lefolyt

⁶⁵ Szolnok megye 1944/45-ös eseményeiből. Szerk.: Kaposvári Gyula, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 1969.

⁶⁶ A felemelkedés útján 1944–1970 – Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből. Szerk.: Dr. Ungor Tibor, Szolnok, 1971.

⁶⁷ E témáról részletesebben: *Kocsis László*: Emberek az embertelenségben, In.: Jászkunság XV. évf., 1969 március – május 67–77. illetve *Bognár János*: A hálás novoszibirszki (sajtcikk), In.: Népszabadság, XXVII. évf., 1969. november 23.

⁶⁸ *Fekete István*: A felszabadító harcok Szolnok megyében (1944. október 6. – november 17.). In.: Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv 1982–1983. 257-265.

⁶⁹ *Bálint Lajos – Tóth László*: A felszabadulás hadi eseményei. In. *Egy város várossá lesz / Karcag négy évtizede* Szerk.: Bellon Tibor, Karcag, 1985. 7-17.

találkozóharcokat illetően, illetve felvázolta a szovjet kézre kerülés utáni német felmentőkísérletek, ellencsapások és ellentámadások egészen október 21-ig tartó folyamát. Azonban sajnos a historiográfia alaposabb kutatása után gyakran egész szakaszok szó szerinti egyezését véltem felfedezni a mintegy 15 évvel korábban megjelent Borus tanulmánnyal, amely így sajnálatosan csorbítja e helytörténeti beszámoló tudományos értékét.

A rendszerváltás utáni hadtörténet-kutatásban Szabó Péter, Számvéber Norbert és Ungváry Krisztián hadtörténészek jelentettek meg átfogó munkákat, melyek teljes egészében vagy kisebb részben az Alföld területén lezajlott ütközetről értekeztek. Szemben a szocialista időszak hadtörténet-kutatásának bevett terminológiájával, mely szovjet hadműveleti nevén az eseményt „debreceni támadó hadműveletnek” nevezte, itt már konzekvensen „alföldi páncéloscsata”-ként hivatkoznak a Battonya térségétől a Sárréteken át a Nagykovácsiban, majd a Dél-Hajdúság, végül a Hajdúhát területén zajló ütközet eseménysorára.

Szabó Péter Számvéber Norberttel karöltve „*A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*” című írásműben⁷⁰ foglalkozott a Karcag környéki harcok tágabb tárgykörével (az alföldi páncéloscsata), önálló fejezetet szentelve az Alföldön lezajlott hadműveletek ismertetésének. Számvéber Norbert önálló monográfiában, az *Az alföldi páncéloscsata – Harcok a Tiszántúlon, 1944. október* című rendkívül részletes művében közölt új levéltári adatokat és vonatkozásokat az alföldi páncélos ütközet forgatagában Karcag városhoz és környékéhez kötődő eseményeiről.⁷¹ Ez a munka egy korábban már feldolgozott témával foglalkozik, hisz a szerző már közzétett ebben a témában egy írásművet⁷², de az új kutatási eredmények és a 2002 óta előkerült újabb források az eredeti könyv átdolgozására, kiegészítésére sarkallták. Ismereteim szerint az Alföld hadieseményeinek 1944 őszére vonatkozó történetét ez a munka mutatta be legrészletesebben, illetve forrásbázisa is e munkának a legszéleskörűbb, a legsokrétűbb, azaz történelmi szempontból a legigényesebb. Számvéber első művének, a *Páncélosok a Tiszántúlon* című monográfiának a lektora a fentebb említett kiváló történész, Borus József hadtudományi kandidátus volt, aki sajnálatosan az újabb, számos időközben felkutatott forrás bevonásával felfrissített Számvéber kiadást (*Az alföldi páncéloscsata*) már nem érthette meg.

Karcag városhoz kötődően folyóiratokban, emlékkötetekben, helytörténeti tanulmányok formájában foglalkozott a témával Elek György helytörténész.⁷³ Elek György karcagi

⁷⁰ Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*. Püldo Kiadó, Budapest, 2009.

⁷¹ Számvéber Norbert: *Az alföldi páncéloscsata – Harcok a Tiszántúlon, 1944. október*. Püldo Kiadó, Budapest, 2007.

⁷² Számvéber Norbert: *Páncélosok a Tiszántúlon*, Paktum kiadó, Budapest, 2002.

⁷³ Elek György: *Várostörténet ötvenkét tételben. (Karcag város története 1506–1950 között.)* Karcag, 2008.

helytörténész, munkássága során több ízben is publikált a kérdéses korszak karcagi vonatkozásairól cikkeket, tanulmányokat. II. világháborús karcagi kutatásai elsősorban az áldozatokkal szembeni kegyelet és emlékezet emlékezetpolitikai sajátosságait járták körbe. Ezek egyike a *Kései elégtétel* című, 1992-ben megjelent cikke,⁷⁴ mely egy rendkívül érzékeny témát, a háborúban elesett, eltűnt katonák feletti tiszteletadás kérdését, illetve ennek az elmúlt hetven év rendszerváltás előtti időszakában való hiányát, továbbá az áldozatok számának és elvesztésük mikéntjének körülményeit ecsetelte. Ehhez szorosan kapcsolódik a Honismeret folyóiratban napvilágot látott másik Elek cikk, az *Emlékezés a karcagi leventékre*,⁷⁵ mely szintén a várost 1944 októberében ért veszteség egy részét kitevő 24 leventemozgalmi fiatal fiú szovjetek általi kivégzésének körülményeit vázolta.

Fazekas Mihály karcagi muzeológus, a Györffy István Nagykun Néprajzi Múzeum egykori vezetője által 2000-ben a Karcagi Kalendáriumban megjelentetett cikke⁷⁶ hívta fel a figyelmet egy később igen értékesnek bizonyult levéltári iratra. Pap Béla református lelképásztor a „*Helyzetjelentés a karcagi református egyház állapotáról*” című belső használatra szánt egyházi jelentését Fazekas Mihály röviden kivonatolva közölte a Karcagi Kalendáriumban. E jegyzőkönyv/jelentés a Debreceni Református Egyházkerület Püspöki Hivatala részére 1944. december végén megküldött számvetést tartalmazta az 1944 októberétől az egyház erkölcsi és anyagi állapotában bekövetkezett változásokról, az egyházi vagyonban esett károkról. Aprólékos, precíz, az egyház alaposságára jellemzően tételes munka, mely ilyen formájában kitűnő forrásanyagául szolgált dolgozatom veszteség bemutató, illetve harcreekonstrukciós elemzésének. Beszerzésénél sajnos a történészszakutatók egyik gyakori forrásproblémájába ütköztem, ugyanis a karcagi muzeológus által valószínűleg a karcagi egyházközségi irattárból kivitt anyag helyi példánya gyakorlatilag elveszett, így a Debreceni Egyházkerület levéltárában őrzött másodpéldány⁷⁷ felkutatásával sikerült csak az egyébként teljes iratanyagot feltárnom, felhasználnom.

⁷⁴ Elek György: Kései elégtétel, Karcagi Hírmondó (városi politikai folyóirat), 1992. október 30. 3–6.

⁷⁵ Elek György: Emlékezés a karcagi leventékre. In.: Honismeret, XXXV. évf., 5. szám, 2007. 31–34.

⁷⁶ Fazekas Mihály: Karcag 1944 őszén, In.: Karcagi Kalendárium 2000., Karcag, 2000. 98–106.

⁷⁷ TiREL. I. 1. c. 463. 8. (Nt. Pap Béla ref. lelkész: Helyzetjelentés a karcagi református egyház állapotáról, 1944. december. (másolat a szerző birtokában.)

„A lakosság, mely 1914-ben oly lelkesen üdvözölte a háború kitörését, abban a hitben küldte ki a fiait a frontra, hogy nemcsak győztesen, de dicsőségteljesen is térnek majd haza, és a babérkoszorúk igazolják majd az általános hadkötelezettségbe és az egyetememes katonáskodás üdvösségébe vetett bizalmát.

A háború lerombolta ezeket az illúziókat.”⁷⁸

3. A szarajevói merénylet és a hadüzenet karcagi visszhangjai

1914. július 28-án a Magyar Királyság, mint az Osztrák Császársággal államszövetséget alkotó alkotmányos nagyhatalom, épp 47. évfordulójára emlékezhetett volna annak a politikai aktusnak, mely a kiegyezés szentesítéseként ismeretes.⁷⁹ A sors iróniája, hogy a hazai, birodalmi, sőt az európai közvéleményt mégsem ez az államtörténeti évforduló kötötte le ezen a napon, hanem a szerb hadüzenet útján kibontakozó háború, mely a szövetségi rendszerek tagországainak védelmi szerződésein keresztül az addig fennálló világrend békéjét bontotta és változtatta meg, utat nyitva a rövid huszadik század világégéseinek. 1914. július 23-án a szarajevói merényletben vétkes szerb nacionalista szervezetek és a szerb titkosszolgálat viszonyát és felelősségét firtató nyomozati ultimátumot az Osztrák–Magyar Monarchia belgrádi nagykövete, báró Giesl Vladimír átadta a szerb kormánynak. Nikola Pasic szerb miniszterelnök július 25-én a főbb követelések elutasításával egyértelmű diplomáciai üzenetet adott. Az Osztrák–Magyar Monarchia követe azonnal bejelentette a szerb miniszterelnöknek a diplomáciai kapcsolat megszakítását, majd sietve elégette a fontos iratokat, lepecsételte a követség épületének kapuját, mely pecsét egyben a kiegyezés óta eltelt békés, nagyobb incidensek nélküli gyarapodó időszak cezúrája is volt egyben.⁸⁰ Az Osztrák–Magyar

⁷⁸ John Keegan: A hadviselés története. Corvina, Szekszárd, 2002. 356.

⁷⁹ I. Ferenc József osztrák császár – magyar király az 1867. március 20-án a magyar törvényhozás részéről elfogadott 1867. évi XII., XIV., XV. és XVI. törvénycikkek (az Osztrák–Magyar Monarchiát létrehozó ún. kiegyezési törvények) szentesítését 1867. július 28-án teszi meg, azaz pontosan 47 évvel az I. világháború kitörését megelőzően.

⁸⁰ OSZK Hírlaptára, 24.349. A világháború képes krónikája. 1914. Budapest. 2. füzet. 18-22.

Monarchia háborúba sodródott, a szövetségi rendszerek katonai viszontbiztosítási rendszerén keresztül olyan méretű konfliktusba, melyet még nem látott a civilizált világ.

I. Ferenc József a kiegyezés során kiformalódó uralkodói jogkörben, mint a birodalom legfőbb hadura, kizárólagosan rendelkezett a hadüzenet jogával. 1914. július 28-án az uralkodó külügyminiszterén keresztül a szerb királyi kormányhoz francia nyelven hadüzenetet intézett. A rákövetkező napokban a Lajtától a Keleti-Kárpátokig a királyi Magyarország valamennyi politikai sajtóorgánuma, így a *Karcagi Hírlap* is leközlte a hadüzenet szövegét, mely a következőképpen szólt:

„Mivel a szerb királyi kormány ama jegyzékre, mely részére Ausztria és Magyarország belgrádi követe által 1914. évi július hó 23-án átadatott, kielégítő választ nem adott, a cs. és kir. kormány kénytelen maga gondoskodni jogainak és érdekeinek védelméről és ezen célból a fegyverek erejéhez fordulni. Ausztria és Magyarország ennél fogva a jelen pillanattól kezdve Szerbiával szemben hadi állapotban levőnek tekinti magát. Ausztria–Magyarország külügyminisztere:

Gróf Berchtold s. k.”⁸¹

1914 júliusában az Osztrák–Magyar Monarchia államszövetségének területe 676 443 km², népessége megközelítőleg 52 millió fő volt,⁸² melyből területileg a Magyar Királyság (a vele perszonáluniós jogviszonyban álló Horvátország nélkül) 282 870 km²-t, Dráván inneni lakossága 18.264.533 millió főt tett ki, míg Horvát–Szlavónországban ugyanekkor 2.621.954 ember élt. Az egész országban tehát 20.886.487 lakost számláltak össze 1910-ben. Horvátországgal együtt kalkulálva területe 325.419 km².⁸³

A világháború az Osztrák–Magyar Monarchia belső, konszolidált területeit súlyosan nem érintette (a harcok szinte kizárólag a frontokon a politikai határokon kívül, illetve időszakosan Erdélyben, a Kárpátalján illetve Dél-Tirolban, és az Osztrák-tengermelléken folytak), ugyanakkor hatása sorsfordító volt a mögöttes régiókra nézve.

Karcag város a hosszú XIX. század végén, a Nagy Háború „előestéjén” élénk fejlődést produkáló, polgárosuló mezőváros volt. Sajátos nagykun patrióta szellemiségű, „redemptus” társadalmát (elsősorban függetlenségi és ’48-as alapon nyugvó)⁸⁴ gazdagon pezsgő kulturális élet jellemezte. A dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester irányította dinamikus városvezetés fejlesztőtevékenysége révén megindult városiasodás átformálta, modernizálta a település

⁸¹ Karcagi Hírlap, X. évf., 31. szám. 1914. augusztus 2. „Magyarország népéhez! Hadüzenet.”

⁸² Balla Tibor: Magyar katonák az első világháború hadszínterein. In.: A Nagy háború másik arca (A lövészárkok hétköznapjai). Szerk.: Horváth Miklós, Budapest, 2004. 7.

⁸³ Oláh L. – Szabó J. J.: Fényes szurony, rózsafa a nyele i.m. 38.

⁸⁴ Mezey B. – Tóth A. S.: A karcagi választókerület története i.m. 42-43.

arculatát. Fellendült a közélet, egyesületek és olvasóköri sora, sajtó- és nyomdaipari termékek láttak napvilágot. A malomipar és a vasút, a kedvező közlekedésföldrajzi helyzet gazdasági konjunktúrát, időszakos fellendülést indított, mely által mind népességében, mind vagyonában, infrastruktúrájában gyarapodó város levetkőzte önmaga feudális maradványait, s így beemelkedett a XX. századba.⁸⁵ 1914. év elején, még jóval a világháború üdölgő biztató szarajevói merénylet előtt a Karcagi Hírlap egy provokatív vezércikke az országos politikai életben eluralkodó koncertpárbajokról, és újból fellángoló obstrukcióról igen hevesen fakadt ki:

„Egyenesen megszégyenítőnek tartjuk, hogy a huszadik században, amelyet még Tisza (ti. a miniszterelnök) is a kultúra és a fölvilágosodás századának nevez, a törvényhozói működésnek első lépése még mindig az legyen, hogy valaki, vagy valakik sértő közbeszólással tartásuk meg népképviselői beszédüket. (...) A közvéleménynek ma szilárd alkotmánybiztosítékokon nyugvó üdvös és szociális törvények kelljenek. A kardra és pisztolyra már nem kíváncsi...”⁸⁶

Az álláspont, megelégedve a boldog békeidők háború előtti pozitívista közgondolkodásának, egyértelműen állást foglalt a békés polgári gyarapodás mellett, és a politikai szélsőségek illetve agresszió ellen. A kard és a pisztoly nem lehetett a politikai viták végső érve. Mégis milyen ironikus, hogy ugyanezen politikai hetilap 1914. július eleji száma, mely vezércikkében közölte le a közkedvelt dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester cikkét, a trónörökös Ferencz Ferdinánd és felesége, Hohenberg (Chotek) Zsófia temetéséről, már a jogos bosszú lázától fűtve, kemény válasza buzdította a közvéleményt, és fegyveres (háborús) válaszáért kiáltott a merénylet hátterében tetten érhető szerb szeparatista mozgalom ellen. A főhercegi pár temetésének napján a karcagi közvélemény felekezeti hovatartozásától és politikai nézeteitől függetlenül egyébként teljes válszélességgel a dinasztia mellett foglalt állást. Mint Szentesi Tóth fogalmazott:

„A trónörökös Ferencz Ferdinánd királyi herceg Ő cs. és kir. fensége és fenséges hitvese sírba helyezésének napján f. hó 4.-én (1914. július 4.) a megboldogultakért templomainkban gyászistentiszteletet tartottak. A római kath. templomban reggel negyed 8-kor, a ref. templomban 8 órakor, az izraelita templomban 10 órakor, a görögkeleti egyház templomában fél 11 órakor volt az Istentisztelet megtartva. (...) Abban az erős meggyőződésben, hogy Karczag város minden rendű és rangú polgárainak igaz érzelmét és óhaját tolmácsolom, indítványozom, hogy a képviselő testület jegyzőkönyvében örökítse meg a trónörökösünket, Ferencz Ferdinánd királyi herceg Ő cs. és kir. fenségét és fenséges hitvesét ért gyászos végű

⁸⁵ Pintér Z. Á.: 100 éve épült a városháza i.m. 11.

⁸⁶ Karcagi Hírlap, X. évf., 8. szám, 1914. február 22. „Párbajok”

merénylet felett érzett felháborodást, fájdalmas érzését és mélységes részvétét... Dr. Sz. Tóth Kálmán.”⁸⁷

A város templomtornyaira, iskoláira gyászlobogó került, a merénylet híre után a temetés napjáig minden templom és imaház fél órára félreverte a harangokat a rendes déli harangszót követően.⁸⁸

Miközben a szarajevói merénylet hatására az osztrák–magyar diplomácia 1914 júliusában Szerbia felé nyomozati ultimátumot nyújtott be, és puhatolódzott a hármas szövetségen belüli (kizárólag megbízható) német fél támogató szándékáról egy esetleges háborús eszkaláció esetére, a hátszág már a „jogos és igazságos háború” gondolata keltette lázban égett. Már a tényleges hadüzenet előtt megindult a közös haderő, illetve a Landwehr és a Honvédség aktív tartalékosainak mozgósítása, a haditermelés fokozása, a sajtóanyag háborús cenzúrája. A világháború tényleges előestéjén, a hadüzenet előtti július 27-i napon létrejött Karcagon egy egyesület, mely a behívott aktív tartalékos korosztály családtagjainak megsegítésére szerveződött. E nagyon is önzetlen, és a társadalmi kohézió igen magas fokáról tanúságot tevő kezdeményezésről az országos sajtó széles körben megemlékezett.⁸⁹ 1914. július 31-én, pénteken Karcagon is elrendelték a hadköteles korú és aktív tartalékban lévő lakosság mozgósítása után a 37–42. életévük közötti hadkötelesek mozgósítását is. Tulajdonképpen ez volt az a pont, ahol a városi társadalomban tudatosult a békeállapot megszűnte, s bár a hadüzenetről már napokkal azelőtt értesültek, mégis e nap vált a háborús állapot kezdetének szimbólumává. Aznap július 31-én este 19 óra után a lakosság háborús eufóriában lévő, mintegy 40–50 fős csoportja nemzeti színű zászlók és nemzeti dalokat játszó zenekar kísérete mellett háborúpárti tüntetést indított. Este nyolc órára már hozzávetőlegesen 500 fős tömeg járta a várost, a városházához este tíz előtt a Kossuth-kerten át kigyózó tömeg már körülbelül 2000 fősre duzzadt. „Éljen a király – éljen a háború” felkiáltások rigmusai keveredtek (némi ellentmondásosan) a „Kossuth Lajos azt üzente...” nóta soraival. A történeti antropológia szempontjából sem elhanyagolható ez az ellentmondás egy alapvetően a függetlenségpárti ellenzék uralta településen. Az 1848-as hagyományoknak és az 1867 utáni vívmányoknak, a nemzeti függetlenség eszményének és a királyhűségnek e sajátos keveredése egy lokálisan

⁸⁷ Karcagi Hírlap, X. évf., 27. szám, 1914. július 5. „Ferenc Ferdinánd és Hohenberg Zsófia”

⁸⁸ Karcagi Református Egyházközség Irat- és Levéltára (továbbiakban: KREIL) Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1914. július 9-i jegyzőkönyve.

⁸⁹ Budapesti Hírlap, XXXIV. évf., 177. szám, 1914. július 28. 11. „A vidék – Karcag:”; illetve: Pesti Napló, LXV. évf., 177. szám, 1914. július 28. 10. „Az ország hangulata, a vidék lelkesedése, Karcagról jelentik”; illetve: Pesti Hírlap, XXXVI. évf., 177. szám, 1914. július 28. 9. „Az ország hangulata: Karcag.”

kifejlődött vegyes történelmi öntudatot sejtet. A helyi értelmiség nevében egyébként a háborús eufória lázában égő beszédet mondott Hemző Lajos református gimnáziumi tanár.⁹⁰

Eközben a civil szféra, illetve a mecenatúrában élen járó birodalmi arisztokrácia országos szerveződése a háborús szerepvállalás erkölcsi-, anyagi- és természetbeni támogatására már olyan hadsegélyező mozgalmakat indított be, melyek rövid időn belül Karcagra is begyűrűztek.

⁹⁰ Karcagi Hírlap, X. évf., 31. szám, 1914. augusztus 2. „Tüntető körmenet Karcagon”

4. Anyagi természetű veszteségek – Karcag világháborús áldozatvállalása

4.1. Aranyat Vasért mozgalom

*Aki viselt aranyat eddig,
és cifra díszét vasra váltja,
ha puskát, kardot nem fogott is,
szebb jövőnek lesz katonája!*⁹¹

Az Augusztai főhercegnő⁹² által életre hívott Augusztai Gyorssegély Alap a háború elején, 1914 késő nyarára (1914. augusztus 6-án) szerveződött meg⁹³ a főhercegnő ötlete és áldozatos tevékenysége nyomán. Tisztán a háborús társadalom önszerveződő erejét tükröző, hadijótékonyági mozgalomként született, mégis a duális államalakulat történetének egyik legnagyobb horderejű, az összegyűjtött és kezelt javak értékét tekintve megkerülhetetlen jelensége az I. világháború magyar hátországtörténetének. A mozgalom fővédnöke a kor legendás és agilis miniszterelnök személyisége, a háborús szerepvállalás miatt „gyakran” politikai rendszerek bűnbakjaként használt gróf Tisza István volt, díszelnöke Csernoch János esztergomi hercegprímás–érsek, bíboros. A kezdeményezést a köznyelv a kezdetektől fogva „Aranyat Vasért” (*Gold für Eisen*) mozgalomként emlegette, amely a birodalom tehetős és áldozatkész családait ösztönözte, hogy nemesfém vagyontárgyaik vas emléktárgyakra („*Pro Patria 1914–1915*” vagy „*Durch Krieg zum Sieg. 1914–1916*” feliratú vasérme, vasgyűrű, vasmozsár etc.) történő becserélésével a harctéren elesett vagy súlyosan megsebesült frontkatonák nyomorgó családait támogassák a hátországból.

Jász–Nagykun–Szolnok vármegyében a segélyalap megalakulása idején a főhercegnő kezdeményezéséhez társuló, hazafias indíttatású magyar arisztokrácia prominens tagjai intéztek felhívást dr. Küry Albert vármegyei alispán úr személyéhez a vármegyei begyűjtés szervezéséhez és propagálásához. Mint a felkérésben olvasható:

⁹¹ Feltételezhetően dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester ismert költői tevékenységének egy négysorososa. Forrás: Karcagi Hírlap, X. évf., 36. szám, 1914. szeptember 6. „Karczag város közönségéhez!”

⁹² József (Ágost) főherceg felesége, I. Ferenc József osztrák császár és magyar király unokája. Férje a nagy háborúban tábornagyi (Feldmarschall) rangig jutó kiváló képességű hadseregcsoporthatározó (Tiroli-hads. csp.), az őszirózsás forradalom alatt és után fontos politikai szerepet játszik, majd a Horthy–kor kezdeti időszakát jellemző királykérdésben a legitimista Habsburg–pártiak királyjelöltje IV. Károly 1922-es madeira-i halála után.

⁹³ *Szoleczky Emese – Kreutzer Andrea: Az Augusztai Gyorssegély Alap tevékenységéről.* In.: Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011. 17.

„Méltóságos Uram! Ma midőn a csaták zajától visszhangzik Európa, mikor harcvonalban van helye a magyar férfiaknak, ahol vérük hullása árán is a hazát védelmezik, az asszonyi, érző szívekre vár az a nemes, magasztos föladat, hogy a háború által okozott nélkülözést, nyomort megértő jósággal segítse. (...) Érezzük, tudjuk, hogy kérő szavunk visszhangra lel Méltóságod nemesen érző szívében, és százak meg ezrek áldó szava lesz majd bizonyága annak, hogy a magyar nők méltó párjai azon hősöknek, kik ma fegyverrel kezükben védelmezik meg Hazájukat, Királyukat.”⁹⁴

A felkérést a kor társasági életének olyan neves tagjai intézték, mint gróf Batthyány Tamásné, gróf Teleki Sándorné, báró Fiáth Miklósné, báró Bánffy Györgyné. Az alispáni hivatal a felkérést követően szinte azonnal kiadta a 25269/1914. rendeletet a vármegye minden helyhatósága számára a begyűjtés megkezdésére, így Karcag rendezett tanácsú városban is megkezdődött a lakosság arany- és ezüstadományainak összegyűjtése. Városi szinten a mozgalom vezéregyénisége dr. Szentesi Tóth polgármester volt, gyűjtőmunkáját segítették dr. Elbel Tibor közjegyző, Lázár Gyula járásbíró, Nt. Török Vincze református lelkész, Szabó Sándor anyakönyvvezető és Adler Jakab földbirtokos gazda.⁹⁵

Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester a városi közigazgatás politikai szócsöveként funkcionáló Karcagi Hírlapban 1914. szeptember 6-án (megcsillogtatva költői adottságait) felhívást tett közzé a kezdeményezéshez való társulásról. Mivel a felhívás egyben az Aranyat Vasért mozgalom számos jellegzetességére, köztük a folyamat irreverzibilitására (a nemesfém adományokat beolvasztották), vagy a motiváció és retorika irányultságára is rávilágított, a szöveget a teljesség igényével érdemes szemlélni:

„Karczag város közönségéhez!

*Aki viselt aranyat eddig,
és cifra díszét vasra váltja,
ha puskát, kardot nem fogott is,
szebb jövőnek lesz katonája!*

Cseréljük be hát aranyainkat vasra! Lépjünk be a jótékonyság hadseregébe mindannyian! Nők, asszonyok, leányok férfiakkal egysorban tegyék le a Haza oltárára ékszereiket s övezzék fel a csillogó gyűrű helyett ujjukat a történelmi emléküvé váló vasgyűrűvel. A Haza veszélyben van!

⁹⁴ MNL JNSZML IV. 407. 288/915. Alispáni iratok, 164/1914 ikt. számú hivatalos levél, a főispáni hivatalból az alispáni hivatalhoz. Kelt: 1914. szeptember 14.

⁹⁵ Szentesi Tóth K.: Karczag R. T. város polg. i.m. 33.

Kinek volna hát kedve csillogó ékszerekkel kérkedni?! Ki akarna ragyogni akkor, amikor harcosaink véreznek?!

Aki kardot nem foghat, annak, ha igaz magyar, be kell állnia a sebesülteket segítők táborába! Fegyver helyett aranyat kell vinnie arra a csataterre, amelyen a szenvedést kell legyőznünk! Az Augusztá kir. hercegasszony védnöksége alatt működő Segítő Egyesület budapesti központja Karczagon is megindította az Aranyat Vasért mozgalmat. Akinek nélkülözhető ékszere van, ha törött is az, a nemes cél érdekében szállítsa be a polgármesteri hivatalba a városháza I. emeleti 3.-ik számú szobájába, hol naponként du. 3-5-ig az arra rendelt bizottság át fogja venni s belőlök aranypénzt veret, aztán pedig az adományozóknak emlékül, a világtörténelemben felejthetetlen „1914” évszámmal ellátott egy-egy vasgyűrűt fog adni.

Isten legyen velünk!

Egy szebb és jobb jövő reményében.

Karczag, 1914. szeptember 5.

Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester”⁹⁶

Figyelemre méltó, hogy a retorika elsősorban a közvélemény hazafias érzelmein keresztül kívánta bevonni az adakozók tömegét a mozgalomba, s ezt már–már morális kötelességgé formálta a szövegben. Rendre visszautalva az adakozás esetében várható szebb jövő, vagy annak hiányában felsejülő nemzethalál gondolatára. Hogy mekkora sikert érhetett el ez a propaganda, arra jó közelítést kínál a polgármester 1914. december 7-én kelt kéziratosa levele. Az alispáni hivatalba, Szolnokra címzett levélből megtudjuk,⁹⁷ a városi hazafias érületű lakosság figyelemre méltó mértékben vette ki a részét a gyorssegélyezésből.

1914 decemberéig két szakaszban egyrészt 2027 gramm arany és 5980 gramm ezüst, másrészt 420 gramm arany és 2720 gramm ezüst küldetett fel az illetékes gyűjtőközpontba, a székesfővárosba (Eskü utca 6., Klotild „iker”paloták). A polgármester 1915 januárjában keltezett hivatalos leveléből⁹⁸ megtudjuk, hogy 1915 januárjáig további 58 gramm aranyat és 100 gramm ezüstöt küldetett fel az Alap számára. 1915 májusában a lakossági aranytartalék lepadása, és az adakozási kedv csökkenése miatt hivatalosan is leállították az Augusztá Alap

⁹⁶ Karcagi Hírlap, X. évf., 36. szám, 1914. szeptember 6. „Karczag város közönségéhez!”

⁹⁷ MNL JNSZML IV. 407. 288/915. Alispáni iratok, 9768/1914 ikt. számú levél, Szentesi Tóth polgármestertől az alispáni hivatalba. Kelt: 1914. december 7.

⁹⁸ MNL JNSZML IV. 407. 288/915. Alispáni iratok, Karczag rendezett tanácsú város polgármesterétől az Augusztá Gyorssegély Alap megyei bizottságának megküldött hivatalos elszámoló levél, a városból elküldött arany és ezüsttárgyak tömegéről, és a városba érkezett vasgyűrűk számáról.

kezdeti Aranyat Vasért programját, ehelyett jótékonyági rendezvényekre, természetbeni közadakozásokra koncentrált a segélyező mozgalom. 1915 januárját követően írásos levéltári források nem ismertek további karcagi szállítmányokról, de dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester memoárjellegű munkájában említ egy utolsó, 1915. július 1-én a székesfővárosba eljuttatott nemesfémzállítmányt.⁹⁹

2. táblázat: Az Augusztia Gyorssegély Alap Aranyat Vasért programjának karcagi tevékenységét összesítő táblázat.			
1914 decemberéig 2 szállítmány		1915 január	1915. július 1.
2027 gramm arany	420 gramm arany	58 gramm arany	810 gramm arany (becsült)
5980 gramm ezüst	2720 gramm ezüst	100 gramm ezüst	n.a.

Így a városi részvétel a karitatív tevékenységben feltétlenül jelentős; összefésülve a különböző elsődleges források kiegészítéseit, mintegy 3315 gramm aranyra és 8800 gramm ezüstműre rúgott a Karcagról begyűjtött nemesfémmennyiség. Már pusztán mértékét illetően is a társadalmi kohézió, a háborús áldozatvállalás magas támogatottsági fokáról tett tanúbizonyosságot.

Mint dr. Szentesi Tóth polgármester emlékirataiban közölte, az adakozók száma 1365 fő volt,¹⁰⁰ azaz a kevéssel 20 ezer fő feletti város családjainak jelentős része kivette a részét (lehetőségeitől függően) a karitatív tevékenységből. Az 1910-ben 22.996 fős városi lakosság 5-6 fős családméreteken számolva is hozzávetőlegesen 3830–4600 családra volt felosztható. Ha családonként legalább 1 fő adakozott (de nem zárható ki az sem, hogy családonként több adakozás történt), akkor a karcagi családok szintjén körülbelül 30-35%-os az Augusztia segélyalap esetében vett aktivitás. Mindez a háború elején igen jól jellemezte a város háborús társadalmának közhangulatát, nevezetesen támogató attitűdjét, hajlandóságát a haza védelmében való áldozatvállalásra.¹⁰¹

⁹⁹ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 33.

¹⁰⁰ Uo.: 34.

¹⁰¹ Pintér Zoltán Árpád: Hadsegélyező tevékenység az I. világháború alatti Karcagon. In. Közép-Európai Monográfiák 13. Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szerk. Döbör Attila – Zeman Ferenc. Szeged, 2014. 57.

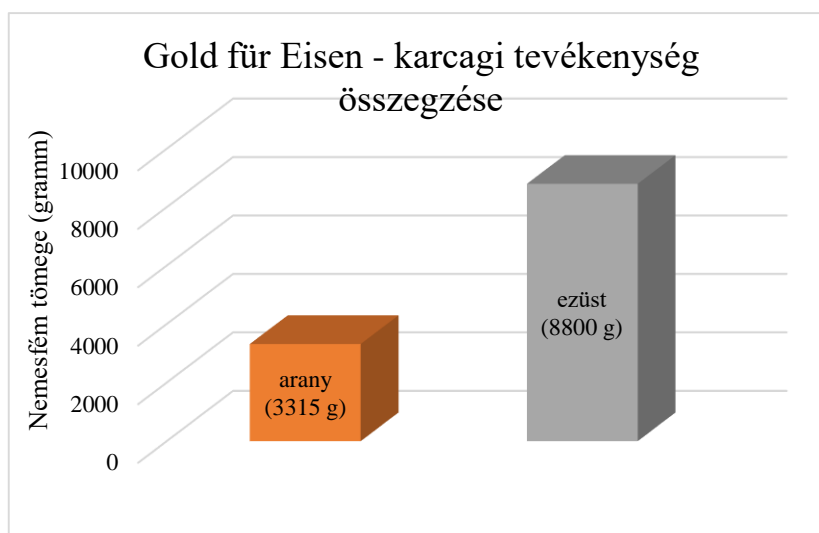
Az adakozási hajlandóság vizsgálatánál a társadalmi aktivitáson túl vizsgálatra érdemes az adakozott nemesfém mennyiségének vásárlóerő paritás vizsgálata is. Mivel a beszolgáltatott gazdasági javak a számításhoz nagyon kedvező nemesfémek voltak, ezért kézenfekvő egy vagy több, a korszakban a nemesfémpiacon elfogadott és jegyzett devizához viszonyítani az adakozás idején fennálló arany és ezüstárfolyamot, majd azt az Osztrák–Magyar Monarchia közös nemzeti valutájában, az arany alapú koronában kifejezni azt. 1915. júliusában 1 uncia arany árfolyama a 100 éves inflációs hatásokat figyelembe vevő fogyasztói árindex-el korrigálva (tehát 2016. 01. 09-i árfolyamon) USA dollárban kifejezve 445,23 \$, míg 1 uncia ezüst 11,8 \$ volt.¹⁰² A Karcagról begyűjtött 3315 gramm arany 116,93 unciának, míg a 8800 gramm ezüst 310,41 unciának felel meg (1 uncia 28,35 gramm). Az unciában kifejezett nemesfémek tömegét a fogyasztói árindex-el korrigált dollárárfolyammal összeszorozva 52.084 \$-nyi (arany) értékösszegre és 3663 \$-nyi (ezüst) értékösszegre jutunk. Ennyinek felel meg a karcagi adakozás során begyűjtött arany és ezüst értéke, azaz összesítve mai árfolyamon 55.748 \$ értékű nemesfémről beszélhetünk. Az 1915. évi \$ árfolyam és a 2015. évi \$ árfolyam között 23,5-szeres árfolyamkülönbség van, azaz az 1915. évi 1 \$ 2015-ben 23,5 \$-nak felel meg. Így a mai árfolyamon vett 55.748 \$ 1915-ben 2372 \$-t ért.¹⁰³ 1910. január 1-én ¼ \$ felelt meg 1 korona 25 fillérnek, azaz 1\$ éppen 5 osztrák–magyar koronát ért.¹⁰⁴ Az 1910. januári dollár-korona valutaárfolyam különbözettel számolva (mely jó közelítéssel megegyezik az 1915. évi árfolyam különbözettel) a 2372 \$ hozzávetőlegesen 11.860 osztrák–magyar koronának felelt meg, azaz ekkora összeggel támogatta a karcagi lakosság (csak) az Aranyat-Vasért mozgalmat.¹⁰⁵

¹⁰² Az adatok forrása: <http://www.macrotrends.net/1333/historical-gold-prices-100-year-chart> illetve <http://www.macrotrends.net/1470/historical-silver-prices-100-year-chart> 2016. január 9-i arany és ezüst árfolyammal számolva. (letöltve: 2016. január 09.)

¹⁰³ A számításokat, beleértve az árfolyam különbözetet, az Egyesült Államok Munkaügyi Minisztériumának honlapjáról elérhető (fogyasztói árindex-el korrigált) online infláció kalkulátor segítségével végeztem. http://www.bls.gov/data/inflation_calculator.htm (letöltve: 2016. január 09.)

¹⁰⁴ Népszava, XXXVIII. évf., 1. szám, 1910. január 1.

¹⁰⁵ A számítások Dr. Szilágyi Zsolt egyetemi adjunktus, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék oktatójának iránymutatásával készültek.

2. ábra: Az Augusztia Gyorssegély Alap Aranyat Vasért programjának karcagi tevékenységét összesítő diagram.

4.2. Hadikölcsön jegyzések Karcagon

„A háborúhoz három dolog szükséges: pénz, pénz és pénz.” A közismert mondást gróf Raimondo Montecuccoli-nak a dunai Habsburg Monarchia XVII. századi hadvezérének, a szentgotthárdi „győzőnek” tulajdonítjuk, azonban soha nem válik tartalma igazabbá, mint a rövid XX. század konfliktusaiban, kiemelten a két világégésben. Az alkalmazott haditechnika mennyiségi és minőségi fölénye, a hátszágok által a tömeghadseregek fenntartására beszolgáltatott javak determinánsok a frontok hadieseményeinek alakulásában.

Az első világháború jelenségei és hatásai közül a népi emlékezetben kitüntetett helyet foglalt el a hadikölcsönjegyzések, rekvirálások toposza, melynek hatására súlyos anyagi terhek, majd végzetes kimerülés lett a sorsa a háborús győzelem ügyét támogató hátszágoknak, a háborús létállapotú társadalomnak. A hadikölcsön a hadviselő államok által jegyzett értékpapír (kötvény), mely a háborús többletterhek viselésébe az adakozó hajlandóságú, vagy a hadikölcsönökben, mint üzleti lehetőségben érdekelt civil személyek, társaságok, magán- és közvagyonkezelő hivatalokat vonta be. A háborús vereség önmagában nem jelentette feltétlenül a hadikötvények elértéktelenedését, hisz az állam garanciát vállalt azokra. Azonban az 1918 őszen bekövetkező háborús összeomlás, a dualista államalakulat felbomlása, a vesztesnek tekintett utódállamok (Ausztria, Magyarország) megcsonkítása és teljes körű meggyengítése a jegyzett háborús kötvényállomány értékének csökkenését, majd annulálódását vonta maga után. A történelmi Magyar Királyság felbomlását követő konszolidáció során a pénzügyi válság, a korábbi közös valuta (az aranyalapú osztrák–magyar korona) hiperinflációja a háborús

államkötvényeket elértéktelenítette, sőt a kisantant utódállamok területén, nem magyar személyek által jegyzett kötvények kifizetését az állam megtagadta.

1. kép: „Ezért kell a hadikölcsön.” Bér Dezső rajza.

In.: Vasárnapi újság, LXIV. évf., 22. szám, 1917. június 3. 10. (354-355.)

Aki hadikölcsönt jegyez, mint Krúdy Gyula fogalmazott egy 1917-es publicisztikájában: „a befolyó pénzen — **békét vesz.** Hadikölcsönt jegyez, a háborúnak adja vagyonát — **a háború ellen.**”¹⁰⁶ A világháborús évek során az Osztrák–Magyar Monarchián belül a Magyar Szent Korona országaiban közel féléves intervallumokban nyolc alkalommal volt hadikölcsön jegyzés, a kilencedik jegyzés kihirdetését a padovai fegyverszüneti egyezmény gátolta meg.¹⁰⁷

A világháborús részvétel során az Osztrák–Magyar Monarchia körülbelül 18,5 milliárd korona névértékben bocsátott ki hadikölcsönt¹⁰⁸ (rendszerint 5,5–6%-os kamatra), mely a közös államalakulat háborús költségeinek nagy részét volt hivatott fedezni. Így a hátországtörténet e szelete igen hangsúlyos, s külön figyelmet érdemelt egy, a lakosság etnikai összetételét tekintve tisztán a magyar politikai nemzethez tartozó alföldi kisváros vizsgálata esetében. Fontosnak tartottam figyelemmel kísérni a befizetett összegek mértékét, a fizetési hajlandóságot és a

¹⁰⁶ Krúdy Gyula: Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése. In.: Vasárnapi újság, LXIV. évf., 22. szám, 1917. június 3. 10. (354-355.)

¹⁰⁷ Szabó Dániel: „Eke és fegyver segít, hogy sikerüljön” – Magyar hadikölcsön plakátok az első világháború idején. In.: Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. Szoloczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011. 140.

¹⁰⁸ Barta Róbert: Magyarország az első világháborúban. In: Magyarország a XX. században. I. kötet, Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Szerk. Kollega Tarsoly István, Szekszárd, 1996. 29.

befizetések trendváltozásait, mely jó közelítéssel a társadalom háborúhoz kötődő megítélését is érzékeltették.

Karcag város polgári közössége, a város egyesületei, pénzügyi intézményei, a városi felekezetek (református, katolikus, izraelita) és iskolák, alapítványok, egyéb szervezetek és intézmények szinte minden hadikölcsönjegyzésben részt vettek, gyakran erejükön felül szerepet vállaltak. Ebben kezdetben a hazafias lelkesedés, a háborús társadalom háború melletti elköteleződése volt tetten érhető. Az elhúzódó háború későbbi szakaszában az egyre hathatósabb propaganda, a különböző eszközökkel (például minisztériumi utasításra készülő kimutatások útján)¹⁰⁹ a közalkalmazottaktól elvárt illetve megkövetelt anyagi hozzájárulás is szerepet játszott.¹¹⁰

A városi közvagyon és az alapítványi-, intézményi pénzek jelentős részét kezelő *Nagykun-karczagi Takarékpénztár* mind a nyolc hadikölcsönjegyzésben részt vett. A helyi pénzügyi intézet egy 1919-es összesítő kimutatás szerint¹¹¹ 1.033.400 korona értékben jegyzett háborús kötvényt, mely az intézet bő két és félmillió koronás kezelt vagyonának negyven százalékát tette ki.

Mérleg-számla 1918. év december hó 31.

E. szám	Megnevezés	Vagyon		E. szám	Megnevezés	Teher	
		korona	fillér			korona	fillér
207	Pénztár	196675	94	1	Alaptőke számla	100000	—
149	Házérték 2% leírás után (420'— K)	20575	—	127	Tartaléktőke	200000	—
157	Felszerelés 10% (37'— ..)	339	—	150	Nyugdíjalap	50000	—
161	Perelölég	928	93	190	Részvény osztalék	1573	20
166	Hadikölcsön	1033400	—	203	Betét tőke	2038827	61
172	Jelzálogkölcsön kamat követelés	4300	—	206	Külön tartaléktőke	135000	—
192	Osztrák-Magyar Bank fiók intézet követelés	617	49		Előírt 10% tőkésített betét kamat	3011	—
196	Társintézeti betét tőke	35239	74		Átmeneti váltó kamat	9100	—
197	Jelzálogkölcsön tőke	201565	—		Átmeneti jelzálog kölcsön kamat	1360	—
200	Váltótárca*	938158	—		Nyeremény: 1917. évről áthozat 6209'81 K		
204	Hazai-Bank folyó-számla	60926	—		Nyeremény: 1918. évi 33077'48 ..	39287	29
205	Pesti hazai első tp. folyó számla	84634	—				
213	Pénzügyi központ	800	—				
	Összesen:	2578159	10		Összesen:	2578159	10

*Biztosítva 320 darab váltóval 390000 korona.

2. kép: A Nagykun-karczagi Takarékpénztár 1918. évi pénzügyi mérlege.

Forrás: Nagy-Kunság, XLIV. évf., 5. szám, 1919. február 2. „Felügyelő bizottsági jelentés”

A város zömében földbirtokos paraszt társadalmának megtakarításait kezelő *Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság* az első két hadikölcsönjegyzésben nem vállalt szerepet, 1915-től azonban rendszeresen jegyzett háborús kötvényeket. A III. jegyzés

¹⁰⁹ Ilyen minisztériumi rendelet a közoktatásban dolgozó tanárok hadikölcsönjegyzéseinek hajlandóságát vizsgáló 5354/1916. számú miniszteri rendelet (kiadja: Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter).

¹¹⁰ Pintér Z. Á.: Hadsegélyező tevékenység i.m. 58.

¹¹¹ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 8. szám, 1919. február 23. „A Nagykun-karczagi Takarékpénztár 1918. évi zárszámadása”

során önerejéből 50.000 koronát váltott, és saját befektetőit is erősen agitálta kötvényvásárlásra.¹¹² A IV. és V. hadikölcsönjegyzések során újabb két alkalommal váltott ötvenezer korona kötvényt.¹¹³ 1918 novemberéig három ízben újabb körülbelül 82.000 korona hadikölcsön jegyzésben vállalt a pénzügyi szerepet, azaz összesen nagyjából 230.000 korona értékben jegyzett hadikölcsönt.¹¹⁴

A Karczagi Református Főgymnasium intézményi és diákmozgalmi szinten is aktív szerepet vállalt a hadikölcsön jegyzésekben. Az I. hadikölcsön jegyzés során a gimnázium akkori nyolc évfolyama és tanári kara összesen 146 koronát, az intézményhez köthető egyesületek (gyorsírókör, tornakör, vívóegylet, madárvédő egylet, énekkar, önképzőkör, etc.) 3050 koronát jegyeztek hadikölcsönként. Maga az intézmény az első jegyzés alkalmával saját költségvetéséből és iskolai alapjaiból (jutalomdíj- tápintézeti- és tanulmányi alapok) 27.600 korona értékben váltott háborús kötvényt.¹¹⁵ A II. hadikölcsön 1915-ös kibocsátása során a gimnáziumi egyesületek 1490 korona értékben, a gimnázium intézményi szinten újabb óriási mértékben, 15.950 korona lekötésével vett részt.¹¹⁶ A III. hadikölcsön meghirdetését követően a diákság nyolc évfolyama összesen 210 korona, a gimnáziumi diákság egyletei, tankörei 800 korona, a gimnázium 19.700 korona értékben jegyzett hadikölcsönt.¹¹⁷ A IV. hadikölcsönre a diákság 229 koronát, az egyesületek 400 koronát, az intézmény 19.600 koronát adott össze.¹¹⁸ Az V. hadikölcsönre a diákság 150 koronát, az egyesületek 550 koronát, az intézmény 6700 koronát váltott kötvényre.¹¹⁹ A VI. jegyzés során 72 korona adatott össze a diákság részéről, 350 korona az egyesületek felől, 14.280 korona az intézmény anyagi alapjaiból, költségvetéséből.¹²⁰ A VII. hadikölcsönhöz a diákság 162 korona értékben, az egyesületek 445 korona értékben, az intézet 14.220 korona értékben járult hozzá.¹²¹ A VIII. és a háborúban utoljára (1918 nyarán)

¹¹² Nagy-Kunság, XLI. évf., 5. szám, 1916. január 30. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIII. évi rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”

¹¹³ Nagy-Kunság, XLII. évf., 5. szám, 1917. február 4. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIV. évi rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”

¹¹⁴ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 4. szám, 1919. január 26. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIV. évi rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”

¹¹⁵ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. i.m. 40-42.

¹¹⁶ Uo.: 41-42.

¹¹⁷ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1915–1916-ik Iskolai Évről. i.m. 45-46.

¹¹⁸ Uo.: 46-47.

¹¹⁹ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1916–1917-ik Iskolai Évről. i.m. 36.

¹²⁰ Uo.: 37.

¹²¹ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1917–1918-ik Iskolai Évről. i.m. 8.

kibocsátott hadikölcsön jegyzéshez a tanuló diákság már nem járult hozzá (nyári szünetben hirdették meg), az intézmény és egyesületei mindösszesen 2342 koronát adtak össze.¹²²

A Karczagi Református Főgymnasium a város egyik legnagyobb, (s fenntartója, a helyben „vezető” szerepet betöltő Református Egyházközség anyagi támogatása miatt) az egyik legtehetősebb intézménye tehát összesítve igen jelentős, mintegy bő 128.000 koronás értékben vett hadikötvényt a nyolc jegyzés folyamán. Iskolatörténeti forrásból ismert, hogy a Református Egyházközség fenntartásában működő elemi iskola közbirtokossági alapítványának tekintélyes, 292.000 koronás vagyonát is teljesen hadikötvényekbe fektették, továbbá maga a református egyházközség is mintegy 300.000 korona értékben váltott hadikötvényt.¹²³

Karcag város közvagyonából is vásárolt hadikötvényeket, noha mind a nyolc jegyzéshez kötődően nem álltak rendelkezésre hitelt érdemlő források. 1914 őszén az I. hadikölcsönjegyzés során a város képviselőtestülete az 1914/230. közgyűlési szám alatt döntést hozott 100.000 korona hadikölcsön váltásáról.¹²⁴ 1915 tavaszán a II. hadikötvény kibocsátásakor a város 1915/72. közgyűlési szám alatt újabb 100.000 korona hadikölcsön jegyzését határozta el. A harmadik hadikötvény kibocsátása alkalmával ismét közgyűlési határozat születik (1915/117.) 100.000 korona hadikölcsön váltásáról.¹²⁵ A negyedik magyar hadikölcsön 1916. áprilisi meghirdetése, és jegyzési időszaka során ugyan a városi hetilapban erős agitációt végzett Szentesi Tóth polgármester a városi lakosság és intézmények jegyzési hajlandóságának fokozására,¹²⁶ azonban a jegyzések mértékéről nincs pontos képünk. Ennek ellenére mégis feltételezhető a negyedik kötvénykibocsátási időszak során történt városi jegyzés, mivel a sajtóanyagból kiderül, hogy Karcag város 1916 nyarán a háborús terhek miatti fizetéképtelenség elkerülésére másfél millió korona kölcsönt vett fel.¹²⁷ Az ötödik hadikölcsönt 1916 őszén hirdették meg, és a jegyzési időszak leteltével 1917 márciusában a város politikai hetilapjában közzétett cikk alapján a városi közvagyonból ismét 100.000 korona értékű jegyzés történt. A város lakossága és intézményei, alapítványai, egyesületei további 1.435.200 korona értékben jegyezték hadikölcsönt.¹²⁸ A hatodik hadikölcsönt 1917 májusában

¹²² Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1917–1918-ik Iskolai Évről. i.m. 8.

¹²³ Soós A.: A karczagi református i.m. 36.

¹²⁴ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 33.

¹²⁵ Uo.: 52.

¹²⁶ Nagy-Kunság, XLI. évf., 18. szám, 1916. május 21. „Jegyezzünk a negyedik hadikölcsönre! Felhívás Karcag város polgáraihoz!”

¹²⁷ Nagy-Kunság, XLI. évf., 27. szám, 1916. július 23. „Városok kölcsönvételei”

¹²⁸ Nagy-Kunság, XLII. évf., 12. szám, 1917. március 25. „Az ötödik hadikölcsön”

hirdették meg. A város képviselőtestülete ezt az 1917. június 9-i közgyűlésén ismét 100.000 korona jegyzésével erősítette meg.¹²⁹ A hetedik és nyolcadik hadikötvény jegyzés városi lekötéseiről forrás nem áll rendelkezésre.

4.3. Rekvirálások, kényszerintézkedések

A háború más és más arcát mutatja a harcmezőn és a hátorszáiban. A harcterek valóságához elsősorban a civil életéből kiszakított sorkatonák nyomorúságos hétköznapjai tartoznak, a nélkülözés, s ha az épp nem is, de a hideg, mentális fáradtság, betegségek és kártevők özöne. Körülötte a letarolt környezet, a tüzérség által lepusztított (s az első világháborúra oly jellemzően) lövészárkok hálózatával átszótt, folytonos harcoknak kitett harcmező, legyen az a Doberdó–mészki fennsíkja, Galícia vagy Volhínia löszös talaja. Ezzel szemben a hátország másképp éli meg a háborút, másképp szenvedti azt meg. Ott a közellátási viszonyok beszűkülése, esetleges összeomlása, a fogyasztói árak növekedése s ezzel párhuzamosan az anyagi javak kimerülése, és a hadseregek tömeges fémigényének, logisztikai eszközparkjának (trén) kényszerű kiszolgálása mutatja, hogy háború dúl egy közeli–távolsági térségben. Egy olyan háború, mely felemészti és elpusztítja az emberi (és tömegesen az állati) életet, az anyagi javakat, a gazdaság működéséhez, a termeléshez, szolgáltatáshoz szükséges eszközállományt.

Karcagon és országsherte a háború elejétől fogva megindult az osztrák–magyar hadseregszervezet igényeinek kiszolgálásához szükséges javak (pl. szekerek, fogatható állatok, fémek, takarmány, bőráru és egyéb szükségletek) háborús célú összegyűjtése, és csekély kárpótlású vagy gyakran kárpótlás nélküli kisajátítása, azaz rekvirálása.¹³⁰ 1914 augusztusában I. Ferenc József uralkodói parancsa értelmében a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt létrejött a Hadsegélyező Hivatal,¹³¹ melynek feladata bármilyen hivatalos vagy önkéntes segítségnyújtás a háború ügye mellett, kivéve a hadiözvegy és árva segélyezést, és a beteg- vagy sebesültápolást. A Hivatal 1915. március 15-én hirdette meg fémbegyűjtő programját „*Fémet a Hadseregnek!*” jelszó alatt.

¹²⁹ Nagy-Kunság, XLII. évf., 23. szám, 1917. június 10. „Százézer koronát”

¹³⁰ Ennek jogi háttérét az 1912. évi LXVIII. törvénycikk „A hadiszolgáltatásokról”, és az 1912. évi LXIX. törvénycikk „A lovak és járművek szolgáltatásáról” adták, melyek érvényessége háborús állapot esetére vonatkoztak.

¹³¹ *Tóth Orsolya*: A Hadsegélyező Hivatal tevékenysége a Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében. In.: *Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 12. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011. 167.

Karcagon 1915. március és április folyamán nagy mennyiségben gyűjtöttek be rézmozsarat, réztányért, fokost, buzogányt, vas, ólom, bronz és más fémtárgyakat. A begyűjtés koordinálói Szentannai Sámuel iskolaigazgató, és köré szerveződve városi képviselők, iskolai tanítók és magánszemélyek köre. A begyűjtők, kiknek munkáját diákok segítették, tizedenként, azaz a városon belüli 12, kerületi közigazgatási egységenként haladva, házról házra járva gyűjtötték a fémadományokat a hadsereg számára.¹³² Noha a városi lakosság szűkös lehetőségei között becsülettel áldozta be javait a közös érdekre való tekintettel, de a rekvirálások hamar az utcai humor eszközévé váltak. Egy 1916-os, közszájon forgó, feltételezhetően karcagi eredetű humoros párbeszéd¹³³ a rézmozsarak beszolgáltatását állítja pellengérré:

-Rekvirálták a mozsaramat!

-Baj.

-Nem baj.

-Nem baj?

-Nem, úgyszincs mit törni benne...

-Ez rávilágít a helyzetre, ami jól láthatóan javult. Most már biztosan tudom, hogy megnyerjük a háborút.

-Megnyerjük? Talán a mozsarakkal?

-Igen, a mozsarakkal, megtörjük az ellenség utolsó ellenállását!

-Csakhogy én az „ütőt” nem adtam be...

Noha a háborús humor, mint éles kritikai eszköz, világosan utalt a háborús kimerülés jeleire a hátszág társadalmában, a rekvirálások sora nem állt meg a rézmozsaraknál, vagy más fémeszközök beszolgáltatásánál. Sőt, elsősorban a többmillió, fegyverben tartott haderő ellátásához nélkülözhetetlen mezőgazdasági javak és fogyasztási cikkek rekvirálására kiterjedve keserítették meg a hátszág mindennapjait, különösképp az alapvető élelmiszerekhez való hozzájutást. Gyakorlatilag a háborús részvétel kezdetétől folytak ilyen közszükségleti cikkek meghirdetett rekvirálások, melyeknek teljes spektrumát éppen szerteágazó voltak miatt igen nehéz rekonstruálni.

A rekvirálás folyamatát is igen változatos módon, hol a honvéd- és népfelkelő parancsnokságok, hol a közös császári és királyi katona parancsnokság budapesti vagy szolnoki törzsei intézték. A teljesség igénye nélkül, 1916 áprilisában szekér- és szerszámrekvirálást

¹³² Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 47.

¹³³ Nagy-Kunság, XLI. évf., 27. szám, 1916. július 23. „Két asszony beszélget”

tartottak Karcagon,¹³⁴ de már ekkor felmerült az óriási számban korábban begyűjtött lovak helyett a nagytű kutyák számbavétele és esetleges elrekvirálása vontatási célból.¹³⁵ 1916 májusában az állami Fémközpont részére történő fémrekvirálásról, elsősorban ólom, ón és ónötvozet azonnali beszolgáltatásáról jelent meg a városban hirdetés,¹³⁶ míg 1916 augusztusában a városban található szalma és szénakészletek beszolgáltatása zajlott.¹³⁷ 1916 szeptemberében az aratás során betakarított gabona (búza, rozs, árpa és zab) önellátási szinten felüli mennyisége került rekvirálásra.¹³⁸ Nem ment ritkaság számba az olyan eset sem, amikor a rekvirálást végző hatóságok a rekvirált termények, termékek mennyiségével nem voltak megelégedve, mert valamilyen okból, leginkább a társadalomban kialakuló visszatartási, rejtegetési hajlandóság okán, a tervezett mennyiségnél csak jóval kisebb mértékben tudtak a lakosságtól a beszolgáltatásra kért cikkekhez jutni. Ilyen esetekben az adott rekvirálás másodjára, sőt akár harmadjára is megismétlődhetett, mint történt az 1916–1917 folyamán Szegeden, amelyről a karcagi Nagy-Kunság is megemlékezett.¹³⁹ 1917 júliusában zajlott a városban rézből készült közhasználati tárgyak rekvirálása.¹⁴⁰ Dr. Szentesi Tóth polgármester 1917. augusztus elején tette közé hirdetését, melyek a rézárak beszolgáltatása mellett már nikkeltől és alumíniumból készült háztartási eszközök azonnali beszolgáltatását is elrendelte.¹⁴¹ 1917 végére tehát már a lakosság nem-önkéntes alapú frontsegélyező tevékenysége kritikus szintre emelkedett. A rendelkezésre álló sajtóanyag (jelentős terjedelemben) csak az ellátási zavarokat, a csökkenő termelékenységet, a nélkülözést tárgyalta. A folyamat annál is inkább érdekes, mert Karcag város s maga a Nagy-Kunság az Alföld relatíve termékeny gabonaipari központjának számított, mégis jelentős ellátási zavarok keletkeztek.

¹³⁴ Nagy-Kunság, XLI. évf., 13. szám, 1916. április 9. „Elismerés”

¹³⁵ Nagy-Kunság, XLI. évf., 14. szám, 1916. április 16. „Kutyák összeírása.”

¹³⁶ Nagy-Kunság, XLI. évf., 19. szám, 1916. május 28.. „Fémek rekvirálása.”

¹³⁷ Nagy-Kunság, XLI. évf., 31. szám, 1916. augusztus 20. „A városban található széna”

¹³⁸ Nagy-Kunság, XLI. évf., 39. szám, 1916. szeptember 2. „A gabona rekvirálása”

¹³⁹ Nagy-Kunság, XLII. évf., 3. szám, 1916. január 21. „Harmadszor is rekvirálnak.”

¹⁴⁰ Nagy-Kunság, XLII. évf., 27. szám, 1916. július 8. „Minden réz és fémtárgyat lefoglalnak.”

¹⁴¹ Nagy-Kunság, XLII. évf., 32. szám, 1916. augusztus 12. „Hirdetés.”

4.3.1. A karcagi „mezőgazdasági kibocsátás” változásai a háborús években

Szentannai Sámuel, a M. Kir. Karcagi Földműves Iskola igazgatója 1918-ban készített, és a háborús részvétel vége előtt közvetlenül, 1918. szeptember 7-én publikált egy kimutatást, mely az általa vezetett intézmény és Karcag város világháborús évek alatti mezőgazdasági termelékenységéről adott számot, az iskolai és városi termésátlagok katasztrális holdankénti bontásában. Noha ismereteim szerint ez az agrártudományi cikk az egyetlen hitelt érdemlő forrás arra nézve, hogy a világháborús évek folyamán hogyan alakultak a növénytermesztési és állattenyésztési mutatók a városi határban folyó mezőgazdasági munkában, a jelentés nem tért ki a gabonakészletekben és állatállományban okozott, rekvirálások általi veszteségekre. Mivel évről évre nincsenek megjelölve benne a mezőgazdasági kibocsátás összesített mennyiségi számai (csak a termésátlagok), így egyértelműen nem tudtam következtetni az adatok mögött meghúzódó csökkenő tendencia mértékére, melyek hiányában városi szinten a hadsegélyezési jellegű elvonásokat statisztikai pontossággal kimutatni nem lehetett. A tanulmány más szempontból azonban érdekes és hasznos a hátországi rekvirálások feltárása végett. 1918-tól a papírhiány és az általános kimerülés hatására a városi sajtóanyag kiadása szünetel. Az országos szaklapban publikált cikk így talán az egyetlen kutatható forrás arra nézve, hogy az 1918-as év legalább megközelítőleg milyen elvonásokat okozott a gazdasági élet egyes szintjein, különösképp a mezőgazdaságban. A búzatermésről, mely a lakosság kenyérliszttel való ellátásnak legfontosabb forrása, a következők tudhatók meg:

„Karcag határában az átlagtermés ezekben az években nem érte el az iskola átlagterméseinek még felét sem. A folyó évben, amidőn a rekvirálások a cséplőgép mellől történtek (1918-ban), Karcag városában az átlagtermés volt búzából kat. holdanként 178 kg., árpából 124 kg., zabból 55 kg. Karcag határában kereken 21,000 kat. hold búzavetés volt s ez a terület nem termette meg a 22,000 lakos számára a fejkvóta szerinti szükséges kenyér magvat és vetőmagot, úgy hogy a városnak mintegy 245 vagon búzabehozatalra van szüksége.”¹⁴²

A kukoricatermés 1917. évi trendje is igen jól jellemzi, hogy a munkaerő elvonások, az óriási mértékű rekvirálás, és az öntözőművek karbantartásának hiánya milyen válságot okozott a termelésben:

„A múlt, 1917. évben Karcag város határában átlagban még annyi kukorica sem termett, mint amennyit vetőmagnak felhasználtak. A gazdák 90%-ának egy szem kukoricája sem termett, az

¹⁴² Szentannai Sámuel: A karcagi m. kir. földművesiskola és a karcagi gazdák gazdálkodásának összehasonlítása. In.: Köztelek. (Köz- és mezőgazdasági lap, az országos magyar gazdasági egyesület hivatalos közlönye). Szerk.: Szilassy Zoltán, XXVIII. évf., 35. szám, 1918. szeptember 7. 9. (1437.)

iskolának ebben az évben is 598 kg kukorica átlagtermése volt. Karcag határában évente több mint tízezer hold kukoricavetés szokott lenni s így 1917. évben 600 vagon termésnek kellett volna lennie, ha olyan termés lett volna az egész határban, mint az iskola területén s ezzel szemben, mint már említettem, még a vetőmag sem termett meg."¹⁴³

A háborús évek egyik gyakran méltánytalanul elhanyagolt vizsgálati faktora a klímátörténeti vizsgálatok, azaz, hogy az időjárás hogyan befolyásolta a mezőgazdasági kibocsátást, ezzel a hadigazdaság teljesítményét. Értelemszerűen az I. világháborús magyar hadigazdaság gabonaellátásában Karcag város és táji környezete csak csekély terméshányaddal volt jelen, de a háború második felében e területen (és a Nagykunság gyakorlatilag egészében) kevés volt a nyári csapadék mennyisége, mezőgazdasági értelemben vett aszály bontakozott ki, mely kombinálódva a háborús ember-, fogatható állat- és eszközvonásokkal, súlyos termésmennyiség kiesést okozott:

„A karcagi silány termések a gazdák hibáin kívül annak is tudhatók be, hogy az utóbbi két év alatt a „Köztelek” időjárási térképének tanúsága szerint Karcag vidékén volt a legkevesebb csapadék."¹⁴⁴

¹⁴³ Szentannai S.: A karcagi m. kir. földművesiskola és a karcagi i.m. 9. (1437.)

¹⁴⁴ Uo.: 10. (1438.)

I. Kimutatás.

Sorszám	A termelési év megnevezése	G a b o n a n e m ű e k								K a p á s o k			
		Buza		Árpa		Zab		Lóbab		Kukorica csövesen		Takarmányrépa	
		k a t a s z t r á l i s h o l d a n k é n t											
		q	kg.	q	kg.	q	kg.	q	kg.	q	kg.	q	kg.
1.	1914—15	11	62	9	10	17	—	10	75	11	86	465	60
2.	1915—16	5	67	6	32	16	—	2	66	20	96	450	—
3.	1916—17	10	21	5	54	11	28	3	19	5	98	409	80
4.	1917—18	5	50	2	91	5	10	3	50	—	—	—	—

II. Kimutatás.

M e g n e v e z é s	Terület kat. hold	Állatállomány összesen				Egy állatra esik			
		Szarvasmarha	Ló	Juh	Sertés	Szarvasmarha	Ló	Juh	Sertés
		d a r a b				kat. hold			
Karcag városának	67,223	3,695	2,836	6,664	3,795	18·19	23·70	10·08	17·71
Karcagi m. kir. földművesiskolának	300	53	17	245	113	5·66	17·64	1·22	2·65
Karcag városában kellene lennie az iskola állatállományának arányában	—	11,875	3,809	54,897	25,320	—	—	—	—
Karcag városában aránylag kevesebb van tehát	—	8,180	973	48,233	21,525	—	—	—	—

III. Kimutatás.

Sorszám	H i v a t k o z á s	1914—16	1915—16	1916—17	1917—18
		K.	K.	K.	K.
1.	Pénztári mérleg szerint nyereség	21,042·73	35,997·49	42,753·25	100,760·98
2.	Vagyommérleg szerint gyarapodás	2,630·42	3,357·46	—	—
3.	Levonva a vagyommérleg szerinti apadást	—	—	1,885·28	12,280·43
	Tiszta jövedelem	23,673·15	39,354·95	40,867·97	88,480·55
	Tiszta jövedelemből esik egy kat. holdra	88·66	147·40	153·06	331·42

3. kép: Kimutatások a M. Kir. Karcagi Földműves Iskola és Karcag város mezőgazdasági teljesítményéből.

I. kimutatás: M. Kir. Karcagi Földműves Iskola kat. holdankénti termésátlagai (a karcagi termésátlagok az iskolai termésátlag felét sem érték el.); II. kimutatás: Karcag és az iskola állatállománya 1918-ban (nem áll rendelkezésre összehasonlítható adat a korábbi évekről); III. kimutatás: az iskola gazdálkodási eredményei a háborús években.

Forrás: Köztelek. (Köz- és mezőgazdasági lap, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye). Szerk.: Szilassy Zoltán, XXVIII. évf., 35. szám, 1918. szeptember 7. 9. (1437.)

4.3.2. A református egyház harangjainak rekvirálása

A rekvirálások sajátos esete a történelmi egyházak felszentelt ércharangjainak, orgonasípjainak a leszerelése. Az egykor istentiszteleti céllal használt, felszentelt liturgikus kellékekből kohóban történő beolvasztást követően zömében tüzérségi ágyúk, muníció és egyéb bronz, réz hadfelszerelési anyag készült. A közös (császári és királyi) hadügyminiszter 1916. április 15-én kelt 1916/3380-as rendelete a templomok, imahelyek ércharangjainak háborús

célú rekvirálását rendelte el. Karcagon valamikor 1916. szeptember elején a vármegye szolnoki katonai főparancsnokságának építési osztályától (K.u.K. Militär Bauaufsicht – Szolnok) érkező katonamérnök felmérte a helyi templomokban álló harangok súlyát, anyagát. A felmérést követően dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármesteren keresztül hivatalos levélben küldtek a református egyházközség vezetésének (s minden bizonnyal a többi egyházi előljárónak) értesítést a rekvirálásra ítélt harangokról.¹⁴⁵ Az 1916. szeptember 19-én kelt levél részint megnevezte a „harangleszedő bizottság” tagságát,¹⁴⁶ illetve a városi felekezetek templomaiból elrekvirálandó harangok leszerelésének időpontját. A Református Nagytemplom tornyából 1916. szeptember 21-én „lakoltatták” ki az értékes, évszázados ércharangokat. A harangok súlyát jegyzőkönyvekben rögzítették, melyet a katonai hatóság részéről egy Földes Ede nevű népfőlkelő katonai mérnök, a reformátusság részéről Nt. Török Vincze lelkipásztor hitelesítették. A Karcagi Református Nagytemplom tornyából 3 harangot (egy 1336 kg-os nagyharangot, egy 648 kg-os és egy 200 kg-os harangot) ítélték leszerelendőnek, de a református gimnázium mindössze 22 kilogrammos iskolacsengőjét is leszerelésre, és háborús célú felhasználásra ítélték, azaz összesítve 2206 kg súlyban vontak el harangot a református gyülekezettől, melyért jelképes, 8824 koronás kártérítést ítélt meg a cs. és kir. katonai parancsnokság budapesti építési osztálya.¹⁴⁷ Emellett más felekezetek templomai is megsínylelték a háborús rekvirálások eme rendhagyó szükségét. Noha a rendelkezésre álló dokumentáció lényegesen szűkebb, de kéziratossal feljegyzés tanúskodik a karcagi római katolikus templomból elrekvirált 3 harang (egy 927 kg-os nagyharang egy 573 kg-os harang és egy 30 kg-os kisharang) leszereléséről, és egy, a görögkeleti templomból leszerelt 263 kg-os harang elviteléről is.¹⁴⁸

Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester a harangok búcsúztatásának szokatlan útját választva a harangok leszerelését követő napokban, 1916. szeptember 24-én a városi hetilapban *Mennek a harangok...* címmel saját versét jelentette meg.¹⁴⁹ Noha a háborús költészet a háborús társadalmaknak a háborúhoz való viszonyát, a háború eszmei megítélését kitűnően visszaadja, ugyanakkor irodalomtörténeti kötődései miatt jelen munkától távol áll. Mégis érdemes

¹⁴⁵ KREIL 1916. szeptember 19. „Polgármesteri értesítés a harangok átadásáról”

¹⁴⁶ A karcagi református tulajdonban lévő harangok esetében dr. Dobray László egyházközségi főgondnok és Hajdu Béni kurátor a két fős bizottság tagsága.

¹⁴⁷ KREIL, Bizottsági Jegyzőkönyv, 1916. december 19. „A leszerelt harangok súlyát, és az értük későbbiekben kiutalandó kártérítést jegyző hivatalos jegyzőkönyv”.

¹⁴⁸ Györffy István Néprajzi Múzeum Adattára (továbbiakban: GYINMA): 2158-86.

¹⁴⁹ Nagy-Kunság, XLI. évf., 40. szám, 1916. szeptember 24. „A harangokról...”

megvizsgálni a fent említett Szentesi Tóth költeményt egy fontos szempontból; keletkezése az elhúzódó háború 26. hónapjában (épp a háborús időszak felénél tehát), már a gazdasági kimerülés idején, és a kezdeti lelkesedés elpárolgása után történik. A költemény¹⁵⁰ jól azonosítható törekvése ugyanakkor a háborús szükség miatti népszerűtlen intézkedést igazolni, és oly sok más hadigazdasági igényű elvonási intézkedéssel párhuzamba állítva a győzelem és a „jogos, Istennek tetsző háború” oltárán hozott kényszerintézkedésként azonosítani a harangok „hadra kelését”.

¹⁵⁰ Mennek a harangok...

*Mennek a harangok,/hova, merre mentek?!/Átöltözni. Megyünk aztán/Északnak, keletnek!
Menjetez csak bátran/szívünk öröme/Mint akarja a Nagy Isten,/harcok mezejére.
Harcok mezejére,/hogyha oda értek,/ott vannak a mi fiaink,/kérünk, köszöntsétek!
Várnak ők Titeket,/meg is ismerhetnek,/Az ágyuk harc harangjai/s együtt vitézkedtek.
Rátok bizzuk lelkünk/vágyait, reményit,/Harcaikban segítsétek,/Kik hazánkat védik.
Vezérelje Isten/ a Ti elmentétek/ Üzzétek el becsülettel/a vad ellenséget.
Nézzétek a móc már/hányja a keresztet,/hangotokat ha meghallja,/mint kocsonya reszket.
Zúgjátok fülébe,/itt a világ vége,/ki a magyart bántja,/hant borul fölébe.*

Dr. Szentesi Tóth Kálmán, 1916.

4.4. A jegyrendszer bevezetése és jellemzői Karcagon

A jegyrendszer a háborús létállapotú társadalmak és a hiánygazdaságok jellemző fogalma. Lényege, hogy valamely oknál fogva (háborús erőfeszítések és mozgósítás miatti munkaerőhiány, alacsony színvonalú termelés, gazdasági válság etc.) a társadalom alapélelmezési- és közszükségleti cikk ellátásába meghatározott mennyiségekhez rendelt fejkvótákat vezetnek be. Az állam redisztributív, központi újraelosztó szerepet vállal, és a készletek alapos felmérésének tükrében szolgálja ki a lakosságot. A fejadagok jegyek után válthatók ki, napi, heti vagy más gyakorisággal. Magyarország XX. századi történelme során mindkét világháborús szereplés alatt (és után) bevezette a jegyrendszert. A Nagy Háború első felében a jegyrendszer nem terjedt ki az alapvető élelmezési cikkekre. Ezt segítette, hogy a városvezetés Karcagon a lisztre, cukorra, sóra vonatkozó árakra a kereskedőkkel „barátságos úton” megegyezett, aminek betartását a kereskedők magukra nézve kötelezőnek tekintették.¹⁵¹ Ezzel az árszabással a készletek ismeretének tükrében a hiányt mutató élelmiszerek fogyasztását a magas árakkal korlátozták, míg a bő készleteket mutató áruk fogyasztását alacsony árakkal ösztönözték. Az éppen aktuális díjszabásról pedig a városi lapok adtak lakossági tájékoztatást. A háború második felére fellépő drasztikus készlethiányon e szabályozás már nem tudott érdemben javítani, és megindult a jegyrendszer meghirdetése az alapvető fogyasztási cikkekre is.

Karcagon 1916. január 16-án a város hivatalos lapjának tekinthető Nagy-Kunságban és falragaszokon tették közre a jegyrendszer okát és működését magyarázó hirdetményt.¹⁵² A tárolt (és gyakran bujtatott) készletek beszolgáltatása (elvi ellenszolgáltatás mellett) és a fejadagok megállapítása súlyosan érintette a lakosság hétköznapijait, minden bizonnyal nagy szerepet játszott a háborúhoz való eszmei viszonyulás „páli fordulatában”. A városban Hein Antal pékmester sütődéje bízott meg a lakosságnak osztott liszt- és kenyérjegyek beváltásával. A szabályozás szerint¹⁵³ a nem östermelői tevékenységgel foglalkozó polgárok 400 gramm liszt vagy 500 gramm kenyér kézhezvételére jogosultak naponként és fejenként. Noha Szerbia 1915. november–decemberi összeomlása során a szerb mezőgazdaság terménykészletei a központi hatalmak birtokába kerültek, a jegyrendszer a háború végéig állandósult és kiegészült újabb

¹⁵¹ *Várhidy Lajos*: A magyar vidéki városok háborús igazgatása. (tanulmány) In.: Városi Szemle, Közlemények a városi közigazgatás és statisztika köréből. Szerk.: Dr. Harrer Ferenc, Dr. Thirring Gusztáv, Kiadja Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. VIII. évf., 3–4. szám, 1915. 218.

¹⁵² Nagy-Kunság, XLI. évf., 3. szám, 1916. január 16. „A kenyérfogyasztás korlátozása”

¹⁵³ Nagy-Kunság, XLI. évf., 3. szám, 1916. január 16. „Liszt és Kenyérjegy rendszer”

alapvető élelmezési cikkek besorolásával. 1916 áprilisában zajlott a városban a közös pénzügyminisztérium rendeletére a cukorkészletek összeírása, majd zár alá vétele.¹⁵⁴ Év végéig a liszt és kenyérgyegyek mellett megjelent a cukor és petróleum-jegy is. Karcagon a háború alatt a tejhiány is állandó problémává vált.¹⁵⁵ Az „anyagháború” és a többfrontos háború terhei 1917-ben jutottak el a közellátási viszonyok beszűkülésének tetőpontjára. 1917 során az Országos Közélelmezési Bizottság egymást követő intézkedéseinek hatására a vármegye alispáni hivatala elrendelte a kávé- és pótkávé-, főzelék-, bab-, lencse-, borsó-, tea-, köleskása- és burgonya-jegyek bevezetését.¹⁵⁶ 1917 szeptemberében a káposzta, hagyma, petrezselyem, sárgarépa árát maximalizálták, kereskedelmét korlátozták. Egyszersmind betiltották a kisüzemi főzdekben a szilva-, alma-, körte- és barackpálinka lepárlást is, s a begyűjtött gyümölcstermés jelentős része eztán aszalóüzemekbe és lekvárkészítő üzemekbe került.¹⁵⁷ 1917 októberében a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium rendelete korlátozta a házi- és gazdasági szükségletre szánt kukorica maximális mennyiségét.¹⁵⁸ A továbbiakban az eddig a takarmányozásban zab és rozspótlónak szánt kukorica, és a közélelmezési gabona pótlására „kenyérpótlóként” használt kukoricaliszt felhasználásának korlátozása még inkább beszűkítette a közélelmezés lehetőségeit, s sodorta a hátszág népét a háborús szerepvállalás ellenzőinek oldalára.

Az ellátási zavarok fokozódása, a hadbahívott korosztályok miatt kieső tömeges munkaalkalom és a rekvirálások együttes hatásaként ijesztő mértékben nőtt a háborús helyzet miatt önhibájukon kívül ellátásra szoruló emberek száma a városban. Ezt súlyosbította az északi (orosz) harctéren, majd 1916-tól Erdélyben és Romániában folyó hadműveletek következtében menekülő lakosság áradata. Galíciából már 1914-től, később, 1915 elejétől Kárpátaljáról, Bukovinából, majd Erdélyből nagy tömegekben áramlott a vegyes ajkú népesség a háború által nem veszélyeztetett belső régiókba, így többek között Karcagra is. 1915-re Karcag már 1200 főnyi menekültet segélyezett (élelem, ruhák, elhelyezés terén).¹⁵⁹ A menekültek és az ellátásra szorulóknak roppant tömege minden belső fekvésű település gazdasági ellátó képességét fojtogatta, a háború előrehaladtával egyre ijesztőbb mértékben.

¹⁵⁴ Nagy-Kunság, XLI. évf., 12. szám, 1916. április 2. „Ujdonság – a cukor készletek összeírása”

¹⁵⁵ *Szentannai S.*: A karcagi m. kir. földművesiskola és a karcagi i.m. 9. (1437.)

¹⁵⁶ Nagy-Kunság, XLII. évf., 3. szám, 1917. január 21. „Ezután csak jegyre adnak élelmiszert!”

¹⁵⁷ Nagy-Kunság, XLII. évf., 36. szám, 1917. szeptember 9. „Nem lesz szilvapálinka!”, illetve „Káposzta, hagyma, sárgarépa és petrezselyem”

¹⁵⁸ Nagy-Kunság, XLII. évf., 41. szám, 1917. október 14. „Mennyi a házi és gazdasági szükséglet kukoricából?”

¹⁵⁹ *Várhidy L.*: A magyar vidéki városok i.m. 255.

„...úgyannyira, hogy a tisztán mezőgazdasággal foglalkozó 22,000 lakosú Karcag városában 1918. év június havában 9000 volt azok száma, kik közellátásra szorultak s akik így napról-napra nélkülöztek és éheztek.”¹⁶⁰

¹⁶⁰ *Szentannai S.:* A karcagi m. kir. földművesiskola és a karcagi i.m. 9. (1437.)

5. A karcagi katonák a birodalmi hadszervezetben

*Fut az oláh, földet se ér a lába.
Tudja már, hogy honvéd jár a nyomába!
Viszik a hírt az oláh királynak:
Nincsen párja a jászkun bakának!*¹⁶¹

Az I. világháborúban a hadviselés technikatörténeti jellemzői (a védelmi fegyverrendszerek támadófegyverekhez viszonyított fölénye) és a szembenálló nagyvezérkarok által alkalmazott harcéljárások hasonló stratégiai paradigmái szinte minden háborús ütközőzónában statikus jelleget öltő álló- vagy állásháborúvá alakították a kialakuló frontokat. A sokszorosán biztosított lőállások áttöréséhez alkalmazott gyalogosrohamok veszteségeit éves szinten már milliós tételekben mérték. Ahogy a XX. századi hadtörténetírás kiemelkedő alakja, Sir John Keegan fogalmaz:

*„Utólag könnyű magyarázatot találni arra, miért ugrottak meg ilyen hirtelen és ilyen hatalmas mértékben a veszteségek. A XVIII századi „lőporegyensúly” óta több százszorosára nőtt mind az egyes katona, mind pedig az őt támogató géppuska és tüzérség fegyvereinek a tűzereje. (...) 1914-ben a gyalogos katona már tizennégyet lőtt percenként, a géppuska hatszázat, a tüzérség pedig, mely apró acélgolyókkal töltött srapelgránátokat lőtt ki, húszat. Amíg a gyalogság fedezékben volt, ez a tűz jobbra hatástalan maradt, amikor azonban támadásra indult, akár egy egész zászlóalj, ezer embert is elpusztított néhány perc leforgása alatt. Az ilyen golyózápokban a futás sem segített, mert a menekülőnek több száz métert kellett megtenni a tűzben, mire visszaért a lövészárk menedékébe. Az ellenség tüze tehát a földhöz szegezte a támadókat, akik ha megsebesültek, gyakran ott véreztek el, ahol a golyó eltalálta őket.”*¹⁶²

A modernnek is deklarált, clausewitz-i értelemben vett totális háború borzalmai közül mindenképp a legfájdalmasabb a *materialschlacht* (anyagháború) hatása a modern fegyverekkel szemben kivérző tömeghadseregekre. A háború frontjaira, hadszíntereire 1914-

¹⁶¹ Bakanóta szövegváltozata 1917-ből. In: *Somogyváry Gyula: Ne sárgulj fűzfá, Auktor Könyvkiadó, Budapest, 2010. 278.*

¹⁶² *Keegan, J.: A hadviselés története i.m. 354.*

ben kivezényelt osztrák–magyar gyalogezredek (hasonlóan a többi nagyhatalom veszteségeinek mértékéhez) eredeti állományuk 100%-át is elveszt(h)ették a háború során, de ismertek olyan gyalogezredek is, melyek a kezdeti állomány 200%-át is veszteséglistára írták a háború öt éve során.¹⁶³

A városból különböző közös-, honvéd- és népfelkelő-gyalogezredekbe sorozott legénységi állomány veszteségei katasztrofális hatással voltak Karcag népességére is. A háború első évében Karcag rendezett tanácsú város lakossága körülbelül 24.600 fő.¹⁶⁴ 1918-ra a közvetlen harctéri veszteségek, a közvetett veszteségek (betegség, sebesülés, hadifogság), illetve a népmozgalmi folyamatokban bekövetkező kedvezőtlen irányú változás (csökkenő gyarapodás, majd lassú fogyás illetve elvándorlás)¹⁶⁵ folytán a lakosság 22.996 főre csökkent.¹⁶⁶ Ez 1600 főnyi, 6,5%-os fogyást jelent egy olyan településen, mely 1914 előtt évente legalább 9% (ezrelék) népességnövekedési trendet tudott felmutatni. A népmozgalmi hiány ilyen drasztikus mértéke mögött legfőképp a háború, és annak városra gyakorolt hatása állt.

A hadüzenetet megelőzően az Osztrák–Magyar Monarchia már mozgósította, és készütségbe helyezte „elsővonalas” császári és királyi haderejét, a közös (ún. Kaiserlich und Königlich ~ K.u.K.) hadsereget, a császári és királyi hadiflottát, a Magyar Honvédséget, az osztrák Landwehrt, és a Népfölkelés (illetve Landsturm) hadkiegészítő rendszerét.¹⁶⁷ A szárazföldi hadsereg hadrendi összetétele a világháború kitörésekor 48 gyaloghadosztály, 11 lovashadosztály kötelékében mintegy 1 millió 300 ezer gyalogos, 69 ezer lovas, 2700 ágyú, 1500 géppuska, amihez tartozott még 13 repülőszázad. A mozgósítási rendszer precíz mechanizmusa rövid időn belül a haderőt a kezdeti háborús létszám többszörösére duzzasztotta fel. A háború teljes ideje alatt a központi hatalmak szövetségi rendszere 22,2 millió főt mozgósított, melyből az Osztrák–Magyar Monarchia 8,5 millió katonával harcolt a frontokon (a hármas antant és kis szövetségesei 40,6 millió főt mozgósítottak ugyanezen idő alatt).

Magyarország a háború öt éve alatt 3,5 millió főt vezényelt a frontokra,¹⁶⁸ azaz megközelítőleg minden második katona magyar volt az Osztrák–Magyar Monarchia

¹⁶³ *John Keegan*: A parancsnoklás álarca, Budapest, 2011. 505.

¹⁶⁴ TtREL I.33.a.13., 361/1915. ikt. számú levél.

¹⁶⁵ Elek György helytörténész anyakönyvi kutatásokra alapozva az 1914–1918 közötti időszakban változó dinamikával, de évenként 131 fős lakosságcsökkenést mutatott ki. Lásd: *Elek Gy*: Várostörténet i.m. 157.

¹⁶⁶ MNL JNSZML 127/919.

¹⁶⁷ Az 1868. évi XL. törvénycikk „a véderőről” és a Véderőtörvény későbbi módosításai szabályozták a sorkatonai szolgálat bevezetését, idejét, a hadseregszervezet három szintjének jellemzőit.

¹⁶⁸ *Szijj Jolán*: Az Osztrák–Magyar Monarchia Hadereje I. (Az osztrák–magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai). Budapest, 2001. 8.

hadszervezetében. A közös hadsereg száz katonájából átlagosan 25 osztrák (német), 23 magyar, 13 cseh, 8 lengyel, 8 rutén, 9 szerb és horvát, 7 román, 4 szlovák, 2 szlovén és 1 olasz, akik esküjüket a legfőbb hadúrra (az uralkodóra) tíz nyelven tették le.¹⁶⁹

A hadkiegészítés rendszere 1878-tól területi elven működött a birodalomban, 102 hadkiegészítő körzetből 102 közös gyalogezredet állítottak ki. Ebből 47 körzet esett Magyarország területére.¹⁷⁰ Karcag városból a katonakorú fiatal férfilakosság a szolnoki hadkiegészítő körzet közös gyalogezredében töltötte hároméves hadkötelezettségét.

4. kép: A magyar Szent Korona országaiból kiegészített közös gyalogezredek hadkiegészítési területei 1914. tavaszi állapot szerint.

Így a Karcagról toborzott sorkatonai állomány a „békehadrend” szerinti szolgálati idejét nagyobb részt a K.u.K. hadsereg 68. „Jász–Kun” közös gyalogezredében,¹⁷¹ illetve kisebb részt a K.u.K. 13. „Jász–Kun” közös huszárezred állományában töltötte.¹⁷² A háborús

¹⁶⁹ *Johann–Christoph Allmayer–Beck*: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiában. Hadtörténeti Közlemények, 1988. 4. sz. 669.

¹⁷⁰ *Szijj J.*: Az Osztrák–Magyar Monarchia Hadereje I. i.m. 7.

¹⁷¹ Hivatalosan a cs. és kir. Reicher báró ezredtulajdonában lévő szolnoki 68. gyalogezred (2. hadsereg, XIV. hadosztály, 7. dandár), békehelyőrsége: Zimony. Lásd: *Oláh L. – Szabó J. J.*: Fényes szurony, rózsafa a nyele i.m. 55.

¹⁷² Hivatalosan a cs. és kir. Vilmos, Németország és Poroszország trónörököse ezredtulajdonában lévő 13. Jász–Kun huszárezred, (4. hadsereg, X. lovashadosztály, 4. dandár), békehelyőrségei: Székesfehérvár, Kecskemét, Tolna. Lásd: *Oláh L. – Szabó J. J.*: Fényes szurony, rózsafa a nyele i.m. 55.

mozgósítás során felduzzadó „68-as ezred” legénységi állomány pótkeretéből hozták létre 1914 júliusában a Honvédség kötelékébe utalt 29. népfelkelő gyalogezredet, melybe szinte teljes egészében a vakmerő katonai bátorságukról híres jászok „fiúk” kerültek, így rengeteg karcagi fiatal is.

Egy teljesen feltöltött osztrák–magyar gyalogezred létszáma 1914-ben 4500 fő volt, a lovasezredé 1200 fő, az ezredek ezredtörzsre, valamint 4 táborig zászlóaljra és pótzászlóaljkeretre tagolódtak. A 68. közös gyalogezred, a 29. népfelkelő gyalogezred és a 13. közös huszárezred állományának jelentős része ekkor karcagi és környékbeli nagykunsági katona.

5. kép: A Karcag városból sorozott legénységi és tiszti állomány nagyrészét befogadó két gyalogezred csapatjelvénye. Balra a világháborús tömeghadsereg igényei szerint „frissen” megszervezett 29. Honvéd Népfelkelő Gyalogezred, jobbra a nagy hagyományokkal rendelkező (1860-ban megalapított) 68. „Jász–Kun” K.u.K. közös gyalogezred jelvénye a „három kerület” jelképeinek számító szimbólumokkal.

5.1. A bevonulás rendszere, hadba hívott korosztályok a világháborúban

A *casus belli*-t okozó sarajevói merényletet követően, de még a hadüzenetek előtt a mozgósítási rendszer az általános hadkötelezettség ekkor már évtizedekre visszanyúló konstans rendszerére támaszkodva országszerte megkezdte a kiképzett azaz 12 éves készenléti (aktív tartalékos) idejét töltő polgári lakosság alkalmassági vizsgálatot követő hadba hívását. A közös

hadsereg, illetve a magyar honvédség állományában a háború kitörésének történelmi pillanatában aktív szolgálatot teljesített az 1890, 1891 és 1892-es születésű évfolyam, akik már 1914. augusztus elején a szerb, majd a rövid úton megnyíló keleti (orosz) frontra kerültek. A mozgósítási rendszer első körében a tartalékos idejét töltő 1878–1890 között született, így a háború kitörésekor 24–36 év közötti korosztály került felmérésre és hadrendbe hívásra.¹⁷³

Az érintett karcagi lakosság alkalmassági vizsgálata (első körben) 1914. szeptember 18. és 22. között Kisújszálláson zajlott.¹⁷⁴ A 814 érintett karcagi lakos közül ekkor került behívásra 364 fő. Őket a birodalom másodvonalas (a magyar országgyűlés alá rendelt, ugyanakkor a közös hadsereggel egyenrangúsított)¹⁷⁵ Honvédség gyalogezredeibe, illetve a harmadik „vonalba” tartozó népfőlkelő ezredek állományaiba sorolták. A hadseregszemlék, alkalmassági vizsgálatok, majd újabb és újabb korcsoportok behívása, a korábban alkalmatlannak talált állomány felülvizsgálata a következő években a város számára fokozódó terhelést jelentett. 1915-ben behívták az 1873–1877 között született póttartalékos korosztály (37–43 év közöttiek) tagjait, hivatkozva az ezt lehetővé tevő 1915. évi II. tc.-re.¹⁷⁶ 1916 márciusára az 1867–1872 között születettek korosztályának (44–49 év közöttiek) kötelező alkalmassági vizsgálatát rendelték el.¹⁷⁷

Felmerül egy kézenfekvő kérdés, nevesül, hogy valójában mekkora is volt a Karcagról mozgósított katonai állomány? A látszólag egyszerű kérdés települési bontásban történő közlése a hadkiegészítés 3 teljesen elkülönülő szintje miatt (eltérő nyelvi, iratvezetési és tárolási módszertan) gyakorlatilag azonban kimutathatatlan. A dualista állam elsődleges haderejét, a közös (K.u.K) hadsereget elsősorban nemzetvédelmi és belrendvédelmi feladatokkal, de a háború során kibővített hatáskörrel kiegészítette a Magyar Királyi Honvédség, és az ennek pótkeretéből létrehozott népfelkelés rendszere, mely lényegében egymás mellett létező, de eltérő vezényleti nyelvű (német–magyar), felszerelésű, kiképzésű és adminisztrációjú haderőnemek egymásmellettségét okozta. A városból besorozott legénységi állomány teljes méretéről még a város politikai vezetése sem rendelkezett pontos adatokkal 1918

¹⁷³ *Pollmann Ferenc*: A frontélet mindennapjai. In.: A Nagy háború másik arca (A lövészárkok hétköznapijai). Szerk.: Horváth Miklós, Budapest, 2004. 21.

¹⁷⁴ Karcagi Hírlap, X. évf., 30. szám. 1914. szeptember 27. „24–36 évesek sorozása”

¹⁷⁵ Az 1912. évi XXXI. tc. 1–2. § alapján a Honvédség a közös hadsereggel azonos rangra emelkedik, de belvédelemre, és a belső rend fenntartására szolgál, határokon túli alkalmazása csak az országgyűlés hozzájárulásával lehetséges.

¹⁷⁶ Nagy-Kunság, XLI. évf., 2. szám, 1916. január 9. „Bevonulási hirdetmény”

¹⁷⁷ Nagy-Kunság, XLI. évf., 7. szám, 1916. február 20. „Bevonulási hirdetmény”

novemberében, az összeomlást követő tömeges hazatérés során, mint azt a korszak polgármesterének visszatekintő munkájából megtudhatjuk.¹⁷⁸

A besorozott városi, városkörnyéki legénységi és tiszti állomány becsült nagysága (figyelembe véve az 1918 novemberében hazaözönlő mintegy 3000 katonát,¹⁷⁹ a 649 főnyi elesett hősi halottat és azt a valószínű tény, hogy különösen az olasz fronton tömegesen eshettek hadifogságba „karcagi bakák” 1918 novembere előtt vagy 1918. november 3–4. folyamán) 4500–5000 fő között mozoghatott. Ez a városi népesség hozzávetőlegesen 20%-át tette ki, és a városból hadba hívott katonáknak a háború négy és fél éve alatt közel 10%-a esett el vagy tűnt el a világháború frontjain.

Módszertanilag pontosabb és igazolhatóbb, de hasonló nagyságrendre vezető megközelítésre statisztikai módszerek révén nyílik lehetőség.

1916 tavaszára Karcagról (is) mozgósításra került a 24–49 éves korosztály. Az 1916-os mozgósítás idején 49 évesek épp a kiegyezés évében, 1867-ben, míg az 1914-es mozgósítás idején 24 évesek 1890-ben születtek. Ez a 24–49 év közötti korosztály az utolsó osztrák–magyar népszámlálás idején, 1910-ben 20 és 43 éves volt. Az 1910. évi népszámlálás helyhatósági (települési) adatsorai szerint a 22.996 fős Karcagon 20 és 39 év között 6341 fő volt, melyből 3170 fő volt férfi. Az 1910-ben 40–59 éves korosztály 4475 főt tett ki, ebből 2237 fő volt férfi.¹⁸⁰ A 20–39 éves férfi korosztály egyes évfolyamai átlagosan 158,5 fősek, kerekítve 159 fősek voltak (3170/20 év). A 40–59 éves férfi korosztály egyes évfolyamai ezzel szemben csak 111,85 fősek, kerekítve 112 fősek voltak (2237/20 év). További számolást igényelt még, hogy mekkora lehetett a 40–43 éves korosztály létszáma 1910-ben, hisz ők voltak 1916-ban 46–49 évesek, azaz az 1916-ig mozgósítottak felső határa. Ennek kiszámításához kétféle, egy minimum és maximum becslést volt szükséges készíteni.

Minimum becslés: a 40–59 éves férfi korosztály éves átlagával (112 fő) számolva a kérdéses négy évfolyam férfi tagjainak száma $112 \cdot 4 = 448$ fő. Ez a számadat azonban inkább az 50-es éveinek végén járó, magasabb halálozási mutatókkal rendelkező korcsoportra lehetett igaz, és valószínűleg alábecsüli a tényleges lélekszámát az 1910-ben 40–43 éves korosztálynak.

Maximum becslés: a 20–39 éves férfi korosztály éves átlagával (159 fő) számolva a kérdéses négy évfolyam férfi tagjainak száma $159 \cdot 4 = 636$ fő. Mivel az 1910-ben 40–43 éves évfolyam halálozási mutatói alapján közelebb áll a 20–39 éves korosztályhoz, de attól

¹⁷⁸ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 62.

¹⁷⁹ Uo.: 62.

¹⁸⁰ KSH A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 42. köt. Szerk.: Vargha Gyula, Budapest, 1912. 190.

mindenképp alacsonyabb, így a becsült érték valószínűleg magasabb, mint ami valójában lehetett. A 20–39 éves karcagi férfiak és a 40–43 éves karcagi férfiak létszáma: 3170+448 (3618 fő) illetve 3170+636 (3806 fő) között mozoghatott. Összegezve, az 1916-ig mozgósított 24–49 éves korosztályok teljes létszáma 3618 fő és 3806 fő között mozoghatott Karcagon. A ténylegesen a háború végéig mozgósítottak száma azonban ettől felfelé több ezer fővel eltér. Ennek oka, hogy az 1915. május 1-én szentesített, majd 1915. május 4-én kihirdetett 1915. évi II. törvénycikk 1. §-a az ekkor 18–50. életévében járó korosztályra, illetve az 1916. január 18-án szentesített, majd január 22-én kihirdetett 1916. évi VI. törvénycikk 1. §-a az ekkor 50–55 éves korosztályra is kiterjesztette a hadkötelezettséget.¹⁸¹ Így a karcagi férfi korcsoportok esetében a minimum–maximum becslés tartományát az 1910-ben 40–43 évesek négy férfi korcsoportjáról ki kell terjeszteni az 1910-ben 40–49 évesek tíz korcsoportjára. Továbbá újabb hat, a 18–24 életévük közötti férfi korcsoport bevonása is szükséges a mozgósítás mértékének becsléséhez. Eszerint a minimum mozgósítottak száma $3170+(112*10)+(112*6)=4962$ fő, illetve a maximum mozgósítottak száma $3170+(159*10)+(159*6)=5714$ fő lehetett. A Karcagról az első világháború 51 hónapja alatt mozgósítottak száma tehát 4962-5714 fő között mozoghatott.¹⁸² Értelemszerűen az alkalmassági vizsgálatokon született elutasítások és rendkívüli felmentések miatt a ténylegesen mozgósítottak száma valahol a két érték között mozoghatott.

¹⁸¹ 1915. évi II. törvénycikk „a népfölkelésről szóló 1886. évi XX. törvénycikknek a jelen háború tartamára szóló módosítása és kiegészítése tárgyában” 1. § Az 1886. évi XX. törvénycikk 2. §-ának első bekezdése helyébe a következő rendelkezések lépnek: Minden magyar állampolgár, aki akár az általános, akár pedig csak a népfölkelési szolgálathoz szükséges hadképességgel bír és a közös haderő vagy a honvédség kötelékébe nem tartozik, népfölkelési kötelezettség alá esik annak az évnek elejétől kezdve, amelyben életének 18. évét betölti, annak az évnek végéig, amelyben életének 50. évét meghaladta. Azoknak a népfölkelési kötelezettsége azonban, akik az 1912. évi XXX. törvénycikk hatálybalépése előtt és még mielőtt életüknek 19. évét betöltötték volna, a közös haderőbe önként beléptek, annak az évnek végéig tart, amelyben életüknek 47. évét betöltik.

1916. évi VI. törvénycikk „az 1912. évi LXVIII. törvénycikk 4. §-ában meghatározott személyes hadiszolgálati kötelezettség korhatárának a jelen háború tartamára való kiterjesztéséről.” 1. § A minisztérium felhatalmaztatik, hogy a jelen háború tartamára intézkedéseket tehessen oly irányban, hogy hadicélokra szükséges személyes szolgálatokra rendkívüli szükség esetére, 50 éves kort betöltött, de 55. életévüket még túl nem haladott, a férfinemhez tartozó munkaképes polgári egyének is bevonhatók legyenek. Ily egyének bevonását csak a honvédelmi miniszter rendelheti el; az 1912. évi LXVIII. törvénycikk 27. §-ának második és harmadik bekezdésében foglalt rendelkezések ezeknél alkalmazást nem nyernek. Az említett egyének továbbá csak a magyar szent korona országain belül, a hadrakelt sereg körlete mögött és egyhuzamban legfeljebb 6 hétre vehetők igénybe. Ugyanazon személyek ismételt bevonása csak szolgálatuknak 1–2 hónapi megszakítása után történhetik. Egyébként az 1912. évi LXVIII. törvénycikkben a személyes szolgáltatásokra vonatkozólag foglalt rendelkezések a bevont 50–55 éves egyénekre is alkalmazást nyernek.

¹⁸² A számítások Dr. Szilágyi Zsolt egyetemi adjunktus, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék oktatójának iránymutatásával készültek.

5.2. Hadiérettségi során bevonult karcagi diákok

A modern háború anyag- és élőerő igényére mi sem volt jobban jellemző, minthogy az 1898-as évfolyamtól felmenőleg a 18. életévüket betöltött diákok számára is lehetőséget teremtettek „hadiérettségi” útján a rendkívüli hadihelyzet miatt önkéntes frontszolgálatra való jelentkezésre.¹⁸³ 1916 májusáig Karcagról 92 ifjú élt ezzel a lehetőséggel, s került aktív frontszolgálatra.¹⁸⁴ 1914-től (felmenőleg) a hazafias lelkesedéstől fűtött, 18 éves korosztály hadbavonulása országszerte ismert, és dokumentált jelenség. Vizsgálata sok szempontból érdekes. Így a rendkívüli idők szülte rendkívüli kultuszminiszteri rendelet jogi háttere kapcsán, mely lehetővé tette a rendes érettségi vizsgát kiváltó hadiérettségi letételét az önkéntes frontszolgálatra jelentkezők számára. A tömeges szolgálattételre jelentkezés kapcsán a kor szellemiségének, eszmei irányultságának megértése is figyelmet érdemel. A haza és az uralkodó iránti kötelességtudat ugyanis jól tetten érhető a fiatal, már a dualista állam keretei között felnevelkedett korcsoportban, mely igazolja a keresztény–hazafias szellemiségű oktatás eszközeit, és eredményeit. A gyakran épp csak 18. életévüket betöltött, az iskolai lövésztanfolyamon lelkesedést szerzett majd hadiérettségit tett közös gyalogezredek, vagy honvéd és népfőlkelő ezredek állományába besorozott fiatalok a háború éveiben megjárták keleten Galícia, Volhínia, Kárpátalja, nyugaton az olasz front harctereit. Bővebb adatok a Karczagi Református Főgymnasium önkéntes frontszolgálatra jelentkezett diáságáról maradtak fenn, így egy rövid esettanulmány keretében érdemesnek tartottam ezt áttekinteni.

5.2.1. A Karczagi Református Főgymnasium hadiérettségit tett diáksága

A református gimnázium tanítványai közül az 1914-1915-ös tanévben Józsa János, Betes Mihály és Lacka Sándor jelentkezett önként frontkatonának. Az elsőnek a 913/1915 számú miniszteri rendelet értelmében a 7. osztályról, a két utóbbinak a 8. osztályról adták ki

¹⁸³ Az 1915. évi XIII. törvénycikk a „háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények kiegészítéséről” 5. §-a a tanintézetek tanulmányi és vizsgarendjére, valamint a tanintézeti bizonyítványok kiadására nézve az illetékes miniszterek, amennyiben a háború következtében szükséges, rendkívüli intézkedéseket tehetnek és evégből a fennálló törvényektől eltérő könnyítéseket is állapíthatnak meg. Az ez alapon végzett tanulmányoknak és kiadott bizonyítványoknak képesítő ereje ugyanaz, mint a törvény értelmében végzett tanulmányoké, és az ezek alapján kiadott bizonyítványoké. Ennek értelmében a 913/1915. oktatási miniszteri rendelet a frontszolgálatra jelentkezett diákokra nézve az oktatási intézményt kötelezi az érettségiig hátralévő évfolyam- és érettségi bizonyítvány kiállítására.

¹⁸⁴ Nagy-Kunság, XLI. évf., 16. szám, 1916. május 7. „Szemle”

bizonyítványát és érettségi bizonyítványát is.¹⁸⁵ 1915-től fokozottabbá vált a diákság hadiériettség útján történő rendkívüli kibocsátása, s megfelelő kiképzés után a frontra szállítása. Míg 1914–1915 során 2 hadiériettségi vizsgálat és 1 végbizonyítvány kiadása történik, az 1915–1916-os tanévben 3 hadiériettségi vizsgálat, 7 végbizonyítvány; az 1916–1917-es tanév során 7 hadiériettségi vizsgálat, 3 végbizonyítvány; az 1917–1918-as tanévben 4 hadiériettségi vizsgálat, 8 végbizonyítvány került kiadásra.

Az 1916–1917-es iskolaévtől már minden különösebb vizsgálat nélkül hadiériettségét nyerhettek azok a diákok, akik önkéntes frontszolgálatra jelentkeznek, ezért sem törik meg a dinamika az elhúzódó háború második felére.

Az 1914 ősze és 1918 késő nyara közötti időszakban közös- és honvéd gyalogezredek katonái lettek nagy számban frissen-, vagy a megelőző években érettségizett diákok, öregdiákok. Teljes névsoruk rekonstrukciója a források részbeni hiánya miatt lehetetlen, ugyanakkor a teljesség igénye nélkül:

Az 1917–1918-as iskolai évfolyamból lettek katonák: Kauffman Sándor, Molnár József, Oláh István, Simon János, H. Tóth István, Víg György, Ernszt László, Kertész Lajos, Csíkos Imre, Szász Béla, Hegedűs Béla, Weiszbrum Vilmos.¹⁸⁶

Az 1916–1917. tanévben végzetek közül bevonult: Lukács Béla, Dósa Pál, Ungerleider Sándor, B. Fodor László, Popovics Ferencz, Berger Zoltán, Klein László, Kerekes István, S. Nagy László, Szécsy János, Bujk Gábor, Csatári Imre, Győri István, Miselbach Imre, Simon Zoltán.¹⁸⁷

Az 1915–1916-os tanévben, mint tanköteles diákok váltak önkéntes katonává: Tóth László, Avramesku Gyula 5. osztályos tanulók, Komlósi János 6. osztályos tanuló, Király Ferenc 7. osztályos tanuló, akik a 48230/1916 sz. miniszteri rendelet alapján osztálybizonyítványt nyertek. Dusa István, Cigler József, Bodnár Elemér 7. osztályos tanulók, Feuermann György, Iv. Nagy János, Schück Gyula 8. osztályos tanulók a vizsgálat letétele után szintén a 48230/1916. sz. rendelet szerint hadiériettségi bizonyítványt is kaptak.

Az 1913–1914-es tanévben végzetekből: Benesócky Balázs, Fellner Lajos, Hajzer Ferenc, Halász Imre, Kocsis Béla, Materny Károly, Molnár János, München István, Resch Gyula, Szabó Géza, Steinberger Imre, Weiszbrunn Ferenc.

Az 1912–1913. tanévben végzetek közül: Fehér Imre, Godán Géza, Jakabfi Albert, Olasz Andor, Pólya Kálmán, Sándor Imre, Varga Lajos, Wesselényi Kálmán, Brüll Sándor.

¹⁸⁵ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. i.m. 43.

¹⁸⁶ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1917–1918-ik Iskolai Évről. i.m. 9.

¹⁸⁷ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1916–1917-ik Iskolai Évről. i.m. 38.

Az 1911–1912-ben végzetek közül katonai szolgálatra vonult: Katona Gyula, Kocsis József, Ledermann Márton, Nikolics Endre, Schwartz Kálmán, Szilágyi Miklós, Kátai Gyula, Zelovics Dezső.

Az 1910–1911. tanévben végzett tanítványok közül katonák lettek: Ernszt Ödön, Hodos László, B. Kiss Mihály, Nagy (Kiss) Sándor, S. Nagy Imre, Ornstein Lajos, Ray Lajos, Ländler Jenő.

Az 1909–1910. év végzőseiből katonának vonultak: Fodor Károly, Friedmann Jenő, Hajnal Gyula, Rosner Zoltán, Rozványi (Rzepka) Vilmos.

1908–1909-es tanévből Baghy István, Bárci Jenő (orvos), Fábíán Sándor (betegápoló lelkész), Goldberger Izidor, Goldberger Károly (orvos), Jelinek Iván (orvos), F. Nagy Kálmán (teológus), Schück Náthán, Túri Sándor.

Végezetül az 1907–1908. tanévben végzetek közül katonák lettek: Csathó László, Andrényi (Feuer) Ármin, Goldberger Lajos (orvos), Fischer Arnold (orvos), Kohn Ignác (orvos), Lövi Ignác, Ornstein Lajos (orvos), Pap Tamás, Pásztor Géza, Tóth Gáspár.¹⁸⁸

A világháborút követő években az iskola tanárkarának történésze, dr. Soós Adorján szerteágazó kutatásba kezdett a Karczagi Református Főgymnasium hősi halottjainak összegyűjtése érdekében.¹⁸⁹ A dolgozat függelékében közölt névsor neveit a városi világháborús emlékmű nevei között is fellelhetjük, mégis, mint a gimnázium hősi halottjai, külön kezelt összetételben is kegyelet illeti őket áldozatukért, bátorságukért! A hazafiasság hívó szavától fűtött gimnazisták közül mintegy 60 fő tűnik el vagy szenved hősi halált a király és a haza szolgálatában. Emlékezetük, áldozatuk ne jusson feledésre.

5.3. Az osztrák–magyar hadseregszervezet Karcagról sorozott állományának veszteségei

A 68. közös gyalogezred az Osztrák–Magyar Monarchia alakulatai közül elsőként vette fel a harcot a világháborúban, s így a világháború első halottjai is ezen alakulat állományából kerül ki. A gyalogezred, mint a kevés kizárólag magyar állományú, s így a legmegbízhatóbbak közé tartozó közös alakulat, 1912-től kezdve kritikus helyen, az Osztrák–Magyar Monarchia déli sarokpontján, Zimonymál teljesít szolgálatot, a balkáni politikában vetélytárs Szerbia fővárosának „küszöbén”.

A szerb fővárossal, Belgráddal s annak erődjével a Kalimegdánnal szemben megerősített határőrszolgálatot végző gyalogezred egy „nagykunsági bakáját” a világháború első napján

¹⁸⁸ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. i.m. 51–52.

¹⁸⁹ A Karcagi Református Nagykun Reál-gimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. Karcag, 1930. 81–82.

municiópakolás közben a Száva túlpartjáról halálos lövés érte a homloka közepén. 1914. július 29-én az ezred III. zászlóaljának 11. századából Kovács Pál, Abádszalókról sorozott rendfokozat nélküli gyalogos (közlegény) holtan esik össze a leírt szerb találattól, s válik a Nagy Háború első áldozatává.¹⁹⁰ Bár az abádszalóki sorkatoná az első a veszteségek sorában, azonban az a lista, a könyörtelen keleti és olasz front, illetve a szerb és román front harcai miatt borzalmasan hosszú.

A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézetének I. világháborús levéltári iratanyaga elsősorban a honvéd és honvéd népfelkelő csapatok fennmaradt iratanyagát őrzi, a közös ezredek élőerőben elszenvedett veszteségi adatait (halott, sebesült, fogoly) összefoglaló kartonok a bécsi *Kriegsarchiv*-ban találhatóak, ám abban adatvédelmi és kutatási szabályzati kötöttségek miatt csak névre lehet keresni.¹⁹¹ Ha mindkét levéltár sokezer folyóméternyi adatát végig is néznénk, akkor sem kaphatnánk pontos adatokat a hivatalosan eltűntnek nyilvánított frontkatonák nagy száma miatt. Noha ez a tény megnehezíti a Karcagról sorozott legénységi és tiszti állomány veszteséglistájának hiteles összeállítását (hiszen számos közös- és honvéd gyalogezredhez, huszárezredhez, és egyéb csapatokhoz kerülnek a városból bakák), szakirodalmi és levéltári források széles körű kutatásával megközelítően teljes képet nyertem a város katonakorú férfilakosságának veszteségeiről a világháborús frontok és hadszínterek forgatagában.

A „68-asok” gyalogállományában legkevesebb 291 fő karcagi, a 29. népfelkelő gyalogezred állományában 202 főnyi karcagi katona halt hősi halált.¹⁹² A 13. közös huszárezred állományában legkevesebb 33 főnyi karcagi huszár esett el az 1914. őszi, legendás Limanowai ütközettől az 1918. októberi bevagonírozásig, melynek során a Piavetől végül hazaszállították a harci állományt.¹⁹³ Más jelzésű közös- vagy honvéd gyalogezredekben 65 fő, tüzérségi- és műszaki alakulatokban 21 fő, nem azonosított alakulatok állományában további minimum 41 főnyi karcagi katona vesztette életét.¹⁹⁴ Karcagi katonák szolgáltak és estek el így a 17.,¹⁹⁵ 39.

¹⁹⁰ Oláh L. – Szabó J. J.: Fényes szurony, rózsafa a nyele i.m. 114.

¹⁹¹ A Hadtörténeti Intézet Levéltárának LEV-206-1/2014. nyilvántartási számú tájékoztatója a városi veszteségek mértékére vonatkozó kutatási kérvényemre.

¹⁹² Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 48.

¹⁹³ Dornyey Szlavnic György: A Jász–Kun 13. huszárezred Története 1859–1918. Budapest, 1914. 325–340. (Az ezred hősi halottainak a szerző által kivonatolt adatai)

¹⁹⁴ Nt. Török Vincze (karcagi lelkipásztor): Karcagi Hősök emléke. (Összesítés a Nagy Háború karcagi áldozatairól). Klein Mór Könyvnyomdája, Karcag, 1925. 100. Az egyetlen ismert példány fellelhető a GYINMA: T-82.291.1.

¹⁹⁵ A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története. Szerk.: Sipos Gyula, Székesfehérvár, 1937. 252., 262., 267., 276.

és 52. közös gyalogezredben, a 69. közös gyalogezredben,¹⁹⁶ az 1.,¹⁹⁷ 2., és 8. honvéd gyalogezredben,¹⁹⁸ a 10. honvéd¹⁹⁹, illetve a 21. honvéd gyalogezredben²⁰⁰ a haza és a dinasztia védelmében. Karcag véráldozat útján igen nagy árat fizetett az I. világháborús harcokban. Személyi vesztesége a harctereken igazoltan elesett katonákat illetően 649 fő, a Nagykunság településeinek körében számszerűen a legnagyobb. Ha azonban a nagykunsági települések lakosságához viszonyítjuk a veszteséget,²⁰¹ már árnyaltabb képet kapunk.

3. táblázat: I. világháborús emberveszteség a Nagykunság településeinek lakosságához viszonyítva			
Település	Igazolt veszteség (hósi halott)	Települési lakosság (1910. évi népszámlálás)	Veszteségarány (városi lakossághoz mérten)
Karcag	649	22.996	2,82%
Kisújszállás	412	13.538	3,04%
Kunszentmárton	503	10.410	4,83%
Kunhegyes	392	9832	3,99%
Túrkeve	369	13.097	2,82%
Kunmadaras	268	7584	3,53%
Mesterszállás	83	1823	4,55%
Kuncsorba	56	1241	4,51%

Karcag magas lakosságszáma miatt a számszerűen legnagyobb emberveszteség – Túrkevével lényegében azonos arányt mutatva – arányaiban épp a legkisebb. Ennek ellenére a Nagykunságról elesettek bő 23 százalékát karcagi bakák tették ki.²⁰² Megjegyzendő, hogy ettől eltérő veszteségszámot (555 fő katonaveszteséget) közöl dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester saját történeti munkájában. A szám azonban a karcagi Nt. Török Vincze református lelkész 1925-ben közzétett saját gyűjtőmunkáját tükrözte,²⁰³ s az ezt követő évek

¹⁹⁶ A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története 1910–1918. Szerk.: Crettier Ferenc, Cegléd, 1937. 347., 352., 360., 362.

¹⁹⁷ Az 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. Szerk.: Dereánó Ödön, Budapest, 1939. 385.

¹⁹⁸ A Karcagi Községi Iparos Tanonciskola története i.m. 30.

¹⁹⁹ Karcagi Hírlap, XI. évf., 14. szám. 1915. április 4. „Levél a táborból”. Sere József karcagi honvéd levele az orosz frontról.

²⁰⁰ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. i.m. 43.

²⁰¹ KSH A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 42. köt. Szerk.: Vargha Gyula, Budapest, 1912. 188–190.

²⁰² Oláh L. – Szabó J. J.: Fényes szurony, rózsafa a nyele i.m. 148. Névsorukat közlik: Uo. 154–157.

²⁰³ Nt. Török V.: Karcagi Hősök emléke i.m. 1.

során újabb veszteségekre derült fény. Maga Szentesi Tóth polgármester is a közölt létszámnál nagyobb veszteséget feltételezett, figyelembe véve az időközben elmenekült, kihalt, adatszolgáltatást valamilyen okból nem teljesítő családok veszteségeit.²⁰⁴

„Ferenc Jóska katonáinak” karcagi és környékbeli tagjai közül legtöbben tehát a szolnoki kiegészítésű 68. közös gyalogezredben szenvedtek hősi halált, és a közös hadügyminisztérium hivatalos értesítőin is e csapattest szerepelt leggyakrabban a karcagi családoknak megküldött gyásztáviratokban. Nem csoda tehát, ha 1917-re a világháborús karcagi dalok, versek, rigmusok már utaltak a 68-as nagykun bakák sorsára, súlyos veszteségeire:

*„Asztalos csinálj koporsót
egy egész ezredre valót,
Tetejébe vérbetűkkel irjad eztet:
itt nyugszik a hatvannyolcas gyalogezred!”²⁰⁵*

5.4. Az I. világháborúban elesett karcagi hősök emlékműve

1914. szeptember 17-én a református egyház egyháztanácsülésén dr. Dobray László református főgondnok kezdeményezte a távoli harctereken (ekkor Szerbia és Galícia) elesett, a harcterek jeltelen sírjaiban nyugvó karcagi illetőségű katonák kegyeletének ápolására egy emlékoszlop létesítését.²⁰⁶ Az akkor még épp csak átadott, s előterében még angolparkkal díszített karcagi városháza épület előtti üres térre tervezett emlékoszlop megvalósulásáig végül hosszadalmas, több évtizedes út vezetett. Nt. Madarász Imre elnök–lelkész illetve a városvezető dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester, református presbiter is támogatta az ötletet. A nemes kezdeményezés a háború gyorsan fokozódó társadalmi terhei (újabb korosztályok hadbahívása, rekvirálások, hadsegélyező mozgalmak tömeges támogatása, a közellátási gondok megjelenése és az erre reflektáltan bevezetett jegyrendszer) miatt egy időre háttérbe szorult. 1916 májusára újra aktuálissá vált. Szentesi Tóth Kálmán polgármester addigi háborús ihletésű verses írásait kötetbe rendezve (Költemények) a bevétel teljes összegét a hősi halottak emlékművének alapjára ajánlotta fel, mely több kisebb–nagyobb adománnyal együtt 1916 júliusáig 1158

²⁰⁴ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 47–48.

²⁰⁵ Nagy-Kunság, XLII. évf., 40. szám, 1917. október 7. „Tárca – Háborús Népdalok Karcagon”

²⁰⁶ KREIL, Egyháztanácsi Jegyzőkönyv, 1914. szeptember 17. illetve: Karcagi Hírlap, X. évf., 30. szám. 1914. szeptember 27. „Református Egyháztanácsülés”

koronányi összegre nőtt.²⁰⁷ Az 1917-es és 1918-as év az egykor jómódú várost a hadigazdasági elvonások miatt már az összeomlás szélére sodorta, így a háború végéig sem történt előrelépés az emlékmű ügyében. A háborús összeomlás 1918. október végi – november eleji válságát követő 1920 márciusáig tartó másfél zavaros év, különösképp a Tanácsköztársaság 38 napos karcagi fennállása, majd a 10 hónapos román megszállás ideje, félresöpörte a méltó katonai emlékmű megvalósítását. Az emlékmű kivitelezése a konszolidáció idején, 1925 márciusában került újra a városi képviselőtestület elé, de az addigra összegyűlt 11.740.000 koronás összeg a súlyos infláció miatt lehetetlenné tette egy méltó emlékmű emelését.²⁰⁸ A pénzügyi konszolidáció 1926 után érezhető áldásos hatásai sem tudták meggyorsítani a közel hétszáz hősi halott kegyeletét méltóképp őrző emlékmű megépítését, mert az 1920-as évek második felében a város a Kultúrpalota céljaira különített el pénztartalékokat, majd a válság begyűrűzése minden nagyobb városi célt ellehetetlenített vagy jelentősen hátráltatott. 1936. december 29-én került polgármesteri székébe egy impulzív, már a háború utáni Magyarország viszonyai között felnevelkedett (ekkor 29 éves) polgármester, dr. Sántha Miklós, aki a városi közvélemény egyre sürgetőbb nyomásának engedve ismét felkarolta az emlékmű állítás ötletét. 1937 februárjában kiírásra került egy pályázat, melyen Gáldi Gyula budapesti szobrász pályázata lett a befutó, mészki talapzaton álló bronz szoborkompozícióval, melynek gyalogos alakja az egykori 68. közös Jász–Kun gyalogezredet, lovas alakja az egykori 13. közös Jász–Kun huszárezredet szimbolizálta.²⁰⁹ Az 1938 őszére a Városház előtti elegáns díszterén felállított szoborkompozíció mészki talapzatára 1938. december 13-án került fel márványtáblákra vésve annak a közel 700 főnyi hősi halottnak a neve, akikkel Karcag a Nagy Háború oltárán adózott. Az 1939-es esztendő számos, az ország és a település életét is alaposan felbolygató eseménye miatt végül az emlékművet igen soká, 1939. október 15-én avatták fel, az esemény fényét emelendő, egybefűzve a kunok 700 éves betelepülési évfordulója alkalmából rendezett városi díszközgyűléssel.²¹⁰

²⁰⁷ Nagy-Kunság, XLI. évf., 27. szám, 1916. július 23. „A hősi halottak”

²⁰⁸ Szikszai Mihály: Az I. világháború „hősi emlékei” Jász–Nagykun–Szolnok megyében. In.: Zounuk 14. (A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve.) Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária, Szolnok, 1999. 380.

²⁰⁹ Szikszai M.: Az I. világháború „hősi emlékei” i.m. 381.

²¹⁰ Uo.: 382.

5.5. Gazdasági munkára igénybe vett katonai csapattestek, hadifoglyok és női szerepvállalás Karcagon

„A határ megmunkálására irányuló eredményes rendelkezés volt az is, hogy a hadisegélyes asszonyok, kik közül nem kevesen szívesebben mentek a moziba, mint sem hogy valami munkát vállaltak volna, csak abban az esetben kapták ki a havi segélyt, ha a fizetéskor a hadimunkakönyvvel igazolták, hogy kapálási, vagy aratási munkálatra elszegődtek és a vállalt munkát teljesítették is. E kötelezettség alól csak egy arra választott bizottság adhatott felmentést. Ezekkel a rendelkezésekkel és a városba nagy számmal kiadott hadifoglyokkal és a városban állomásozó katonaság munkaerejével, a háború alatt a mezőgazdasági munka minden nagyobb nehézség nélkül elvégezhető volt.”²¹¹

Sajátságos jelensége a háborús hátországnak, hogy a munkaképes fiatal férfilekosság több generációs hiánya óriási teherként nehezedett a hátországi munkaszervezésre, az üzemi és mezőgazdasági munkaszükségletek kielégítésére. E problémák az I. világháború idején rendszerint két forrásból kerültek orvoslásra; aktív frontszolgálatban kimerült csapattesteket vontak hátra, illetve hadifogságba került ellenséges katonállományt közvetítettek, osztottak be (nem stratégiai természetű) munkaalkalmakra. Karcag város esetében a háborús szerepvállalás 51 hónapja során mindkét jelenségre sor került. Karczag Rendezett Tanácsú Város Rendőrkapitányi Hivatalának 1914 szeptemberéből fennmaradt kéziratos leveléből kiderült, hogy már a háború első hónapjaiban internáltak hadifoglyokat a városba, bár ekkor számuk még csekély volt, mindössze 15 főnyi férfi munkaerőt nevezett meg a hivatalos levél.²¹² Bár az 1915-ös év munkaerő szükségletéről Karcag vonatkozásában nem maradt fenn dokumentum, de 1916 áprilisában dr. Szentesi Tóth polgármester már hadifoglyokból szervezett 30 darab, egyenként 20 fős munkásosztagot, azaz 600 főnyi munkaerőt kért az aratási munkálatok megsegítésére. 53 főt sürgősen, már májusra, a fennmaradó 547 főt az aratási munkálatok kezdetig, 1916. június 15-ig.²¹³ A nagyszámú fogolyállomány kiutalását elősegítette, hogy a

²¹¹ Szentesi Tóth K.: Karczag R. T. város polg. i.m. 50.

²¹² MNL JNSZML IV. 407. 19631/914. Alispáni iratok. „1914. szeptember 16-án kelt, 2231/1914. iktató számú levél Karczag város rendőrkapitányától az Alispáni Hivatal felé.”

²¹³ MNL JNSZML IV. 407. 4346/916. Alispáni iratok. „Dr. Szentesi Tóth Kálmán kéziratos levele az Alispáni Hivatal felé katonai munkásosztagok szükségletéről.”

belügyminiszter 1916 elején rendeletet adott ki²¹⁴ gazdasági munkabizottságok (tulajdonképpeni fogoly–közvetítő és felügyelő bizottságok) létrejöttéről és működéséről. Nemcsak vármegyei szinten, hanem törvényhatósági-, azaz települési szinten is létrejöttek ilyen gazdasági munkabizottságok, melynek Karcagon 1916-tól a háború végéig az elnökévé dr. Szentesi Tóth Kálmán vált. Az 1917-es munkaerő szükségletéről pontos adatok nem maradtak fenn, de a háború végére, 1918-ra nyilván fokozódott a munkaerőhiány, mert a város óriási, eredetileg 800 fős (végül 600 főben engedélyezett) hadifogoly állományt igényelt a városi munkaerő bizottságon keresztül a vármegyei munkaerő bizottságtól.²¹⁵ Emellett a törvényi és rendeleti előírások betartásával lehetőség nyílt egyéni igénylők számára is a magángazdaságok munkaerő hiányát foglyok révén orvosolni. Noha e lehetőségről a vonatkozó dokumentumok jelentős hiánya miatt átfogó képet aligha alkothattam helyi viszonylatban, de igen figyelemre méltó Stern Dezső karcagi nagybirtokos 1918-as esete. Stern 1150 holdas, hatalmas birtoktest ura a vizsgált korszakban, kinek birtokairól két kivételével az összes mezőgazdasági cselédet besorozták 1918 elejére. Mivel a közel 800 holdon vetett őszi vetés jónak ígérkezett, 1918 februárjában 30 főnyi hadifogoly szükségletet jelentett le a vármegyei bizottság irányába.²¹⁶

Bár a város I. világháború alatt keletkezett képviselőtestületi jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, dr. Szentesi Tóth nyugalmazott polgármester 1928-ban még bizonyosan forgathatta azokat. Visszatekintő munkájában közli, hogy a város képviselő testülete 1918 márciusában az 1918/35. közgyűlési számú határozatában arról rendelkezett, hogy a mezei munkásoknak a Népjóléti Minisztérium által havi 13 kg-os tömegre csökkentett fejadagja (amelyben a kenyérliszt is benne foglaltatott) nem elegendő, szükséges tehát ennek az adagnak a felemelése. További gondok is adódtak az élelmezéssel. 1918/129. közgyűlési szám alatt tárgyalta a karcagi képviselőtestület a munkára kiadott nagyszámú hadifogoly élelmezési kérdését, a hadifoglyokat ugyanis a munkaadó élelmezte, ugyanakkor magas volt azon napoknak a száma, amelyeken a hadifoglyok egy részét sehol se alkalmazták. E napokon a foglyok élelmezési költsége a várost

²¹⁴ A M. Kir. Belügyminisztérium 1916. évi 33.333./V-a. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztségviselőjéhez, valamennyi törvényhatósági gazdasági munkabizottsághoz (hadifogoly–bizottsághoz) és a M. Kir. Csendőrpáncsnoksághoz, a munkára kiadott hadifoglyok tekintetében szükséges államrendészeti és közbiztonsági teendőkről.

A rendelet szövege fellelhető: Hungaricana adatbázis, Rendeletek tára, 1916.

²¹⁵ MNL JNSZML IV. 407. 127/918. Alispáni iratok „1918. március 6-án kelt gépelt levél a Karcagi Munkabizottság elnökétől az Alispáni Hivatalhoz.”

²¹⁶ MNL JNSZML IV. 407. Látható hivatkozási szám nélkül. Alispáni iratok „Stern Dezső hivatalos kérelme hadifoglyok kiutalásáról.”

terhelte. Az élelmezési kérdés végül úgy került megoldásra, hogy a munkaadók által fizetett munkabérből nyert fedezetet.²¹⁷

Szintén a dologi terhek enyhítésén, a munkaerőhiányon volt hivatott úrrá lenni a frontoktól hátravont katonai alakulatok állomásoztatása az aratási szezonban. Karcagon 1915 nyarán és őszén a cseh had kiegészítésű 35. közös gyalogezred (K.u.K. 35. Infanterie Regiment) négy zászlóalja állomásozott.²¹⁸ A cseh gyalogezred távozását követően 1916-ban az osztrák hadkiegészítésű 8. közös gyalogezred (K.u.K. 8. Infanterie Regiment) hátravont egységei vették ki részüket a mezőgazdasági munkákból.²¹⁹ A nem magyar csapattestekkel való együttműködés számos kommunikációs bonyodalmat eredményezhetett. Szentesi Tóth polgármester számolt be arról, hogy az idegen ajkú alakulatok és a városi közösség között a nyelvi közvetítést, főleg az aratási munkák idején, elismerésre méltóan Schück Mór izraelita vallásánár oldotta meg.²²⁰ Szintén gondot jelenthetett az idegenajkú csapattestek körében a szláv származású legénység magas aránya. A Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei gazdasági munkabizottság egy 1916. március 3-án kelt jegyzőkönyvéből derült ki, hogy a Szolnokon állomásozó cseh had kiegészítésű 88. közös gyalogezred (K.u.K. 88. Infanterie Regiment) katonái a szintén szláv (orosz, szerb etc.) hadifoglyokat hanyag munkavégzésre, munkamegtagadásra igyekeztek rábírnival, ezzel aláásva az Osztrák–Magyar Monarchia csehek által kevésbé érdekelt győzelmi esélyeit. Ugyanezen jegyzőkönyv tartalmaz határozatot arról, hogy a vármegye kérelmezze a M. Kir. Hadügyminiszternél az idegen alakulatok lecserélését magyar ajkú ezredekre, elsősorban a szolnoki hadkiegészítésű 68. közös gyalogezredre:

„mert ennek még az a rendkívüli nagy előnye is megvolna, hogy a 68-ik gyalogezredhez bevonultak hozzátartozói, amíg családtagjuk Szolnokon van, nyugodtabban szívesebben dolgoznának, (...) sőt, az aratás ideje alatt is a magyar katonák az aratás sürgős és fontos munkájában is lényegesen segíthetnének, míg az ausztriai ezredek legénysége, mind jobbadán ipari munkás, e célra fel nem használható.”²²¹

Az első világháborúban kontinens szerte jellemző folyamat volt, hogy a munkaképes korú férfilakosság generációs hiánya miatt előtérbe léptek a nők, s gyakran kimerítő és korántsem veszélytelen feladatkörökben és munkaalkalmakon helyettesítették a férfilakosságot. Bár

²¹⁷ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. városi polg. i.m. 55.

²¹⁸ Uo.: 53-54.

²¹⁹ A Karcagi Református Nagykun Reálgymnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. i.m. 83.

²²⁰ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. városi polg. i.m. 50.

²²¹ MNL JNSZML IV. 407. Látható hivatkozási szám nélkül. Alispáni iratok „Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei gazdasági munkabizottság 3 oldalas terjedelmű jegyzőkönyve. 1916. március 3.”

Karcagon az ipari tevékenység néhány kisebb horderejű vállalkozás kivételével csak a mezőgazdasági feldolgozóiparhoz, nevesül a malomiparhoz volt köthető, de a rendelkezésre álló források beszámoltak karcagi asszonyok által végzett hadsegélyező tevékenységről is. A hadisegélyben részesített, azaz a családfenntartó frontszolgálata miatt jövedelmétől megfosztott családok állami segélyből támogatott nőtagjait például minden bizomnyal kötelezték a Nagy Háború éveiben a karcagi határ művelésére, kapálás, betakarítás alkalmával.

„...a hadisegélyes asszonyok, kik közül nem kevesen szívesebben mentek a moziba, mint sem hogy valami munkát vállaltak volna, csak abban az esetben kapták ki a havi segélyt, ha a fizetéskor a hadimunkakönyvvel igazolták, hogy kapálási, vagy aratási munkálatra elszegődtek és a vállalt munkát teljesítették is. E kötelezettség alól csak egy arra választott bizottság adhatott felmentést.”²²²

Úgyszintén ismert volt a nők fokozott helyi szerepvállalása a karcagi Vöröskeresztes hadi tartalékkórház fenntartásában, mind a higiéniai, mind a szakmai vonalon. Noha kérdéses, hogy a későbbiekben a merev és konzervatív karcagi társadalomban ez miképp járulhatott hozzá a női emancipáció kifejlődéséhez, de ez a kortársak előtt sem maradt észrevétlen. A karcagi nők önzetlen és a háborús nélkülözések közötti produktív tevékenységéről Szentesi Tóth polgármester így emlékszik meg:

„A kórházi életnek legfőbb irányítója, vezetője, s főnöke bogdi Papp Sándorné volt, aki a kórház megnyitától kezdve működésének végéig, nap-nap után több időt töltött a kórházban, mint a maga otthonában. Nem is volt a betegeknek panasza okuk. (...) A rendezésben s általában a kórház fenntartásában bogdi Papp Sándorné hűséges segítő társai voltak Fazekas Gyuláné, Nagy Paula, Papp Boriska, Bujk Juliska, Szabó Mária, Olajos Mariska. Heten alkották az állandó vezérkart. Mindnyájan ápolónői vizsgát is tettek. A város asszonyai között felváltva mindennap kettő, kettő jelent meg a kórházban szolgálattételre. Ezek a szolgálatra jelentkező asszonyok, de mások is, a magokéből gondoskodtak arról, hogy a betegek a kórházi előírások kosztjánál jobb és bővebb táplálékot kapjanak.”²²³

5.6. Osztrák–magyar gyermeknyaraltatási kezdeményezés

Az Osztrák–Magyar Monarchia trónját utolsóként birtokló, s „apostoli” királyságába már igen későn, a háborús kimerülés és a hátszág fokozódó nélkülözései között beiktatott IV.

²²² Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 50.

²²³ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 42–43.

(osztrák császárként I.) Károly Habsburg–Lotharingiai uralkodó nagyfokú szociális, népjóléti kezdeményezést indított 1918 tavaszán. Célja az volt, hogy az anyagháborús kimerülésben megroppant birodalmi gazdaság, és az ellátási gondok miatti fokozódó elégedetlenséget a dualista államszerkezet szintjén politikai nemzet státuszban lévő osztrák és magyar lakosság körében óriási gyermeknyaraltatási akcióval hűtse le.

A kezdeményezés a háború előtti békés gyarapodás hangulatát kívánta megidézni, mikor a „cseregyermek” programok keretében a soknemzetiségű államalakulat kohézióját erősíteni, a nemzetiségi szeparatizmust gyengíteni kívánták a fiatal generációk utaztatásával, hazafias (pontosabban aulikus) nevelésük elmélyítésével.²²⁴ 1918. július 15. és augusztus 1. között mintegy 20 ezer magyar gyermek jutott nyaralási lehetőséghez a Trieszt környéki és az isztriai osztrák tengerparton, elsősorban Abbázia (Opatija) környékén.²²⁵

A vármegyét és Karcag várost az akció (köszönhetően a vasúti fővonal melletti kedvező közlekedés–földrajzi fekvésének) erősen érintette. A 6–12 év közötti osztrák gyermekeket vendéglátó családoknál helyezték el, a családok gyermekeként heti 10 korona, a gyermekeket kísérő felügyelők után heti 30 korona térítési díjat kaptak. A vármegyébe 2600 körüli gyermeklétszámot szállásoltak el, ennek igen jelentős hányada nagyjából 400 fő, azaz 15%-a jutott Karcag rendezett tanácsú város szívélyes befogadó családjai számára. dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester 1918. augusztusi leveléből²²⁶ kiderül, hogy a városban augusztus első felében lezárultak a gyermeknyaraltatási program turnusai. A levél felmerülő problémáról nem tett említést, noha más vármegyei települések alispáni levelezéséből kiderült, hogy a birodalmi széthullás időszakának kaotikus viszonyai között a szállásoló családok illetménye sok esetben kifizetetlen maradt.²²⁷ Szintén a térítési díjak kifizetése körüli hiányosságokra utalt dr. Kuszka István vármegyei főispán 1918. november 11-én (a padovai fegyverszüneti egyezmény után, az eckartsai nyilatkozatot közvetlenül megelőzően) kelt körlevele a helyhatóságok vezetőihez, melyben megnyugtatólag igyekezett biztosítani a már csak névleg létező birodalom részéről a

²²⁴ MNL JNSZML IV. 407. 127/919. Alispáni iratok, dr. Vadnay Tibor gyermeknyaraltatásért megbízott kormánybiztos levele dr. Küry Albert vármegyei alispánhoz a Jász–Nagykun–Szolnok vármegyét is érintő osztrák gyermekelhelyezés ügyében. Kelt: 1918. április 17.

²²⁵ Noha szervesen a várostörténethez nem kötődik, mégis informatív adalék, hogy József Attila és József Eta is a program részeként nyaralt ebben az időszakban Abbázia festői tengerpartján. Forrás: *Szabolcsi Miklós: Egy fejezet József Attila életéből: Az „abbáziai paradicsomban”*. In.: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1960. 5. szám, 525-528. Szabolcsi a költőnek tulajdonította az akcióhoz kötődő négysoros gúnyverset is: *A gyerekeket úgy szeretik, / Hogy csak mesékkel etetik. / Vége van, sej, vége van a szép nyárnak, / Vége van a gyermek-koplaltatásnak*.

²²⁶ MNL JNSZML IV. 407. 127/919. Alispáni iratok, 8152/1918 ikt. számú levél, Szentesi-Tóth polgármestertől az alispáni hivatalba. Kelt: 1918. augusztus 19.

²²⁷ MNL JNSZML IV. 407. 127/919. Alispáni iratok, 2281/1918 ikt. számú levél, Bach Andor kunhegyesi járási főszolgabíró levele az alispáni hivatalhoz. Kelt: 1918. szeptember 25.

nyaralatasi költségek megtérítését, másrészt köszönetét fejezte ki a válságos időszakban tanúsított példamutató helytállásért a vendéglátó családok felé.

6. Hadsegélyező- és hadijótékonysági tevékenység a Karczagi Református Főgymnasiumban

„Ifjak, serény műzsafiak!

Nem tudjuk, mit hoz reánk a jövő, a háború kockája vethet hatot is, vakot is. Azt azonban tudjuk, hogy örömben, bánatban, győzelem vagy vereség esetén is ugyanaz marad az iskola tiszte. A mire teremtette az isteni atya a múzsákat, hogy az istenek dicső tetteit az ének hangjaiban megörökítsék, ugyanarra a célra vannak hívva a művelődésnek intézményei. Megőrizni mindazt, amit az ősök érdemest alkottak, amit tanultak maguk oktábol (sic!) vagy idegen forrásból, átszállítani a jövő számára csorbítatlanul azokat az erkölcsi és szellemi javakat, melyeket a nemzet ezredéves léte alatt összehalmozott s öröklővé tenni azt a kincset késő századokra! Ez volt hivatásunk a béke idején s ez marad a harcok viharai közt s ez leend a harcok befejeztével is bármilyen lesz a jövő.”²²⁸

Horváth Ferencz, a Karczagi Református Főgymnasium igazgatója a patinás iskolaépület aulájában a Nagy Háború kirobbanásának 45. napján, 1914. szeptember 14-én, egy derűs hétfői napon e gondolat kíséretében nyitotta meg az új tanévet. Ekkorra a háború idézőjelbe vett szelei már elérték Karcagot. Noha a frontok messze innen hullámozottak és merevedtek meg délen és keleten az osztrák–magyar, cári orosz és szerb nagyoffenzívák során, de a városban jelentős mértékű sorozási és mozgósítási tevékenység volt tapasztalható. A Nagy Háború az osztrák–magyar hadsereg számára már a kezdetektől egy többfrontos, óriási hadianyag és élőerő igényű totális háború volt. A hátszág frontok felé irányuló hadsegélyező attitűdje létfontosságú volt az elhúzó harcok támogatásához. Ebben országszerte hatalmas szerep hárult a Monarchia fennmaradásában leginkább érdekelt magyar politikai nemzet számára. A hazai reformátusság erkölcsi–anyagi értelemben teljes vállszélességgel támogatta a többmillió hadsereg ellátását, áldatlan állapotainak enyhítését. Ehhez igazodott a Karczagi Református Egyházközség és a fenntartásában működő gimnázium is, mely némi túlzással élve, ezer szálon

²²⁸ Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. i.m. 5.

vett részt a karitatív mozgalmak munkájában. A dolgozat jelen fejezete ennek az áldozatos munkának kívánt emléket állítani.

Mindjárt a háború elején katonai szolgálatra kerültek a református tanárkar tagjai közül: Tőkés Sándor (rajz–geometria tanár) és Kónya Sándor (magyar–latin–ének tanár) tartalékos honvéd hadnagyok.²²⁹ Tőkés Sándor a debreceni 11. honvéd gyalogezred kötelékében az északi harctérre (keleti front) került, Kónya Sándor a kolozsvári 21. honvéd gyalogezred kötelékébe tartozván a háború első veszteségei idején a cári orosz hadsereg hadifogságába került.²³⁰ A háború az iskola életére nézve tehát már az első hónapokban is alapvető változásokat hozott. A gimnáziumban felfüggesztették a lövésztanfolyamot, a fegyvereket a Debreceni Honvéd Hadkiegészítő Parancsnokságra küldték. Megkezdődött a frontokra történő mozgósítás, az állami garanciára kibocsátott hadikötvények (elvárt) jegyzése. A diákság és tanári kar különböző hadijótékonysági és hadsegélyező mozgalmakban vállalt szerepet, az iskola épülete részben hadikórházzá vált később, nyaranta hátravont csapatok állomásoztak termeiben. 1915-ben Garzó György (magyar–latin–német tanár) vezetésével hadicélokra való fémgyűjtő akció indult, csatlakozva az Országos Hadsegélyező Hivatal „Fémet a Hadseregnek!” programjához. Ezzel párhuzamosan Hemző Lajos (természetrész tanár) vezetésével sebkezelésre szolgáló zöld szederlevél gyűjtési kezdeményezés vette kezdetét, illetve az iskola lelkes–vallásánára, Nt. Fazekas Gyula irányításával pedig az egyre nagyobb számban hadiárvaságra jutó karcagi gyermekek rendszeres látogatására, gyámolítására indult szolgálat.²³¹ Az iskola épülete a keleti szárnyban 1916 tavaszáig üzemelő hadikórház mellett időszakosan, elsősorban nyaranta hadicélú használatba is került. 1915-ben a cseh hadkiegészítésű (Pilsen) 35. közös gyalogezred (K.u.K. 35. Infanterie Regiment) négy zászlóalja állomásozott a városban,²³² melynek csapattestei részben a gimnáziumi tornateremben kerültek elhelyezésre. A cseh gyalogezred távozását követően 1916-ban az osztrák hadkiegészítésű (Karinthia) 8. közös gyalogezred (K.u.K. 8. Infanterie Regiment) hátravont egységei vették birtokba a tornatermet.²³³

Az 1916. augusztus 27-i, Erdélyt érő román támadást követően tömeges menekülthullám indult az ország belső, románok által nem érintett területei felé. Ennek során számos menekült

²²⁹ Soós A.: A karcagi református i.m. 34.

²³⁰ Karcagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. i.m. 12.

²³¹ A Karcagi Református Nagykun Reálgimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. i.m. 83.

²³² Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 53-54.

²³³ A Karcagi Református Nagykun Reálgimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. i.m. 83.

érkezett Karcagra is, köztük 29 erdélyi, máramarosszigeti gimnáziumi diák, akiket az 1916-1917-es tanévre a Karczagi Református Főgymnasium beiskolázott, könyvekkel látott el, némelyeket ruházott és étkeztetett egészen a gyenge harcértékű román haderő 1917-es összeomlásáig. Emellett a gyulafehérvári cs. és kir. hadikórház is időszakosan a városba települt, melynek részben a gimnázium biztosított helyet. Éppen ezért 1916 szeptemberétől 1917 húsvétjáig a gimnáziumi oktatás nem az iskolaépületben, hanem a főtér Királyi Járásbíróságának 3 termében és a Városháza 5 helyiségében folyt.²³⁴ Érdekes adaléka a világháborús hadsegélyezés következtében végbemenő gazdasági kimerülésnek, hogy csak a hadikórház város által biztosított havi élelmiszerszükséglete 1000 liter tej, 1000 tojás, 50 kg túró, 60 db sonka, 200 kg szalonna, 300 liter bor és 10.000 db fél kg-os kenyér volt.²³⁵

6.1. Vöröskereszt tartalék–hadikórház a Karczagi Református Főgymnasium épületében

A vármegye alispáni hivatala, tekintettel a város közlekedéscélra vett értelemben vett fővonal melletti helyzetére (a 100-as vasúti fővonal és a vele párhuzamos közút) tartalékkórház felállítására kötelezte a várost.²³⁶ A Vöröskereszt hadikórház helyéül részint a Református Főgymnasium épületének tantermeit, részint a vele átellenes fekvésű szegényház épületét jelölték ki.²³⁷ Az iskolaépület tantermeit 1914. augusztus 14-től a szükségkórház fenntartását, berendezését kialakítandó a polgári hatóságok vették kezelésbe. Szentesi Tóth polgármester írásából tudjuk,²³⁸ hogy a kórház felszerelését ágyak beszerzésével a város támogatta, ágynemű, kötöző textíliák és egyéb kellékek terén a városi társadalom járult hozzá ahhoz, hogy a karcagi hadi–szükségkórház 1914 októberétől már fogadni tudta a sebesülés miatt hátravont frontkatonákat. A hadikórház berendezéséről a Pesti Hírlap 1914. augusztusi cikke is megemlékezett:

„A karcagi leányegylet tagjai Horváthné Bányai Gratianna, polgári iskolai igazgatónő vezetése mellett, a város szegényházát most rendezik be kórháznak 90 beteg számára. A leányegylet

²³⁴ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 45.

²³⁵ Nagy-Kunság, XLI. évf., 40. szám, 1916. szeptember 24. „A Gyulafehérvárról Karczagra elhelyezett...”

²³⁶ KREIL, Egyháztanácsi Jegyzőkönyv, 1914. szeptember 17. „Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester iktatott levele, hivatkozva az alispáni hivatal 16983/1914. számú rendeletére a karczagi tartalékkórház létrehozásáról.”

²³⁷ KREIL, Egyháztanácsi Jegyzőkönyv, 1914. szeptember 17. „Dr. Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének körlevele”.

²³⁸ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 41-43.

tagjai, a szükséges fehérmű beszerzéséről gondoskodnak, s azok egyrészét a Vöröskereszt rendelkezésére bocsátják.”²³⁹

A református gimnázium és a vele átellenes szegényház épületében berendezett hadikórház orvosa dr. Soltész Nagy Pál városi tisztii orvos (sebészorvos) volt, a számvitelt Simon Aladár főmérnök–kórházgondnok végezte, a hadikórház életét, rendezvényeit a polgármesteren kívül Bogdi Papp Sándorné városi lakos és a köré szerveződő női kör látta el.²⁴⁰ Tevékenységükhöz megjegyzendő, hogy a kórház 1916. május elejéig fennálló működéséig rendszeres volt a sebesült katonák szórakoztatására ünnepek, műsoros estek és egyéb rendezvények szervezése, sőt még a karácsonyi ajándékozás is. 1916 áprilisában a városi hadikórház létrehozásában és fenntartásában tett áldozatos munka elismeréseképp az uralkodó nevében Ferenc Szalvator Habsburg főherceg elismerő oklevéllel és hadiékítményes érdemrenddel tüntette ki a városi polgárság több tagját. Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármestert, dr. Soltész Nagy Pál sebészorvost és dr. Nyitray Pált a Vörös Kereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényével, a kórházi életet szervező városi lakosok legaktívabb csoportját (Bogdi Papp Sándorné, Szentannai Sámuel, Simon Aladár) a Vörös Kereszt hadiékítményes ezüst díszérmével tüntette ki a főherceg.²⁴¹

A hadikórház átlagosan 50–55 sebesült magyar és német katonát ápolt egyidejűleg. Kapacitásának csekély voltát az is megerősítette, hogy egy 1915-ben közzétett országos jelentésben, mely számot vetett a szükségkórház–hálózat befogadó kapacitásáról, a karcagi vöröskeresztes intézmény részéről 70 fős befogadóképességet jelöltek meg.²⁴² Karcagi tevékenységét a Budapesti Császári és Királyi Katonai Főparancsnokság rendeletére 1916. május 4-i hatállyal szüntették be a városban, s az ekkor itt ápolt 57 sebesültet Szolnokra telepítették.²⁴³ A Rendjéről, tisztaságáról számos esetben elismeréssel nyilatkoztak a Szolnokról érkező közös hadseregbeli és a Jászberényből érkező honvéd ellenőrző bizottságok.²⁴⁴

²³⁹ Pesti Hírlap, XXXVI. évf., 207. szám, 1914. augusztus 27. 9. „A társadalom szive.”

²⁴⁰ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. városi polg. i.m. 42.

²⁴¹ Nagy-Kunság, XLI. évf., 14. szám, 1916. április 16. „Kitüntetések”

²⁴² Várhidy L.: A magyar vidéki városok i.m. 193.

²⁴³ Nagy-Kunság, XLI. évf., 16. szám, 1916. május 7. „A karcagi vöröskereszt kisegítő kórház”

²⁴⁴ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. városi polg. i.m. 43.

Fennállása során a vonatkozó várostörténeti forrás szerint összesen három haláleset történt a kórházban (egy német és két magyar katona).²⁴⁵ E számot azonban már csak azért is kritikával szükséges illetni, mivel a Honvédelmi Minisztérium Hadisír nyilvántartó adatbázisa felhasználásával²⁴⁶ 18 nevet sikerült kigyűjtenem, melyek a szolgálatot teljesítő alakulat hadrendi számával, a betöltött rendfokozat megnevezésével, a halálozás idejével, és a karcagi eltemetés jelzetével egyértelműen igazolják a karcagi vöröskeresztes tartalékkórházban megtörtént haláleseteket. Érdekesség, hogy egy porosz (német) altiszt kivételével mindannyian a 35. közös gyalogezred katonái voltak. 1915 nyarán és őszén a cseh hadkiegészítésű 35. közös gyalogezred (K.u.K. 35. Infanterie Regiment) négy zászlóalja állomásozott Karcagon, az állomány sebesült illetve súlyos beteg tagjait kétség kívül a helyi kórházban helyezhették el.

A polgármesteri memoár nyilvánvalóan mára elveszett, de minden bizonnyal olyan helyben kiállított kórházi jelentésekből meríthette eltérő adatait, mely a helybe utalt, és nem helyben állomásozott katonák haláláról számolt be. A hadisír nyilvántartás alapján további 16 karcagi katona szülővárosában bekövetkezett haláláról van információ, ők azonban születési helyük és alakulatuk (zömében a 68. cs. és kir. közös, illetve a 29. honvéd népfőlkelő gyalogezred) alapján súlyos sebesülésük vagy megbetegedésük miatt kerültek haza családjukhoz, és otthonukban érte őket a katonahalál. Bizonyítottan a karcagi hadikórházban életüket vesztett hősi halott katonák voltak:

²⁴⁵ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 43.

²⁴⁶ HM HL Hadisír Nyilvántartó Adatbázis
http://www.hadisir.hu/hadisir/?o*=0&bejegyzesek=lista&*=0&kategoria=11&nev=&szul_ido=&anya_neve=&szul_hely=&temetve=Karcag&p*=5&kifejezes= (letöltve: 2016. február 04.)

4. táblázat: A Vöröskereszt karcagi hadi- tartalékkórházában elhunyt cs. és kir. illetve német katonák rekonstruált névsora

Név	Alakulat	Rendfokozat	Elhalálozás ideje	Korabeli eltemetés helye
Agapi Juran	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. november 25.	Karcag - községi temető (egyéni)
Barlas Mozes	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. július 20.	Karcag - községi temető (egyéni)
Bujzuk Stefan	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. július 15.	Karcag - községi temető (egyéni)
Fongya Vasil	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. augusztus 14.	Karcag - községi temető (egyéni)
Gobez Franz	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. augusztus 23.	Karcag - községi temető (egyéni)
Hivig Filip	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1916. január 22.	Karcag - községi temető (egyéni)
Javatz Marcin	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. november 26.	Karcag - községi temető (egyéni)
Krebs Emil	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. november 27.	Karcag - községi temető (egyéni)
Lajaner Mickat	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. december 01.	Karcag - községi temető (egyéni)
Mieczyslaus Hradil	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. november 18.	Karcag - községi temető (egyéni)
Poczekajló Frinykó	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. augusztus 28.	Karcag - községi temető (egyéni)
Prodjus Jan	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. november 15.	Karcag - községi temető (egyéni)
Slobodzian Denster	cs. és kir. 35. gyalogezred	n.a.	1915. október 03.	Karcag - községi temető (egyéni)
Soniviecky Spirijdan	cs. és kir. 35. gyalogezred	törzsőrmester	1915. november 12.	Karcag - községi temető (egyéni)
Spurgat Paul	porosz tüézrezred (hadrendi szám nélkül)	szakaszvezető	1915. június 16.	Karcag - községi temető (egyéni)
Stefanyek Metere	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. szeptember 04.	Karcag - községi temető (egyéni)
Varorzinice Marotan	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1915. december 30.	Karcag - községi temető (egyéni)
Vasil Felix	cs. és kir. 35. gyalogezred	közlegény	1916. július 26.	Karcag - községi temető (egyéni)

„1918. évi október utolsó napjaiban Budapesten kitör a forradalom. Ez a hír nem nagyon döbbsentette meg a karcagi lakosságot, természetes dolognak minősítette. Nem is ért rá arra, hogy az ország baja felett töprengjen, mert magának is elég aggodalmat okozott a frontról hazaözönlő katonák követelő magatartása.”²⁴⁷

7. Karcag 1918–1919-ben

1918 őszén a katonai összeomlást politikai válság kísérte. A padovai fegyverszünet aláírását követő néhány hétben hozzávetőlegesen 3000 katona özönlött haza szülővárosába, Karcagra, melyek integrációja a hátszági társadalomba óriási gondokat szült. A dologtalan és megélhetés nélkül maradt, így feszült és fegyelmezetlen, támogatást igénylő katonák az utcákat róva a városháza előtti téren és a városháza folyosóin korzóztak, a helyzet válságosra fordult.²⁴⁸ 1918. november 9. Karcag történetében nagy fordulatokkal járó nap volt. Dr. Szentesi Tóth Kálmán a belügyminisztériumtól kapott minta alapján a városi képviselő testülettel még megszavaztatta az Országos Nemzeti Tanács felé leteendő hűségesküt, de 16 évnyi folyamatos hivatalviselés után a megváltozott politikai viszonyokra való hivatkozással leköszönt.²⁴⁹ Helyét az ezt követő válságos időszakban Sántha István alpolgármester vette át helyettes polgármesteri megbízással 1918 decemberéig.

7.1. Bonyodalmak a nemzetőrség megszervezésében

Sántha István helyettes polgármesternek rövid hivatali ideje során súlyos problémával kellett szembenéznie a Bartha Albert hadügyminiszter által kiadott 32204/918., karhatalmi alakulatok szervezéséről szóló rendelet miatt. Dr. Olasz Vilmos rendőrkapitány a rend

²⁴⁷ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 57.

²⁴⁸ Uo.: 62.

²⁴⁹ Jász–Nagykun–Szolnok Vármegye Multja és Jelene. i.m. 337., illetve Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 58.

helyreállítására 500 fős keretű nemzetőrség megszervezését tervezte, de a nemzetőrök napi 30 koronás juttatása olyan vonzónak minősült, hogy végül a nemzetőri alakulat november 15-éig 394 fősre, majd néhány napra rá 1108 fősre duzzadt. November közepére több mint 1200 fő „tülekedett” a testület tagságába. November 20-ára 1200 főben kellett maximálni a testület méretét, de az állomány fizetésére nem maradt pénze a városnak.²⁵⁰ A rendőrkapitány kezéből a testület irányítása ráadásul átkerült a helyi katonatanács kezébe. A háborús létszámra duzzasztott zászlóaljnál is nagyobb méretű karcagi nemzetőri alakulat fegyvereit és képzettségét tekintve jól felszerelt, frontszolgálatot megjárt katonákból állt, fegyelmi helyzetében azonban veszélyesen fellazult képet mutatott. A dolgot csak az enyhítette, hogy világháborút megjárt válogatott tisztek vezénylete alatt állt megszervezésétől fogva. A legénységi állomány egy része Szentesi Tóth visszaemlékezése szerint olyannyira nem volt megbízható, hogy Olasz Vilmos rendőrkapitány az állomány gépfegyverét használhatatlanná tette. A városvezetők november 21-én bravúros csellel érték el többségük leszerelését. Az állomány 2. századának vezetője, a helyben köztiszteletnek örvendő ügyvéd, a Karcagi Napló főszerkesztője és az izraelita közösség megbecsült tagja, dr. Pásztor Géza főhadnagy találta ki,²⁵¹ hogy Bartha hadügyminiszter nevében hamis táviratot olvassanak fel a nemzetőri állomány katonai mozgósításáról. Ezáltal a frontszolgálatból már évek alatt megcsömörlött nemzetőrök jelentős része 1918. november 21. után leszerelt. A maradék, az állomány fegyelmezetlenebb részéhez tartozó nemzetőrök leszerelése is regénybe illő volt. A nagyszebeni M. Kir. Határrendészet 70 fős alakulata Tóth Árpád osztagparancsnok vezetése mellett a román megszállás elől hátrébb vonva kérte elhelyezését Karcagon november 21-én. A forradalom előtti katonai rendben felálló, fegyelmezett és jól láthatóan a városvezetéshez lojális alakulat látványa a fegyelmezetlen és a polgármester megfélemlítésére készülő nemzetőröket meghátrálásra készítette, és a már a városházi gyűlésterem előtt ordibáló nemzetőrök többsége szétszéledt. Végül egy megbízható emberekből álló 80 fős létszámban állapították meg az állomány méretét Karcagon.²⁵² Az így megjuhászodott nemzetőrség parancsnoka november 20-a után pár nap erejéig dr. Rimaszombati Imre főhadnagy lett, majd Rimaszombatit dr. Pásztor Géza követte, akinek ebben a minőségében meghatározó szerep jutott 1919. március 21-e után.

²⁵⁰ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 60.

²⁵¹ *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 105.

²⁵² Az eseményeket ebben a formában leírja: *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 61-62.

7.2. Politikai zűrzavar és társadalmi békétlenség 1918 végén

1914–1918 között a karcagi közélet a háború árnyékában álmos, depolitizált képet mutatott. Akár a nagypolitikában, így helyben is a választások hiánya, a fiatal és tette kész férfi lakosság távolléte, a korábbi politikai elittel való lassú szembefordulás csak 1918-ra érte meg olyannyira az eseményeket, hogy a politikai és társadalmi élet elfordulva a háborútól, felélénküljön, s átesve a ló túlsó oldalára, már–már kaotikussá váljon. 1918. november 12-én a városi tisztiorvos, dr. Nyitray Pál népgyűlést hívott össze a városi piactérre, ahol megalakították a Karcagi Nemzeti Tanácsot, aminek elnöke Csontos Imre kisbirtokos, a város egyik virilista képviselője lett. Alelnöke dr. Szánthó József ügyvéd, titkára Hemző Lajos a református gimnázium tanára.²⁵³ Ezzel csaknem párhuzamosan dr. Pásztor Géza elnökletével megalakult november közepén az MSZDP karcagi szervezete, és Csontos Imre vezetésével az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt karcagi elnöksége.²⁵⁴ 1918. november végén, (feltételezhetően november 29-én, pénteken) egy a piacon összeverődött tömeg KMP-s katonaveteránok vezetésével a nyugalmazott polgármester, dr. Szentesi Tóth és más városvezetők házára tört, hogy ott bújtatott élelmiszerek után kutassanak. A tömeget csak a rendőrség és a nemzetőrség együttes fellépése tudta feltartóztatni.²⁵⁵ A Karcagi Napló főszerkesztését²⁵⁶ magára vállaló dr. Pásztor Géza 1918. december 1-én lapjában *Népítélet* címen a feszült helyzetet remekül érzékeltető cikket tett közzé:

„Megkezdődött Karcagon a népítélet. Ezekkel a szavakkal hozta hozzám a hírnök a pénteki nap karcagi eseményeinek a hírét. Minden idegszálam tiltakozik az ellen, hogy ezeket az eseményeket a népítélet gyűjtőszó alá foglalja valaki. Nem igaz, nem igaz, százszor is nem igaz! Én ismerem a karcagi népet, állottam előtte, beszéltem hozzá, ami pénteken volt, nem a nép ítélete volt. A nép ellensége a jogtalanságnak, gyűlölője az erőszaknak, átkozója az önkénynek.... azt mondják, katonák cselekedtek. Nem voltam ott, de nem hiszem, katonák ilyet nem tehetnek. Fáj a lelkem, ha látom, hogy mint mocskolják be, mint tapossák sárba ezt a szót: Katona . . . Ismertek jól, katonák! Tudjátok, hogy megmondom az igazat felfelé, de megmondom lefelé is. Higgyétek el tehát, hogy igazság az, amit mondok: átok lesz azon a kézen, amelyet

²⁵³ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 65.

²⁵⁴ Elek Gy.: Várostörténet i.m. 158.

²⁵⁵ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 67.

²⁵⁶ A Karcagi Napló eredetileg 1911-ben indult, de már az indulási évében megszűnt, „hamvába holt” publicisztikai kísérlet volt. Az 1918 őszi zavaros helyi viszonyok idején dr. Pásztor Géza a helyben megszerveződő szociáldemokrata párt hivatalos lapjává tette, eredetileg hetilap, majd a '20-as években hetente kétszer megjelenő napilap formájában került nyomtatásra Kertész József Könyvnyomdájában Karcagon.

*idegen vagyon után kinyújtanak, átok lesz azon az elmén, mely felforgatási terveket kigondol...*²⁵⁷

A nemzetőri alakulat körüli bonyodalmak, és a korábbi politikai elittel szembeni lincshangulat nem az egyetlen gondja volt a városnak. 1918 novemberében nagy feladat elé állította a városvezetést a hadisegélyek fizetése, azaz a még le nem szerelt frontkatonák családjai, özvegyek, árvák és rokkantak szociális támogatása. A mintegy 3000 karcagi katona beérkezése rendkívül veszélyessé tette e támogatások ki nem fizetését, de akár késését is. A hadisegély tekintélyes összeget jelentett, melyet az államtól kellett volna a városnak megkapni és kifizetnie, de a budapesti állapotok, a forradalom utáni politikai átrendeződés és lassú konszolidáció miatt a kiutalás, és az állampénztár fizetése késett, a sok hadisegélyes azonban nem akart várni és a hazaözönlő katonáktól támogatva, fellépésük mindinkább veszélyes lett.²⁵⁸ A városi tanács szorult helyzetbe jutott. Dr. Szentesi Tóth Kálmán idézi saját művében a kialakult viszonyokat, mely szerint 1918. november 19-én közgyűlés zajlott, ahol a témában a városi tanács a következő határozatot hozta:

*„Felhatalmaztatik Karcag város közpénztára, hogy november hóban esedékes hadisegélyek kifizetése céljából a- szükséges körülbelül 120.000 koronányi összeget mindenféle címlet terhére, könyvelés nélkül, rövid úton fizesse ki, mert a város közönségének személyi és vagyoni biztonsága okvetlen megkívánja, hogy ezen fizetés fennakadás nélkül teljesíttessék és a fizetés céljára szükséges pénzüsszeg mindenáron a közpénztár rendelkezésére bocsáttassák. Felhivatik a pénztár, hogy a fizetések teljesítése után jelentse, hogy melyik címletből mennyit fizetett ki.”*²⁵⁹

Szintén a nyugalmazott polgármester, dr. Szentesi Tóth számolt be a város vezetőségének egy karitatív kísérletéről, hogy a novemberi válságos időszak elégedetlenségeit pénzbeli és ruhasegélyek adásával csökkentse. November során kezdetét vette egy pénzbeli és természetbeli segélykezdeményezés szerveződése a hadiözvegyek, katonacsaládok részére. Ha a kezdeményezés során hónapok alatt összegyűjtött, mintegy 100.000 koronás összeget vesszük alapul, sikerként értékelhető a mozgalom. Ekkora összeg a világháborús évek hazafias indíttatású önkéntességét idézte, de egy tényező, mégpedig az önkéntesség jelen esetben való hiánya mégis arra engedett következtetni, hogy az egyébként adakozásra kész és hajlandó karcagi közösség a háború végére teljesen apatikussá vált a szociális problémák felé. Ahogy a nyugalmazott polgármester fogalmaz:

²⁵⁷ Karcagi Napló, I. évf., 1. szám, 1918. december 1. „Népítélet”

²⁵⁸ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 63.

²⁵⁹ A közgyűlési határozat eredeti jegyzőkönyve elveszett. Ebben a formában közli: Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 63.

„A gyűjtési akció úgy indult meg, hogy dr. Szánthó József 1918. nov. 9-én d. u. 4 órakor a városháza nagytermébe népes értekezletet hívott össze. Az értekezlet az ügy megoldására nézve úgy döntött, hogy egy nagyobb bizottságot választott, amelynek elnöke Török Vince és ügyvezető elnöke Fazekas Lajos lett. A bizottság felhívást bocsátott ki az adakozásra, de ez a felhívás nem sok eredménnyel járt, úgy hogy a bizottság kiegészítve magát 4 leszerelt katonával, a tehetősebb polgárookra vagyonuk arányába kivetette azt az összeget, amelyet tőlük elvárhatott. Ez az eljárás nagyon is önkényes volt és semmi jogos alappal nem bírt, de sikeres lett, mert a kivetett összegek hamarosan befolytak.”²⁶⁰

Ezt erősítette meg a Nagy-Kunság 1919. február 16-i száma, mely a települési jegyző és polgármester nevében annyival egészítette ki a Szentesi Tóth által leírtakat, hogy a jómódú (virilista) polgárok kötelező adományozásának meg nem történte esetén:

„a vármegyei alispán úr által házról házra való rekvirálás tárgyában a végrehajtást elrendelő leiratának megérkezése után a rekviráció teljes szigorral való keresztül vitelét fogom elrendelni...”²⁶¹

Ilyen zavaros és nehezen kordában tartható körülmények közepette nem csoda, hogy Sántha István polgármester nem kívánta tovább magára vállalni a méhkasként felbolydult város politikai vezérszerepét. Sántha 1918. november végén a rendes polgármesteri állás betöltését és a saját felmentését szorgalmazta a vármegye alispáni hivatalánál. A tisztújító közgyűlést dr. Küry Albert alispán 1918. december 7-ére össze is hívta és a képviselőtestület dr. Dobray László elnöklete alatt helyettes polgármesternek megválasztotta dr. Szánthó József ügyvédet,²⁶² a Karcagi Nemzeti Tanács alelnökét. Szánthó József polgármestersége már az év elején önhibáján kívül súlyos működési zavarokba ütközött. A képviselő testületi gyűlések 1919. január 4-én és január 15-én még hagyományosan, a régi összetételben zajlottak le, de a megváltozott viszonyokat mutatta, hogy a vármegyei főispánt kormánybiztos váltotta fel.²⁶³ A kormánybiztos, Darvas Ferenc a megye rendezett tanácsú városainak képviselő testületeit március legelején átalakította. Az előzetes, februári tervek szerint Karcagon a képviselők felét, 46 főt kitevő virilisták kikerültek a politikai vezetésből, helyükre a képviselő testület kinevezettjei és 20 népbizalmi ember került volna.²⁶⁴ Ehhez képest a március 2-án közzétett

²⁶⁰ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 64.

²⁶¹ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 7. szám, 1919. február 16. „Hirdetmény!”

²⁶² Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 68.

²⁶³ Uo.: 70.

²⁶⁴ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 5. szám, 1919. február 2. „A városi és törvényhatósági képviselőtestületek halála”

átalakítás 14 fős karcagi néptanácsot²⁶⁵ hozott létre a polgármester, Szánthó József elnökletével. A 14 fő közül 8-an voltak a Szociáldemokrata Párt tagjai, s mindössze 3-an a helyben hatalmas bázisú Kisgazda Párt képviselői.²⁶⁶ A néptanács meghatározó tagja dr. Pásztor Géza, akinek rövid, de kulcsfontosságú vezérszerepe Karcag életében ekkor kezdett el látványosan felfelé ívelni.

²⁶⁵ A karcagi néptanács tagsága: Pásztor Géza ügyvéd (MSZDP), Borók István és Kálmán Imre földmunkás (MSZDP), Borsi Mihály és Mátyus Lőrinc gépész (MSZDP), Buzalka Antal és Kónya József kőműves segéd (MSZDP), Cs. Nagy Dezső volt városi írnok (MSZDP), Csontos Imre és Mándoki András kisbirtokos (Kisgazda és Földműves Párt), Stern Dezső nagybirtokos (Független), Kása József malomtulajdonos (Független), Zucker Izsó malomigazgató (Független) és Simon Aladár társulati mérnök (Kisgazda és Földműves Párt). Közli: *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 71.

²⁶⁶ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 9. szám, 1919. március 2. „A karczagi néptanács tagjai”

8. A Tanácsköztársaság karcagi eseményei

„Karcagon ugyanis csak egy maroknyi volt a vérbeli vörös érzelmű ember és csak néhány száz a hozzájuk csatlakozott olyan egyén, aki minden zavarosban halászni szeret. A város lakosságának nagy tömege ellenséges szemmel és elkeseredve nézte a proletárdiktatúrát és az új rendszer vezetőit, és sokan nem voltak vörös érzelműek azok között sem, akik kénytelen – kelletlen szolgáltak a vörösök alatt. (...) Hogyne utálta volna ezt a rendszert a karcagi gazda még akkor is, ha nem kellett volna féltetnie vagyonát és életét. Pedig féltette még a lelki javait is, mert a proletárdiktatúra a vallásosság megdöntésére tört és ez okból az iskolákban az imádkozást eltiltotta.”²⁶⁷

1918 novembere és 1919 februárja között Karcagon egymást érték a politikai bonyodalmak. Leköszönt a másfél évtizede regnáló, s a háborús éveket végigkoordináló dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester, felélénkült a helyi ellenzék, a társadalmi feszültség pedig még az óvatosan fogalmazó sajtóanyagon át szűrve is pattanásig feszült volt. 1919 februárjára a válságfolyamatok helyben ránézésre apadni látszottak. Bár az előző fejezet végén tárgyalt vármegyei közigazgatás átszervezése ekkor még „lógott a levegőben”, de a helyi sajtó nem annyira ezzel, inkább aktuális gondokkal, így a közéleti-mezés nehézségei, Ady Endre búcsúztatása illetve a népmozgalmi adatok megélénkülésével, konkrétan a háborús évek miatt elhalasztott házasságok tömeges beteljesedésével foglalkozott. A karcagi anyakönyvi hivatal közléseit tette közzé a város egyik közéleti-politikai lapja. Ebben beszámoltak a háborúkat kísérő egyik jellegzetes folyamatról, nevesül, hogy a tömegesen hazaözönlő fiatal férfilakosság túlélve a háború borzalmait, tömegesen vette nőül a háború idejére hátrahagyott, évekig „pártában váró” menyasszonyokat. Karcagon ez 1918 novembere és 1919 tavasza között az idézett cikk közlése szerint napi 5–6 házasságkötést jelentett.²⁶⁸

1919. február 26-án a Párizsban üléső békekonferencia, egyrészt a román – magyar szembenállás enyhítésére, másrészt a Szovjet–Oroszországgal szembeni intervenció háttérjének pacifikálása céljából a budapesti antant misszió vezetőjének, Fernand Vix

²⁶⁷ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 86.

²⁶⁸ Karcagi Hírlap, XV. évf., 6. szám, 1919. február 9. „Házasodik a fiatalság”

vezérkari alezredesnek megküldte hírhedtté vált jegyzékét. A Vix jegyzék március 20-án került Vix részéről a magyar félnek átadásra. Tartalma szerint a Szatmárnémeti – Nagyvárad – Arad vonalig román előrenyomulást, a Debrecen – Hódmezővásárhely – Szeged vonalig egy semleges zóna létrehozását helyezte kilátásba. A jegyzéket visszautasító gróf Károlyi Mihály köztársasági elnök – akinek pacifista politikája immár tarthatatlanná vált – kényes helyzetbe került. Berinkey Dénes miniszterelnök kormánya ugyanis a jegyzéket sem elfogadni sem visszautasítani nem merte, így lemondott. Károlyi köztársasági elnök saját pozíciójának átmentése céljából ezután tisztán szociáldemokrata kormány alakítására tett kísérletet. A szociáldemokraták azonban ilyen helyzetben a kormányzás súlyát egyedül nem vállalták, ezért március 21. délutánján a köztársasági elnök háta mögött megegyezve a kőbányai M. Kir. Országos Gyűjtőfogházban őrzött Kun Bélával és párthíveivel, Károlyi Mihályt megfosztva köztársasági elnöki címétől kikiáltották a proletárdiktatúrát.²⁶⁹ Karcagon dr. Pásztor Géza e nap estéjére a főtéren lévő Bárány Szállodába összehívta a Szociáldemokrata Párt vezetőségét, illetve a város politikailag meghatározó figuráit, hogy mielőtt a proletárdiktatúra kikiáltásának híre helyben elterjedne, a szükséges intézkedéseket megtehessék. Esetleges fosztogatások megakadályozása céljából elhatározták, hogy a városban a középületeket dr. Olasz Vilmos rendőrkapitány útján karhatalommal megszállják, és megállapodott az értekezlet abban, hogy másnap délután a piacon nagygyűlést tartanak, amelyen proklamálják a proletárdiktatúra életbelépését.²⁷⁰ A városi közvélemény tájékoztatása azonban valamilyen oknál fogva egy további napot késett, és csak a Nagy-Kunság 1919. március 23-i, vasárnapi számában tették közé a felhívást a városi főtéren való népgyűlésre²⁷¹ (lásd a függelék képi mellékleteit), melynek keretében tájékoztatni kívánták a lakosságot az országos helyzetről és a helyi viszonyok átalakulásáról. Ahogy Szentesi Tóth Kálmán emlékezett az eseményekre:

„A gyűlés vasárnap délután 3 órakor óriási tömeg részvétele mellett vette kezdetét. Buzalka Antal kőműves segéd megnyitója után Fodor József, volt orosz fogoly kőműves segéd lépett az emelvényre, aki az Oroszországból magával hozott kommunista tanokat olyan lázító módon adta elő, hogy utána már csak a fosztogatás következhetett. (...) A fekete ingben, orosz főveggel fején beszélő, mankójával hadonászó s vörös érzelemtől átítatott Fodor által elért hatást hogy szomorú következmények nem követték, az főképen annak köszönhető, hogy Fodor után dr. Pásztor beszélt a néphez a nagy halotról, a régi társadalmi rendről, amelynek most koporsójánál állanak. A múltnak a végén és a szebb jövőnek kezdetén, mondá Pásztor,

²⁶⁹ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. III. kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 123.

²⁷⁰ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 72.

²⁷¹ Nagy-Kunság, XLIV. évf. 12. szám, 1919. március 23. „UJDONSÁGOK.”

méltóságosnak kell lenni mindenkinek. Hosszú beszéde alatt feledésbe ment a Fodor izgatása és a gyűlés végén a tömeg rendben eloszlott. E nap estélyén dr. Pásztor vezetése alatt éjjelig tartó munkás tanácsülés volt a városházánál, amelyen a városi tisztviselők egy részét kicserélték...’’²⁷²

A tanácsi hatalom kihirdetését kísérő népgyűlésről több fényképfelvétel is fennmaradt. A függelékben szereplő képeken Buzalka Lajos kőműves segéd, későbbi karcagi direktórium tag tartotta a karcagi tömegek előtti beszédét,²⁷³ alatta dr. Pásztor Géza ügyvéd, későbbi direktórium- és tanácselnök, a forradalmi törvényszék ügyésze folytatta fentebb idézet szónoklatát, mellyel mértékletességre intette a tömeget.²⁷⁴ Az 1919 márciusában alakult helyi hatalmi szervet, a Néptanácsot a proletárdiktatúrát követően egy új közhatalmi szerv váltotta. 1919. április 9-én Karcagon 48 tagú városi tanács alakult munkás-, katona- és paraszttanácsi összetétellel, dr. Pásztor Géza elnökletével.²⁷⁵ A Nagy-Kunság 1919. április 9. szerdai száma²⁷⁶ adott értesítést a politikai hatalmi szerv aznapi felállításáról. Elvben általános mind nemi-, mind vagyoni cenzust nélkülöző titkos és egyenlő helyhatósági választást rendeztek a városban, ahol politikai újdonság számba ment, hogy a választók közel fele volt nő, és a 48 fős testületbe 2 nő is bejutott. A publicisztika érdekessége, hogy a választás alkalmával mintegy 100–180 főnyi leadott szavazatot érvénytelenítettek a jómódú birtokos–paraszti és polgári lakosok részéről, azaz felmerült a választási csalás elkövetésének alapos gyanúja.²⁷⁷

Bár a helyettes polgármesteri megbízásában dr. Szánthó József pozíciójában maradt, de 1919. március 21. és április 29. között – amíg a románok meg nem szállták a várost – a Tanácsköztársaság helyi szervezetének teljhatalmú ura dr. Pásztor Géza ügyvéd volt.

„Dr. Szánthó József polgármestert az új alakulás állásában nem háborgatta csak a rendelkezési jogot vette el tőle. Hivatalába feljárt, bár hivatalos helyiségében az úr dr. Pásztor volt. ’’²⁷⁸

²⁷² Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 73.

²⁷³ GYINMA 2176 – 86.

²⁷⁴ GYINMA T. 82.290.1.

²⁷⁵ Jász–Nagykun–Szolnok Vármegye Multja és Jelene. i.m. 337.

²⁷⁶ A Nagy-Kunság hetilap addigi főszerkesztőjét, dr. Nemezc Vilmost 1919. március 21. után eltávolították a hetilap éléről, és új főszerkesztővel az addigi vasárnapi megjelenések helyett a Tanácsköztársaság 38 napos karcagi fennállása során szerdánként jelent meg a hetilap. 1919. április 29. után (a román megszállás időpontja Karcagon) dr. Nemezc visszatérhetett a Nagy-Kunsághoz, és a lap ismét vasárnaponként jelent meg főszerkesztése alatt. Sokáig nem élvezhette visszanyert főszerkesztői pozícióját, mert mint a Nagy-Kunság egy novemberi cikke arról hírt adott, a román hatóságok egy Nemezc-hez köthető cikk miatt a főszerkesztőt Kolozsvárra internálták, ahol hadbírótság előtt kellett megjelennie. In.: Nagy-Kunság, XLIV. évf., 46. szám, 1919. november 23. „Dr. Nemezc Vilmost...’’

²⁷⁷ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 14. szám, 1919. április 9. „Megejtődött a karcagi városi tanács választása.”

²⁷⁸ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 74.

Pásztor a szülővárosához hű, emberséges mentalitásával nagy szerepet játszott abban, hogy a proletáruralom rövid ideje alatt Karcagon nem történt komolyabb incidens a vörös hatalmi szervek és a városi lakosság között. Hatalmát egy 3 tagú Direktóriumon keresztül gyakorolta, mely 1919. március 31-én alakult meg.²⁷⁹ A 38 napi vörös uralom főbb történései elsősorban az új szovjet típusú közhatalom kiépítésére tett próbálkozásokhoz kapcsolódtak. A proletárdiktatúra életbelépésével egyidejűleg rendeletileg mindennemű fegyvert be kellett szolgáltatni. A közéletvezetés címén élelmiszereket, más címen mintegy 300 lovat és 100 szekeret rekviráltak.²⁸⁰ A pénzügyi bizalmi férfiak ellenőrzése mellett működtek. Mindegyik pénzügyi bizalmi ember naponta két-két bizalmi ember jelent meg, akik különben nem sok vizet zavartak, mert mint munkás emberek, a pénzügyi dolgokhoz abszolúte nem értettek. Helyi vörösőrség²⁸¹ és forradalmi törvényszék alakult, amely a kir. járásbírók büntető ügyeit vette át. Karcagon ez a törvényszék mindössze négy „fegyver be nem szolgáltatási” ügyben járt el.²⁸² A város különböző társadalmi és foglalkozásrendi csoportjai szakszervezetekbe tömörültek. A szakszervezeti tag igazolványt kapott, melynek birtokában könnyen jutott élelmiszerjegyekhez és egyéb juttatásokhoz. A szakszervezeti tagoknak meg kellett jelenni a tüntető felvonulásokon. Minden szervezet táblával volt ellátva, amelyen olvasható volt a szakszervezet neve. A felvonulások zavargássá sohasem fajultak.²⁸³

Hogy az éhes tömegeket lecsendesítsék és az elégedetleneket a fosztogatás gondolatától eltereljék, a direktórium munkaalkalmakat, tulajdonképpeni közmunka lehetőséget keresett. *„Ezek a munkaalkalmak aztán olyanok voltak, amelyekhez se tudás, se nagy erő, se szorgalom nem kellett. Százan és százan az uccákal, az árkokat és düllő utakat tisztogatták, lassan, csendesen, hogy meg ne erőltessék magukat. A munkafelügyelők arra ügyeltek, hogy a munkások a lassu tempóból valahogy ki ne essenek.”*²⁸⁴

E kevésbé produktív foglalatosságért a munkások napi 25 koronát kaptak. Erre a célra dr. Pásztor Géza a budapesti pénzügyi népbiztostól egymillió koronát kérvényezett, az összeget az

²⁷⁹ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 13. szám, 1919. április 2. „Felhívás.”

²⁸⁰ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 17. szám, 1919. május 11. „Aki utoljára hagyta el Pestet.”

²⁸¹ Névsoruk fellelhető: GYINMA 1118 – 74.

²⁸² Dobár Sándor és Hamar György karcagi lakosokat április 7-én 4 darab dinamitlöveg (sic!) felrobbantása miatt 14 illetve 6 napi fogházbüntetésre, Borsos Lajos tanyasi lakost a vadászfegyvere be nem szolgáltatása miatt 100 korona pénzbírságra, Czina Lajos városi lakost (valószínűleg le nem szerelt frontkatona) M95 Manlicher karabélyának be nem szolgáltatása miatt 500 korona pénzbírságra ítélte. In.: Nagy-Kunság, XLIV. évf., 15. szám, 1919. április 6. „A karczagi forradalmi törvényszék.”

²⁸³ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 75-76.

²⁸⁴ Uo.: 77.

Osztrák–Magyar Bank szolnoki fiókja folyósította. Pásztor ezt az összeget a városi pénztárba helyezte el. A munkanélkülieknek ilyen módon való foglalkoztatása megmentette a gazdákat attól a kötelezettségüknek a teljesítésétől, amelyre az országos népbiztosság kötelezte őket. Ez a kötelesség abból állt, hogy minden birtokos, minden 30 hold föld után köteles volt egy munka nélkül levő embert élelmezni. Dr. Pásztor az általa hozott egy millióból, amikor a románok bejövetelekor a direktóriumnak menekülni kellett, a városi és állami tisztviselőknek és nyugdíjasoknak 3 hónapra előre kiadta illetményüket. Az ellátatlanok pedig ugyanekkor két hónapi liszt és cukor járandóságukat szintén előre megkapták.²⁸⁵

1919. április 20-án Szolnokról a vörös hatalom ellenőrei érkeztek a városba, és sürgették a helyi direktóriumot erélyesebb fellépésre, vagyonos polgárok közül választott túsok szedésére.²⁸⁶ Dr. Pásztor tisztában volt azzal, hogy a túszedés nagyobbrészt felháborítja majd a helybeliek jelentős részét, így ennek a tőle követelt felsőbb utasításnak a végrehajtásától szeretetted volna szabadulni.²⁸⁷ 1919. április 23-án autón érkezett meg Szolnokról Karcagra a megyében tevékenykedő Szamuely–különítmény egy tagja, Bienenstock Ármin.²⁸⁸ Pásztor ekkor jelezte a Lenin–fiúnak, hogy a túsok beszállítása előtt táviratilag az igazságügyi népbiztoshoz fordul, és csak a válasz után fog a túsok előállításáról intézkedni. A táviratot aztán dr. Pásztor megfogalmazta, átadta az iktatónak azzal a titkos utasítással, hogy ne küldje el. A távirat nem is lett elküldve, válasz tehát nem jöhetett és így a túszedés ezen első kísérlete meghiúsult.²⁸⁹ Április 25-én este végül mégis megjelent tíz karcagi háznál házanként két bizalmi ember és két–három vörösőrségbeli katona és felsőbb parancsra hivatkozva előállított, illetőleg a járásbírósi börtönbe szállított tíz karcagi polgárt.²⁹⁰ Április 26-án reggel 5–6 óra között értek a túsok a szolnoki megyeházára, ahol a főispáni lakosztályt elfoglaló megyei népbiztos, Bienenstock egyenként kihallgatta őket. Közben telefonbeszélgetéseket végzett

²⁸⁵ Az esetet gyakorlatilag megegyezően idézte *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 107., illetve *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 77.

²⁸⁶ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 79.

²⁸⁷ *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 106.

²⁸⁸ Bienenstock Ármin 1919-ben harmincegy éves budapesti vasmunkás, ismert tagja volt a Lenin–fiúk néven elhíresült Szamuely Tibor vezette terrorkeretnek. A Lenin–fiúk április 20-a után a térségben tevékenykedtek, épp április 24-én végezték ki Hajdúszoboszlón dr. Fekete László polgármestert, Körner Béla bankigazgatót és Tokay József rendőrfogalmazót.

²⁸⁹ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 79.

²⁹⁰ Csőreg Sándor, Baranyai Balázs, Varga Péter, Kis János birtokosok, Szentannay Sámuel földműves iskolaigazgató, Simon Sándor köteles mester, Kasitz Pál rendőrfogalmazó, Klein Mór izraelita nyomdász, dr. Rimaszombati István ügyvéd és Hein Antal pékmester. Az esetet és a névsort közli *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 79.

Karcaggal. Végül megállapította, hogy a beküldött túsok nem elég vagyonosak és engedélyt adott nekik a Karcagra való hazatérésre.²⁹¹

Április 26-án a Forradalmi Kormányzótanács nevében Karcag városba városparancsnokot neveztek ki Szánthó Zoltán személyében. Az eddigi mértékletes forradalmi retorika egy csapásra radikalizálódott, a városparancsnok falragaszok formájában tette közé 1. számú parancsát a városi lakosság számára,²⁹² mely igen éles fordulatot jelentett az addigiakhoz képest. Szánthó a forradalmi törvényszéket megszüntette, helyébe rögtönítélő bíróságot nevezett ki. A város elhagyását megtiltotta, este 9 óra után az utcákra kijárási tilalmat vezetett be. Rémhírterjesztésért minden további eljárást nélkülöző főbe lövést helyeztetett kilátásba. Noha nyíltan nem került kijelentésre, feltételezhető, hogy a városparancsnok valójában a vörös hatalom szemében túlzottan liberális dr. Pásztor Géza direktórium elnök hatalmát volt hivatott megtörni a városban. Ugyanezt valószínűsítette Herskó Mózes saját írásművében.²⁹³ Mindenesetre sok következménnyel a proletárdiktatúrán belüli hatalmi harc már nem járt, mert a román hadsereg veszélyesen közeledett Karcag irányába. Április 26-án éjjel a karcagi direktórium távozott a városból. Április 27-én és 28-án ugyan még vörös uralom alatt állt a város, de már csak a vörös őrség helyi szervezete volt jelen dr. Olasz Vilmos egykori rendőrkapitány irányításával, s a városparancsnok vezetésével. A vörös hatalom utolsó intézkedése Karcagon az volt, hogy április 28-án este a karcagi pénzügyi intézetek készpénzkészletét lefoglalta s beszállította a városi közpénztárba, és aztán a városi pénzekkel és értékekkel együtt magukkal vitték Szolnokra, miközben a román hadsereg már a városi határban járt.²⁹⁴

²⁹¹ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 106., illetve Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 79.

²⁹² A falragaszokon terjesztett 1. számú városi parancs szövegét közli: Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 81.

²⁹³ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 106.

²⁹⁴ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 82.

9. A román megszállás

A közönség azonban a politizálás mellett nem feledkezik meg a mulatságról sem. Látogatják Radó színtársulata előadásait és a mozit. Műkedvelő előadások, hangversenyek, táncmulatságok nagyon gyakoriak. A jövedelem legtöbbször a hadirokkantak és hadiárvák javát szolgálja. Fővárosi művészek is vendégszerepelnek. Egyszóval a város külső képéből nem lehel sejteni, hogy két hónap múlva az állami és társadalmi rend újabb nagy és pedig katasztrofális átalakuláson fog átmenni, olyanon, amely nagyobb károkat és veszedelmeket okoz, mint a négy éves világháború.²⁹⁵

Karcag a 38 napig, bő egy hónapig tartó Tanácsköztársaság fennállása alatt tulajdonképpen gazdaságilag nem roppant meg, sőt a világháborús szereplés 51 hónapja a helyi anyagi viszonyokat lényegesen súlyosabban érintette, mint a rövid és – dr. Pásztor Géza „szelíd teljhatalma” által kísért – kevéssé erélyes vörös uralom. 1919. április 29-én, hajnal 6 óra tájban lezajlott²⁹⁶ a román megszállás. A megszállás ideje alatt Karcagon tartózkodott dr. Csiha Márton hajdúszoboszlói főjegyző, aki több társával a Hajdúszoboszlón a vörösök által április 24-én elkövetett vérengzés miatt menekült el a településről, és talált időleges menedéket Karcagon. Csiha 1920-ban vetette papírra emlékeit, többek között a Karcagon eltöltött napok élményeiről. Mivel több ponton korrigálta és kiegészítette a korszak elsődleges krónikását, a nyugalmazott polgármester Szentesi Tóth írásművét, ezért figyelmet érdemlő a leírása a román bevonulásról:

„Karcagra április 29-én, kedden, reggel 6 órakor jöttek be a románok. Ott nem történt semmi baj, mert ellenállásra nem találtak. A vörös katonák sem bántottak senkit, csupán egy gőzmalomtulajdonost lőttek agyon, mert parancsuknak nem akart engedelmeskedni. Amint mondták, azért, mert lisztet nem akart nekik adni.

Karcagon való tartózkodásunk alatt természetesen mindig azon törtük a fejünket, hogy miképpen lehetne hazajönnünk. Hazafelé azonban nem jöhettünk, mert harc folyt a románokkal.

²⁹⁵ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 70.

²⁹⁶ Csiha Márton: Visszaemlékezés 1919. április 24-re (7. rész). In.: Független Hajduság, Hajdúszoboszló, 1920. július 11.

Visszafelé sem mehettünk most már, mert a városból való eltávozás halálbüntetés terhe alatt meg volt tiltva. Ez plakátokon közhírré is volt téve Dr. Szánthó városparancsnok által. Érdekes, a polgármester is Dr. Szánthó s a városparancsnok is az volt. Ez utóbbi azonban névmagyarosítás útján kapta a nevét.

Várnunk kellett tehát, míg vagy erre, vagy arra mozdulhatunk. Mikor azonban kedden reggel a románok szinte meglepetésszerűen Karcagra bejöttek, tovább már nem volt mire várni. Felmentünk a román parancsnoksághoz, megtudakolni, kaphatunk-e utazási igazolványt Hajdúszoboszlóra. A parancsnokság az igazolványt a sok ottrekedt utas közül a mi részünkre állította ki először, mert Dr. Erdős az igazolványt kiállító kapitánnyal románul beszélt s ez láthatólag jól esett neki, hogy egy ilyen szintiszta kálvinista magyar városban, mint Karcag, még valaki románul is tud beszélni.”²⁹⁷

A Tanácsköztársaság helyi fennállása alatt egyetlen vértlen áldozata volt a vörös terrornak. Dr. Szentesi Tóth Kálmán az esetről valamiért nem számolt be, noha nyilván a gyilkosság nagy port vert fel a városi társadalomban. Mivel az áldozat zsidó származású volt, így az eset röviden szerepel Herskó Mózes írásművében:

„Visszatérve a a prol. diktatúra napjaira Karcagon, említsük meg, hogy egy áldozata volt a városnak abban az időben mindössze, az is zsidó volt a Hungária Hengermalomnak egy Friedländer nevű tisztviselője. Egy csoport katona jött a malomba lisztért, anélkül, hogy írásbeli kiutalást tudtak volna felmutatni. Friedländer, akire súlyos büntetés várt volna, ha utólag nem tudja igazolni a hiányt, megtagadta a liszt kiadását, mire az egyik katona nyomban lelőtte.”²⁹⁸

Noha a gyilkosság pontos időpontja sem a helyi sajtóanyagból, sem Herskó Mózes írásművéből nem derül ki, szerencsére az eset nem merült feledésbe. A korszak történetével foglalkozó szakirodalom nyújtott támpontot a Friedländer–gyilkosság esetének tisztázásához. A gyilkosság 1919. április 26-án,²⁹⁹ a karcagi Direktórium regnálásának utolsó napján zajlott le. Ezen a napon már a karcagi vörös hatalom meghatározó alakja nem a mértékletes dr. Pásztor Géza karcagi ügyvéd volt, hanem a Szolnokról érkezett, és destruktív természetéről még aznap kiadott statáriális parancsával tanúságot tevő Szánthó Zoltán.³⁰⁰ A gyilkosságot Nagy József

²⁹⁷ Csiha M.: Visszaemlékezés 1919. április 24-re i.m.

²⁹⁸ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 108.

²⁹⁹ Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon (1922.). Szeged, 1993. III. kiadás. 76–77. Közli: Kerepeszki Róbert: Éberség, Az ellenforradalminak vélt folyamatok „kezelése” a Tiszántúlon. In.: Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom háttérképe – 1919 vidéken. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 30., Veszprém, 2013. 51.

³⁰⁰ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 81.

mészáros, egy Debrecenből érkező vörös terrorkülönítmény parancsnoka követte el, aki Friedländer Miksát, a Hungária gőzmalom igazgatóját közvetlen közelről lőtte föbe.³⁰¹

A vörös terror alatt lezajlott karcagi gyilkosság ténye értelemszerűen nem került elő 1919. április 29-ig, azaz a tanácsi hatalom végéig (és így a román megszállás kezdetéig) a sajtóanyagban. Ezt követően azonban ismét felmerült egy Budapestről Nagyváradra igyekvő kereskedő, S. Jenő emlékezetében.

„A Hungária malom igazgatóját, egy Friedländer nevű fiatalembert agyonlőtték, mert a helybeli Munkástanács rendeletére hivatkozva megtagadta a vörösök által követelt lisztmennyiség kiszolgáltatását.”³⁰²

S. Jenőt egyébként Karcagnál szállították le a vonatról április 24-én, s mint kizsákmányolót, a vörös törvényszék halálra ítélte. A dr. Pásztor-féle mértéktartó viszonyokat tükrözi az a tény, hogy a visszaemlékező halálra ítélt idézi:

„Az ítélet végrehajtása előtt engedélyt kaptam, hogy bemenjek a városba, hogy ott még egyszer megebédelhessek. Kísérőt azonban csodálatosképpen nem adtak mellém, és így nem is siettem vissza, hanem elrejtőztem egy kereskedő ismerősömnél.”³⁰³

A Friedländer-gyilkosság ténye 1920 decemberében ismét felmerült a városban. A Nagy-Kunság tett közzé a gyilkossághoz kötődő újabb információkat, illetve a gyilkosságot elkövető vörös katona ítéletét:

„Egerből jelentik nekünk, a bíróság Nagy József nevű debreczeni mészáros legényt, ki a vörös uralom alatt több gyilkosságot követett el, és aki Karcagon megölte Friedländer Miksa malomtisztviselőt – kötél általi halálra ítélte...”³⁰⁴

Szentesi Tóth Kálmántól tudjuk, hogy a román megszállás előtti, április 28-i napon délután megszakításokkal este tíz óráig tüzérségi párbaj volt a vörös hadsereg és a románok között.³⁰⁵ A tüzérségi párbaj háttéréhez kötődik, hogy a székely hadosztály 1919. április 26-i demecseri kapitulációját követően a Sárretek irányából rendezetlenül özönlött hátra a Tisza irányába a vörös hadsereg IV. hadosztálya. A román intervenciók erők Püspökladánynál bekövetkező

³⁰¹ Váry A.: A vörös uralom áldozatai i.m.: 76–77. Közli: Kerepeszki R.: Éberség i.m. 51.

³⁰² Nagy-Kunság, XLIV. évf., 17. szám, 1919. május 11. „Aki utoljára hagyta el Pestet.”

³⁰³ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 17. szám, 1919. május 11. „Aki utoljára hagyta el Pestet.”

³⁰⁴ Nagy-Kunság, XLV. évf., 80. szám, 1920. december 2. „Friedländer gyilkosát elítélték”

³⁰⁵ „A vörösök két ágyúja közvetlen Karcag alatt, a Püspökladányi- úttól balra állott, nyolc ágyújuk pedig a Püspökladányi- út melletti Ferienc-féle tanyánál, a várostól két kilométernyire. A románok Püspökladány alól lőttek, de kárt nem tettek. Az ágyútűz 10 óra körül szűnt meg, amikor a vörösök, páncélvonata az apavári megállótól visszajött a karcagi vasúti állomásra s onnan továbbment Kisújszállásra és egyidejűleg a tüzérség is elvonult Kisújszállás felé, úgy, hogy éjjelre nem volt vörös katona a városban.” Közli: Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 85.

támadása pánikot keltett a IV. hadosztályban, azonban a Vörös Hadsereg parancsnokságának Ecsegfalva–Kisújszállás irányából előrerendelt tartaléka segítségével a visszavonulást sikerült viszonylagosan konszolidálni.³⁰⁶ Nyilván a közbeeső területek, így konkrétan Karcag és táji környezete e visszavonulásnak esett áldozatul, hisz az arcvonal Kisújszállás környéki rendezése miatt Karcag városát fel kellett adni a vörös hadsereg csapatainak. Ez a körülmény vezetett végül Karcag április 29-i román megszállásához. A Vörös Hadsereg eredetileg tartani akarta magát a Hortobágy–Berettyó csatornánál, erre vallott az is, hogy Böhm Vilmos hadügyi népbiztos, a „Tiszántúli Vörös Hadsereg” főparancsnoka április 28-án Karcagon járt, négy karcagi orvost pedig szolgálattételre a karcagi vasútállomásra rendelt ki.³⁰⁷

1919. április 29-én hajnali 5 óra körül az első román járőr Nádudvar felől a Debreceni úton a városba érkezett. A körülbelül 30 főből álló román rohamsisakos csapat a piacra érve a város vezetősége után tudakozódott. Dr. Szánthó József polgármestert egy városi hajdú már előzőleg értesítette a román előőrs jöveteléről úgy, hogy alig érkezett be a piacra a csapat, a helyettes polgármester már előttük állt és a hozzá intézett kérdésre kijelentette, hogy tudomása szerint a Tanácsköztársaság intézményi és katonai részei a városból eltávoztak. A csapatvezető a polgármestert figyelmeztette, hogy a románok esetleges bántalmazása esetén életével fog fizetni, aztán a csapat egy része karcagi önkéntes vezetők irányításával nyugat felé Kunmadarasra, másik része a Kisújszállásra vezető út felé indult. Szánthó polgármesternek azt a tanácsot adták, hogy a templomok tornyára fehér zászlót tetessen ki, mert különben egy fél óra múlva a román tüzérség löni kezdi a várost.³⁰⁸ A román megszállás végül egy puskalövés nélkül, a városi vezetés fehér zászlós kapitulációja mellett ment végbe, ahogy a hajdúszoboszlói Csiha főjegyző idézte, körülbelül reggel 6 óra tájban. A román sereg nagy része megállás nélkül keresztül vonult a városon Kisújszállás, Kunmadaras és Kunhegyes felé. A városban őrség maradt, melynek parancsnoka Constantin Jonescu százados még április 29-én a következő parancsot plakátoltatta ki városszerte:

³⁰⁶ Fogarassy László: A Tiszántúl elvesztése 1919 áprilisában. In.: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv (1982–83) Szerk. Selmeczi László, Szolnok, 1983. 253.

³⁰⁷ Dr. Sántha Péter, dr. Ollé József, dr. Friedmann Sándor és dr. Goldberger Izsó karcagi orvosokat. Megbízatásuk az volt, hogy 29-én hajnalban Püspökladányra menjenek át. Közli: *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 85.

³⁰⁸ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 85.

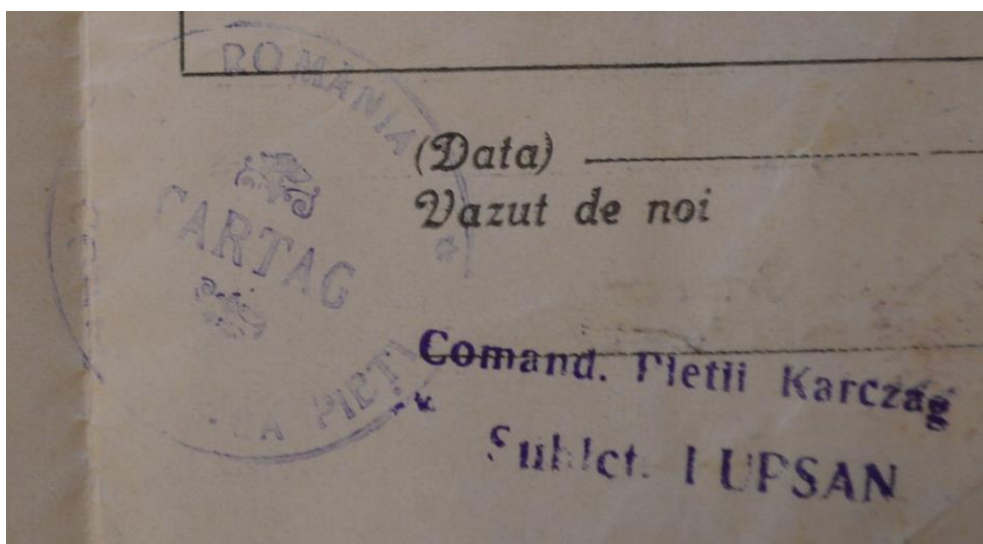
„Parancs. – A román királyi hadsereg megszállván Karcag városát, a következőket rendeli:

- 1. A város lakossága tisztelettel tartozik a román hadseregnek, amely azért szállta meg Karcag városát, hogy a bolsevizmust kiirtsa, a lakosság személy- és vagyónbiztonságát megőrizze azokkal szemben, akik hamis tanok által vezetettve, a rendet és biztonságot veszélyeztetik.*
- 2. Mindazok, akik akár szóval, akár jelképileg bántanak a román hadsereg tagjait, szigorú büntetéssel fognak sújthatni.*
- 3. Aki mást bántalmaz, vagy pedig fegyvert használ valakivel szemben, azonnal főbelövők s vagyona elkoboztatik.*
- 4. Szeszes italok árusítása tilos.*
- 5. Az uccákon való tartózkodás meg van engedve éjjeli 10 óráig.*
- 6. Tilos az uccákon a csoportosulás.*
- 7. Fegyverek mai nap délután 6 óráig a városházára beszolgáltatandók, mert ezen határidő után ház- és személykutatás fog eszközöltetni és akinél fegyvert találnak, azt kivégzik.*
- 8. Tilos gyűlésezni a katonai parancsnokság engedélye nélkül.*
- 9. Azok az egyének, akik utazni akarnak, kötelesek a katonai térparancsnokságtól utazási engedélyt kieszközölni.*
- 10. Mindazok, akik sürgöny vagy telefonvezetékeket rongálnák, azonnal kivégeztek. Amennyiben a tettes kézre keríthető nem volna, büntetésből a város egész férfi lakossága internálva lesz.*
- 11. Bármely kérelemmel vagy panasszal forduljon a katonai térparancsnoksághoz, mely a városházán székel.*

Karcag, 1919. április 29-én a karcagi katonai térparancsnokság.

Constantin Jonescu százados s. k. ³⁰⁹

³⁰⁹ A megszálló csapatok plakátjaiból ismereteim szerint eredeti példány nem maradt fenn. A Parancs szövegét közli: *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 87. illetve Nagy-Kunság, XLIV. évf., 16. szám, 1919. május 4. „A Karczagon állomásozó román királyi hadsereg parancsnokától. Parancs.”

6. kép: Karcag román megszállás alatt viselt „románosított” településneve egy dokumentum („Carte de Legitimatie”) pecsétjén. A körpecsét felirata: „Cartag, Romania”

Forrás: GYINMA, Karcag.

9.1. A román hadsereg által elkövetett atrocitások

A Nagy-Kunság főszerkesztői állásába visszahelyezett dr. Nemezc Vilmos a következőképp hódol a román megszállók felé:

„Örömmel kell feljegyeznünk, hogy a városnak már útra készen volt térparancsnoka, Jordachescu György ezredes és segédtisztje, Popescu György százados Karcagon maradtak és egyelőre továbbra is itt maradnak. A mindenben oly gálánsan gondolkozó és nobilesen viselkedő két tiszt itt maradásának csak örülhet Karcag város közönsége.”³¹⁰

A román megszállást követő időszak közel sem volt zökkenőmentes. A városban állomásozó román katonákat a városi lakosság többsége kezdetben felszabadítónak tekintette, de ez az ábránd igen hamar szertefoszlott. Április 30-án a román királyi családdal kapcsolatosan a görögkeleti templomban a román városparancsnokság ünnepélyes hálaadó istentiszteletet tartott, amelyen a helyőrség tisztikara mellett a román parancsnokság felhívására megjelentek az állami és városi tisztviselők is. Aznap este a Széchenyi társaskörben a román tisztek bált rendeztek, amelyen a városparancsnok meghívására a városi értelmiség és a módosabb gazdák is igen nagy számban vettek részt. Május 6-án Constantin Dumitrescu tábornok a Karcagot megszállva tartó alakulat magasegységének, a román VII. hadosztály parancsnoka Karcagon járt, beszédet mondott a városháza nagytermében. Kijelentette, hogy:

³¹⁰ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 17. szám, 1919. május 11. „Tudnivalók. Parancsnokság.”

„a román sereg feladata a kultúrának a magyar földön való megmentése, és a román haderő nem hódítani, csak rendet teremteni jött Karczagra.”³¹¹

E látszólag fegyelmezett és a megszálltakkal szemben toleráns viselkedés mögött azonban számos konfliktus adódott az idegen, fosztogató román katonák, és a bizalmukat elvesztő városi lakosság között:

- 1919. május 3-án hajnalban három román katona bemászott Boros Ambrus református tanító udvarába és a házba be akartak hatolni. Boros Ambrus 31 éves fia, Jenő ellen állt, mire a katonák lelőtték.
- Egy 1919 június végi napon D. Varga Sándor 26 éves fiatalember ménlován ülve, a Kunmadaras felé vezető úton igyekezett a tanyájára, egy román csapat azonban a városon kívül feltartóztatta. Varga leszerelt katonaként nem ijedt meg a román katonáktól, sőt nagyon is fél vállról beszélt velük, úgyhogy azok közre fogták és már vitték is a madarasi országút mellett a berekfürdő közeli Tatárülés állomással szemben levő Décsei-tanyára, ahol a román sereg egyik elosztó parancsnoksága volt. D. Vargát kémkedéssel gyanúsították és igazolásra szólították fel annyival is inkább, mert nála revolvert és nagyobb pénzösszeget találtak. Varga örömmel hivatkozott a Décsei tanyában szintén lefogva levő ismerősére, Pádár Imre karcagi lakosra, akivel szinte naponként találkozott, hiszen egy utcában laktak. Pádár Imre azonban megtagadta D. Vargát, elfordult tőle, mint olyantól, akit sohase látott. Hiába bizonyítgatta azután D. Varga Sándor, hogy ő karcagi birtokos fia, a tanyaudvaron agyonlőtték. Apja, a karcagi rendőrség igazolása után, másnap kapta meg az engedélyt, hogy fia holttestét behozhassa, eltemethesse, de csak csendben, harangok meghúzása nélkül. A lovat és a D. Vargánál levő pénzt a románok elkobozták.³¹²

Dr. Szánthó József 1919. június 21-re rendkívüli közgyűlést hívott össze, mert a nagyszebeni központi román katonai rekviráló parancsnokság 9. számú (karcagi) körletében elrendelték, hogy három nap alatt szolgáltatson be a város és szállíttasson a vasúti állomásra olyan mennyiségű gazdasági eszközt, terményt és élelmiszert, aminek teljesítése a város gazdasági megrokkanásával volna egyenértékű. A városparancsnokság helyben végzett felmérése alapján összeállított lista érdekes módon eltér az eseményről hírt adó nyugalmazott polgármesteri írás, és a június 22-i sajtóanyag hasábjain megjelenttől. Dr. Szentesi Tóth

³¹¹ A látogatás során elhangzó beszédet idézi *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 88., illetve Nagy-Kunság, XLIV. évf., 17. szám, 1919. május 11. „Rovás a hétről.”

³¹² Mindkét esetet közli: *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 87., illetve 105.

írásműve³¹³ és a Nagy-Kunság³¹⁴ egészen más mennyiségeket fogalmazott meg a beszolgáltatandó eszközigénnyel kapcsolatban.

1919. június 23-án a városi képviselőtestület előtt számolt be a polgármester a rekvirálási ügyben Debrecenbe menesztett küldöttség által elért eredményről. E szerint kedvezményt kapott a város, mivel a június 21-ei közgyűlésen felsorolt készleteknek csak 50 százalékát kellett beszolgáltatni. Mivel végül ezt is képtelen volt a háborús évek és a vörösök alatt kimerült város teljesíteni, július 8-ig a város 200 ezer korona kölcsönt vett fel a követelt eszköz- és terményállomány teljesítéséhez.³¹⁵

A románok a közigazgatási hatóságnál bejelentett rekvirálásokon kívül, mind a város közösségétől, mind az intézményektől igen nagy összeget kitevő értékeket vittek, tulajdonképpen loptak el. 1919. október 16-án a városi román katonaság ismeretlen számú kocsit és lovat gyűjtött össze a belvárosi városudvarban,³¹⁶ ezek – csakúgy, mint az 1919. október 30-án a vármegye Tiszán inneni részére kivetett 3000 vagon elrekvirálandó búzából arányosan Karcagra kirótt 400 vagonnyi mennyisége³¹⁷ – áldozatul estek a román zabrálásnak. *„Nem volt a városban és nem volt a külhatárban biztonságban semmi. Ahol például megsejtették, hogy bor van, oda rendszeresen jártak nagy fonott üvegekkel úgy nappal, mint az éjnek idején és hordták a bort fizetés nélkül.”*³¹⁸

A megszálló román csapatoknak ezen felül elterjedt még egy, a városi lakosságtól pénz kicsalására, kizsárolására szolgáló intézkedése. Lényege, hogy a román városparancsnokság a lakosságot „Carte de Legitimatie”, névre szóló igazolvánnyal látta el, amelynek darabjáért 4 koronát kellett fizetni. E tulajdonképpeni román személyazonossági iratok birtokában

³¹³ 12 magánjáró cséplőgép, továbbá 10 emelőgép, 15 aratógép, 150 eke, 80 vetőgép, 120 borona, 15 szecskavágó, 15 fűkasza, 5 vagon búza, 10 hektoliter alkohol, 1 vagon kukorica, 50 kg cukor, 5 vagon liszt, 1 autó, 15 bicikli, 1 teherautó, 25.000 zsák, 100 ponyva. Ezenkívül június 24-re, du. 17 órára elő kellett állítani az összes kancát és mént, a teheneknek, ökröknek, juhoknak és disznóknak pedig 70 százalékát. Közli: *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 91.

³¹⁴ 18 cséplőgép, 18 mozgó cséplőgép, 20 emelőgép, 60 aratógép, 500 eke, 220 vetőgép, 400 borona, 30 szecskavágó, 2500 lapát, 40 fűkaszaló, 3500 kg festék, 5 vagon búza, 1000 kg alkohol, 1 vagon kukorica, 50 kg cukor, 2000 kg zsír, 5 vagon liszt, 1 autó, 1 teherautó, 30 bicikli, 120.000 db zsák, 710 db ponyva. Ezenkívül június 24-re, du. 17 órára elő kellett állítani az összes kancát és mént, a teheneknek, ökröknek, juhoknak és disznóknak pedig 75 százalékát, illetve biztosítani hozzá kísérő személyzetet. In.: Nagy-Kunság, XLIV. évf., 28. szám, 1919. június 22. „Általános rekvirálás.”

³¹⁵ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 92.

³¹⁶ Nagy-Kunság, XLIV. évf., 41. szám, 1919. október 19. „Hirdetmény.”

³¹⁷ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 96.

³¹⁸ Uo.: 94.

szabadabb mozgást, a megszállt területek települései közötti közlekedést, alkalmasint jobb ellátást ígértek a megváltóknak.

9.2. A Vörös Hadsereg ellentámadása

1919. július 20-án hajnalban a május folyamán 200 ezer feletti élelmezési létszámra duzzasztott magyar Vörös Hadsereg a szolnoki hídfőből kitörve, megindította az ország számára utóbb tragikus következményű tiszántúli offenzíváját. Az I. hadtest Kunmadaras–Karcag–Túrkeve vonaláig viszonylag gyorsan előrenyomult. Július 23-ára visszavették a románoktól Kisújszállást, és az I. hadtest alárendeltségébe tartozó 7. huszárezred július 23-án szerda délután már Karcag nyugati előterében tartózkodott.³¹⁹ Erről az előretörésről az MTI is hírt adott:

„A Magyar Távirati Iroda Jelenti 1919. július 23-án. Vörös csapataink előnyomulásukat kemény harcok között folytatva a mai napon Kisújszállást elfoglalták és Túrkevét megközelítették. Egyik derék huszárezredünk lovasrohamaival a román lovasságot visszavetve, élével már Karcag előtt áll.”³²⁰

A román védelmet a jelek szerint teljes meglepetésben érte a Vörös Hadsereg Karcag környéki felbukkanása, Szentesi Tóth nyugalmazott polgármester így írja le az eseményeket:

„Egy szép június végi reggelen Kisújszállás és Kenderes felől erős puskaropogás hallatszott be a városba. Előző este már a város déli részén utcák, udvarok, házak tele voltak a Kisújszállásról visszahúzó román katonákkal. A vörös hadsereg átkelt a Tiszán és a románokat Karcagig nyomta. A román ütegek egy része a Péntek–halom közelében állott, majd bejött a déli temető mellé. Másik üteg a vásártéren állott fel. Délelőtt 10 óra körül Kisújszállás felől négy vörös repülő jött Karcag fölé az oláh állások felderítése céljából. Pár kört tettek a város felett és elmentek Kisújszállás irányába. Távozásuk után déli 11 óra körül váratlanul ágyúk szólaltak meg. A tilalmasi részről, a hatházi völgypartról lőttek a városra. A lakosság a legnagyobb meglepetéssel fogadta az ágyúszót és a lövedékek robbanásának szokatlan hangját, de a román városparancsnokságot, a tisztikart és a városon keresztül Madaras felé vonuló román katonaságot nemcsak hogy meglepte az ágyúszó, hanem a legnagyobb félelembe ejtette. Olyanok lettek, mint a megzavart hangyaboly. Gyalogosok, szekerek, ágyúk tájékozatlanul, megrémülve nagy össze-visszaságban rohantak céltalanul, keresve a Püspökladány felé vezető

³¹⁹ A Vörös Hadsereg Hadinaplója, Helyzetjelentés VII/23-án, 723/8. hadműveleti számnál. Kivonatolva közli: Cseh Géza: Támadás és összeomlás a tiszai fronton. (A Vörös Hadsereg hadműveleti naplójának feljegyzései 1919. július 1–31.) In.: Zounuk 4. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 1989. 407.

³²⁰ MNL Sajtólevéltár, MTI hírchívum 1887–1919, MTI kiadás 1919, 1919. július 23. 1.

legközelebbi útat. Az ágyúszót megelőzőleg ugyanis fogalmuk sem volt a románoknak arról, hogy a vörös tüzérség a karcagi határba érkezett már. Szerintük a vörösöknek még Törökszentmiklós–Kunhegyes határában kellett volna lenniük. A vörös tüérek azonban már egészen Karcag alá robogtak s dörögtek az ágyúik. Néhány lövedék átsüvített a város felett, néhány a levegőben explodált, de több helyen a városba is becsapott, szerencsére emberéletben kárt nem tett. A román városparancsnokság az első ágyúszóra úgy elszaladt, hogy Nagybjomig meg sem állott.”³²¹

A románok átmeneti megtorpanás után július 24-én csütörtökön délelőtt Karcagtól délnyugatra támadásba mentek át, a VI. román kir. hadosztály három ezrede és Erdélyből érkező román erősítések álltak szembe a Karcag nyugati határában lévő I. vörös hadtest 31. ezredének erőivel.³²² Július 24-én délelőtt és kora délután heves harcok dúltak a város határában:

„A délidő elmúta után órákon keresztül szakadatlanul dörögtek az ágyúk és kattogtak a gépfegyverek. A bócsai részen szuronyrohamra is került a sor. E tájon, a kenderesi határ közelében, szintén ártatlanul 9 ember, mezei munkás pusztult el. A dolog úgy történt, hogy a füttyülő golyó elől az aratási munkából ezek az emberek egy lakatlan tanyában húzódtak meg. Szerencsétlenségükre ebből a tanyából előzőleg vörös katonák menekültek el, de hátra hagytak egy gépfegyvert. Amikor aztán az oláhok előnyomultak, ezt a kilenc embert, mert a tanyában gépfegyver volt, azonnal agyonlőtték.”³²³

Július 24-én 10 óra 45 perckor a magyar Vörös Hadsereg parancsnoksága parancsban közölte a Karcag környékéig jutott I. hadtesttel, hogy az egyébként is visszavonulásra kényszerített, Karcag nyugati előterében álló 31. vörös gyalogezred és más, Kisújszállás térségében lévő erők további erősítések beérkezéséig vonuljanak vissza Fegyvernek – Törökszentmiklós térségébe.³²⁴ Mivel a román ellenoffenzíva megállítása nem sikerült, sőt kihasználva a vörös hadsereg kimerülését, a románok átkeltek a következő napokban a Tiszán, az 1919. évi Karcag környéki harcok ezen eseményekkel tulajdonképpen véget értek. Ennek ellenére további polgári áldozatok keletkeztek a 24-i nap során:

„özv. L. Sántha Imrénének gergelyi tanyáján egy csapat oláh lovas ment keresztül. Egyikőjük a tanya udvaráról lovat akar elvinni. A tanyában lakó Vajó Imre azonban ellenszegült és amikor látta, hogy a szép szó nem használ, felháborodásában és igazsága tudatában a rabolni akaró

³²¹ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. városi polg. i.m. 104.

³²² Cseh G.: Támadás és összeomlás i.m. Helyzetjelentés VII/24-én, 724/2. hadműveleti számnál. 408.

³²³ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. városi polg. i.m. 104.

³²⁴ Cseh G.: Támadás és összeomlás i.m. Helyzetjelentés VII/24-én, 724/8. hadműveleti számnál. 409.

oláh katonát egy villával leütötte a lóról, aztán beugrott a kukorica táblába és eltűnt. A lármára a kaszálásból, vállán kaszával, elősietett Vajó Imre testvére, Péter. Az oláhok nyomban agyonlőtték, a tanyát pedig felgyújtották.

A Konta részen Szendrei Pétert terítette le egy eltévedt golyó. A tanya ablakán nézett ki és a golyó fejét fúrta át.”³²⁵

9.3. A tízhónapos román megszállás anyagi természetű veszteségei

A történelmi országterület jelentős részét megszálló, majd bekebelező román hadsereg országszerte jelentős rekvirálási tevékenységet fejtett ki. A tulajdonképpeni szabadrablás határát súroló román katonai harácsolás és fosztogatások a megszállt zóna minden törvényhatóságát, települését sújtották, ha lehet is különbséget tenni egyik–másik település veszteségei és kárai között, az csak a megszállási idő függvényében változott. Karcag város 1919. április 29. és 1920. március 3. között kerekén 310 napig volt a román haderő birtokában. A rekvirálások és fosztogatások történetileg megőrződött emlékeiről a korábbi alfejezetekben esett szó, a dolgozat jelen részében a rendelkezésre álló források tükrében próbáltam számvetést adni a keletkezett károk mértékéről. 1928-ban kiadott írásművében Szentesi Tóth nyugalmazott polgármester a károk mértékének taglalásakor hivatkozott egy, a nemzeti hadsereg bejövetele után készített összegzésre:

„A városi hatóság által összeírt és a városi levéltárban őrzött kimutatás szerint a 10.178.000 koronányi kár...”³²⁶

Mivel az 1944-es harcokban, és az azt követő szovjet fosztogatások, vandalizmus során a városi levéltár addig ismert formájában elpusztult, s csak töredékei kerültek más levéltári gyűjteményekbe, a román megszállás alatt keletkezett károk összesítése eredeti formájában megsemmisült. A több évszázadra visszanyúló közigazgatási iratok részbeni pusztulását ugyan semmi nem pótolhatta, de a nyugalmazott polgármester felsorolás szerűen saját munkájában is összefoglalta a károk mértékét.³²⁷ E kárbecslés egységes táblázatba szerkesztve összefoglalható, így világosabb képet ad arról, hogy a saját retorikájuk szerint a „rend helyreállítására” törekvő román csapatok mekkora kárt okoztak a városi lakosság magán- és a városi hatóságok közvagyonában.

³²⁵ Mindkét esetet közli: *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 106.

³²⁶ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 94.

³²⁷ Uo.: 94.

**5. táblázat: A román csapatok által elrabolt és/vagy elrekvirált készletek, állat- és eszközállomány összesítő táblázata
(Szentesi Tóth Kálmán adatai alapján szerkesztette a szerző)**

Mezőgazdasági termények, haszonállatok és eszközök terén keletkezett károk:		
ló 709 db	szarvasmarha 83 db	sertés 262 db
birka 570 db	libakacsa 3292 db	tyúk-csirke 7404 db
pulyka 527 db	dara 250 kg	búza 9773 kg
árpa 14257 kg	széna 5765 kg	bab 2963 kg
lószerszám 698 db	búzakereszt 61 db	kocsi 255 db
Élelmiszerek:		
méz 399 kg	zsír 781 kg	bor 4711 liter
kenyér 1885 kg	liszt 4838 kg	szalonna 1826 kg
túró 373 kg	tojás 2373 db	
Ruházati cikkek és háztartási eszközök:		
alsó ruha 1207 db	női felsőruha 406 db	ruha 406 db
női alsó ruha 641 db	egyéb fehérnemű 3827 db	zsebóra 105 db
zsebóralánc 39 db	gyűrű 80 db	konyhaedény 1197 db
evőeszköz 766 db	koffer 455 db	férfi felöltő 680 db
cigaretta 42.001 db	fülbevaló 12 pár	varrógép 1 db
bunda 3 db	bolti áruk 8269 kg	hordó 18 db
kerékpár 2 db	csizma 121 pár	cipő 184 pár
zsák és ponyva 3472 db	szappan 220 db	kalap 22 db
pokróc 66 db	bőr és szíj 647 db	hintó 3 db
apróbb gazdasági eszközök 2129 kr.		rombolás okozta kár 25.320 kr,

A kutatás során az 1921. évi városi sajtóanyagban leltem rá egy második kárbecslésre, mely a Szentesi Tóth által közölt kimutatástól lényegileg eltér. A kérdéses cikk a Statisztikai Hivatal által Karcag város számára megküldött (hivatalosnak tekinthető) kárösszesítést tartalmazta. Mivel mind a károkozások fajtái, mind az összegek erősen különböztek, ráadásul szemben a Szentesi Tóth féle becsléssel, a kérdéses kimutatás a forgalomban lévő korona inflációjával is korrigált, jóval tízmillió korona feletti kárt közölt. Eredeti szövegében kívántam közzétenni a sajtócikket:

„Mennyi kárt tettek Karczagon a románok. (A statisztikai hivatal kimutatása.)

A statisztikai hivatal most küldte meg a polgármesteri hivatalnak a várost a román megszállás alatt ért károk pontos kimutatását, mely az általános összeírás és az egyes bejelentések alapján készült. Négy sűrű gépirással írt oldalon, százhatvan pontban sorakoznak fel a bocskorosok által elpusztított, elrabolt gazdasági javak véres árnyékai.

Csak a főbb pontok közül: Középületekben 196.350 korona, a magánépületekben 296.209 korona kárt tettek. Elvittek 7602 mázsa búzát, 25.302 mázsa árpát, zabot és tengerit. Elraboltak 12.812 drb. tojást, 19.524 drb. baromfit, 2137 nem tenyész- és 181 drb. tenyészállatot. Az összes károk értéke forgalmi értékben 28.934.592 korona, teljes értékű valutában 179.004 korona, s az, amit ez összeg helyett adtak – 37.915 korona értékű bon.”³²⁸

A gazdasági és vagyoni természetű károkat tetézte, hogy az 1918 decemberétől számos politikai válságon, hatalmi átrendeződésen átesett város ügyeit a körülményekhez mérten sikerrel irányító dr. Szánthó József polgármester 1919. december 18-án a képviselő testület néhány tagjának tudtával, de egyébként titokban távozott a városból. Szánthó távozásának okairól kevés a használható információ, a románok által szigorúan cenzúrázott sajtóanyagban semmi nyoma az esetnek, az egyetlen rendelkezésre álló forrás a román rekvirálásokkal való szembefordulással indokolta a helyettes polgármester kényszerű távozását.³²⁹ Ami biztos, hogy a nemzeti hadsereg Karcagra érkezése idején, 1920. március 3–4. körül érkezett vissza ő is városába. Ez alatt az idő alatt a helyettes polgármesteri ügykört dr. Hajnal István főjegyző látta el.

9.4. A Karczagi Református Főgimnázium korabeli helyzete

Mivel a dolgozat egyik nem titkolt célkitűzése volt, hogy koherens képet alkosson a karczagi református oktatás nagy hagyománnyal rendelkező gimnáziumának két világháborús szerepéről, a korábbi, gimnáziumhoz köthető adalékok 1918–1919-es kiegészítésének közlését feltétlenül szükségesnek tartottam, mielőtt Karcag 1920 március utáni történetét tártam volna fel. Az 1918–1919-es iskolai évben több alkalommal is szünetelt a tanítás az intézményben. Télen a fűtőanyag hiánya, tavasszal a Tanácsköztársaság megszerveződése és annak

³²⁸ Nagy-Kunság, XLVI. évf., 43. szám, 1921. május 29. „„Mennyi kárt tettek Karczagon a románok.”

³²⁹ „Távol maradása okául Dr. Szánthó az 1920. év március 9-én tartott képviselőtestületi közgyűlésen azt is elő adta, hogy a karczagi román rekvirálási parancsnok, Uricescu Péter főhadnagy egy Jordanescu ezredestől származó táviratot mutatott fel előtte, amely szerint őtet, a rekvirálási parancsnokkal való szembehelyezkedéséért, vasra verve, gyalog fogják Debrecenbe bevinni.” Közli: Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 103.

antiklerikális politikája, végül a román megszállás miatt. A kommunista uralom időlegesen eltörölte az iskola református jellegét és megszüntette a vallástanítást. A Tiszántúlt megszálló román katonaság azonban minden képzeletet felülmúló pusztítást végzett nemcsak a városban, de az iskolában is. Többek között a román invázió semmisítette meg azokat az értékeket, melyeket a háborús években még sikerült megmenteni. Az éremgyűjteményt, a rajzszertert, zene- és kézimunka-szertárat szinte teljesen megsemmisítették a fosztogató román katonák. A rajz- és zeneterem padjait feltüzelték, felszerelését elpusztították, az ifjúsági könyvtár szekrényeit feltörték és a könyvtár állományát nagy részben elprédálták. Az etikátlanul harácsoló román katonaság kivonulása után az iskola helyzete kétségbeejtő volt. Anyagi erőforrásai, fenntartási alapjai semmivé lettek, berendezése romokban hevert.³³⁰

³³⁰ A Karcagi Református Nagykun Reálgimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. i.m. 85.

10. A konszolidáció útján: román kivonulás, a nemzeti hadsereg beérkezése Karcagra

„Karczag polgársága – mondotta – jól eső érzéssel látja, hogy az egész vonalon a konszolidáció szép eredményével találkozunk...”³³¹

„A politikában helyre kell állítani a hazafiságot. A hazafiság nem egyéb, mint az egyéni érdek alárendelése a nemzet érdekeinek. (...) Hiszen mi volt a feladat a kommunizmus bukása és a béke megkötése után? Bármilyen kormány vett e volna kezébe akkor az ország gyepölőjét, két feladat állott volna előtte: az egyik az volt, hogy a nemzet életét minél gyorsabban alkalmazzuk azokhoz az új életviszonyokhoz, amelyeket az erőhatalom reánk kényszerített, a másik feladat pedig az volt, hogy ezt úgy vigyük keresztül, hogy a nemzet jövőjét soha se tévesszük szem elől.”³³²

Karcag város 1919 április vége és 1920 március eleje közötti sorsát alapvetően meghatározták az országos események, melyeknek több- és jelentős mértékben van helyi kötődése. Az 1919. júliusi tiszántúli vörös offenzíva összeomlása, a románok részben Karcag térségéből indított ellentámadása és gyors előrenyomulása katonai–politikai válságot teremtett az országban. A Tanácskormány 1919. augusztus 1-én lemondott, és Budapesten megalakult a rövid életű Peidl Gyula vezette szakszervezeti kormány, majd a románokkal kollaboráló Friedrich István féle kormány. Augusztus 2-án a románok megszállták Szolnokot, augusztus 3-án a Vörös Hadsereg gödöllői főparancsnokságát kiürítette, és augusztus 4-én – az ellenkező francia nyomás ellenére – a románok bevonultak Budapestre.³³³ Augusztus elején a Szegeden

³³¹ Részlet Nt. Török Vincze református lelkész köszöntő beszédéből. A beszéd 1925. május 17. vasárnap hangzott el gróf Bethlen István miniszterelnök karcagi díszpolgári címének átadásakor. Forrás: MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944), 1925. május 17. vasárnap / 1.

³³² Részlet gróf Bethlen István miniszterelnök karcagi beszédéből. A beszéd 1925. május 17. vasárnap hangzott el, mikor a számára odaítélt karcagi díszpolgári címét átvette. Forrás: MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944), 1925. május 17. vasárnap / 2.

³³³ *Suba János*: Magyarország területi integritásának helyreállítása 1919–1920. In.: Rendvédelem–történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis), a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem–történeti Tudományos Társaság kiadványa, XVI. évf., 19. szám, 2009. 108.

működő ellenforradalmi–nemzeti kormány miniszterelnöke P. Ábrahám Dezső – aki 1906 és 1918 között Karcag város országgyűlési képviselője volt – nevezte ki Horthy Miklós hadügyminisztert fővezérré. Horthy Miklós fővezérré történő kinevezése után az ellenforradalmi fegyveres erő megszervezése nagy lendületet kapott. A fővezér 1919. augusztus 15-én Budapestre utazott, és tárgyalásokat kezdett az antant képviselőivel és Gheorghe Marderescu tábornokkal, a román előrenyomulás megállítására, egy demarkációs vonal kijelölése és egy, az antant által jóvá hagyott nemzeti hadsereg létrehozása érdekében. A Budapesten székelő antant tábornoki misszió hozzájárult, hogy a nemzeti hadsereg fővezérsége 30.000 főnyi haderőt megszervezhessen, illetve hosszas tárgyalások után a megszálló és rekvirálás címen tulajdonképpen mértéktelenül fosztogató román csapatok több ütemben történő kiharcolása is kezdetét vette a Dunántúlról, a Duna–Tisza köze és végül a Tiszántúl területéről. 1919. október 9-től Budapestig vette birtokba a nemzeti hadsereg a román megszállási zónát, november 16-án Horthy híressé vált körülmények közepette bevonult a fővárosba, november 22-ig a románok a Tisza keleti partjáig hátráltak. December folyamán a csehek által törvénytelenül megszállt településekre vonult be a nemzeti hadsereg a Duna és az Ipoly mentén, így a tiszántúli román megszállási zóna egészen 1920 tavaszáig várt a nemzeti hadsereg felszabadítására. Bár a Nagykunság nyugati része, beleértve Fegyvernek és Kunmadaras előterét, már február 27-re a nemzeti hadsereg birtokába jutott, Horthy Miklós március 1-i kormányzóvá választása, és a franciák kivonulása Szegedről lassította Karcag birtokba vételét. Végül március 3-án vonult be Kunmadarason át Karcagra a nemzeti hadsereg, és a későbbi trianoni országhatáron belüli települések majdnem mindegyike felszabadult 1920. március 30-ig.³³⁴

Dr. Szentesi Tóth Kálmán írta le a város átadás–átvételi procedúráját a kivonuló román, a bevonuló magyar csapatok és az antant misszió megfigyelői között, illetve a március 4-én zajló népünnepeket:

„A város közönsége igyekezett alkalmazkodni a román uralom által teremtett viszonyokhoz, de állandóan és türelemmel várta a felszabadulás pillanatát. Lelkes örömet vett a lakosságon 1920. március 3-án reggel, amikor végre az antant bizottság mintegy 40 főnyi magyar nemzeti hadseregbeli csapattal a városba érkezett. A románok ekkor már eltávoztak a városból, csak egy kicsi, körülbelül szintén 40 főnyi román katonai csapat maradt hátra, amely a Piac-téren volt felállítva. A magyar csapat is a Piac-téren állott fel. Déli 11 óra körül a városháza erkélyéről a román zászlót, mely 9 hónapig ottan büszkélkedett, bevonták és egyidejűleg nemzeti színű került a helyébe. Megjelentek a magyar nemzeti színű zászlók a piac házain is

³³⁴ Suba J.: Magyarország területi integritásának i.m. 109–112.

(...). *A kis magyar katonai csapat olyan fegyelmezett volt, mintha dróton igazgatták volna. Nagyon jól esett ezt látni a forradalmi zűllés után először, szemben az oláhok pongyolaságával. Az antant katonai misszió végezte a románokkal a város átadásának, illetőleg átvételének formaságát. Déli 11 órára az oláhok utolsó embere is kivonult a városból. (...) A nemzeti hadsereg egy kis csapata az antant bizottsággal március 3-ikán vonult ugyan be Karcagra, de a nagyobb létszám másnap délelőtt érkezett meg és az ünnepélyes fogadtatás ekkor volt (...) ...napos tavaszi ég alatt majd egy év óta először keletre mennek a magyar katonák, zúg, zeng a Kossuth-nóta új formája: Horthy Miklós azt üzente ... és a távolban már feltűnedeznek Karcag karcsú tornyai, melyek alatt szerető szívvel és fehér kenyérrel várják a hős dunántúli fiúkat. Reggel 10 óra, mikor a nemzetiszínű lobogókkal, fenyőágakkal díszített karcagi pályaudvar előtt megáll a katonavonat...*³³⁵

Szintén Szentesi Tóth közölt ezen eseményekhez kiegészítést jelentő adalékokat később, 1940-ben keletkezett írásművében:

„A kommunizmus uralmának és az oláh megszállás okozta nyomorúságoknak nagybányai vitéz Horthy Miklós vetett végett. Rendet teremlett az országban, megvetette alapját a békességes életrendnek. Karcagra 1920. március 3-án reggel vonult be Kenéz László százados vezetése alatt a nemzeti hadsereg 40 főnyi csapata, és az antant misszió közvetítésével átvette a várost az oláhoktól. A nemzeti hadsereg nagyobb csapata báró Lehár Antal ezredes vezetésével március 4-én érkezett városunkba s a lakosság kitörő lelkesedéssel ünnepelte Lehárt és katonáit s gazdagon megvendégelte őket.”³³⁶

Jogosan merült fel a fentiek olvasatában egy kérdés. Karcag város vonatkozásában tulajdonképpen mikor is ért véget az I. világháborús szerepvállalás? Érdemes végigtekinteni 1914. július végétől azt a 68 hónapot, mely során Karcag városa nemzeti–hazafias indíttatásból a hadijótékonyság és hadsegélyezés ezernyi formáján keresztül belefonódott a világháborúba. Majd az azt követő 1918. őszi politikai válságok és hatalmi átrendeződések 1919 kora nyaráig tartó időszakát. És végül a román megszállás hosszú hónapjait véve alapul, elének tárul a válasz. A világháborús szerepvállalás vége, a háborús létállapot megszűnte és a „városi társadalom lelkében feltörő békeérzés” nem 1918 őszén, a hazaözönlő katonatömegek érkezése és pártharcok során, és nem is a tanácsi hatalom, vagy az idegen megszállók kétséges rendteremtése idején állt be, hanem a viszonyok rendeződését elővetítő, a termelés és „társadalomépítés” háborítatlan viszonyait újra megteremtő ellenforradalmi konszolidáció kezdetén, azaz 1920. március elején.

³³⁵ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 108–109.

³³⁶ Szentesi Tóth K.: Történelmi Emlékek i.m. Karcag Város Díszpolgárai. VII. 139–140.

10.1. Az 1920. évi nemzetgyűlési választások és az ellenforradalmi rendszer kiépülése Karcagon

Az új ellenforradalmi rendszer megszilárdulásának egyik legfontosabb aktusa a birtokba vett településeken, helyhatóságokban való törvényes választások megtartása, és így a széles felhatalmazás birtokában megkezdhető jogalkotási- és szervezőmunka elindítása volt. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia széthullása, majd a gróf Károlyi Mihályhoz köthető konszolidációs kísérlet 1919. márciusára nyilvánvalóvá váló kudarca, végül a Tanácsköztársaság diktatórikus viszonyai közjogi értelemben fejetlen viszonyokat teremtettek a népképviselőre törekvő magyar belpolitikai életben.

A Tanácsköztársaság bukása és a magyar Vörös Hadsereg katonai összeomlása után az egymást követő, rövid életű Peidl– és Friedrich–kormányok a román megszállás árnyékában törekedtek a belpolitikai élet újjászervezésére. Horthy fentebb említett, 1919. november 16-i budapesti bevonulása nagyban felgyorsította a nemzetgyűlési választások előkészületét. 1919. november 17-én a végnapjait élő Friedrich kormány tette közzé a választást szabályozó 1919. évi 5894/1919; 5895/1919 és 5896/1919 számú, új miniszterelnöki rendeleteket a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról.³³⁷ Az antant által is legitimnek tekintett Huszár Károly kormány az ország románoktól mentes és/vagy addig felszabadított részein 1920. január 25-re írta ki a nemzetgyűlési választásokat. Az 1922-től állandósult részben nyílt és erősen cenzusos rendszerrel szemben az 1920-as nemzetgyűlési választások elvben általánosan és titkos alapon zajlottak. Minden huszonegyedik évét betöltött magyar állampolgár, aki legalább hat éve magyar állampolgár, és legalább fél éve ugyanabban a helységben lakott, és ott ingatlannal bírt választójoggal rendelkezett. Külön intézkedett arról is, hogy a nőknek a választójog elnyerése érdekében valamilyen hazai élő nyelven írni és olvasni kellett tudniuk, valamint az életkorbeli cenzus alól felmentést jelentett, ha a választó 1918. november 1. előtt legalább 12 hetes harctéri arcvonalban eltöltött szolgálati idővel (és így Károly – csapatkereszttel) rendelkezett.³³⁸ A választások során kivételt képezett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) mely a kommunista diktatúra résztvevői ellen lefolyt jogszerűtlen megtorló akciók miatt bojkottált, és képviselőit visszahívta a kabinetből.³³⁹

³³⁷ Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. 3. bővített, átdolgozott kiadás, Szerk.: Földes György – Hubai László, Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 50-51.

³³⁸ Uo.: 50.

³³⁹ A Magyar Országgyűlés. Szerk.: Körber Ágnes. Kiadta az Országgyűlés hivatala. 1. fejezet: A magyar parlamentarizmus története, írta: Hermann Róbert, M. Kiss Sándor, Budapest, 2011. 29.

Az 1920. január végi választáson egyébként abszolút, közel kilencven százalékos többséget szerzett a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (46,34%) és az Országos Kisgazda és Földműves Párt (47,56 %) alkotta koalíció.

A román megszállás alól időben később felszabadult tiszántúli részeken, így Karcagon is 1920. június és július folyamán utólagosan rendezték meg a nemzetgyűlési választásokat. Mivel a Tiszántúl nagyobb részben hitében protestáns, háború előtti meggyőződésében függetlenségi beállítódást mutató agrárvidék, és a Tanácsköztársaság is rövid ideig jellemezte, mivel a román megszállás itt nyúlt ki időben a legtovább, az egyébként is katolikus színezetű kormánypárt KNEP feladta a politikai agitálást, és inkább a helyi kisgazda szervezetek agrárius meggyőződésű aspiránsainak harcában koncentrált egy–egy preferált jelölt támogatására.³⁴⁰ A karcagi választókerületben (a karcagi választókerület összesen két települést, Karcagot és Kisújszállást jelentette a két világháború között) 1920. június 15-én zajlottak a választások, melynek során három jelölt, Csontos Imre birtokos gazda a Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt, dr. Herczegh Béla kisújszállási ügyvéd az Országos Kisgazda és Földműves Párt és dr. Szánthó József helyettes polgármester a Keresztény Nemzeti Egyesült Kisgazda Földműves és Polgári Párt képviselőjelöltjeként mérte meg magát. A polgári mentalitású KNEP tehát Karcagon az 1920. évi választásokon jelöltet nem indított. A június 15-i választás a karcagi választókerületben 13.980 leadott szavazattal, 60 főnyi a visszautasítottak jegyzékébe foglalt és 305 érvénytelenített szavazat mellett első fordulóban eredménytelenül zárult. Csontos Imrere 5859 fő, Szánthó József-re 4111 fő, míg Herczegh Bélára 3645 fő voksolt, így általános többséget egyetlen jelölt sem nyert el. A második fordulót Csontos és Szánthó képviselőjelöltek között 1920. június 20-án rendezték meg. A 15.038 szavazásra jogosult lakosból 91,16%-os részvétel mellett 13.708 fő szavazott, ebből 3,03%-uk, összesen 415 szavazat volt érvénytelen.³⁴¹ További 4, a visszautasítottak jegyzékébe sorolt szavazat mellett 7756 fő voksolt Csontos Imre jelöltre és 5537 fő Szánthóra.³⁴² A második fordulóban leadott 13.708 szavazat, és a jelöltek kizárólagos kisgazda delegálása is hű képet tükrözött az I. világháború és az azt követő időszak karcagi politikai viszonyairól. A polgári mentalitású kormánypárt, a KNEP helyben nem bírt átütő erejű támogatottsággal, míg a három kisgazda

³⁴⁰ Parlamenti választások i.m. 78-79.

³⁴¹ Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza (1920–2000). II. kötet, választókerületi adattár. Budapest, 2001. 27.

³⁴² MNL JNSZML XV. 7. 56. Karcag nemzetgyűlési képviselőválasztás iratai 1920. illetve: Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 126.

párt³⁴³ a szavazásra jogosult lakosság többségét átfogta. Csontos Imre képviselő győzelme ha nem is kizárólagosan, de nagyban meghatározta Karcag beilleszkedését az újlag felálló hatalmi rend, a Horthy–rendszer viszonyai közé.

A helyi politikai élet 1920 és 1921 során zajló megszilárdulásának véleményem szerint 3 sarokköve van. Az első fűződik Csontos Imre nemzetgyűlési képviselővé válásához, aki haláláig, 11 éven keresztül képviselte a várost az országos politikában. A második a kormányzó jónak mondható karcagi kapcsolataihoz (ez a kapcsolat a vitézi rend helyi kötődései és Horthy 1920-as évek során tett karcagi látogatásai során mélyült el). A harmadik a helyi politikai rend megszilárdításához, azaz az 1921. évi polgármester választáshoz kötődik.

10.2. A Vitézi Rend helyi megszerveződése

Az első világháború hatásai közül a Horthy–korszakot leginkább meghatározó jelenségeinek egyike a Vitézi Rend létrejötte, és a kiformalódó régi–új rendszerben a vitézek, a vitézi telkek adományozásán keresztül egy új társadalmi elit felemelkedése volt. A lovagkori külsőségeket idéző vitézi címet kizárólag a kormányzó adományozhatott olyan, az első világháborúban hősinek tekintett haditettét végrehajtó frontkatoná veteránoknak, akik kérvényezték az Országos Vitézi Széken keresztül felvételüket. A jelölteknek rendelkezni kellett a leszerelési ranghoz előírt katonai kitüntetésekkel és érdemjelekkel (legénységi jelölteknel arany vitézségi érem egyszeres vagy nagyezüst kétszeres birtoklása, tisztkenél Vaskorona Rend, törzstiszteknél, főtiszteknél Lipót–rend lovagkeresztje etc.), igazolni kellett a tevékenységüket az 1918–1919-es évek során, továbbá a főkapitány (Horthy kormányzó) személyes jóváhagyása volt a jelölési procedúra utolsó meghatározó feltétele.³⁴⁴ Karcag városának a vitézi hagyományok megteremtéséhez igen fontos adalék jutott, nevezetesen a vitézi telkek adományozásának szokása.

Karcagon a románok 1920. március 3-i távozása után a visszatért polgármester, dr. Szánthó József elnökletével 1920. március 15-én tartottak képviselőtestületi ülést. Ezen ülésen született egy indítvány, hogy a két héttel korábban kormányzónak kinevezett Horthy részére „*a nemzeti eszmék, és a hősi vitézség kiváló képviselőjének megjutalmazására*”³⁴⁵ Karcag határában

³⁴³ Az első fordulóban kijelölt dr. Herczegh Béla jelölt egyébként az 1920-as választásokon a kunhegyesi választókerület jelöltjeként bejutott a Képviselőházba. Közli: Jász–Nagykun–Szolnok Vármegye Multja és Jelene. i.m. 168.

³⁴⁴ *Kerepeszki Róbert*: A Vitézi Rend 1920–1945. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2013. 24. illetve: *Cseh G*: I. világháborús haditettleírások i.m. 509–510.

³⁴⁵ *Szentesi Tóth K.*: Történelmi Emlékek i.m. Karcag Város Díszpolgárai. VII. 140.

felajánlanak száz hold földet, továbbá a kormányzó személyét a város díszpolgárának választják.³⁴⁶

Horthy a felajánlott 100 hold föld megköszönésére és a díszpolgári oklevél átvételére 1920. április 13-án érkezett Karcagra. A díszpolgári és földadományozási oklevél városi díszközgyűlés keretében került átadásra. A közgyűlési terembe a kormányzót dr. Szentesi Tóth Kálmán vezette be, és a városháza gyűléstermébe lépő Horthyt a közönség lelkes éljenzése közepette fogadta dr. Szánthó József polgármester és dr. Hajnal István főjegyző.³⁴⁷ Horthy a díszközgyűlésen beszédet tartott, melyben részletes indoklását adta az adományba kapott földterület feletti rendelkezésnek, nevezetesen a vitézi címhez adományozott vitézi telkek létrehozásának. A beszédet hiánytalan formában dr. Szentesi Tóth nyugalmazott polgármester közölte:

„Kedves Polgármester Úr! A legnagyobb örömmel tettem eleget a meghívásuknak, hogy ezen díszközgyűlésen megjelenjek, amelyen Karcag város képviselőtestülete egy olyan hazafias tényről tett bizonyítást, amely a történelemben s a jövőben arany betűkkel lesz bejegyezve. Ezt az áldozatkészséget a legnagyobb örömmel fogadom el, mert egy régi vágyam, egy régi álmom beteljesülése kezdődik ezzel. Mi bár mindig lábbal voltunk letiporva, mindig büszke faj voltunk, egy olyan értékes faj, amelytől még ma is reszket minden szomszédunk, bár ők szinte végtelen erővel rendelkeznek, hazánkhoz hasonlítva. E hazában a jövőben is küzdelmekre számíthatunk, ha gyöngékné mutatkozunk. Csak ha erősek vagyunk, akkor jutunk oda, hogy minden évben rajta ne üssön termésünkön valamelyik szomszéd. Ezért abszolút szükségesnek tartom, hogy a magyarországi legendás hősiességnek kultuszát fejlesszük. Ezt a nevemhez fűződő 100 holdat is arra akarom felhasználni, hogy a jövőben Karcagnak hős fiait donációkban részesítem, és hogy ha az közjogilag keresztülvihető lesz, majoratushoz kötöm. Kitűnő embereket nevelni a hazának legelső érdeke, akinek dédunokája is emlegesse, hogy ezt a földet szépapám vitézsége révén szereztem. Karcag ezzel tündöklő példát statuált az egész ország előtt, ezt akarom mindenképp előtt konstatálni. Hálásan köszönöm ezt a példaadást azon reményben, hogy követőkre fog találni máshol is az országban. Hálásan köszönöm díszpolgárrá való megválasztásomat is és mondhatom, hogy egy ilyen városnak a díszpolgárságát mindig büszkeséggel fogom viselni.”³⁴⁸

³⁴⁶ Cseh G.: I. világháborús haditettleírások i.m. 508. illetve: Négyesy László: A Vitézi Rendről. I. In.: Zounek 14. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. Szolnok, 1999. 163.

³⁴⁷ Szentesi Tóth K.: Történelmi Emlékek i.m. Karcag Város Díszpolgárai. VII. 140.

³⁴⁸ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 116–117.

A karcagi 100 hold föld felajánlása hatására ezt követően a Kormányzó a nagybirtokosokat és a testületeket ingyenes telekadományozásra szólította fel.³⁴⁹ A kezdeti lelkesedést leülését követően azonban viszonylag kevés önkéntes felajánlásra került sor és a telekosztást össze kellett kapcsolni a Nagyatádi-féle földreform végrehajtásával.³⁵⁰ Horthy karcagi látogatásáról, a 100 holdnyi földterület adományozásáról és a vitézi telkek rendszeréről az országos sajtó is megemlékezett.³⁵¹

10.3. Külpolitikai botrány Horthy 1923-as karcagi beszéde miatt

„Igaz örömmel jöttem a mai szép hazafias ünnepségre a nagykunok ősi városába. Jól esik hallanom a lelkes áldozatkészség hangját. Erős a hitem, hogy Karcag város a mai nehéz időkben ugyanazzal az elszántsággal állja meg a helyét, mint ahogy dacolni tudott az elmúlt századok viharaival...”³⁵²

„...hogyan ez a beszéd mégis csak a karcagi nyilvánosság előtt mondatott el; ha tehát Karcagon volt elmondható, akkor, nézetem szerint, az egész ország közvéleménye is tudomást szerezhetne róla.”³⁵³

Horthy Miklós kormányzó első karcagi látogatása alkalmával megígérte, hogy amikor a város által adományozott 100 hold föld a vitézek részére átadásra kerül, arra a beiktatási ünnepélyre el fog jönni. 1923. május 30-án dr. Varga Mátyás karcagi polgármester a képviselő testületi közgyűlésen javasolta,³⁵⁴ hogy a Kormányzót a készülődő beiktatási ünnepélyre egy

³⁴⁹ Kerepeszki R.: A Vitézi Rend i.m. 30.

³⁵⁰ Cseh G.: I. világháborús haditetteirások i.m. 508.

³⁵¹ Budapesti Hírlap, XL. évf., 94. szám, 1920. április 18. 4. „A kormányzó szűkebb hazájában.” illetve: Pesti Hírlap, XLII. évf., 96. szám, 1920. április 21. 2. „Mezőgazdasági testületek a kormányzónál.”

³⁵² Részlet vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó karcagi beszédéből. A beszéd 1923. augusztus 26. vasárnap hangzott el a városháza előtt épített dísztribünön, mikor a Vitézi Rend tagságába avatott négy karcagi lakost, Nagy László tanítót, Csontos László, Kocsis Mihály és K. Szabó Imre gazdálkodókat. Forrás: MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944), 1923. augusztus 27. hétfő / 2.

³⁵³ Részlet Friedrich István nemzetgyűlés előtti interpellációjából. Nemzetgyűlési Napló, 1922. XVI. kötet, 1923. augusztus 09. – 1923. szeptember 12. 1922–182 Ülésnap. 1923. szeptember 5-én, szerdán. 440. Forrás: Hungaricana

³⁵⁴ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. városi polg. i.m. 132.

bizottság hívja meg, a fogadtatás költségeire a képviselő testület 1.000.000 koronát szavazzon meg.³⁵⁵ A vitézzé avatási ünnepség 1923. augusztus 26-án zajlott a városban, melyre fényes külsőségek közepette valóban el is jött a Vitézi Rend főkapitánya, Horthy kormányzó.³⁵⁶ A kormányzót szállító különvonat vasárnap reggel 9 órakor érkezett be a karcagi vasútállomásra, ahonnan hintóval a városközpontba érkezve református istentisztelettel és városházi fogadással egybekötött avatáson Horthy beszédet mondott. Érdekes, hogy a kormányzó szónoklata, mint „*karcagi beszéd*” bejárja a korabeli világsajtót, számos tiltakozásban és interpellációban hivatkoztak rá bel- és külföldön egyaránt, a beszéd tartalma csorbítatlanul azonban nem maradt fenn az utókorra. Ebben persze szerepet játszott az a kormányzati utasítás is, hogy a magyar lapok a beszédet nem közölhették le. A kormányzó látogatásán bár kétségkívül készültek fényképfelvételek, azonban e kópiák nem maradtak fenn. Ellenben az eseményt megörökítő híradós némafilm, mely az ország közvéleménye számára készült, fennmaradt, online formában el is érhető, benne Horthy, a városi elit és a beiktatandó vitézek sorával.³⁵⁷

A beszéd tartalma teljesen nem, csak nagyobb részben ismert; a beszédre érkező magyar és külföldi reflexiók azonban azt engedték sejtetni, hogy a trianoni béke által előírt fegyverkorlátozási tilalmak megszegésére, és/vagy a kisantant államokkal szembeni területi revizionista tervekre világított rá. A beszéd tartalmából adódó politikai lavinát Friedrich István korábbi miniszterelnök, nemzetgyűlési képviselő indította el szeptember elején, amikor parlament előtti interpellációjában bejelentette:

*„T. Nemzetgyűlés! A múlt héten Karcagon egy vitézi avatással kapcsolatos ünnepségek sorozatában a kormányzó úr egy beszédet tartott, amely beszéd publikálását az ünnepségek után az igazságügy miniszter úr a kormány nevében megtiltotta.”*³⁵⁸

Noha a beszéd tartalmára, és annak kormányzati szándékokkal való kapcsolatára Friedrich Vass Józseftől, gróf Bethlen István miniszterelnök helyettesítésével megbízott munkaügyi és népjóléti minisztertől abszolút kitérő választ kapott, a nemzetgyűlési csörte visszhangja eljutott a külföldi sajtó és a kisantant diplomácia körébe. Különösen azért vetülhetett nagy figyelem

³⁵⁵ Az összeg jól tükrözi az egykor aranyalaphoz rögzített osztrák–magyar korona erős inflálódását, mely az Osztrák–Magyar Bank megszűnése után magyar korona néven egészen Bethlen István pénzügyi konszolidációjáig forgalomban maradt. A magyar koronát 1927. január 1-én váltotta fel a pengő.

³⁵⁶ *Nagybányai vitéz Horthy Miklós Magyarország kormányzója szombaton este 11:20 perckor vitézi beiktatásra Karcagra utazott...* Közli: MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvomas” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944), 1923. augusztus 25. szombat / 14.

³⁵⁷ Filmhíradók Online adatbázis, Magyar Híradó 1. „Vitézi telekbeiktatás Karcagon”. Megjegyzendő, hogy a honlap a jól láthatóan nyáron készült felvételt abszolút tévesen 1924 februárjára datálja. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8000> (letöltve: 2015. október 10.)

³⁵⁸ Nemzetgyűlési Napló, 1922. XVI. kötet, 1923. augusztus 9. – 1923. szeptember 12. 1922–182 Ülésnap, 1923. szeptember 5-én, szerdán. 439. Forrás: Hungaricana

az ügyre, mivel (a két évvel később karcagi díszpolgári címet kapott) Rakovszky Iván belügyminiszter Friedrich István nemzetgyűlési képviselői mentelmi jogát megsértve a képviselő magántitkárának levélanyagát 1923. szeptember 5-én lefoglalta, köztük a karcagi beszéd teljes tartalmú változatával.³⁵⁹ 1923. szeptember 16-án a Magyar Távirati Iroda kormányzati köröknek szánt bizalmas értesülései között a következő rövidhír jelent meg:

*„London, szeptember 15. A Manchester Guardian közli Friedrich István interpellációját a kormányzó karcagi beszéde ügyében, a kormány válaszával együtt és a kormányzó beszédét a Prager Presse nyomán”.*³⁶⁰

A Friedrich-féle 1923. szeptember 5-i interpelláció, a beszéd leközlésének tiltására és eltussolására tett belügyminiszteri kísérlet körül kialakult vita ugyan még az országos sajtóanyagban megjelent,³⁶¹ de szeptember folyamán a kormányzat valószínűleg minden erejével azon volt, hogy a karcagi beszéd tényét elsimítsák, és nyom nélkül a feledés homályába utalják. Ennek ellenére, vagy talán épp ezért az mind a hazai, mind a nemzetközi sajtóban visszhangot vert. A Prager Presse említett közlését alaposabb sajtólevéltári kutatás után teljes egészében nem, csak kivonatolt formában találtam meg, noha a beszéd kivonatolt anyaga is jól láthatóan szálkaként ékelődhetett bele a kisantant diplomácia hazai fegyverkezést és revíziót fürkésző szemébe.

„London. 1923. szeptember 21. A Manchester Guardian hosszabb cikkben foglalkozik avval a beszéddel amelyet a kormányzó Karcagon mondott. Előrebocsájtja, hogy a beszéd közlését nem engedték meg a magyar lapoknak és ebben az ügyben Friedrich István interpellált a magyar parlamentben. Kifejtette, hogy a beszédben fontos vonatkozások voltak a külpolitikára, a gazdasági helyzetre és a választójogra, és megkérdezte, miért tiltották el közlését? A lap (a Manchester Guardian) a Prager Presse nyomán a következő kivonatolt tartalmát közli a beszédnek: Azért vagyunk itt, hogy földet osszunk ki hősöknek, akik bátran harcoltak és nem féltek a haláltól, de akik nem azért harcoltak – hogy hazánk megcsonkítva kerüljön ki a háborúból, nem azért harcoltak, hogy azok, akik tegnap reszkettek tőlünk, most a mi uraink legyenek, akiknek most segítségét kell kérnünk. Itt, a Duna és a Tisza között, ahol az igazi magyar törzs él, olyan életerőt látunk, amely fel fogja támasztani hazánk régi nagyságát és régi hírét. Ez a hatalom a Szűz Máriás magyar nemzeti zászlót újból ki fogja tűzni a Kárpátok ormára. Bizunk benne, hogy a Vitézi Székből itt olyan erő támad, amely helyre állítja majd a magyar katona régi hírnevét és ellenállhatatlanná teszi őt. Rendíthetetlen fegyelemmel és a

³⁵⁹ Budapesti Hírlap, XLIII. évf., 199. szám, 1923. szeptember 5. 2. „Friedrich István mentelmi bejelentése.”

³⁶⁰ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939) 1923. szeptember 16. vasárnap / 1.

³⁶¹ Budapesti Hírlap, XLIII. évf., 200. szám, 1923. szeptember. 6. 3. „A kormányzó karcagi beszéde.”

világ nagy nemzeteknek támogatásával újból visszanyerjük erőnket és méltók leszünk a megújuló osztatlan Magyarország nagy nemzeti feladatára. Ezek a nagy nemzetek Anglia és Olaszország már eljutottak arra a felismerésre, hogy a Duna medencéjében sem a békét, sem a rendet nem lehet helyreállítani az előbbi Magyarország helyre állítása nélkül. Az ő szavuk erősebbnek fog bizonyulni, mint a mi kis ellenségeinknek cselszövényei, akik szintén meg vannak oszolva maguk között és most csak azért tartanak össze, mert rettentően félnek a magyaroktól.

A kormányzó ezután – folytatja a lap – utalt Törökország példájára, utalt Bulgáriára, ahol romlás érte azokat, akik meghajoltak az ellenség előtt. Hangoztatta, hogy Németországban a hatalom hamarosan azok kezébe fog átmenni, akik a nemzeti nagyság újjászületéséért küzdenek. A beszéd azután így végződött:

Nemcsak az előttünk álló hősök értik meg ezt a példát, de az egész magyar nemzet is. Testvéreink ezrei élnek közöttünk, akiket kiűldöztek otthonukból, és akik csak az alkalomra várnak, hogy a magyar vitézség ismét visszajuttassa őket otthonukba. Ezt a célt csak akkor érhetjük el, ha egységesek maradunk, célunk tudatában dolgozunk, és nem engedünk érvényesülést a középút politikájának, amely összeférhetetlen a magyar vérmérséklettel, hanem tántoríthatatlanul kitartunk a keresztény és nemzeti eszmények egyenes ösvényén. Amíg a magyarok és a magyar vitézek zöme az én oldalamon marad, addig nem engedem meg, hogy ezt az egyenes utat elhagyjuk. Elég erőnk lesz ahhoz, hogy szétzúzzuk azokat, akik fátyolt akarnak vetni a keresztény és nemzeti eszményekre, azokra az eszményekre, amelyek Szegedtől elindulva olyan győzelmesen törtek maguknak utat. A Vitézi Szék erre a harcra nevel hősöket és nemzedékeket fog fölnevelni, akik képesek lesznek arra, hogy utódainknak visszaadják a régi és dicsőséges országot, amely nem hagyta el a Dunát, és amelynek határát a Kárpátok koronázzák meg.”³⁶²

Jól láthatóan a beszéd számos vonatkozása nyílt utalás volt a trianoni békeszerződés egyoldalú – katonai úton elképzelt – revíziójára. Noha az ellenforradalmi rendszer egyik legfőbb retorikai elemét éppen ez képezte, mégis az első főméltóság szokatlanul nyílt kijelentései okot és lehetőséget biztosítottak a kisantant számára a magyar kormányzat nemzetközi lejáratására. 1923. október elejére az ügy odáig jutott, hogy a kisantant magyarországi nagykövetei tulajdonképpen demars-ot intéztek a magyar kormány irányába.³⁶³

³⁶² MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvomas” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939), 1923. szeptember 25. kedd / 1.

³⁶³ „Budapest, október 1. MTI. A román, jugoszláv és csehszlovák államok budapesti követei szeptember 28-án eljárak a magyar királyi kormányznál és kifejezést adtak kormányaik nevében azon véleményüknek, hogy meg vannak győződve a kormányzó úr őfőméltósága, valamint a magyar királyi kormányzatnak a szomszéd államokkal szemben táplált békés szándékáról, mégis kénytelenek kijelenteni, hogy a szomszéd államok s különösen a kisantánt államok kormányai a kormányzó úr őfőméltóságának forgalomba került karcagi beszédét igen

A diplomáciai demarsot követő magyar válaszlépés az országos napilapokban volt lekövethető:

„Megírtuk már, hogy a kisántánt budapesti követei együttes lépést tettek a kormánynál a kormányzó karcagi beszéde ügyében. Most, miután erről már jelentések láttak napvilágot a lapokban, félhivatalos közleményt is adott ki a kormány a kisántánt lépéséről. Eszerint a kisántánt követei — amint a félhivatalos jelentés mondja — barátságos módon fölhívták a kormány figyelmét arra, hogy a kormányzó karcagi beszédének tartalmáról forgalomba hozott híreket a külföldön, nevezetesen a szomszéd államokban nagyon kedvezőtlenül kommentálták. A kormány megadta a kért fölvilágosítást és újól megállapította, hogy annak a híresztelésnek, mintha az említett beszéd a kisántánt államai ellen bármilyen fenyegetést tartalmazott volna, semmiféle alapja nincs. A követei ezt a kijelentést tudomásul vették.”³⁶⁴

A kormánykritikus Népszava a diplomáciai bonyodalmat és annak feloldódását lényegében éppen úgy közölte le, mint a kormányközeli Pesti Hírlap³⁶⁵ vagy a Pesti Napló, mely szintén a diplomáciai demars békés hangú rendeződéséről tájékoztatót.³⁶⁶ A külföldi sajtó magyar kormány elleni haragja október elejére elülni látszott tehát, de a karcagi beszéd a belpolitikai küzdelmek során is fegyverré változott. A hivatalosan sosem publikált, ezért szabadon alakíthatónak (értsd hamisíthatónak) tekintett kormányzói beszéd a hatalmon lévő Egységes Párt és az 1923 nyarán frissen kiszakadt szélsőjobboldali fajvédők csatározásaiban is feltűnt. Október 7-én írta a Pesti Napló:

„A fajvédők lapja szellőztet ma átlátszó célzattal külföldi laptámadásokat, melyek a karcagi beszéd hamisított szövege kapcsán a kormányzó ellen irányulnak. Ilyen külföldi laptámadások csakugyan voltak — három-négy héttel ezelőtt, ma azonban nincsenek, aminthogy a karcagi beszéd ügye a magyar kormánynak a tényekkel egyező kielégítő magyarázatával teljes elintézészt nyert, hiszen ezt a magyarázatot a kisántant megnyugvással tudomásul vette.”³⁶⁷

kedvezőtlenül kommentálták. A magyar királyi kormány — utalva Vass József miniszterelnök helyettesnek (Vass József, a miniszterelnök helyettesítésével megbízott munkaügyi és népjóléti miniszter) a nemzetgyűlés szeptember 6-iki ülésén a kormány nevében tett kijelentésére — megadta a kívánt felvilágosítást s újól megállapította, hogy annak, mintha az említett beszéd a kisántant kormányai ellen bármilyen izgatást tartalmazott volna, semmiféle alapja sincsen. A követei ezt a kijelentést tudomásul vették.” Forrás: Nyírvidék politikai-közéleti napilap, Nyíregyháza, XLIV. évf., 222. szám, 1923. október 2. Kedd *„A kisántant kormányok diplomáciai lépése a kormányzó karcagi beszéde miatt.”* Forrás: Hungaricana

³⁶⁴ Népszava, LI. évf., 221. szám, 1923. október 2. 4. „Hivatalos jelentés a kisántántnak a karcagi beszéd ügyében tett lépéséről.”

³⁶⁵ Pesti Hírlap, XLV. évf., 221. szám, 1923. október 2. 2. „A kisántant barátságos magyarázat-kérése.”

³⁶⁶ Pesti Napló, LXXIV. évf., 221. szám, 1923. október 2. 3. „Barátságosan intéződött a kisántant demarsa.”

³⁶⁷ Pesti Napló, LXXIV. évf., 226. szám, 1923. október 7. 2. „Helyzetkép”

A karcagi beszéd a gazdasági konszolidáció szempontjából is a lehető legkellemetlenebb történelmi pillanatban jelentett kínos időszakot a magyar diplomácia számára, mivel épp ezen időszakban zajlottak a magyar fél népszövetségi kölcsönének előkészületei. Hiába történt meg a többoldalú, magyar–kisantant kapcsolatok látszólagos tisztázása október elején, a magyar konszolidációt ellenző francia körök épp a karcagi beszédet használták eszközként a hazánknak nyújtandó népszövetségi kölcsön tető alá hozása ellen. Mint sajtóértesülésekből kiderült, Jean de Bonnefon francia újságíró, műfordító a párizsi Club Faubourgnban tartott Magyarország helyzetéről előadást. Részt vett az összejöveten több francia szenátor (Anatole de Monzie és Georges Reynald szenátorok), Tisseyre képviselő, Korányi Frigyes báró hazánk párizsi követe, Praznovszky Iván volt párizsi követ, Hevesi Pál követségi tanácsos illetve a francia politikai, pénzügyi és kereskedelmi élet számos alakja. Az egyik jelenlévő felolvasta Horthy Miklós kormányzónak Karcagon elmondott beszédét, és ezzel akarta megvilágítani Magyarország rosszakarátát. Az így kialakult feszült helyzetet De Monzie szenátor oldotta meg. Megkapó ékesszólással, kitörő taps közepette kifejtette véleményét, amely szerint:

*„ha Franciaország reális külpolitikát akar követni, akkor tiszteletben kell tartania valamennyi nép belső politikai kialakulását. A kormányzó egyéniségét a hazaszeretet és a legtisztább eszmények töltik el. Magyarország belső politikájának fejlődését sohasem akadályozhatja meg külföldi beavatkozás. Sürgős segítséget követel Magyarország számára, amely különben összeomlik, ami a Balkánon újabb összeütközéseket idézne elő.”*³⁶⁸

1923. október 17-én Párizsban a Jóvátételi Bizottság ülésén Ossuski párizsi csehszlovák követ idézte fel Horthy kormányfő karcagi beszédét, utalva rá, hogy az ilyen megnyilvánulások akadályai lehetnek a békés egymás mellett élésnek.³⁶⁹ Az esetről a Budapesti Hírlap számolt be, kiemelve, hogy a csehszlovák követ épp a karcagi beszédből következtet a békülékenységi politika magyar részről való meggátolásának szándékára.³⁷⁰ Noha a kormány közeli Pesti Hírlap már október 19-én kemény hangon bírálta a párizsi cseh követet egy lezártnak tekintett ügy felemlegetése miatt,³⁷¹ a pattanásig feszült viszonyokat az ügy újra felszínre hozta. A magyar kormány láthatóan minden retorikai eszközt bevetett a karcagi beszéd élének elvételére,

³⁶⁸ Budapesti Hírlap, XLIII. évf., 229. szám, 1923. október 11. 3. „Franciaországnak segítenie kell Magyarországot. Jean De Bonnefon előadása Magyarországról. — Francia szenátorok és képviselők Magyarorszáig igazáért.”

³⁶⁹ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvomas” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1923. október 17. szerda / 30.

³⁷⁰ Budapesti Hírlap, XLIII. évf., 235. szám, 1923. október 18. 1–2. „A népszövetséget felszólítják, dolgozzon ki tervet Magyarország pénzügyi talpra állítására. – Ossuczki beszéde.”

³⁷¹ Pesti Hírlap, XLV. évf., 236. szám, 1923. október 19. 2. „Válasz Ossuczki párizsi cseh követnek.”

ezt erősítette, hogy október 20-án a Pesti Hírlapban tárgyalva a beszédet és annak revíziós tartalmú gondolatait, azt a kormányzó közéleti botlásaként magyarázta a szerző.³⁷² A kormányhoz köthető mentési kísérlet ellenére október 22-én a prágai sajtó is részletesen tárgyalta a karcagi beszédből adódó külpolitikai gondokat, megvádolva a kormányzót és hazánkat a csehszlovák–magyar viszonyok elmérgesítésével, pontosabban az alapvetően ellenséges viszony enyhítésére tett kísérletek meggátolásával. Itt szintén felmerült az október 17-i párizsi utalás Ossuski párizsi követ részéről, miszerint a beszédnek és az erélytelen cáfolatnak hatása lehet a népszövetségi kölcsön folyósítására.³⁷³

1923. október végére tehát a kormányzó máig tisztázatlan karcagi kijelentései már a konszolidáció útján járó Magyarország pénzügyi szanálását veszélyeztették, mely maga után

³⁷² „(A karcagi beszéd) is egyik bizonyága annak, hogy a szónok, mikor a nyilvános hallgatóság előtt beszél, minő nehezen tudja ellenőrizni azokat a gondolatokat, melyek ott a helyszínen, agyában felmerülnek. A legtapasztaltabb parlamenti szónok is sokszor tapasztalja ezt magán. Olykor kifelejt beszéd közben a leghatásosabb érveit, máskor oly részleteket szól be, melyek ellentétben állanak többi okoskodásaival, igen gyakran pedig oly határozatlanul fejezi ki magát, hogy félreértésre adnak okot a szavai. A karcagi beszéd alkalmával is ez történt. A kormányzó akkori szavaiban sem volt semmi, ami bántó, vagy fenyegető lehetett volna szomszédainkra nézve, erre bizonyítékul szolgál az a tény, hogy belenyugodtak a kapott magyarázatba. De volt benne mindenesetre oly momentum is, amely okot szolgáltatott a félreértésre. Másként nem tette volna szóvá a szöveget. Ha magánemberrel történik: ilyesmi, nem történik belőle baj, mert egyszerűen helyreigazítja szavainak igaz értelmét s elmondja, hogy miként értette ő azokat. A miniszter még el is veheti a sulykot, akár szándékosan, s ha hiba történt, levonja a konzekvenciát. Azonban az államfő legkisebb elszólásából is nagyobb baj keletkezhetik. Őt nem lehet felelősségre vonni, se nálunk, se más alkotmányos országokban...” Forrás: Pesti Hírlap, XLV. évf., 237. szám, 1923. október 10. 3. „A karcagi beszéd”

³⁷³ „Prága, október 22. /Magyar Távirati iroda/ A Tribuna a csehszlovák–magyar viszonyról a következőket írja: Sajnálattal említi, hogy a békülékenység mai légkörében szinte szántszándékkal hangzott el Horthy kormányzónak eddig tisztázatlan karcagi beszéde » Horthy állítólag kijelentette, hogy eljön majd ama pillanat, amikor a magyarok Cseh–Szlovákia, Jugoszlávia és Románia területén tűzik ki zászlóikat. Az erről szóló hírt, ámbár az egész külföldi sajtót bejárta, a budapesti kormány, sajnos nem cáfolta meg hivatalosan, jóllehet ezt a kisantant képviselőinek, akik szeptember 28-án interveniáltak nála, megígérte. Figyelemreméltó a magyar sajtóban nem jelent meg az a hivatalos cáfolat, melyet ez ügyben a Magyar Távirati Iroda bocsátott ki. A kisantant képviselőinek ama kérdésére, hogy miért nem történt ez meg, Kánya meghatalmazott miniszter Daruváry külügyminiszter helyett úgy válaszolt, hogy a magyar sajtó a kormányzó beszédét nem közölte és így Magyarországon a cáfolatot közölni felesleges. A karcagi beszéd dolgában a parlamentben Friedrich képviselő interpellált, mire a kormány képviselője úgy válaszolt, hogy a kormányzó semmi olyat nem mondott amiért a kormány nem vállalná a felelősséget. Amikor Ossuski, a párizsi csehszlovák kiküldött és a kisantant képviselője a jóvátételi bizottságban, a bizottság szerdai ülésén a magyar kölcsön tárgyalása során beszédet mondott, amelyben többi közt felhívta a figyelmet Horthy kormányzó beszédére és megemlítette Magyarország magatartásának nem eléggé lojális voltát magyar körökben csalódás vált észlelhetővé és szemére hányták a csehszlovák diplomáciának, hogy nem őszinte; Olyan hangok is hallatszottak, hogy Ossuski beszédének a külföldön a magyar–csehszlovák tárgyalásokban is lesz hatása. Véleményünk szerint Ossuski beszédéből elsősorban azt a következtetést kellene a magyar kormánynak levonni, hogy félreérthetetlenül leszögezi, mi az igazság Horthy beszéde dolgában. Azt semmi esetre sem tartanók kívánatosnak hogy Ossuski beszéde miatt, amely alapján véve mégis csak Magyarország pénzügyi megsegítésének szükségessége mellett foglal állást, újból meggátolják a készülő magyar–csehszlovák egyezkedést! A magyaroknak tudomásul kell venni, hogy amilyen megnemértéssel Ossuski beszédével szemben állanak, ugyanolyan tájékozatlanul állunk mi is Horthy kormányzó beszéde előtt, Ez annyit jelent, hogy a jelenben tartózkodni kell minden homályos vagy kétértelmű kijelentéstől, amely a két ország viszonyára rendkívül kedvezőtlenül hat. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a magyar sajtó bizonyos idő óta megváltoztatta a hangot Csehszlovákiával szemben és reméljük, hogy Ők sem fognak panaszkodhatni miattunk. Természetesen meg kell érteni, hogy számunkra a legérzékenyebb kérdés a békeszerződés kérdése és, hogy a magyar–csehszlovák barátságra minden remény hiábavaló, ha a kölcsönös jóbarátság nem a békeszerződés alapján épül fel.” Forrás: MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvomas” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939) 1923. október 22. hétfő / 2.

vonta, hogy a helyzet enyhítése és a polémia lezárása magyar részről magas, legalábbis a legmagasabb helyről jövő beavatkozást igényelt. 1923. október 30-án a Chicago Tribune kiküldött tudósítója Larry Rue Budapesten kihallgatáson jelent meg a kormányzónál. A kihallgatáson a kormányzó a vitézi szék szervezetéről és rendeltetéséről nyilatkozva megemlítette karcagi beszédét is, amelyet szerinte egészen kiforgattak. Hangoztatta, hogy ott nem beszélt semmiféle politikáról, legkevésbé külpolitikáról, ellenkezőleg, a külső és belső béke fontosságát hirdette az ország virágzásának érdekében.³⁷⁴ Ezen interjúval³⁷⁵ a kormányzat és maga Horthy is alighanem lezártnak tekintette a karcagi kormányzói beszéd nyomán létrejött diplomáciai bonyodalmat. Ugyan a rendelkezésére álló források még beszámoltak egy újabb reakcióról. 1923. november 30-án a párizsi Revue Bleue folyóirat ostromozta a szerinte militáns, és a trianoni rendelkezéseket kijátszani igyekvő magyar politikát, ismét utalva Horthy karcagi beszédére, idézve belőle egy újabb – valóságtartalmát tekintve lényegében igazolhatatlan – részletet:

„a magyar hadsereg volt harcosai legyenek mindig készen a felhívásra, amikor cseh, román és szerb íga alatt nyögő testvéreiket felszabadíthatják.”³⁷⁶

1923. november végétől újabb adaléka nem ismert a kormányzói beszéd keltette botránynak. Maga a botrány ténye más szempontból érdekes.

Horthy 1923. augusztus végén szűkebb pátriájában, a református Nagykunság szívében elmondott beszéde minden bizonnyal a kormányzó benső, nem a külvilág számára tartogatott, érzelmi töltetű gondolatait tükrözte. Hogy miért beszélhetett mégis nagy nyilvánosság előtt a kisanant érdekeit sértő revizionista gondolatokról? Nem bizonyítható teóriák hosszú sora állhatna itt a körülmények alakulásáról, beleértve a nyári meleget, az esetleges italozásokat, és így tovább. Valószínűbb, hogy a kormányzó közel kenderesi családi birtokához, félig-meddig otthonának tekintve a vele hitében, mentalitásában egyívású kunokat, afféle második/szűkebb nyilvánosságként tekintett a vitézi avatásra összegyűlt karcagi seregre és alig hároméves államfői tapasztalatai nem intették óvatosságra a személyét leső politikai aspiránsok, ellenzéki

³⁷⁴ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. október 31. szerda / 2.

³⁷⁵ A messzire kigyózó ügy egyik további érdekessége, hogy a Horthyval készült amerikai interjú anyagát csak a Magyar Távirati Irodán keresztül ismerhetjük, ugyanis maga az interjú valószínűleg sosem jelent meg a Chicago Tribune hasábjain. A Chicago Tribune 1923-as, 1924-es online és digitalizált sajtóanyagának alapos kutatása után sem találtam interjút Horthyval (ugyanakkor gróf Apponyi Alberttel igen), viszont Horthy 1957. február 9-i halála után Larry Rue megjelentetett egy emlékcikket az egykori kormányzóról, melyben beszámol róla, hogy 1923-ban a Duna-parti Királyi Palotában találkozott a kormányzóval személyesen. Lásd részletesen: Chicago Tribune, CXVI. évf., 7. szám, 1957. február 17. 34. „Horthy’s Epitaph: Beaten – but he didn’t know it!”

³⁷⁶ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. november 30. péntek / 1.

gondolkodásúak felől. Az eset jól példázza, hogy egy közéleti szereplő politikai hátszágában akár békeidőben is kerülhet olyan közéleti viharba, mely messzemenően befolyásolja a politikai lövészárkok Budapesttől Prágán át Londonig és Párizsig nyúló vonalait, kihatva a két világháború közötti magyar külpolitika alakulására.

10.4. Választások és politikai átrendeződés 1921 és 1939 között

Az I. világháború gazdasági terhei, majd a tanácsi hatalom és a román megszállás alatti zűrzavaros politikai viszonyok súlyos helyzetbe sodorták a várost. Karcag esetében a háborús létállapot megszűntetése és a békeállapot visszaállításának igénye 1920 tavaszától egyre sürgetőbb szükségletként jelentkezett. Komoly súllyal nehezedett a helyi politikai élet irányítóinak vállán a törekvés, hogy a nemzeti hadsereg bevonulása után kezdődő konszolidációban rendet teremtsenek abban a káoszban, amely dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármesteri címéről való lemondása után kialakult. 1918. november 9-én mondott le Szentesi Tóth címéről a megváltozott politikai helyzettel való összeférhetetlensége miatt.³⁷⁷ Sántha István alpolgármester vette át helyét helyettes polgármesteri megbízással. Sántha 1918 december elején tette le megbízatását a már–már pattanásig feszült városi viszonyokra való hivatkozással. Ekkor, 1918. december 7-én került a képviselő testület megbízatása által a város élére dr. Szánthó József ügyvéd, a karcagi Nemzeti Tanács korábbi tagja.³⁷⁸ 1918 novemberétől nem volt a városnak olyan vezetője, aki tényleges választói felhatalmazással vezette volna a várost a kialakult válságidőszakban, ráadásul a helyettes polgármesterek (Sántha, Szánthó) politikai befolyását is folyamatosan csökkentette a vármegyében és helyben is előretörő szociáldemokratikus szellemiségű intézményrendszer. Bár az 1919. március elején felálló néptanács még elvben Szánthó elnöklete alatt működött, a tanácsi hatalom kiépülése után már a gyakorlatban dr. Pásztor Géza ügyvéd kezében futottak össze a politikai hatalom szálai.³⁷⁹ A tanácsi rendszer viszonylag gyors lefutása során Szánthót nem mondatták le helyettes városvezetői pozíciójáról, de sem a karcagi Tanácsköztársaság alatt, sem a román megszállás idején nem rendelkezett azzal a politikai mozgástérrel, amelyre városvezetőként szüksége lett volna a hatalmi viszonyok helyreállításához. 1919. december 18-án végül dr. Szánthó helyettes

³⁷⁷ Jász–Nagykun–Solnok Vármegye Multja és Jelene. i.m. 337., illetve *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 58.

³⁷⁸ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 68.

³⁷⁹ Uo.: 74.

polgármestert is kényszerű távozásra bírta a városból a román térparancsnoksággal kialakult konfliktusa,³⁸⁰ noha 1920. március 3-án a román kivonulás után visszatért. Ez alatt az idő alatt a helyettes polgármesteri teendőket dr. Hajnal István főjegyző látta el. Az 1920. május 21-i képviselő testületi közgyűlésen dr. Szánthó József a helyettes polgármesteri tisztségről lemondott, és ügykörét dr. Hajnal István főjegyzőre ruházta.³⁸¹ Szánthó lemondásának oka a korábban ismertetett kísérlete a karcagi választókerület képviselői helyének megszerzésére. Összességében kijelenthető, hogy 1918 novembere után nem volt a városnak erőskezű politikai vezetője, aki sikerrel képviselhette volna a városi társadalmat a sűrű hatalmi átrendeződések és az egyre nagyobb méreteket öltő gazdasági bajok közepette. A Nagy-Kunság 1920. szeptemberi száma közölt egy leírást a város „álmos” viszonyairól.

*„Karczag. Csöndes, nyugodt metropolis. Szinte ezt lehetne írni róla: az alvó város. Üzleti élet alig fedezhető fel. Az egyik főtéri üzlet nyit, a másik csukva van. Kávéházában, vendéglőjében egy-két ember bóbiskol és csak akkor retten fel, amikor belépünk. A gazdasági élet, az Uricasinó helyiségei üresek. A főtéren, mely meglepően szép és rendezett, a délelőtti órákban is alig jár ember. A városháza belseje olyan, mint egy vasúti váróterem. Néhány embert látok a folyosón. Egyik álmosan nyújtózkodik és vár valamire. A másik a tarisznyájából étkezik. A harmadik neki van dőlve a kőlépcsőnek, pipál és köpköd. Ahány emberrel találkozom, mindegyik panaszol, de közben mindenki jól él. Azt mondják, hogy Karczag az egyetlen alföldi város, ahol nincs szó szerint egyetlen szegény ember. A társadalmi élet nagyon kiélezett, és ezt a legutóbbi választási küzdelmek okozták. Nagyon dicsérik nekem az egészen kis embereket, az igazi kisgazdákat. Hazafiak és megértők. A nagygazdákról azt mondják, a legtöbbjük széllel van bélelve és nagyon önző...”*³⁸²

A leírásból elének táruló települési kép igen jól mutatja, hogy az 1918 novembere óta jó pár politikai garnitúrát megélt város az ellenforradalmi időszak kezdetén sokkal inkább mutatott dermedt, enervált társadalmi tüneteket, mint lázas, jövőbe tekintő, produktív jelleget. Kétség sem férhet hozzá, hogy a boldog békeidők hangulata, a háború előestéjéről közölt nagy hazafias lelkesedés elszállt a városi lakosság szívéből. Ezt csak erősítette a gazdasági kiszípolozás 1914 szeptembere óta tartó folyamata, az ellátási nehézségek és a dekonjunktúra okozta fogyasztási kedv mélyrepülése és a helyi üzleti élet pangása. Szintén a ritmustalan, álmos viszonyokat erősítette az a tény, hogy a leírás keletkezése idején az alig 6 évvel azelőtt, 1914-ben még közel huszonötezres lakosságú, és minden tekintetben gyarapodó rendezett tanácsú kis középváros

³⁸⁰ Szentesi Tóth K.: Karczag R. T. város polg. i.m. 103.

³⁸¹ Uo.: 124.

³⁸² Nagy-Kunság, XLV. évf., 61. szám, 1920. szeptember 26. „Alföldi városok.”

1920 nyarára egykori népességéből több ezer főt elveszített világháborús hősi halottak, elvándoroltak, elmenekültek formájában. Ha az 1920. évi népszámlálás részletes települési statisztikái között Karcag demográfiai (népmozgalmi) adatait alaposabb elemzés alá vonjuk, kimutatható, hogy a helyzet még ennél is kétségbeejtőbb képet mutatott. A város tizenkét belső lakóközterében (tized) a települési népesség mindössze 17.400 főt tett ki, míg a várost övező kilenc külterületen³⁸³ 5169 főnyi népesség élt.³⁸⁴ Azaz a városi népesség 22,9 %-a élt tanyán vagy a városközponttól távoli rurális térségben közvetlenül a háborút és a román megszállást követően. A kimagaslóan magas arány magyarázatául szolgálhat, hogy a tanyasi élet, és a tanyákra való kiköltözés nagyban megkönnyíthette az élelmiszerhez jutást és boldogulást a háborús rekvirálások és hadsegélyező tevékenységek elvonásai idején, majd a román fosztogatások során. Azaz a Karcag 1920 szeptemberi állapotát oly dermedt és kietlen formájában bemutató sajtócikk aligha túlozhatott, mikor a belvárost és annak középületeit, mint üresen kongó, emberek nélkül maradt helységeket említi.

Kétség sem fér tehát hozzá, hogy mind a gazdasági és politikai élet, mind a demográfiai folyamatok megfordítása, és az új rendszerben való megfelelő reprezentáció szempontjából a világháborút a városnak maga mögött kellett hagynia. Ehhez politikailag legitim és széles körben elfogadott, nagy presztízsű új vezetést kellett saját maga élére választania. Ezt erősítette meg a Nagy-Kunság e témával foglalkozó cikkei is:

*„Fej nélkül vagyunk a városban, nincs ütő a harangban. És éppen akkor, mikor a legnagyobb szükség volna erélyes, gyors áttekintésű és független vezető emberre, hogy a forradalmi földrengések után a nagytakarítást mielőbb elvégezze, és a leggyorsabban hozza rendbe a város pénzügyi helyzetét...”*³⁸⁵

Illetve:

*„Nincs a városnak világítása, de van milliókat érő villanytelepe. Nincs tényleg működő, de van nyugdíjba kívánczó polgármestere...”*³⁸⁶

A nemzetgyűlési választások 1920. júniusi lezajlása után meg is indult az esélylatolgatás a rendes polgármesteri állás megfelelő betöltésére. A legalkalmasabbnak tűnő jelölt a széles

³⁸³ Kiskulcsos: 339 fő, Kertekalja: 448 fő, Réti és legelői tanyák: 944 fő, Tilalmasi tanyák: 1168 fő, Bácsai és varjasi tanyák: 878 fő, Magyarakatanya: 251 fő, Hattyustanya: 132 fő, Sebesér: 52 fő, Apavára: 967 fő. Az adatokat közli: KSH Az 1920. évi népszámlálás. I. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 69. kötet. Szerk.: Szabóky Alajos, Kovács Alajos, Budapest, 1923. 198.

³⁸⁴ Uo.: 198.

³⁸⁵ Nagy-Kunság, XLV. évf., 86. szám, 1920. december 26. „Fej nélkül.”

³⁸⁶ Nagy-Kunság, XLVI. évf., 5. szám, 1921. január 16. „Nincs a városnak.”

körben elismert, számos közéleti pozíciót felhalmozott dr. Szentesi Tóth Kálmán lett volna, aki 1920 májusa után időlegesen segítette is dr. Hajnal István helyettes polgármester munkáját. Szentesi Tóth személyét azonban 1920 őszén durva politikai támadás érte,³⁸⁷ ráadásul régen húzódó nyugdíjügye is rendezetlen volt, ezért 1921 január végén temetések hangulatát idéző gyászbeszéd hangvételével bejelentette a városi sajtóban, hogy nem kívánja megmérettetni magát a polgármesteri választáson.³⁸⁸

1921. február végére két jelölt személye körvonalazódott. Dr. Dobray László takarékpénztári elnök, ügyvéd mellett egyre komolyabb támogatása alakult ki dr. Rimaszombati Imre Lipót–renddel kitüntetett főhadnagy, gyakorló ügyvéd személyének,³⁸⁹ aki azonban (mint a Függelék róla szóló alfejezetében olvasható) zirci ügyvédi karrierje mellett döntve végül nem vállalta a megmérettetését a karcagi polgármester választáson. Mivel mind Rimaszombati, mind Dobray ügyvédek visszaléptek a polgármesteri jelöléstől, végül 1921. június 26-án vasárnap a képviselő testület az egyetlen érvényes jelöltet, dr. Varga Mátyást választotta polgármesterré.³⁹⁰ Varga polgármester karcagi születésű, Kassára elszármazott, de Kassáról 1920-ban hazamenekült jogi és tanári végzettséggel rendelkező személy volt, aki polgármesteri tisztségét 1925-ig töltötte be.³⁹¹ Érdekes, hogy neve a sajtóanyagban az előzetes polgármesteri esélylatolgatások során fel sem merült. Alighogy elfoglalta karcagi polgármesteri székét, Abaúj vármegyében hátrahagyott ügyeinek rendezésére kényszerűen Kassára utazott,

³⁸⁷ A Karcagi Hírlap szerkesztősége Arady Emil katolikus papnövendék vezetésével feljelentette a nyugalmazott polgármestert „hadsereg elleni izgatás” vádjával, mely vádat a M. Kir. Ügyészség 1920. szeptember 3-án alaptalannak minősített. Forrás: Nagy-Kunság, XLV. évf., 63. szám, 1920. október 3. „Ujdonságok – hadsereg elleni izgatással...”

Az ügy folytatásának tekinthető, hogy Szentesi Tóth egy 1921 január végi publicisztikában közli, hogy a M. Kir. Ügyészség 1921. január 8-án IV. 4627/920 számú határozatával az eljárást ügyében beszüntette. Forrás: Nagy-Kunság, XLVI. évf., 7. szám, 1921. január 3. „Bevonom a vitorláimat.”

³⁸⁸ „... A háború nemcsak a fronton ölt, ölt itthon is! (...) Ezek az idők nem bírnak olyan érzékeny mérleggel, hogy bárkit is igazoljanak! Ma egyéni felelősség nincs, elbukott a harefal, melynek exponense volt. Aki jól lát és jól érez, hagyja őt menni. Nincs időnk megállni az egyéni sírok mellett, a tömegsírok is oly számosak, hogy rövid szertartás jut ezeknek is. (...) Élt Karczag közéletében számos esztendőket. Botor volna, aki azt állítaná, hogy van ember aki sohase tett semmi jót. A közvéleménynek pedig ki van nyitva az ajtó, bebocsáthatja az újat, akiben hisz, ember lesz az is, akiben nyerni vagy csalódní lehet! Mindegy! Újajnak kell jönni, mert a múlt elbukott, az emberek pedig elsősorban hinni akarnak!” Forrás: Nagy-Kunság, XLVI. évf., 7. szám, 1921. január 3. „Bevonom a vitorláimat.” A sors iróniája, hogy ezen véglegesnek szánt visszavonulás és önkéntes száműzetés alig néhány év múlva az 1926. szeptemberi helyhatósági választásokon új jelöltetéssel folytatódott részéről, majd ennek kudarca után református egyházközségi és egyházmegyei irányban az 1930-as években is aktív szerepet töltött be a közéletben. Végül megélve a második világháború karcagi kálváriáját, és városi képviselőként az 1945-ös válságévet, 1946-ban önkézevel vetett véget életének.

³⁸⁹ Nagy-Kunság, XLV. évf., 86. szám, 1920. december 26. „Fej nélkül.” illetve: Nagy-Kunság, XLVI. évf., 16. szám, 1921. február 24. „Jelöltek a polgármesteri állásra.”

³⁹⁰ Nagy-Kunság, XLVI. évf., 51. szám, 1921. június 26. „Polgármester választó gyűlés.”

³⁹¹ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 124. illetve: Elek Gy.: Várostarténet i.m. 160.

ahol a csehszlovák hatóságok letartóztatták. A csehszlovák hatóságok általi meghurcolása, és véletlenszerű megmenekülésének már–már regényes története igen jól jellemezte az 1921-es magyar–csehszlovák viszony feszültségeit:

„...*Varga Mátyást Abaúj megyében ahová rokonai látogatása végett utazott, cseh csendőrök letartóztatták és szuronyok között Kassára kísérték. Kassán a katonai törvényszék azzal vádolta, hogy kémkedni ment át cseh területre. A polgármestert hosszabb ideig vasra verve, sötét zárkáiban tartották. Mivel a vizsgálat semmi terhelőt nem tudott megállapítani, rokonai kieszközölték, hogy amíg a vasúti forgalom megindul, náluk internálják. A csendőrség azonban — mint a Magyar Kurír jelenti — félreértette a Kassáról való kiutasítás parancsát s tévedésből Buzitánál átkísérték az elhatároló vonalon.*”³⁹²

Szerencsés megmenekülése előfutára lehetett volna egy produktív polgármesteri időszaknak, de karcagi politikai karrierje néhány év múlva igen csúfos kudarccal végződött. Egyetlen nagyobb horderejű politikai sikerének az tekinthető, hogy belekezdett a város pénzügyi szanálásába, illetve 1925-ben a városi képviselő testület Karcag díszpolgárává avatta gróf Bethlen István miniszterelnököt és belügyminiszterét, Rakovszky Ivánt. 1925. március 19-én tartották azt a városi képviselő testületi közgyűlést, melyen dr. Varga Mátyás polgármester 89 képviselő aláírásával ellátott indítványt terjesztett elő, hogy:

„*szerencsétlen csonka Hazánk rendjének fokozatos kiépítése és a minden oldalról megtámadott rend megvédelmezésében kifejtett emberfeletti munkáért gróf Bethlen István m. kir. miniszterelnök urat és Rakovszky Iván m. kir. belügyminiszter urat Karcag rt. város díszpolgárául ajánljuk*”.³⁹³

A városi díszpolgári cím átvételére a miniszterelnök belügyminiszterével együtt 1925. május 17-én érkezett Karcagra. Őket Mayer János földművelésügyi miniszter és 30 egységes párti képviselő, illetve a vármegye főispánja és alispánja kísérte. A városi közgyűlésen gróf Bethlen István nagyjából egy órán át tartó nagyhatású politikai beszédet mondott, azután pedig a városháza erkélyéről beszélt a közönséghez.³⁹⁴ A díszpolgári cím átadását az országos sajtó is közvetítette, a Budapesti Hírlap címlapon hozta az eseményt, és nagy terjedelemben

³⁹² Budapesti Hírlap, XLI. évf., 253. szám, 1921. november 10. 5. „A karcagi polgármester cseh fogságból kiszabadult – tévedésből.”

³⁹³ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 124.

³⁹⁴ Szentesi Tóth K.: Történelmi Emlékek i.m. Karcag Város Díszpolgárai. VIII. 142. illetve: Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 124.

ismertette a miniszterelnök és belügyminisztere karcagiak előtt megtartott (egyébként országos természetű ügyekről szóló) beszédét.³⁹⁵

Dr. Varga Mátyás polgármesteri megbízatásának vége – pontosabban kényszerű lemondatása – körül igen nagy volt a homály. A rendelkezésre álló sajtóanyagokból sikerült kiszűrni, hogy Varga helyzete a városban meglehetősen bizonytalan volt, konfliktusban állt mind a vármegyei igazgatással, mind a képviselő testülettel, de leginkább egy Szathmáry J. Endre nevű, Karcagra települt budapesti nagyvállalkozóval, aki végül bukását is okozta.

A karcagi Bárány vendéglő tulajdonosa, Szathmáry Endre rokkant katonatiszt a Nagy-Kunság főszerkesztését (megvásárolva a kiadói jogot a Kertész Nyomdában) 1923. december 29-től vette át az addigi főszerkesztő, dr. Szentesi Tóth Kálmántól. Szathmáry a lapot olyan politikai fegyverré alakította, mely lapszámról lapszámra kíméletlenül ostromozta a karcagi politikai vezetést, de leginkább dr. Varga Mátyást, mígnem a lap előfizetését olyan sokan mondták vissza, hogy a régi tulajdonos, a Kertész József Könyvnyomda négy hónap után visszaperelte a tulajdonjogot, és ismét dr. Szentesi Tóth került annak főszerkesztői székébe.³⁹⁶ Szathmáry rövid publicisztikai vesszőfutásának azonban volt egy súlyosnak tekinthető politikai adaléka. Négy hónap alatt kemény hangvételű cikkek özönében olyan kíméletlenül támadta Varga polgármester személyét a városban folyó ügyek megszéllőztetésével, hogy a polgármester tekintélye alighanem széles körben megrendült. A polgármester ellen ugyanis már 1923. december 9-én fegyelmi eljárást kezdeményezett az alispáni hivatal 33707/923. közigazgatási szám alatt. A vármegyei fegyelmi eljárás nem az egyetlen, Varga polgármester elleni hivatalos ügy volt, mivel már Szathmáry Endre feljelentése nyomán 35308/923. és 23787/923. közigazgatási szám alatt szintén fegyelmi vizsgálat folyt Karcag városvezetője ellen. E három eljárást Rakovszky Iván belügyminiszter utasítására a vármegyei vezetés egyesítette. A vád mindhárom esetben tulajdonképpeni hűtlen kezelés volt. Felmerült a Horthy segélyakció vagyonának gondatlan kezelése, illetve a városi szerződések után megkövetelt polgármesteri „részesedés”, többek között a Bárány szálloda felújítására kötött szerződésből, mely miatt Szathmáry végül feljelentette.³⁹⁷ Hogy mennyire nem lehettek alaptalanok a Varga Mátyás ellen felhozott vádak, mi sem bizonyítja jobban, minthogy 1924 májusában hivatalából

³⁹⁵ Budapesti Hírlap, XLV. évf., 112. szám, 1925. május 19. 1–3. „Karcag ünnepe: Bethlen István gróf miniszterelnök és Rakovszky Iván belügyminiszter átvették a város díszpolgári oklevelét. — A miniszterelnök az összes nemzeti erők összefogását sürgeti.”

³⁹⁶ A lap Szathmáry tulajdonába kerüléséről a Nagy-Kunság 1923. december 15-i száma tudósít: Nagy-Kunság, XLVIII. évf., 51. szám, 1923. december 15. „Búcsú.”. Míg a lap ismételt tulajdonváltásáról (a Kertész kiadóvállalathoz való visszakerüléséről) egy 1924. május 9-i vezércikk: Nagy-Kunság, XLIX. évf., 13. szám, 1924. május 9. „A régi vizeken.”

³⁹⁷ Nagy-Kunság, XLIX. évf., 12. szám, 1924. április 22. „Dr. Varga Mátyás fegyelmeje.”

felfüggesztették.³⁹⁸ Az ügy lezárása meglepően soká, csak 1926 májusában következett be, ami komoly gondot jelentett a város vezetésében. Mivel Varga 1924 májusa után első fokon felfüggesztésre került, dr. Hajnal István főjegyző, mint helyettes polgármester vitte tovább a városi ügyeket,³⁹⁹ míg dr. Varga Mátyás jobb híján a Karcagi Református Főgymnasium történelem tanári állását vállalta el 1924 augusztusától.⁴⁰⁰ A Nagy-Kunság politikai hetilapban 1925 decemberében jelent meg a hír, miszerint a felfüggesztett dr. Varga Mátyás polgármester helyére a vármegye Steinbach Antal nyugalmazott főszolgabírókat helyezte – szigorúan csak helyettesítési jogkörrel – a karcagi polgármesteri székbe.⁴⁰¹ A Nagy-Kunság 1925 decemberét követő számai már nem is foglalkoznak a karcagi belpolitika e nagy fontosságú eseményével, melynek nem elsősorban politikai, hanem átszervezési okai voltak.⁴⁰² Így Varga polgármester kikényszerített bukásának végső eseményei a helyi sajtóból nem derültek ki, de szerencsére az országos sajtóanyag a polgármester bukása körüli korrupciós botrányt alaposan megszelleztette, így az rekonstruálható volt. Elsősorban az ellenzéki sajtó, így a Népszava és a Budapesti Hírlap foglalkozott Varga ügyével. Vargát többszöri fellebbezés után 1926 nyarán, példátlan módon teljes hivatalvesztésre, 5.000.000 koronás kártérítési kötelezettségre, ugyanakkor nyugdíjfolyósításának odaítélésére kötelezte az ügyben végső soron eljáró belügyminiszter.⁴⁰³

A dr. Varga Mátyás helyére a vármegyei alispáni hivatal által kinevezett Steinbach Antal volt az első nem karcagi születésű (sőt 1925-ig nem is Karcagon élő) polgármestere a városnak. „A vármegye kifejezett akaratára, a képviselőtestület 1925. december 11-én tartott közgyűlésében, a Karcagon senki által nem ismert, megszállott területről menekült Steinbach Antal főszolgabírókat választotta meg.”⁴⁰⁴

³⁹⁸ Nagy-Kunság, XLIX. évf., 14. szám, 1924. május 16. „Hivatalvesztés.”

³⁹⁹ Nagy-Kunság, XLIX. évf., 16. szám, 1924. május 30. „Közgyűlés.”

⁴⁰⁰ Nagy-Kunság, XLIX. évf., 26. szám, 1924. augusztus 8. „Polgármesterből tanár.”

⁴⁰¹ Nagy-Kunság, XLIX. évf., 50. szám, 1925. december 12. „Helyettes polgármester vezeti Karcag város ügyeit.”

⁴⁰² A Nagy-Kunság politikai – közéleti folyóirat nyomtatása és kiadása néhány hónap híján 50 éves karcagi pályafutás után, dr. Szentesi Tóth Kálmánnak a főszerkesztői posztról való végleges lemondásával, Karcagról Kisújszállásra helyeződött át. 1925. november 6-án jelent meg az utolsó Karcagon, a Kertész József Könyvnyomdában nyomtatott szám. Ezt követően az újság tulajdonjoga Lading János kisújszállási könyvnyomtató tulajdonába került. Egészen 1938-ig Kisújszálláson nyomták a lapot. Ekkor közel három évig kiadása szünetelt. 1941-től ismét visszakerült a lap eredeti kiindulási helyére, Karcagra, ahol a Kertész József Könyvnyomdában, majd a Turul Nyomdában 1943-ig nyomtatták. Ekkortól a lap címe Nagy-Kunságról összevont alakban Nagykunságra változott.

⁴⁰³ Népszava, LIV. évf., 115. szám, 1926. május 23. 13. „A karcagi polgármester ügye.” illetve: Budapesti Hírlap, XLVI. évf., 169. szám, 1926. július 29. 8.” A belügyminiszter döntése a karcagi polgármester ügyében.”

⁴⁰⁴ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 141.

Steinbach polgármester 1864-ben született Nagyikindán, 1920-ig a Torontál vármegyei alispáni hivatal referense volt, majd onnan elmenekülve Jász–Nagykun–Szolnok vármegyében, a Jászsági–Felső járásban szolgált. 1924-ben vonult nyugalomba. Nyugdíjazása után Karcag város ügyeinek rendbehozatalára kapott – rövid életű – megbízatást.⁴⁰⁵ Noha Steinbach Antal 1925–1926 közti ténykedéséről nem áll rendelkezésre forrásanyag. Tény hogy már 1926-ban választások zajlottak Karcagon, melyen a karcagi közélet két erős embere, a „nagy öregnek” számító dr. Szentesi Tóth Kálmán és dr. Hajnal István főjegyző mérettek meg egymással szemben. 1926. szeptember 28-án zajlott a képviselő testület polgármester választása, melyen 22 szavazattöbbséggel dr. Hajnal István legyőzte dr. Szentesi Tóth Kálmánt.⁴⁰⁶ Dr. Hajnal István ezt követően két cikluson keresztül, egészen 1936 decemberéig töltötte be Karcag város polgármesteri állását, míg a korábbi, rövid időszakot kitöltő Steinbach Antal helyettes polgármesteri megbízatással segítette a polgármester munkáját.⁴⁰⁷ Hajnal ténykedésének legnagyobb sikerei között egyaránt szerepeltek urbanisztikai és politikai változások, illetve – a város II. világháborús háttérjéhez nagyban kötődő – katonapolitikai történések. Polgármestersége alatt a város az állam által folyósított Speyer–féle dollárkölcsonnel élve 282.000 pengő összeggel finanszírozta a karcagi Kultúrpalota megépítését. Figyelemre méltó, hogy a Speyer–kölcsonnel élő 47 magyarországi településnek csak a töredéke fordított kulturális beruházásokra,⁴⁰⁸ amely világosan mutatja, hogy a karcagi politikai vezetés, dr. Hajnal István polgármestersége idején abszolút elkötelezett híve volt a klebelsbergi kultúrpolitika irányvonalának. Az 1929. évi XXX. törvény értelmében, helyben is megszűnt a rendezett tanácsú város jogi státusza. Karcag 1929. július 28-tól megyei várossá alakult.⁴⁰⁹ A világgazdasági válság helyben is éreztette hatását, tömegessé vált a munkanélküliség, leálltak az építkezések. Ennek enyhítésére 1931 nyarán a város laktanya építésébe kezdett, amivel párhuzamosan elhatározták egy Postapalota építését is.⁴¹⁰ Mivel a finanszírozási gondok 1931 után súlyosbodtak, ezen helyi nagyberuházások is lényeges csúszásba kerültek. A város belpolitikai élete sem volt teljesen rendezett dr. Hajnal István polgármestersége idején. Az

⁴⁰⁵ Jász–Nagykun–Szolnok Vármegye Multja és Jelene. i.m. 323.

⁴⁰⁶ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1926. szeptember 30. csütörtök / 3.

⁴⁰⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára, XXXVIII. évf., Kiadja a M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1927. Törvényhatóságok – Vármegyék, Karcag R.T. város, 45.

⁴⁰⁸ Pesti Hírlap, XLVIII. évf., 130. szám, 1926. június 12. 15. „Mire fordítják a városok a dollárkölcsonnt?”

⁴⁰⁹ Elek Gy.: Várostörténet i.m. 165–166.

⁴¹⁰ Uo.: 170–171.

országos sajtóanyag is több vonatkozásban tárgyalta, hogy a városi főügyész, egykori polgármester, dr. Szánthó József és dr. Hajnal István között komoly politikai csatározás dúlt, melynek során Hajnal polgármester a főügyészt komoly vádakkal illette:

*„Karcag város ügyeivel kapcsolatban különféle vádakat hangoztattak. Hajnal István karcagi polgármester a Magyarország hétfőn délután megjelent számában nyilatkozott a vádokról. Az első vádpont szerint Szántó József karcagi tiszti főügyész szabályellenesen járt el a város által eladott körülbelül 300 telek ügyében. A polgármester elmondotta, hogy évekkel ezelőtt fegyelmet megelőző vizsgálat történt ezekre a vádakra vonatkozólag. A vizsgálatot az alispáni hivatal vezette. A fegyelmet nem rendelték el. A másik vádpont szerint a Hősök Emlékművére összegyűlt 47.000 pengő, ez évek óta a karcagi városi takaréknak fekszik, de a vád szerint a pénzt nem adják ki a városnak, mert Szántó főügyész 40.000, Borbély György főispán 10.000 pengővel tartozik a takaréknak, emiatt nincs mozgósítható pénz. A polgármester elmondotta, hogy az összeg évekkel ezelőtt összegyűlt, bármikor fel lehet venni a banktól, de két-három felfogás harcol egymással az emlékmű dolgában. Amíg nincs döntés, addig a pénz a takaréknak marad.”*⁴¹¹

Karcag város képviselő testülete 1934. december 30-án tartotta azt a díszközgyűlést melyen Gömbös Gyula miniszterelnököt a város díszpolgárává választotta. A díszpolgári oklevelet egy, a városi képviselőkől álló küldöttség Szolnokon adta át a miniszterelnöknek 1935. január 24-én a szolnoki városi színházban.⁴¹² Gömbös karcagi díszpolgárrá választása az utolsó díszpolgári cím adományozás volt 1945-ig, de egyben jelzésértékű folyamat is. Az 1920-as évekhez képest ugyanis jelzett egy bizonyos fokú eltolódást a szélsőjobb irányába a helyi politikai elit magatartásában, melyet több más folyamat (pl. a Meskó Zoltán-féle Nemzetiszocialista Párt helyi előretörése)⁴¹³ is megerősített.

Az 1931-től épülő Postapalota épületét 1935. október 3-án dr. Winckhler István, a Gömbös-kormány kereskedelemügyi minisztere adta át a városi közönségnek.⁴¹⁴ Igen jelentősnek bizonyuló állomás volt a város életében a karcagi laktanya 1936. évi átadása is. Vitéz Somkuthy József, a Gömbös-kormány honvédelmi minisztere 1936. október 1-én,

⁴¹¹ Pesti Napló, LXXXVII. évf., 10. szám, 1936. január 14. 10. „Karcag polgármestere vizsgálat megindítását kérte a város gazdálkodásával kapcsolatban elhangzott vádak miatt.”

⁴¹² Szentesi Tóth K.: Történelmi Emlékek i.m. Karcag Város Díszpolgárai. IX. 142-143.

⁴¹³ Lásd részletesen A karcagi választókerület képviselőválasztási küzdelmi 1922–1939 között c. fejezetben.

⁴¹⁴ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvomas” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1935. szeptember 25. szerda / 7.

néhány nappal a miniszterelnök halála előtt érkezett Karcagra.⁴¹⁵ Somkuthy miniszter a városvezetők és a megyei főispán társaságában adták át a városi áldozatkészség ezen igen jelentős épületegyüttesét, melyet az addig Esztergom Kenyérmező-tábor helyőrségben állomásoztatott m. kir. 4. honvéd kerékpáros zászlóalj vehetett birtokba, melynek hadrendi száma innentől megváltozott, és Karcagra, mint m. kir. honvéd 6. kerékpáros zászlóalj települt.⁴¹⁶ A zászlóalj Karcagra településéről természetesen a helyi sajtó is hírt adott, mely a város főterén többezres ünneplő tömegről számolt be a zászlóalj bevonulásakor.⁴¹⁷ Igaz, a laktanya építését és benépesítését helyben kortársként megélő Herskó Mózes izraelita népiskolai tanító később keletkezett írásművében egészen más perspektívából idézte fel:

*„A 30-as évek közepén kaszárnját építettek a városban, amely természeténél fogva a zsidógyűlölet melegágya lett. Az építkezésnél és a berendezésnél zsidó iparosok nem kaphattak munkát, bár a legjobban felszerelt asztalos üzem, a legjobb bádogos, vízvezeték és villanszerelő, valamint üvegező zsidó volt. A helybeli keresztény társadalmi életben részt vevő tiszték a fasiszta szellem terjesztői lettek. A gyakorlatokra kivonuló egységek lelkesen énekelték a város utcáin az antiszemita dalokat.”*⁴¹⁸

Az 1936 októberi laktanyaátadó dr. Hajnal István polgármester nyilvános szerepléseinek alighanem utolsó akkordja lehetett, mert már a laktanyaátadás napján, 1936. október 3-án kérvényezte a képviselő testülettől megrendült egészségügyi állapota miatti mielőbbi nyugdíjazását.⁴¹⁹ A visszavonuló polgármester súlyos betegségének mi sem lehetett jobb bizonyítéka, mint az, hogy a nyugdíjazási kérelem megítélése előtt, 1936. november 1-én vasárnap délután feleségével édesanyját látogatta meg éppen, mikor összeesett a nyílt utcán, és 50 éves korában elhunyt. A sors fintora, hogy nyugdíjkérelme épp halála napján lépett volna életbe. Temetésén 1936. november 3-án, Karcagon 2000 ember jelent meg, gyászbeszédet

⁴¹⁵ MNL Sajtólevéltár, MTI „kőnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1936. október 1. csütörtök / 6.

⁴¹⁶ <http://www.hungarianarmedforces.com/kerekpars/index.html> Kerékpáros Alakulatok Adatbázisa 1921–1945 (letöltve: 2015. augusztus 05.)

⁴¹⁷ Nagy-Kunság, LX. évf., 41. szám, 1936. október 10. „A honvédelmi miniszter jelenlétében – ünnepélyes keretek közt vonult be a 6. kerékpáros zászlóalj Karcagra.”

⁴¹⁸ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 135.

⁴¹⁹ Nagy-Kunság, LX. évf., 43. szám, 1936. október 24. „Mégfellebezték Karcag polgármesterének nyugdíjazását.”

egykori munkatársa és politikai vetélytársa, dr. Szentesi Tóth Kálmán mondott.⁴²⁰ Haláláról nemcsak a helyi, de az országos sajtó is hírt adott.⁴²¹

1936. december 29-én, kedden zajlott az a rendkívüli közgyűlés, melynek során Hajnal István elhunyt polgármester helyére megfelelő utódot kerestek. Madarász István főszolgabíró és Sántha Miklós ügyvéd személyében a poszt betöltésére két jelölt versenyzett. A képviselő testületi szavazás során Madarász István 29, Sántha Miklós 32 szavazatot kapott.⁴²² Hajnal polgármesteri székét először helyettesi, majd rendes polgármesteri megbízatással dr. Sántha Miklós 29 éves ügyvéd foglalhatta el.⁴²³ Sántha 1936 decemberétől – a dolgozat vizsgálati évköre, 1944 év végéig – töltötte be Karcag város polgármesteri pozícióját, városból való menekülése, 1944. október 8-án történt.⁴²⁴ A polgármesteri megválasztásakor rendkívül fiatal, mindössze 29 éves gyakorló ügyvéd vehemenciáját mi sem jellemzi jobban, minthogy megválasztása előtt két hónappal – még az országos sajtó által is közölt – párbaja borzolta a helyi közéletet.⁴²⁵ Dr. Sántha Miklós polgármestersége új lendületet adott a városi közügyeknek: a háborúba lépést megelőzően, hivatali ideje alatt 1938. szeptemberében a karcagi leventemozgalom új Levente Otthont kapott.⁴²⁶ A leventeotthon átadásáról, és a kormányzó arcképének ezt kísérő leleplezéséről a Budapesti Hírlap is megemlékezett.⁴²⁷ Szintén ez a polgármesteri időszak tetőzte be azt a több, mint 20 éve húzódó folyamatot, mely dr. Szentesi Tóth Kálmán I. világháború alatti polgármestersége óta húzódott, azaz, hogy a Nagy Háború karcagi hősi halottainak emlékezetét emlékmű formájában megörökítsék. Dr. Sántha Miklós polgármestersége alatt az egykori 13. közös Jász–Kun huszárezred karcagi hősi halottai számára 1939 májusában avattak emléktáblát a Református Nagytemplom főbejárata

⁴²⁰ Nagy-Kunság, LX. évf., 45. szám, 1936. november 7. „Eltemették Hajnal István polgármestert.”

⁴²¹ Pesti Napló, LXXXVII. évf., 251. szám, 1936. november 3. 10. „Összeesett az uccán és meghalt Karcag polgármestere.” illetve: Budapesti Hírlap, LVI. évf., 251. szám, 1936. november 1. 8. „Hirtelen meghalt Karcag polgármestere.”

⁴²² Pesti Napló, LXXXVII. évf., 297. szám, 1936. december 30. 12. „Sántha Miklós lett Karcag polgármestere.”, illetve Népszava, LXIV. évf., 296. szám, 1936. december 30. 7. „Karcag új polgármestert választott”

⁴²³ Békésmegyei Közlöny, LXIII. évf., 297. szám, 1936. december 30. 4.

⁴²⁴ MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi és közgyűlési jegyzőkönyv 1945. 267., illetve *Pap B.*: Helyzetjelentés i.m. 1. (TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁴²⁵ Pesti Napló, LXXXVII. évf., 232. szám, 1936. október 10. 12. „Orvos és ügyvéd párbaja Karcagon.”

⁴²⁶ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvomas” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1938. szeptember 8. csütörtök / 2.

⁴²⁷ Budapesti Hírlap, LVIII. évf., 203. szám, 1938. szeptember 10. 7. „Leleplezték a kormányzó arcképét a karcagi új Levente Otthonban.”

melletti falszakaszon.⁴²⁸ Annak a közel 700 főnyi karcagi hősi halott katonának, akik életüket 1914 nyara és 1918 ősze között áldozták fel a haza és az uralkodó védelmében, a városháza előtti dísztéren közel tízezer lakos jelenlétében 1939. október 15-én vasárnap avattak közös (nem alakulati szintű) emlékmű kompozíciót. A lovashuszárt és gyalogskatonát formázó ércszobor és díszkút műemlék együttese Gáldy Gyula budapesti szobrászművész alkotása, mely Karcag város I. világháborús hősi halottainak kívánt méltó emléket állítani.⁴²⁹

⁴²⁸ MNL Sajtólevéltár, MTI „kőnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. május 7. vasárnap / 32.

⁴²⁹ MNL Sajtólevéltár, MTI „kőnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. október 16. hétfő / 6.

11. A karcagi választókerület képviselőválasztási küzdelmei 1922–1939 között

Érdekes és izgalmas képet mutatott a két világháború között a karcagi választókerület⁴³⁰ képviselőházi mandátumának sorsa is.

Az 1920-as nemzetgyűlési választások Karcagon Csontos Imre győzelmét hozó eseményeit követően 1922-ben zajlottak ismét nemzetgyűlési választások az országban. A kormánypárti szerepet betöltő, ekkor megszerveződő Egységes Párt (Keresztény-Keresztyén Kisgazda, Földműves és Polgári Párt) Karcagon Csontos Imre képviselőt, míg a párt kisújszállási szervezete Mészáros Jenő kisbirtokost indította képviselő jelöltként. Kihívójuk a Függetlenségi 48-as és Kossuth Párt tagjának számító egykori szegedi ellenforradalmi miniszterelnök, és 1906–1918 között 12 éven át karcagi képviselő P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső volt.⁴³¹ Az 1922. május 28-án vasárnap megrendezett választásokon 11.808 választásra jogosult személyből 71,68%-os részvételi aránnyal 8464 fő voksolt.⁴³² Csontos 2952, Mészáros 1646, míg P. Ábrahám 3866 szavazatot kapott.⁴³³ Mivel P. Ábrahám győzelmével nem tudott 50 százalék feletti többséget szerezni, pótválasztásokat kellett tartani, melyek során Mészáros jelölt visszalépésével Csontos 5301 szavazatot kapott, a debreceni illetőségű P. Ábrahám 3536-ot,⁴³⁴ így 1765 szavazattöbbséggel fölényesen vívta ki a választói felhatalmazást a kisgazda politikus. A választások törvényi értelemben vett tisztaságának kérdéséhez azonban kétség férhet. P. Ábrahám az 1922-es választások során Karcagon történő választási csalásokról számolt be egy évvel később. Az esetet a kormánykritikus, ellenzéki Népszava közölte le, a P. Ábrahám kijelentései hatására indult nyomozás fejleményeivel, és végül a P. Ábrahám Dezső személyét terhelő rágalmozási ítélettel együtt. 1923. június 24-én, Cegléden számolt be P. Ábrahám a karcagi esetről, a beszéd kivonatolt változatát a Népszava közölte le:

„P. Ábrahám Dezső előadta vallomásában, hogy Karcagon Csontos Imre támogatására valóban ébredőket rendeltek ki, akik olyan botrányos módon viselkedtek, hogy az egész választókerület közönségét fölizgatták. Ezek az ébredő terroristák – mondotta – a rendőrség

⁴³⁰ A vizsgált korszakban Karcag és Kisújszállás rendezett tanácsú városok szavazati joggal bíró lakosságát magába foglaló képviselőházi választókerület volt.

⁴³¹ Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza II. kötet i.m. 35.

⁴³² Uo.: 42.

⁴³³ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvomas” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1922. május 29. hétfő / 4.

⁴³⁴ Parlamenti almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. (Sturm–féle országgyűlési almanach). Szerk.: Baján Gyula, Budapest, 1922. 219.

szemeláttára vitték véghez, a különböző atrocitásokat és kijelentették, hogy ha az atyaúristen leszáll az égből, akkor is Csontos lesz a képviselő Karcagon. Egyébként rendes napidíj mellett végezték ezt a funkciójukat Csontos Imre érdekében. Azonkívül a karcagi polgármester, aki Csontos érdekében ugyancsak exponálta magát, polgári ruhába öltöztette föl a rendőröket és ezek a rendőrök ugyancsak Csontos érdekében „agitálták” meg az embereket. A továbbiakban előadta P. Ábrahám Dezső, hogy rettenetes botrányokat rendeztek ezek a Csontos-féle terrorlegények, akik berontottak a különböző nyilvános helyiségekbe, a vezérük elkiáltotta magát, hogy Héjjas Iván vagyok, amire azután nekiestek az embereknek és agyba-főbe verték őket. A pótválasztás napján ezek az ébredők a más pártállású jelölt híveit letartóztatták és bekísérték a rendőrségre. Ebben az ügyben már 16 följelentést tett az ébredők garázdálkodásai miatt, az ügyészség azonban egyetlen egy esetben sem vállalta a vád képviselőjét. A választások idején minden rendőr és csendőr mellett volt egy ilyen ébredő, aki rendőrségi igazolvánnyal igazolta magát és szabad bejárása volt a választóhelyiségekbe. Akiről ezek az ébredők megtudták, hogy nem Csontosra szavazott, ott a helyszínen, a csendőrök és rendőrök szemeláttára, botokkal félig agyonverték.”⁴³⁵

Érdekes, hogy az országSZerte nagy port felverő vádak Karcagon nem keltettek jelentős sajtóvisszhangot. A dr. Szentesi Tóth Kálmán főszerkesztésével működő Nagy-Kunság (a város tkp. hivatalos lapja) egyetlen száma tárgyalta az esetet, „Ábrahám Dezső álmodik” címen egy cikk névtelen leközlésével. A feltételezhetően a főszerkesztő, dr. Szentesi Tóth írta cikk teljes cáfolatát adta az esetnek, mondván:

„Hogy Csontos Imre megválasztásakor történtek-e erőszakoskodások Karcagon, vagy nem azt a karcagiak tudják a legjobban. Tudják, hogy nem vertek itt félholtra senkit, sőt meg se vertek egy lelket se. Az egész választási idő alatt egy pofon csattant el, s azt sem ébredő adta, hanem ébredő kapta egy Ábrahám párti szavazótól. Nehéz lesz hát Ábrahámnak a bizonyítás.”⁴³⁶

A súlyos vádak természetesen bűnvádi eljárás követte, mely 1925. október végére – meglepő – ítélettel zárult. Több, P. Ábrahám mellett szóló tanúvallomás ellenére hivatalból üldözendő rágalalmazás vétsége címén vádlottként P. Ábrahám Dezsőt állították a Méhes Ignác elnöklése mellett működő bírói tanács elé. A bíróság ítéletében végül bűnösnek mondta ki P. Ábrahám Dezsőt üldözendő rágalalmazás vétségében és 5.000.000 korona pénzbüntetésre

⁴³⁵ Népszava, LIII. évf., 145. szám, 1925. július 2. 8. „Hogyan választották Csontost Karcagon képviselőnek?”

⁴³⁶ Nagy-Kunság, XLIX. évf., 28. szám, 1925. július 3. „Ábrahám Dezső álmodik.”

ítélte.⁴³⁷ Az ítéletről sem a karcagi Nagy-Kunság, sem a kormány közeli Pesti Hírlap nem számolt be.

1926 decemberében került sor ismét országgyűlési választásokra. Noha a sajtóanyag botrányokról nem számolt be, az eredményeket illetően mintha négy év alatt semmi nem változott volna, Karcagon 1926. december 12-én ismét Csontos Imre képviselő az Egységes Párt programjával mérkőzött meg kihívója P. Ábrahám Dezső ellen, igaz ismét megmérte magát az 1920. évi nemzetgyűlési választásokon vesztés egykori karcagi polgármester, dr. Szánthó József is.⁴³⁸ P. Ábrahám Dezső ugyan 1924-ben kilépett az ellenzéki, Függetlenségi 48-as és Kossuth Pártból, de továbbra is annak programjával indult a választási versenyben. A 11.466 választásra jogosult személyből 69,18%-os részvételi arány mellett 7932 fő élt szavazati jogával.⁴³⁹ A végeredmény ismét Csontos Imrének kedvezett, már első fordulóban 4713 szavazatot kapott, míg P. Ábrahám 2688-at és Szánthó mindössze 517-et,⁴⁴⁰ így pótválasztások nélkül ismét Csontos Imre válhatott a karcagi választókerület képviselőjévé.

1931. április 1-én, közel 11 évnyi hivatali idő és három képviselői ciklus után meghalt Csontos Imre Karcag megyei város alsóházi képviselője.⁴⁴¹ A képviselőházi humor által csípős megjegyzései miatt „karczagi Lloyd George”-nak titulált⁴⁴² egységes párti képviselő 1931. április 4-i karcagi temetésén a parlamenti díszőrség és a helyi leventemozgalom tagjai álltak a református nagytemplom előtti ravatalnál díszőrséget.⁴⁴³ Koszorút helyezett el a ravatalnál Czettler Jenő képviselőházi alelnök, gyászbeszédet mondott Pesthy Pál az Egységes Párt

⁴³⁷ Népszava, LIII. évf., 246. szám, 1925. október 31. 6–7. „Az ébredők garázdálkodása folyományaképpen elítélték – a megbuktatott jelöltet.” illetve: Budapesti Hírlap, XLV. évf., 246. szám, 1925. október 31. 10. „P. Ábrahám Dezsőt rágalmazásért ötmillió korona pénzbüntetésre ítélték.”

⁴³⁸ A korszak elsődleges választási adatbázisának tekinthető Hubai László írásmű (Magyarország XX. századi választási atlasza II. kötet i.m.) tévesen Szántó Lajosként azonosította az Egységes Párt nem hivatalos jelöltjének számító helyi politikust, de az esemény alternatív forrásbázisaként felhasznált MTI Könyvnyomatos sajtóértékesítések alapján egyértelműen a volt helyettes polgármester és képviselő-jelölt, dr. Szánthó József volt (az egyik) kihívója Csontos Imre egységes párti képviselőnek. A téves bejegyzést lásd: *Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza II. kötet i.m. 57.*

⁴³⁹ *Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza II. kötet i.m. 65.*

⁴⁴⁰ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1926. december 12. vasárnap / 4.

⁴⁴¹ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1931. április 1. szerda / 12.

⁴⁴² Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. (A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése.) Szerk.: Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula, Budapest, 1932. 75.

⁴⁴³ GYINMA T.82.351.2. Csontos Imre temetése. 1931.

elnöke,⁴⁴⁴ de mindeközben a háttérben már alighanem képviselői helyének utódlási harcai szerveződtek.

7. kép: A fényképfelvétel Csontos Imre 1931. április 4-i karcagi temetésén a képviselő díszes ravatalát ábrázolja.
Forrás: GYINMA T.82.351.2.

Csontos egységes párti mandátumát időközi választáson⁴⁴⁵ a Nagyszalontán született és a vármegyében, Pusztacsegén gazdálkodó vitéz Kenyeres János kapta meg⁴⁴⁶ arra a rövid időre, ami az 1927–1931-es képviselői ciklusból még hátra volt. 1931. június 28-án zajlott a Magyar Országgyűlés soron következő képviselői választása, melyen a karcagi választókerületben két jelölt mérte meg magát. P. Ábrahám továbbra is az Országos Függetlenségi és Kossuth Párt támogatásával indult ellenfele, vitéz Kenyeres János egységes párti jelölttel szemben.⁴⁴⁷ A választókerület 11.440 választásra jogosult szavazópolgárából 72,17%-os részvételi aránnyal 8256 fő élt szavazati jogával.⁴⁴⁸ A választáson vitéz Kenyeres János 4542, P. Ábrahám Dezső 3714 szavazatot kapott az összevont kisújszállási–karcagi választóközönségtől, így 828

⁴⁴⁴ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1931. április 4. szombat / 7.

⁴⁴⁵ A korszak elsődleges választási adatbázisának tekinthető Hubai László írásmű (Magyarország XX. századi választási atlasza II. kötet i.m.) az időközi választást tévesen 1931. április 19-i (vasárnapi) dátummal közölte, noha az MTI Kenyeres János megválasztásáról már 1931. április 18-án hírt adott. A téves bejegyzést lásd: *Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza II. kötet i.m.* 72.

⁴⁴⁶ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1931. április 18. szombat / 38.

⁴⁴⁷ *Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza II. kötet i.m.* 77.

⁴⁴⁸ Uo.: 85.

szavazat különbséggel Karcag képviselőházi képviselője Kenyeres János lett. Kenyeres első képviselői ciklusát igen aktív közéleti és politikai tevékenységgel töltötte meg, minden bizonnyal így próbálta meg pótolni azt a hiányosságát, hogy személy szerint idegen ember saját választókerületében. Karcagon díszelnöke lett a Frontharcosok Egyesületének, elnöke a Levente Egyesületnek, az Úrlovasok Egyesületének, míg az országos politikai életben aktív érdekvédője a gazdatársadalomnak, gazdasági kérdésekről számos országos lapban is publikált.⁴⁴⁹

A soron következő 1935-ös választásokon nem csoda tehát, hogy a kisújszállási és karcagi választóközönség igen fölényes szavazattöbbséggel adott neki ismét bizalmat. Az 1935. március 31., vasárnap zajló választásokon Csontos Imre és Kenyeres János régi ellenfele, P. Ábrahám Dezső előzetes szándékaival szemben végül visszalépett,⁴⁵⁰ így a választókerületben három jelölt indult: vitéz Kenyeres János a Nemzeti Egység Pártja (Gömbös által átszervezett Egységes Párt), Meskó Zoltán a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkás Párt jelölésében, míg Joó Sándor a Független Kisgazdapárt jelöltjeként.⁴⁵¹ A 14.952 fő választásra jogosult polgár közül 58,33%-os részvételi aránnyal 8722 szavazópolgár adta le voksát.⁴⁵² Kenyeres 4951 szavazatával fölényesen maga mögé utasította a nemzetiszocialista Meskó 2723, és a független kisgazda Joó 1048 szavazatát.⁴⁵³ Figyelemre méltó a választásokon a Meskó-féle párt 31,22%-os szereplése, mely megelőzve a Karcagon hagyományosan erős kisgazdákat, a szélsőjobboldali ideológia térnyerésének egyértelmű jeleként volt értelmezhető.

1939 májusában zajlottak a magyar világháborús részvételt közvetlenül megelőző, egyben a Horthy-rendszer utolsó országgyűlési választásai. 1939. május 23-ig három párt, a Magyar Élet Pártja (a Nemzeti Egység Pártjának Imrédy miniszterelnök által megkezdett, végül gróf Teleki Pál által átalakított új szervezete), a Meskó-féle Nemzetiszocialista Párt és a Független Kisgazdapárt jelezték részvételi szándékukat. Már a jelöléseknél nyilvánvalóvá vált, hogy ismét valószínű a kormánypárti győzelem, épp ezért érdekes, hogy a kormánypárt nem a már helyben közismertté vált Kenyeres Jánost, hanem egy új belépőt, vitéz Lipcsey Márton nyugalmazott

⁴⁴⁹ Országgyűlési almanach. Az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Szerk.: Haeffler István, Budapest, 1940. 296.

⁴⁵⁰ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939). 1935. március 9. szombat / 5.

⁴⁵¹ Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza II. kötet i.m. 97.

⁴⁵² Uo.: 105.

⁴⁵³ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1935. március 31. vasárnap / 58.

huszár ezredes⁴⁵⁴ indította a karcagi választókerületben, míg a kispapok jelöltjeként Z. Nagy Ferenc, a Meskó-féle párt jelöltjeként Meskó Zoltán mérettette meg magát.⁴⁵⁵ Kenyeres képviselőjelölti visszahívásának okáról semmilyen forrás sem tanúskodott, elképzelhető, hogy Imrédy bukása után szorult ki a párt képviselőjelöltjei közül.⁴⁵⁶ Az 1939. május 30-án, kedden megtartott választások kimagasló részvételi aránnyal folytak le Karcagon (és Kisújszálláson). A 11.419 szavazásra jogosult 89,99%-a, 10.276 szavazópolgár jelent meg a választási körletekben, igaz, sok volt az érvénytelen szavazatok száma is, hisz a szavazatok 2,54%-a, 261 szavazat került érvénytelenítésre.⁴⁵⁷ A választás Lipcsey Márton toronymagas győzelmét hozta. Forráskritikai értelemben azonban komoly ellentmondási problémát okozott a leadott szavazatok pontos száma. Míg az MTI 1939. május 30-i választási jelentése Lipcsey javára 6599 leadott szavazattal, Meskó nemzetiszocialista programjára 2697 szavazattal, Z. Nagy Ferenc független kispap jelöltre 732 szavazattal kalkulált,⁴⁵⁸ addig Hubai László választási atlasza Lipcsey javára 6602, Meskó javára 2684 szavazatot és Z. Nagy Ferenc javára 729 szavazatot közölt.⁴⁵⁹ Mivel az MTI választási napon leközölt gyorsjelentése elképzelhető, hogy az érvénytelenített szavazatok és más tényezők miatt pontatlan, a végeredményen pedig abszolút nem változtat az eltérés, ezért a Hubai-féle adatokat vettem alapul e karcagi archontológiai vizsgálatom során.

⁴⁵⁴ Lipcsey 1881-ben született Tiszafüreden, református vallású, özvegy, nyugalmazott tábornok. Végigharcolta az I. világháborút, ahol, mint az I. közös huszárezred századosa kezdte meg frontszolgálatát. 1918 novemberében őrnagyként szerelt le. Felterjesztették a Signum Laudis-ra, a Katonai Érdemkeresztre és a Vaskorona-rendre. A háború után a szegedi ellenforradalom egyik meghatározó tagja, később a Ludovika-Akadémia kiképzője, a Vitézi Rend törzskapitánya volt. Horthy kormányzó érdemeiért többször kitüntette, birtokosa volt a III. osztályú-, és II. osztályú Magyar Érdemkeresztnak. Forrás: Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk.: Haefler István, Budapest, 1940. 240.

⁴⁵⁵ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. május 23. kedd / 22., illetve: *Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza* II. kötet i.m. 124.

⁴⁵⁶ 1938. november 27-én Vitéz Kenyeres János nemzeti egységpárti képviselő Karcagon közgyűlést tartott. Itt Kenyeres képviselő részletes tájékoztatást adott arról, milyen körülmények között jött létre a képviselőházban az Imrédy személyét érintő bizalmatlansági szavazás, azaz a miniszterelnök házszabály-módosítási javaslatával szembeni kormánypárti ellenállás. Beszéde során kijelentette, hogy „*a magyar belpolitikai élet útja csak az lehet, amit vitéz Imrédy Béla miniszterelnök kijelölt.*” Indítványára egyhangú lelkesedéssel üdvözlő táviratot küldtek vitéz Imrédy Béla miniszterelnöknek és Tasnádi Nagy András igazságügy miniszternek, a NEP (Nemzeti Egység Pártja) országos elnökének. A táviratokban a karcagi választókerület bizalmát és ragaszkodását fejezték ki a miniszterelnök, illetve a párt iránt. Forrás: MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1938. november 27. vasárnap / 16. Megjegyzendő, hogy ezzel az Imrédy melletti tulajdonképpeni szimpátia bankettel elképzelhető, hogy a kormánypárt konzervatív köreinek, köztük Imrédy utódjának, gróf Teleki Pálnak megrendült a bizalma Kenyeres képviselőben.

⁴⁵⁷ *Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza* II. kötet i.m. 133.

⁴⁵⁸ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. május 30. kedd / 9.

⁴⁵⁹ *Hubai L.: Magyarország XX. századi választási atlasza* II. kötet i.m. 133.

Az 1939. májusi választások után a háborúba lépés, majd a politikai rend megbomlása, végül 1944. március 19. után a nemzeti szuverenitás elvesztése nem tette lehetővé a Horthy-korszak újabb választási versengését, az ezt követő választások – beleértve az 1944. december 21-i ideiglenes nemzetgyűlési választásokat is – kívül estek jelen dolgozat vizsgálati tárgy- és évkörén. Összegezve tényként állapítható meg, hogy a két világháború között Karcag város és a választókerület végig konzervatív, kormánypárti állásponton állt, mely visszavezethető a nemzeti–keresztény hatalmi kurzus rendteremtő hatására, ami a Nagy Háború, és az azt követő forradalmakban kivérzett Karcag számára 1920-tól elemi szükségletű folyamat volt. Ebben a folyamatban talán az egyetlen érdekesség a Meskó-féle nemzetiszocialista szélsőjobboldali ideológia jelentős térnyerése a településen, hiszen Karcag egyike volt azon nagy múltú és hagyományosan nyitott alföldi településeknek, melybe a kiegyezés időszakától jelentős izraelita lakosság költözött be, és az I. világháború végéig a református nagykun birtokos parasztság és az ortodox karcagi zsidók között jelentősnek mondható konfliktus nem állt fenn. Az 1930-as évek főbb politikai folyamatait, majd hazánk belépése 1941 nyarán a második világháborúba alapvetően változtatott ezen a viszonyrendszeren.

A szélsőjobboldal, nevesül a Meskó Zoltán vezette Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkáspárt előretörése nem kimondottan helyi és nem egyedi jelenség volt. Meskó mozgalma mellett a Tiszántúl egészén jellemző folyamat volt a szélsőjobboldali tömegmozgalmak felvirágzása. Ezek közül legnagyobb támogatottságot a Böszörmény Géza vezette Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt (Kaszáskeresztesek) és a gróf Festetics Sándor irányította Nemzeti Szocialista Párt ért el.⁴⁶⁰ Meskó mozgalma e szélsőjobb pártok mögött támogatottságában lemaradva, elsősorban a Tiszántúl kis részében, a Nagykunszágon bírt csak meghatározó támogatottsággal. A szélsőjobb térnyerésében több folyamat és jelenség együttes érvényesülése játszott szerepet. Az 1920-as évektől a mérsékelt baloldali Magyar Szociáldemokrata Párt jelentős tömegbázist épített ki a Jászkunszágon, magára vonva a szociális követelések és földkérdés képviselőit. A világgazdasági válság során nyújtott erélytelen szociáldemokrata képviselő, majd a szociáldemokrácia minta országában, Németországban lezajlott náci hatalomra jutás, végül a hatóság kemény korlátozó intézkedései lényegében elvonták a szelet a szociáldemokraták politikai vitorláitól. Jász–Nagykun–Szolnok vármegye egészében jellemző az MSZDP pártszervezetének zsugorodása az 1930-as években.⁴⁶¹ A szervezet megyei működését vizsgáló főispáni jelentés Kozma Miklós

⁴⁶⁰ *Tóth Gábor*: Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években. 1929–1939. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 198.

⁴⁶¹ Uo.: 191.

belügyminiszter számára 1935 áprilisában jelenti, hogy Karcagon lényegében megszűnt az MSZDP pártszervezete.⁴⁶² Noha 1938 őszén Karcagon is sikerült újjáéleszteni a szociáldemokrata képviselőtestületet, az 1930-as évek közepétől jelentős szavazói tömegbázist vont el az ügyes demagógiával szociális reformokat és a földkérdés megoldását ígérő Meskó-féle Nemzeti Szocialista Párt. A karcagi rendőrkapitányság Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez intézett 1938 júniusi jelentése szerint a Meskó-féle pártnak Karcag különböző pontjain 8 alapszervezete működött egymással párhuzamosan, miközben a tagság a lakosság különböző rétegeit foglalta magába, azaz sikeresnek mondható a városi társadalom eltérő helyzetű rétegeinek megnyerésében.⁴⁶³

6. táblázat: A karcagi választókerület országgyűlési választásai a Horthy-korszakban				
Választások / országgyűlési ciklusok	Képviselőjelöltek, a képviselőt indító / támogató párt	Leadott szavazatok (1. és 2. forduló)		Eredmény (bejutott képviselő)
1920. évi nemzetgyűlési választások (1920-1922)	<ul style="list-style-type: none"> • Csontos Imre (Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt) • Dr. Herczegh Béla (Országos Kisgazda és Földműves Párt) • Dr. Szánthó József (Keresztény Nemzeti Egyesült Kisgazda Földműves és Polgári Párt) 	5859	7756	Csontos Imre
		3645	-	
		4111	5537	
1922. évi nemzetgyűlési választások (1922-1926)	<ul style="list-style-type: none"> • Csontos Imre (Egységes Párt – karcagi szervezet) • Mészáros Jenő (Egységes Párt – kisújszállási szervezet) • P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső (Függetlenségi 48-as és Kossuth Párt) 	2952	5301	Csontos Imre
		1646	-	
		3866	3536	
1926. évi országgyűlési választások (1927-1931)	<ul style="list-style-type: none"> • Csontos Imre (Egységes Párt) • P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső (Függetlenségi 48-as és Kossuth Párt) • Dr. Szánthó József (Egységes Párt, nem hivatalos) 	4713		Csontos Imre
		2688		
		517		
1931. évi országgyűlési választások (1931-1935)	<ul style="list-style-type: none"> • vitéz Kenyeres János (Egységes Párt) • P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső (Függetlenségi 48-as és Kossuth Párt) 	4542		vitéz Kenyeres János
		3714		
1935. évi országgyűlési választások (1935-1939)	<ul style="list-style-type: none"> • vitéz Kenyeres János (Nemzeti Egység Pártja) • Meskó Zoltán (Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkás Párt) • Joó Sándor (Független Kisgazdapárt) 	4951		vitéz Kenyeres János
		2723		
		1048		
1939. évi országgyűlési választások (1939-1944)	<ul style="list-style-type: none"> • vitéz Lipcsey Márton (Magyar Élet Pártja) • Meskó Zoltán (Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkás Párt) • Z. Nagy Ferenc (Független Kisgazdapárt) 	6602		vitéz Lipcsey Márton
		2684		
		729		

⁴⁶² Tóth G.: Ellenzéki politikai mozgalmak i.m. 192.

⁴⁶³ Uo.: 272.

12. A világháború hatásai Karcagon: ellátási zavarok, a jegyrendszer és rekvirálások

Noha a második világháború 1939. szeptember 1-én az ismert, Lengyelország elleni német agresszióval kezdetét vette, hazánk a politikai jobbratolódás és német befolyás növekedése ellenére gróf Teleki Pál fegyveres semlegességi politikájának köszönhetően időlegesen, 1941-ig távol maradt a háborúba sodródástól. Az 1930-as évek végének hazánkat érintő folyamatai, így elsősorban a politikai változások és a német befolyás növekedése kevésbé hozták tűzbe a karcagi társadalmat. A revíziós sikerek magával ragadó sodra Karcag közhangulatában már-már az I. világháború kitörését idéző eufóriát keltett. 1938. október 23-án vasárnap délelőtt 11 órakor a város társadalmi nagygyűlést tartott, amelyen követelték a magyaroktól a Felvidék azonnali visszacsatolását. A revíziós gyűlést a kultúrpalotában tartották, ahol mintegy kétezer ember gyűlt össze:

„hogy egységesen hitet tegyen a magyar igazság és a magyaroktól a Felvidék haladéktalan visszacsatolása, valamint a közös lengyel – magyar határ létesítése mellett. A nagygyűlés a magyar Hiszekegy eléneklésével vette kezdetét, majd Tóth Kálmán gimnáziumi tanár mondott ünnepi beszédet, hangsúlyozva, hogy húsz év után bátran lépünk a világ elé, bátran kiáltjuk oda: »Mindent vissza!« Utána Bihary István református segédlelkész szavalta el a Szózatot, majd Orosz Pál romai katolikus hittanár terjesztette elő indítványait. Javasolta, hogy a gyűlés vitéz nagybányái Horthy Miklós kormányzónak, vitéz Imrédy Béla miniszterelnöknek, Mussolininak az olasz kormány fejének, Hitler Adolf német birodalmi vezér és kancellárnak és Moscicki Ignácnak, a lengyel köztársaság elnökének, valamint Rydz–Smigly tábornagynak a lengyel hadsereg főfelügyelőjének üdvözlő táviratot küldjön. Az indítványt a nagygyűlés óriási lelkesedéssel elfogadta. A gyűlés a Himnusz eléneklésével ért véget.”⁴⁶⁴

1939. május 24-én indult meg Karcagról az I. bécsi döntés után visszacsatolt Királyhelmece egy leventék alkotta kerékpáros díszszakasz, mely közel 200 kilométeres út után egy városi közadakozásból készített díszzászlót adott át a testvértelepülésen megszerveződött leventék részére.⁴⁶⁵ A revíziós sikerek és belpolitikai pezsgés által kiváltott eufóriát mi sem jellemezte jobban, minthogy 1939. július 26-án Karcag város képviselőtestülete

⁴⁶⁴ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1938. október 23. vasárnap / 11.

⁴⁶⁵ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyvnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. május 24. szerda / 10.

a megszállt Kárpátalja rögtön négy települését – Szénástelek, Ujkemence, Perecseny és Mércse községeket – testvérközségeivé fogadta.⁴⁶⁶

Az átalakult kormánypárt, a Magyar Élet Pártjának zászlóbontó nagygyűlése Karcagon 1939. április 30-án vasárnap délelőtt szintén rendkívül nagy érdeklődés mellett zajlott. A gyűlésen dr. Gaál László református gimnáziumi igazgató, mint a MÉP kerületi pártvezető elnöke, vitéz Rátz Jenő, Imrédy Béla kormányának egykori honvédelmi minisztere és vitéz Lipcsey Márton választókerületi képviselő szólaltak fel.⁴⁶⁷ 1940 decemberében Horthy kormányzó, mint a Vitézi Rend főkapitánya, a Rend húszéves fennállása alkalmából kitüntetésekkel ítélte oda a Rend azon tagjainak, akik a rendi intézményrendszer megalapításában és továbbfejlesztésében az elmúlt két évtized során szerepet vállaltak. 1940. december 4-én zajlott a karcagi vitéz K. Szabó Imre Magyar Bronz Érdemérmének adományozása,⁴⁶⁸ melyet az 1923 óta⁴⁶⁹ a Vitézi Rend érdekében végzett munkájáért Lipcsey Márton választókerületi képviselőtől vehetett át. Az eseményről fénykép készült, mely egyike azon rendkívül kevés és nehezen fellelhető felvételnek, ami Karcag város 1930-as, '40-es éveinek első felében a város politikai elitjét mutatta be. Tudomásom szerint ez az egyetlen fénykép, melyen dr. Sántha Miklós polgármester egyáltalán látható, továbbá a karcagi politikai élet XX. századi „nagy öregje” dr. Szentesi Tóth Kálmán is szerepelt.

⁴⁶⁶ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. július 26. szerda / 7.

⁴⁶⁷ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1939. május 1. hétfő / 6.

⁴⁶⁸ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1940. december 4. szerda / 34.

⁴⁶⁹ Vitéz K. Szabó Imre, továbbá Nagy László, Csontos László és Kocsis Mihály vitézek 1923. augusztus 26-án lettek vitézzé avatva Karcagon, személyesen a Vitézi Rend főkapitánya, Horthy kormányzó által. Horthy ezen a rendezvényen mondta el a korábbiakban tárgyalt, nemzetközi tiltakozásokat kiváltó, hírhedté vált „karcagi beszédét”.

8. kép: vitéz K. Szabó Imre 1940. december 4-i kitüntetése a Magyar Bronz Érdeméremmel. A kitüntetést átadó (a vitézzel kezét fogó) személy Lipcsey Márton képviselő, nyugalmazott tábornok, (a Vitézi Rend törzskapitánya), mellette attilában dr. Sántha Miklós polgármester. A polgármester mögött jobb szélén fekete kalapban fehér bajusszal dr. Szentesi Tóth Kálmán ny. polgármester, Szentesi Tóth mögött szemüvegben dr. Kiss Mihály városi tisztviselő (később a Nyilaskeresztes Párt ismert tagja).

Forrás: GYINMA: 684-23. (az irattári kép eredetije tévesen 1923-ra van dátumozva)

Már 1941 kora nyarán, a háborúba lépést megelőzően megindult Karcagon a közellátás bizonyos cikkeinek vásárlói könyvre, tulajdonképpen „jegyre” történő kiszolgáltatása. Vásárlási könyvet a városi közéleti hivataltól lehetett igényelni családonként, három hónapos ciklusokban, meghatározott termékek körére.⁴⁷⁰ Az intézkedés okai között számos indokolható gazdasági folyamat húzódott meg. A külkereskedelmi forgalom háború miatti beszűkülése éppúgy szerepet játszott a békeidejű korlátozó intézkedésre, mint az ipari kapacitás átállítása a háborús veszély miatt, illetve a Honvédség részére lefoglalt készletek felhalmozása.

⁴⁷⁰ Mosó-, pipere-, borotvaszappan, konzerv, rizs, tüzelőanyag, szövetárak, fehérnemű, ágynemű, etc. Forrás: Nagykunság, I. évf., 1. szám, 1941. május 31. „A közellátás hírei.”

Dr. Sántha Miklós polgármester 1941. június 21-én adott lakossági tájékoztatást arról, hogy a város területén tárolt liszt, búza, rozs és kukoricakészleteket a városi hatóságok felméri, és a felesleget előre megállapított mértékű anyagi ellenszolgáltatás ellenében elkobozzák.⁴⁷¹ Noha a közlemény kínosan került az I. világháború idején népszerűtlen köznyelvi toposszá vált rekvirálás fogalmát, de jelen intézkedés tulajdonképpen a helyi hatóság békeidejű rekvirálása volt az alapélelmezési szükségletekre meghirdetve. A komoly készlethiányt mutató „gabonaiipari” tartalékok felhasználásában beállított korlátozásoknak olyan szélsőséges megnyilvánulásai is megjelentek, mint a kalács- majd a zsemlesütés hatósági tilalma.⁴⁷² 1942-re a már begyűrűzött háborús terhek miatt nemcsak a helyi ellátórendszerben állt be tartós és súlyosbodó ellátási zavar illetve hiányjelenség. A város képviselőtestülete előtt 1942 júniusában hangzott el a következő felhívás:

*„A rendkívüli és háborús viszonyok között a polgári lakosság mindennapi szükségleteinek biztosítása céljából a m. kir. kormány közellátási hivatalok felállítását rendelte el. Ezen hivatalok feladatainak ellátását városokban teljes mértékben a polgármesterekre ruházta.”*⁴⁷³

Mivel Karcagnak 1942 nyarán már volt állásban ügynevezett közélélmezési előadója, ezért a hivatal felállítását nem a nulláról kellett kezdeni. A hadba vonulásokat nem számítva 25.500 fős város közellátási zavarai, továbbá a jegyrendszer kezelése és kiosztása, a legfőbb hiánycikkek (így a liszt, zsír, lábbeli, ruházat, etc.) készletezése egy személy számára már teljesíthetetlen feladatkört jelentett, így lényegében csak személyi létszámában bővítette ki a városi képviselő testület a közellátási hivatalnokok számát, ezzel nem megeremtve, csak megerősítve Karcagon a Közellátási Hivatalt.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Nagyknység, I. évf., 7. szám, 1941. június 25. „Hirdetmény. Karcag m. város polgármesteri hivatalától.”

⁴⁷² Nagyknység, I. évf., 8. szám, 1941. június 28. „Kalácssütés tilalom.”, illetve: „Tilos a zsemlyesütés.”

⁴⁷³ MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/162. közgyűlési szám.

⁴⁷⁴ MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/162. közgyűlési szám.

9. kép: II. világháborús liszt- és kenyérjegy részlete, rajta a Karcagi Közéletmezői Hivatal pecsétjével. A jegy bizonyítja, hogy a városnak már 1942 nyara előtt is volt – egyszemélyes – Közellátási Hivatala.

A felvétel egésze a Függelékben lelhető fel.

13. A háborúba lépés és a háborús hétköznapok Karcagon

A háborús fenyegettség miatti gazdasági megszorításokat követően 1941 nyarára maga a háborús állapot is mélyen begyűrűzött az ország, és ezen belül a karcagi társadalom hétköznapjaiba. A Kassa elleni tisztázatlan légitámadás⁴⁷⁵ után a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás révén a tengelyhatalmak oldalán elkötelezett Magyarország 1941. június 27-én bejelentette a hadiállapotot a Szovjetunióval szemben. Mind a *casus belli*-t jelentő légitámadások hírét, mind a Szovjetunióval szembeni hadiállapot beállításának hírét a városi lap 1941. június 28-i száma közölte – rövid terjedelemben – a városi lakossággal.⁴⁷⁶

1941. július 1-től a háborús helyzetre való tekintettel a közhatósági, felekezeti és kereskedelmi célú összejövetelek kivételével helyben is betiltottak minden nyilvános gyűlést, összejövetelt és rendezvényt,⁴⁷⁷ illetve tovább korlátozták a gabona- és lisztforgalmat. Noha indokolható volt a cenzúra intézményével, de mindenképp érdekes, hogy a háborús helyzet sajtótörténeti visszhangja 1941 nyarán helyben semmivel nem hagy súlyosabb nyomot a városi lap hasábjain, mint a közlekedési rend megváltozása, azaz a „balra tarts” közlekedési rend megszüntetése, és – igazodva a kontinentális szokásokhoz – a „jobbra tarts” közlekedési rend életbe léptetése. Ez utóbbi változás az 1941. június–júliusi városi lap számainak talán legtöbbször citált témaköre. Szintén 1941 július elejétől lépett hatályba a háborús helyzet miatt kiterjesztett rögtönítélő bírósági rendszer. A polgári eljárásrend rovására a robbanóanyag- és lőszer előállítás, birtoklás, a közlekedési és távközlési infrastruktúrában okozott károkozás, a légvédelmi készültség tudatos megsértése, továbbá a felségsértés, lázadás és közegészség ellen elkövetett bűntettek a rögtönítélő bírósági eljárás keretében végső esetben akár halálos ítélettel is büntetendők voltak. A karcagi lakosságot a háborús jogrend életbe lépéséről, és a statáriális bírósági rendről 1941. július 2-án tájékoztatta az illetékes, Kir. Törvényszéki elnökhelyettes.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Kassát 1941. június 26-án délkeleti irányból érkező, majd ugyanarra távozó, felségjel nélküli repülőgépek 13 órakor 29 közepes bombával támadták meg. A légitámadásnak 32 halálos áldozata, 82 sebesültje volt. Egy Kassán fel nem robbant bombáról megállapították, hogy szovjet gyártmány – ám e bizonyítékokat csak a támadás után egy hónappal hozták nyilvánosságra. Június 26-án feltételezhetően szovjet vadászgépek géppuskával lötték Rahó közelében a Budapest–Kőrösmező gyorsvonatot. A németbarát Bárdossy-kormány úgy döntött: *"Magyarország a hadiállapotot a Szovjetunióval beálltnak tekinti"*. Ezt Bárdossy László a képviselőházban június 27-én jelentette be – holott a hadüzenet a parlament joga volt. Forrás: *Romsics I.: Magyarország története* i.m. 253.

⁴⁷⁶ Nagyknuság, I. évf., 8. szám, 1941. június 28. „Lapzártakor: Magyarország hadiállapotban Szovjetoroszországgal.”

⁴⁷⁷ Nagyknuság, I. évf., 9. szám, 1941. július 2. „Tilos minden gyűlés, összejövetel és ünnepély.”

⁴⁷⁸ Nagyknuság, I. évf., 10. szám, 1941. július 2. „Hirdetmény a rögtönbíráskodás kiterjesztése tárgyában.” 1941. július 2-án (feltételezhetően az egy lapszamba nem összezsúfolható, de sürgősen közlendő hírmennyiség miatt) a Nagyknuság hetilapnak duplaszáma jelent meg, 1941. július 2. 9. és 1941. július 2. 10. számozással.

A statáriális eljárásrend alá tartozó bűncselekmények körét a következő hetekben számos elemmel kibővítették.⁴⁷⁹ Emellett a társadalom háborús viszonyokra vonatkozó felkészítésére számos, az I. világháborúból nem ismert kezdeményezés is kezdetét vette; 1941. július végén légoltalmi oktatóképző tanfolyam indult a városban,⁴⁸⁰ és újraszabályozták a légitámadások veszélye ellen hozott légoltalmi, elsötétítési rendeletet is, igaz ez utóbbit éppen enyhítették a keleti front tengelyhatalmi előretörése miatt.⁴⁸¹

13.1. A hadsegélyezés és hadijótékonyság II. világháborús megnyilvánulási formái

A második világháborús hátországi hadsegélyező erőfeszítések sem formájukban, sem intenzitásukban nem mérhetőek össze az első világháború idején a városban tapasztalt hadsegélyező és hadijótékonysági kezdeményezésekkel. Igen érdekes, hogy az 1914–1918 közötti háború távoli frontjainak ellátására, önkéntes segélyezésére a korabeli sajtó igen erőteljes propagandával igyekezett bevonni a lakosságot, ellenben az 1941–1945 közötti háborús erőfeszítések során a kényszerintézkedések özönén kívül⁴⁸² csak elvétve lelhettem a sajtóanyagban olyan felhívásokat, kezdeményezéseket, melyek a lakosság önszorgalmú hadsegélyezésére hívnának fel. Ennek háttérében ott húzódott természetesen az a folyamat, hogy az 1914-es évhez képest 1941-ben és azt megelőzően a jövedelmi mutatók romlása volt tapasztalható. A foglalkozás–statisztikai adatok ugyanakkor az alacsony intenzitású hadsegélyezés okait nem támasztották alá. Az 1910-es népszámlálás foglalkozás–statisztikai adataiból kiderült, hogy az 1910-ben 22.996 fős városban az aktív keresők száma 9230 fő volt, vagyis a városi népesség 40,1%-a, míg a valamilyen módon eltartottak 13.776 főt tettek ki, azaz a városi népesség 59,9%-át alkották.⁴⁸³ Ezzel szemben az 1941-es népszámlálás adatsoraiból kiderült, hogy az aktív fizikai és szellemi foglalkoztatottak a 25.551 fős városban 15.614 főt tettek ki, azaz a népesség 61,1%-át, míg az eltartottak 9937 fős tömege mindössze a

⁴⁷⁹ Nagykunság, I. évf., 12. szám, 1941. július 12. „A statárium.”

⁴⁸⁰ Nagykunság, I. évf., 17. szám, 1941. július 30. „Légoltalmi oktatóképző tanfolyam.”

⁴⁸¹ 1941. augusztus 1-től a nyugati országrészen csak 00.30 perctől, a Duna–Tisza Közén és a Tiszántúl nyugati részén este 23.00 óra után kell elsötétíteni a világitást. Karcag várost a szabályozás nem érintette, mert a Békéscsaba–Dévaványa–Kunmadaras–Tiszafüred vonaltól keletre fenntartva maradt a teljes légoltalmi elsötétítés. Forrás: Nagykunság, I. évf., 18. szám, 1941. augusztus 2. „Augusztus 1-től a nyugati országrészen csak fél 1, a keleti országrészen csak 11 után kell elsötétíteni.”

⁴⁸² Lásd: Ellátási zavarok, a jegyrendszer és rekvirálások alfejezet.

⁴⁸³ KSH – A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként (1913) II. Budapest. 1913. 378.

lakónépesség 38,8 %-át alkotta.⁴⁸⁴ Ez utóbbi adatban természetesen tetten érhető volt a nők fokozódó munkába állásának jelensége, illetőleg a statisztikai összevetés természetesen nem tartalmazta a jövedelmi viszonyokat, melyek települési bontásban egyik népszámlálás alkalmával sem kerültek publikálásra. Az önkéntesen szerveződő hadsegélyező tevékenységek 1941 és 1944 ősze közötti viszonylagos hiánya természetesen nem jelentette azt, hogy kisebb mértékben nem zajlottak ilyen jellegű önkéntes kezdeményezések, nem is beszélve a város hivatalos segélyezési akcióiról. 1942 nyaráról ismert egy közéleti kezdeményezés, melynek keretében a karcagi társadalmi egyesületek nagy mennyiségű dohányt és cigarettát gyűjtöttek össze a fronton harcoló „karcagi zászlóalj” részére.⁴⁸⁵ 1942 nyarának végén a honvédek részére megindult pl. egy téli ruha gyűjtési akció. A kezdeményezésben számos egyesület, olvasókör vállalt szerepet. A város társadalmi egyesületei értekezleteken beszélték meg a honvédek részese történő téli ruhagyűjtési akció részleteit. A gyűjtési napok Karcagon 1942. augusztus 29-én és 30-án kerültek megrendezésre.⁴⁸⁶ Szintén 1942 késő nyarán döntött a városi közgyűlés a Zöldkeresztes Téli Gyermekekétkeztetési Akció részére szóló segélyezésről. Az Országos Nép és Családvédelmi Alap (ONCSA) e célra szánt 4300 pengős tartalékát megtoldva, jelentős összeget, 5000 pengőt fordítottak a gyermekétkeztetési költségek kiegészítésére. Mint a hivatalos indoklás fogalmazott:

„Az elmúlt világháború tapasztalatai azt mutatták, hogy a megromlott népelelmezési viszonyok következménye a gyermekhalandóság bekövetkezése és rendkívüli arányú pusztítása volt. Az elmúlt rossz termésű év következtében beállott, az eddiginél is nehezebb élelmezési viszonyok között a reánk következő télen újból igen nehéz viszonyoknak nézünk elébe, ezért a téli gyermekétkeztetés megszervezése most sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint az elmúlt években. A kenyér, zsír, burgonya, liszt, a legfontosabb népelelmezési cikkek szűkös volta, a tej hiány, az egyéb élelmi cikkek drágasága már most intenek, hogy a tél folyamán, különösen a szegény és sokgyermekes családoknál az élelmezésben nagy nehézségek lesznek. A szegénysorsú gyermekek ruhával való ellátása is hiányos. Mindez fel nem mérhető veszélyt rejt magába a gyermekek egészsége és fejlődése szempontjából.

A gyermekhalandóság bekövetkezését a megfelelő időben tett intézkedésekkel feltétlenül meg kell akadályozni, de egyúttal gondoskodni kell a gyermekek megfelelő testi fejlődésének

⁴⁸⁴ KSH – Az 1941. évi népszámlálás I. Foglalkozási adatok községek szerint, Budapest, 1975. 614.

⁴⁸⁵ Nagykuság, II. évf., 55. szám, 1942. július 22. „Köszönet a frontról Karcag társadalmához.”

⁴⁸⁶ MNL Sajtólevéltár, MTI „kőnyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1942. augusztus 22. szombat / 40.

biztosításáról. Feltétlenül szükséges, hogy a hadbavonultak rászorult gyermekeire az étkeztetés kiterjesztessék.”⁴⁸⁷

Noha kétségkívül nemes célú és nagyfokú szociális érzékenységről tanúságot tevő volt a karitatív kezdeményezés, de e jellege mellett figyelemre és kiemelésre méltó, hogy ennek háttérében nem a közvetlen tapasztalás, azaz a már létrejött éhínség és élelmezési válsághelyzet állt. Ahogy az indoklás fogalmaz, „*az elmúlt világháború tapasztalatai...*”, figyelembe vétele, és olyan szempontok hozzátársítása, mint „*a hadbavonultak rászorult gyermekeire az étkeztetés kiterjesztessék...*” már egyértelmű bizonyítékai voltak a háborús hadsegélyezés és hadijótékonyság II. világháborús újdonságainak. Azaz a keserű I. világháborús tapasztalatok, és a lakosságot terhelő, de kevésbé kontrollált önkéntesség helyett immár kényszerűen szakszerűvé vált a hadijótékonyság.

13.2. A karcagi laktanyában állomásozó zászlóalj alakulattörténete

Az 1936 őszen átadott karcagi laktanya, az ott szolgáló tisztekkel, katonákkal, az 1000 főnél nagyobb létszámával fontos tényező volt a város életében. Különösen fontossá vált háborús viszonyok között, mert a hadköteles férfiak jó része ide vonult be. A laktanya a város több lakójának adott megélhetést, kereskedőknek, iparosoknak megrendelést. A katonák részt vettek a város kulturális életében, később, a háborús mozgósítást követően a városi hadsegélyező mozgalmak jelentős része is közvetlenül a karcagi zászlóalj irányába szerveződött.

13.2.1. A 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj

A kerékpáros alakulatokat a két világháború között a gyalogság csapatnemeként szervezték, feladatuk elsősorban a felderítés volt.⁴⁸⁸ A két világháború közötti, lefegyverzett és állandó ellenőrzések alatti Magyarország 1938 előtti fejlesztéseiben fontos szerepet játszottak a „kétkerékű” alakulatok, így az 1936 októberében átadott karcagi laktanya benépesítéséhez is az Esztergom–Kenyérmező táborból áttelepített 4. kerékpáros zászlóalj került kijelölésre. Az

⁴⁸⁷ MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942. / 268. közgyűlési szám.

⁴⁸⁸ *Sőregi Zoltán*: Katonák kétkeréken. I. rész. <http://www.hidlap.hu/news/view/katonak-ketkereken-i-resz> (letöltve: 2015. január 25.)

alakulat hadrendi száma ekkor megváltozott 6-osra.⁴⁸⁹ A „6. kerékpárosok” igen hamar beilleszkedtek a karcagi hétköznapiakba. A zászlóaljparancsnok, vitéz Kéley László alezredes tragikus haláláig⁴⁹⁰ a városi közélet prominens alakjának számított, a zászlóalj személyi állománya a téli hónapokban pénzgyűjtési kezdeményezéssel támogatta a városi szegényeket.⁴⁹¹ Hogy a kerékpáros alakulat végül mégsem vált „karcagi házi alakulattá”, annak nem belső, hanem a hadseregfejlesztés szintjén jelentkező külső okai voltak.

A haderőfejlesztés, köztük a kerékpáros alakulatok felszerelése és szervezeti átszervezése 1938-ban érte el csúcspontját. Az anyagi fejlesztésekkel egy időben jelentős átszervezések is végbementek, annak érdekében, hogy a Magyar Királyi Honvédség megfeleljen a korszerű háború követelményeinek.⁴⁹² A kerékpáros zászlóaljak felszerelését az 1938. október 1-jével életbe lépő Huba I. hadrend szerint jelentősen megerősítették. Az egységeket alkotó három kerékpáros századnak századonként rajonként 1–1, összesen 12 golyószóróval kellett rendelkeznie, géppuskás százada hat géppuskából és két nehézpuskából állt. Zászlóalj közvetlen alakulatként egy árkász-, egy páncéltörő ágyús és egy távbeszélő szakaszt alkalmaztak, továbbá alárendeltségükbe helyeztek egy kisharcocsi-szakaszt és egy gépvontatású közepes tarackos üteget is. A kerékpáros zászlóaljak az újonnan felállított gyorscsapatok (2 lovas- és 2 gépkocsizó dandár) alárendeltségébe kerültek, dandáronként 2–2 zászlóalj erőben, s a 9–16. hadrendi számot kapták, azaz 3 éven belül másodjára történt meg az alakulat hadrendi átszervezése. Helyőrségeik 1939 közepén a következők voltak: 9. kerékpáros zászlóalj: Jászberény; 10. kerékpáros zászlóalj: Budapest; 11. kerékpáros zászlóalj: Rétság; 12. kerékpáros zászlóalj: Munkács; 13. kerékpáros zászlóalj: Karcag; 14. kerékpáros zászlóalj: Nagyszőlős; 15. kerékpáros zászlóalj: Kiskunhalas; 16. kerékpáros zászlóalj: Szeged.⁴⁹³ Az átszervezett és megerősített karcagi alakulat (innen 13. kerékpáros zászlóalj) 1938. június 15-én a Karcag délnyugati peremén lévő ligeti MOVE sportpályán mutatta be a városi nézőközönség számára kiképzése, felszerelése hatékonyságát. A karcagi kerékpáros bemutatón

⁴⁸⁹ *Sőregi Zoltán*: Katonák kétkeréken. II. rész. <http://www.hidlap.hu/news/view/katonak-ketkereken-ii-resz> (letöltve: 2015. január 25.)

⁴⁹⁰ 1938. augusztus 12-én kézigránát oktatás közben öt tisztársával együtt egy Vécsey-kézigránát felrobbanása miatt életét vesztette. Az esetet közli: *Bokor József*: A karcagi laktanya története. Kiadja: Karcagi Nagykun Bajtársi Egyesület, Karcag, 2008. 25.

⁴⁹¹ Uo.: 24.

⁴⁹² *Romsics I.*: Magyarország története i.m. 245.

⁴⁹³ *Sőregi Zoltán*: Kerékpáros zászlóaljak a Magyar Királyi Honvédségben. <http://vilag.transindex.ro/?cikk=22550> (letöltve: 2015. január 25.)

többek között golyósórós tüzelőverseny, középkori módra végrehajtott kerékpáros bajnítás, kerékpáros ügyességi gyakorlatok, zeneszóra vezényelt puskaforgató verseny szerepelt.⁴⁹⁴

10/a kép: A 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj (1939-től 13. kerékpáros zászlóalj) a karcagi MOVE sporttelepen (városi liget).

Forrás: Mikus István karcagi öregdiák gyűjteménye.

10/b kép: A 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj (1939-től 13. kerékpáros zászlóalj) gyakorlaton, feltételezhetően Karcag határában.

Forrás: Mikus István karcagi öregdiák gyűjteménye.

⁴⁹⁴ Bokor J.: A karcagi laktanya i.m. 24-25.

A Szovjetunió elleni hadba lépést követően valamennyi kerékpáros csapattest a frontra került. Az ország háborúba sodródását követően a mozgósítás mechanizmusa így érintette Karcagot is, mivel a városi laktanyában állomásozó 13. kerékpáros zászlóalj az I. gyorsadtest kötelékében a Kárpát–csoport részeként szovjet–ukrán területre került megszálló feladatokra. A magyar kerékpárosok alkalmazásuk során részt vettek a visszavonuló szovjet erőkkel folytatott találkozóharcokban, elláttak megszálló feladatokat és folyamvédelmet. Ezekben a harcokban nyilvánvaló lett, hogy az eltérő teljesítményű és menetsebességű csapatok nem alkalmazhatóak egy seregtesten belül, ezért a gyorsfegyvernem és annak alakulatai teljes átszervezésen mentek keresztül. 1941. június és 1942. október között a kerékpáros zászlóaljakat a 14. és 15. kivételével harckocsi–zászlóaljja szervezték át. A 13. kerékpáros zászlóalj is átszervezésre került és a háború végét Kiskunhalason (illetve a fronton), mint 3/III. harckocsi–zászlóalj érte meg.⁴⁹⁵ Ezen alakulat már nem tért vissza a karcagi laktanyába.⁴⁹⁶

A Karcagról hadbavonult kerékpáros állományt Nt. Bihari István városi segédlelkész búcsúztatta úrvacsorás Istentisztelettel, melyről a lelkipásztor így emlékezett: *„Felejtethetlen számomra, amikor egy ízben 300 frontra induló katonának osztottam úrvacsorát a nagytemplomban. Eszembe jutott, az volna a tisztességes, hogy a szertartást félbehagyva elkiáltom magam: Haza fiúk! Nem ezt tettem. Krisztusra hivatkozva hirdetem a bűnbocsánatot és osztottam az úrvacsorát. Ellenvetés nélkül elbocsátottam Őket a halálba.*”⁴⁹⁷

A búcsúztatásról fényképfelvétel is készült, melyet a református gimnázium emeletéről készítettek. A felvétel megrendítően mutatta be a frontszolgálatra felsorakozott kerékpáros zászlóalj és a városi közösség búcsújának pillanatait.

⁴⁹⁵ Sőregi Z.: Katonák kétkeréken i.m. II. rész.

⁴⁹⁶ Sőregi Z.: Kerékpáros zászlóaljak i.m.

⁴⁹⁷ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 38.

11. kép: A Kárpát-csoport alárendeltségébe tartozó I. gyorshadtest 13. kerékpáros zászlóaljának (korábban 6. Kapisztrán János kerékpáros zászlóalj) városi búcsúztatása. A felvétel kétséget kizáróan a Református Reálgimnázium ablakából készült. A kép háttérében a Református Nagytemplom áll.

Forrás: Mikus István karcagi öregdiák gyűjteménye.

13.2.2. A karcagi 10/III. gyalogzászlóalj története

Az 1922. januárjában a Nemzeti Hadsereget nyomdokain megszerveződő Magyar Királyi Honvédség alapját a május 1-jén felállított hét vegyesdandár alkotta. A vegyesdandárok alapvető alkotó eleme volt a tizennégy felállításra kerülő gyalogezred. Ezek 1922-ben kapták meg a hadrendi számaikat, 1-től 14-ig sorszámozva. 1930 márciusában az ezredek parancsba kapták, hogy válasszanak történelmi személyiséget névadónak. A szolnoki 10. honvéd gyalogezred Bethlen Gáborról nevezte el magát.⁴⁹⁸ A rejtés időszakában, 1938-ig a hadrend szerint összesen 14 gyalogezred volt a honvédségben, további hét pedig határőr ezred névvel (1932. október 1-től), de a hadrend szerint ezek is a vegyesdandárok szerves részét alkották. 1938-tól a határőrezredek a 15., 16., 17., 18., 19., 20. és a 21. hadrendi számmal illeszkedtek a gyalogezredek sorába. A Felvidék visszacsatolása után felállították a komáromi 22., a losonci

⁴⁹⁸ Udovecz György: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 25.)

23. és az ungvári 24. honvéd gyalogezredeket. Az 1940. szeptemberi erdélyi bevonulást követően, pedig megalakítottak további három gyalogezredet. Az itt szolgáló határvédelem zászlóaljából létrejött a nagyváradai 25., a dési 26. és a marosvásárhelyi 27. gyalogezredet. Ezzel teljessé vált a gyalogezredek sora, hadrendi szám szerint 1-től 27-ig álltak föl. A később kialakított gyalogezredek már nem kaptak történelmi személy utáni elnevezést, így az csak az első tizennégynek volt a kiváltsága.⁴⁹⁹

7. táblázat: Magyar királyi 10. honvéd gyalogezred, 1930-tól Magyar királyi "Bethlen Gábor" 10. honvéd gyalogezred állomáshelyei						
	1922	1926	1932	1934	1936	1938
Ezredparancsnokság	Békéscsaba					Szolnok
10/I. zászlóalj	Békéscsaba					Szolnok
10/II. zászlóalj	Szeged		Szolnok	Szolnok	Berettyóújfalu	
10/III. zászlóalj	Szeged, Gyula		Gyula		Orosháza	Karcag ⁵⁰⁰
Ezredközvetlen árkász század	Szolnok					

Mozgósítás esetén lépett életbe az úgynevezett ikreződés. Ez azt jelentette, hogy az anyaezredből kivált a tényleges állomány egy része és a tartalékosok behívásával mind az eredeti (anyaezred), mind az ikerezred létszámát feltöltötték. 1938-tól az ikerezred hadrendi számozása 30-al nagyobb számot kapott.⁵⁰¹ Így a 10. gyalogezred ikerezrede a 40. gyalogezred vagy a 10/III. zászlóaljé az 40/III. zászlóaljé.⁵⁰²

⁴⁹⁹ A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944.

<http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)

⁵⁰⁰ 1930. november 7-én a debreceni dandárparancsnokság és a Honvédelmi Minisztérium a karcagi laktanya építésére a püspökladányi országúton, a vasúton átmenve a jobb kéz felé eső területet találták alkalmasnak. 1931 elejére elkészült a Karcagi Gyalogsági Kaszárnya és Lövölde helyszínrajza. A kaszárnya 1936 őszére elkészült és Kapisztrán János 6. Kerékpáros Zászlóalj katonái népesítették be. 1938-tól itt kapott elhelyezést a Bethlen Gábor 10. honvéd gyalogezred III. zászlóalja is. Forrás: *Bokor J.*: A karcagi laktanya i.m. 16-17.

⁵⁰¹ A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944.

<http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)

⁵⁰² A hadművelési területre kivonuló teljesen feltöltött gyalogezred létszáma mintegy 43.00 fő volt. Szervezetileg az ezredtörzsből, az ezredközvetlen alakulatokból és három zászlóaljból állt. Az ezred számozása arab, a zászlóaljaké pedig római számokkal történt. A jelölésben először az ezred száma volt kiírva majd egy „per” (/) jel után a zászlóalj számozása következett, például a karcagiak esetében 10/III. zászlóalj. Az ezredtörzs az ezredparancsnokból, az ezred 1. és 2. segédtszűjéből, a Gazdasági Hivatal főnökéből, a vonatparancsnokból, az ezred vezető orvosából, az ezred állatorvosából valamint a tábori lelkészekből álltak. A hadművelési területre vonulás előtt kinevezésre került egy csapatcsendőr tiszt is.

Az ezredközvetlen alakulatok: árkász század, kocsizó géppuskás század, páncéltörő ágyús század, aknavető század, kísérő könnyű tábori ágyús üteg, huszár szakasz, kerékpáros szakasz valamint egy távbeszélő szakasz. A zászlóaljak a zászlóaljtörzsből, három puskás és egy géppuskás századból (később nehézfegyver század a megnevezése) álltak. A zászlóaljtörzsbe a zászlóaljparancsnok mellett a zászlóalj segédtszű, a Gazdasági Hivatal főnöke, a vonatparancsnok, a zászlóalj orvosa és a távbeszélő szakasz parancsnoka tartozott. A századok

13.2.3. A 10/III. karcagi zászlóalj a háborúban

1938. november 22-én a Honvédség fegyverkezési egyenjogúságának elismerésével⁵⁰³ a Magyar Királyi Honvédség szervezetében megalakult hét hadtest.⁵⁰⁴ A VI. hadtest keretén belül került besorolásra a 10. honvéd gyalogezred. Az ezred I. zászlóalja az ezredtörzsszel továbbra is Szolnokon kapott elhelyezést (parancsnoka Kistokai Takács Tihamér alezredes lett). A II. zászlóalj (parancsnoka: Szerednyei István alezredes) Berettyóújfaluban, míg a III. zászlóalj (parancsnoka: vitéz Lovas Ferenc alezredes) Karcagon díszlokált.⁵⁰⁵

A 10. gyalogezred első mozgósítására 1940. július 1-én került sor a romániai események következtében.⁵⁰⁶ A kijelölt csapatok felvonulása a Tiszántúlra július 10-ig befejeződött, de a második bécsi döntés megoldotta a feszültséget, amely visszajutatta a Magyar Királyság számára Észak–Erdélyt, a Székelyföldet és a Partium Nagyváradtól északra eső részeit. Az ezred feladata a második bécsi döntést követően Észak–Erdély megszállása volt a VI. hadtest többi alakulatával együtt. A 10. gyalogezred alakulatai 1940. szeptember 5-én indultak meg. A

számozása szintén arab számmal történt 1.,2.,3. század az I. zászlóaljban, 4.,5.,6. a II. zászlóaljban, 7., 8., 9. század pedig a III. zászlóaljban. Sok esetben csak az ezred és a század számát írták ki, mivel abból lehetett tudni a zászlóalj számát is, pl. a 10/7. a 10/8. vagy a 10/9. század a III. zászlóalj századai voltak. A századok négy szakaszra oszlottak, amelyek római számozást kaptak. A géppuskás századok egy géppuskás, egy páncéltörő ágyús és egy aknavető szakaszból álltak. Forrás: A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944. <http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)

⁵⁰³ Az ún. bledi egyezményben parafált megállapodás révén a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. Cserébe Magyarország lemondott a trianoni békeszerződésben elveszített területek erőszakos visszafoglalásáról. Aláírására 1938. augusztus 29-én került sor. Magyarországnak az erőszakos revízióról való lemondásáért cserébe eltekintettek a trianoni békeszerződés katonai korlátainak betartásától; annál inkább tehették ezt, mert ekkor már hónapok óta gőzerővel folyt Magyarország újrafelfegyverzése, amelyet az 1938. március 5-én bejelentett győri program indított útjára. Forrás: *Romsics I.*: Magyarország története i.m. 245.

⁵⁰⁴ Az 1938. október 1-én, a márciusban meghirdetett győri program keretén belül életbe lépett haderőfejlesztés során létrejött a Huba I. hadrend. A Huba I. hadrend mennyiségi (hét hadtest felállítása) és minőségi (páncélosok, tüzérség, légierő, gyorshadtest 2 lovas és két gépkocsizó dandárból) fejlesztésről gondoskodott. Az 1938. november 22-ével megszervezett hadtestek irányítására 1940. március 1-jén felállították a három hadsereg-parancsnokságot. Az 1. – szolnoki állomáshelyű – hadsereg kötelékébe az V., a VI., és a VIII. hadtest és a gyorshadtest került. A 2. – budapesti állomáshelyű – rendelkezésébe az I., a II. és a VII.; míg a 3. – pécsi állomáshelyű – fennhatóságába a III. és IV. hadtest tartozott. Forrás: *Katona András*: A magyar honvédség létrejötte. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata Információs és Módszertani Konferenciáján 2009. november 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata. A cikk eredeti megjelenési helye: *Történelemtanítás*, XLV. évfolyam, 2. szám, 2010 május.

⁵⁰⁵ A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944. <http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)

⁵⁰⁶ Románia tartva egy Besszarábiát és Észak-Bukovinát érintő esetleges szovjet katonai akciótól, 1939 augusztusában mozgósította fegyveres erőit. Lezárta a szovjet határt, de ezzel párhuzamosan (tartva a magyar területi követelésektől) 250.000 főt vonultatott föl Erdélyben. 1940 májusában Románia hadilétszámra emelte az Erdélyben állomásozó csapatai létszámát. Természetesen a magyar kormány is elrendelte a mozgósítást. A magyar-román külkapcsolatok mélypontra jutottak, a budapesti német követ jelentése szerint: „...*ha szabad folyást engedünk a dolgoknak, a fegyverek itt maguktól is elsülnek Románia ellen.*” Forrás: *Romsics I.*: Magyarország története i.m. 247-248.

feladatot a 10/II. és a 10/III. karcagi zászlóalj hajtotta végre. Harc nélkül vonultak napi 40–50 km-t menetelve a visszacsatolt terület megszállására Bánffyhunyadon át. Dés, Szamosújvár körzetét szeptember 8-án érték el, és ottmaradtak november 18-áig. Ezután gyalogmenetben Kolozsvár–Bánffyhunyad útvonalon gyalog jöttek vissza Bánffyhunyadra, ahol bevagonírozott, majd vasúti szállítással visszatértek a béke helyőrségbe.⁵⁰⁷ A mozgósítottakat leszerelték, és folytatódott a béke kiképzés.

Miután a szolnoki 10. Bethlen Gábor gyalogezred Észak–Erdély visszatérte alkalmából a Királyhágónál elsőként lépte át a trianoni határt, ennek emlékére az ezred árkász százada a Királyhágó legmagasabb pontján egy 5 m magas emlékoszlopot állított a következő szöveggel: „*Itt haladt át 1940. szeptember 8-án Berettyóújfalutól Bánfihunyadig tartó dicsőséges útja során az új Magyar életet hozó honvédseregek élén a szolnoki magyar királyi Bethlen Gábor 10. honvédgyalogezred Szolnok-i, Karcag-i, és Berettyóújfalu-i alakulataival*”⁵⁰⁸

Az ezred második mozgósítására 1944. január 6-án került sor. Az állományt ismét hadilétszámra emelték és a Kárpátok védelmére rendelték. A kivonuló 1. hadseregben a 10. gyalogezred a VII. hadtestben, a XVI. gyaloghadosztályban kapott helyet.⁵⁰⁹ Az ezred mindhárom zászlóalja a frontra került. A 10/I. zászlóalj parancsnoka Draskóczy János őrnagy, a 10/II. zászlóalj parancsnoka Váry Ferenc alezredes, a 10/III. karcagi zászlóalj parancsnoka Semey József alezredes volt. 1944. március 6-án bevagonírozták a XVI. gyaloghadosztály csapatait és vasúti szállítással értek el a kárpátaljai Nagybocksó, illetve Kisbocksó körzetébe, ahol rövid hegyi kiképzésen estek át. A kiképzést követően a Tatárhágó védelmébe kerültek.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a német hadvezetőség elrendelte, hogy az egész mozgósítható magyar haderőt német irányítás alatt a keleti hadszíntéren haladéktalanul be kell vetni. Az egész 1. hadsereget Galíciába vezényelték, ahol március 28-án a német Észak–Ukrajna Hadseregcsoport alárendeltségébe lépett. Április 8-án Tiszaborkútnál az ezred ismét bevagonírozott, és vasúti szállítással Husztra érkezett. Innen gyalogmenetben érkeztek a Toronyai–hágón át Stanislauba, ahonnan támadást indítottak a Dnyeszter és a Pruth folyók között. Április 20-án német rohamlövegek támogatásával a hadosztály elfoglalta Ottyniát. A 10. gyalogezred III. zászlóaljának karcagi katonái szemből

⁵⁰⁷ Adalékok a Horthy–Hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945. Szerk.: Dr. Csima János őrnagy, HM Központi Irattár, Budapest, 1961. 44.

⁵⁰⁸ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

⁵⁰⁹ Szabó József János: Kárpáterődítés 1940–1944. Magyar katonai erődítések Kárpátalján és Székelyföldön. Budapest, 2015. 225.

támadták a szovjet állásokat, míg az I. zászlóalj alakulatai északról vették be a községet.⁵¹⁰ Az előrejutás igen nehéz volt, hiszen szinte végig erdős térségben harcoltak az ezred katonái. A támadás április 23-án elakadt. Májustól júniusig a védelmi állások kiépítésével foglalkoztak, viszont ebben az időszakban ezen a frontszakaszon komolyabb hadiesemények nem zajlottak. Július 20-áig az ezred arcvonalán viszonylagos nyugalom volt.⁵¹¹

Az időszokról a Karcagi Református Gimnázium tanára, Futó István hadnagy (10/III. zászlóalj 9. század századparancsnoka) naplójában így ír:

*„VII. 7. péntek – óriási sár, víz az árkokban. A bunker omlik, csepeg. Csupa föld, víz az ágyam. Első eset, hogy sárba – vízbe, vizes takaróval kellett aludnom.”*⁵¹²

Ezt az időt az állások tökéletesítésére, bunkerépítésre használták. A szemben álló magasegység, a szovjet 18. hadsereg több más szovjet alakulattal együtt július 12-én ment át támadásba, hogy szétverje az 1. magyar hadsereget és kedvező feltételeket teremtsen egy Munkács–Ungvár irányába történő hadművelethez.⁵¹³ Csak a július 14. és 15. között vívott védelmi harcok során a karcagi zászlóalj 110 főt veszített, ebből 15 halott, 23 eltűnt, 72 sebesült.⁵¹⁴

A július 21-i erős tüzérségi támogatással kísért orosz rohamokat még sikeresen hártották. 22-én reggeli 5 órától 18 óráig négy tömegtámadást hártottak el. Másnap, július 23-án 9 órától 11 óráig a szovjet tüzérség minden elképzelhető fegyverrel lőtte az ezred védőkörletét, majd megindult a támadás is. A III. zászlóalj parancsnoka, Semey alezredes idegileg összeroppant, helyét ideiglenesen Koroknay hadnagy vette át. Ezután az egész ezred tartalékba került Krasilowka területén egy rozsföldön. A zászlóalj létszáma ekkor 240 fő volt, velük szemben elképesztő mennyiségű, két hadosztálynyi erő állt.⁵¹⁵

Július 24-én Ottynia elesett, és a védelem kezdett felmorzsolódni. Délutánra a szovjetek teret nyertek, és mintegy 8–10 km széles rést ütöttek a védelmen. Július 25-ére az 1. magyar hadsereg védelme kétfelé szakadt, estére az arcvonalat elhagyva özönlött vissza a 17., a 11. és a 19. gyalogezred, de a 10/I. és a 10/II. zászlóalj is elhagyta állásait. A hadszíntér magyar

⁵¹⁰ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

⁵¹¹ Szabó József János: A századparancsnok, Futó István hadnagy hadinaplója 1944-ből. Zrinyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001. 11.

⁵¹² Kézírásos bejegyzés Futó István hadinaplójában 1944. július 7. dátumnál.

⁵¹³ Szabó J. J.: A századparancsnok i.m. 41.

⁵¹⁴ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

⁵¹⁵ Szabó J. J.: A századparancsnok i.m. 43.

alakulatainak körében teljes pánik uralkodott. Július 26-án a gyalogezred erős utóvédharcot folytatott Bohorodczany térségében, és visszavonult a Bysztrica–Solotwinska patak mögé. A 10/III-as karcagiak Iwanikowkán voltak, csak itt csatlakozott hozzájuk az időközben rendbejött zászlóaljparancsnok és a kíséretében lévő néhány tiszt.⁵¹⁶ A 10. Bethlen Gábor gyalogezredet is magába foglaló XVI. hadosztály erőit a szovjet csapatok erős aknavető tüzellel, tüzérségi tüzellel árasztották el. A 10. gyalogezred karcagi zászlóalja a teljes 16. hadosztállyal együtt az 1. német páncélos–hadsereg alárendeltségébe került és megkezdte a tervszerű visszavonulást a Prut völgyébe, majd onnan a Kárpátok hágóiba, az ún. Hunyadi állásba.⁵¹⁷ A 10. gyalogezred Mikulicsyn térségébe kapott elhelyezést.

Augusztus 23-án Románia kilépése a tengelyhatalmak alkotta szövetségből, a Magyarországgal szemben proklamált augusztus 24-i hadüzenete merőben új helyzetet teremtett a magyar hadvezetőség számára.⁵¹⁸ Ezután az egész 1. hadsereg arcvonala lényegesen csendesebb lett. A katonai vezetés látta, hogy a soron következő támadás az 1. hadsereg védőállásait elkerüli, ezért a seregtestek jelentős részét az arcvonalból kivonta, és Erdély védelmére rendelte. Szeptember 25-én az 1. hadsereg feladta a Hunyadi-állást és fokozatosan a Szent László állásba, illetve az Árpád vonalra vonult vissza. A magyar fél Moszkvában folyó fegyverszüneti tárgyalásainak kudarca után a 4. Ukrán Front névre hallgató szovjet hadseregcsoport felújította támadásait, és megindult az Árpád vonal ellen. Szeptember 25-éről 26-ára virradó éjjel az 1. hadsereg parancsnoksága elrendelte az egész hadsereg számára az Árpád vonalra történő hátrálást.⁵¹⁹

Október első felében a harcok súlypontja Erdélybe tevődött át. Nemsokára az 1. hadsereg hátában tomboltak a harcok, így vissza kellett vonulniuk a Tisza vonalára. A XVI. hadosztály kilenc zászlóalja, köztük a karcagi legénységet magába foglaló 10/III. gyalogzászlóalj a Técső–Vencsellő közötti Tisza vonalat zárta le. Október 15-én Horthy kormányzó rádióproklamációja után Miklós Béla vezérezredes, mint az 1. hadsereg parancsnoka az egész arcvonalon beszüntette a támadó jellegű harcselekményeket. A kiugrás azonban nem sikerült, ezért a letartóztatás elől a hadseregparancsnok csapatai nélkül átment a szovjetekhez.⁵²⁰ A 10.

⁵¹⁶ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

⁵¹⁷ Adalékok i.m. Szerk.: Dr. Csima J. 229.

⁵¹⁸ Romsics I.: Magyarország története i.m. 265.

⁵¹⁹ Szabó J. J.: Kárpáterődítés i.m. 246-247.

⁵²⁰ Romsics I.: Magyarország története i.m. 266.

gyalozezred alakulatai Csuszka községtől északra települtek.⁵²¹ 1944. október 17-től az 1. magyar hadsereg parancsnoka László Dezső vezérezredes lett. A 10. gyalozezred parancsnoka ekkor Lakatos Ferenc ezredes volt. Az arcvonal Uzsok magasságától Máramarosszigetig húzódott. Október 22–23-án hagyta el az ezred az Árpád vonalat, november 5-től a XVI. hadosztály feladata a Cigánd-Csap vonal tartása volt. November 3. és 9. között a 10. ezred zászlóaljai Révleányvárott védekeztek. 1944. november 24-én a szovjet 40. hadsereg alakulatai a hadosztály állásait megkerülve elfoglalták Sátoraljaújhelyt. Futó István karcagi gimnáziumi tanár, honvédhadnagy is ekkor halt hősi halált.⁵²² A birtokomba jutott Futó–hagyaték⁵²³ anyagából kiderült, hogy mellkas lövés okozta szívelégtelenségben vesztette életét 1944. november 25-én.

A 10. gyalozezred még december 1-én is Sátoraljaújhelytől délre utóvédként harcolt. December 3-tól 15-ig eredményesen védekeztek az őket támadó II. gárda ejtőernyős hadosztály megújuló támadásaival szemben. A harcok még 1944. december 30-án is itt folytak. 1945. január 18-án a német hadvezetőség hozzájárult az 1. magyar hadsereg teljes kivonásához a Cseh–Morva protektorátus területére, így a – még megmaradt – karcagi legénység is az országterületet elhagyva vált a német hatalmi érdekek eszközévé. 1945 márciusára a 10. Bethlen Gábor gyalozezred teljes állománya a 8. német hadsereg és azon belül a CCCIV. német hadosztály alárendeltségébe került a felvidéki Zsolnán. A hadrendet a bizalmatlanság jegyében úgy alakították ki, hogy a magyar ezred zászlóaljai közé német egységeket osztottak be. Április 20-án az ezredet lefegyverezték és kivonták a harcokból. 1945. május 4-én az egykori XVI. magyar hadosztály törzskara a teplicei kastélyban kapitulált, az okmányt a hadosztály akkori parancsnoka Karátsony László vezérőrnagy írta alá. A 10/III. karcagi gyalozzászlóalj katonái Zirovnál május 10-ig rendfenntartási céllal fegyverben maradtak. Az utolsó parancs, amely már ténylegesen a háború végét jelentette a karcagi katonák számára 1945. május 11-én 20 órakor érkezett.⁵²⁴

⁵²¹ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalozezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalozezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

⁵²² Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalozezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalozezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

⁵²³ Futó tanár urat 1944. január 6-án, mint a 10. Bethlen Gábor gyalozezred 10/III. karcagi gyalozzászlóalj 9. századának századparancsnokát (ismét, ekkor másodjára) mozgósították. A mozgósítás és frontharcok eseményeiről hősi halálának napjáig naplójegyzetet vezetett, melyet a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem ny. docense, dr. Szabó József János publikált. *Szabó J. J.: A századparancsnok, Futó István hadnagy hadinaplója 1944-ből.* Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001. címen. Szabó József hadtörténész e dolgozat elkészítéséhez nyújtott komoly szakmai segítséget, melynek egyik eleme, hogy a tulajdonában lévő teljes Futó–hagyatékot (beleértve a naplót, katonakönyvet, a hősi halál körülményeiről szóló hivatalos jelentést, katonai természetű és személyes iratokat) átadta részemre.

⁵²⁴ Udovecz Gy.: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalozezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalozezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 26.)

14. A helyi zsidóság sorsa

14.1. Társadalmi kirekesztés és ellehetetlenítés: antiszemitizmus a második világháborús Karcagon

„A karcagi zsidó, aki beszédében, gondolkozásban és műveltségben eddig magyarnak hitte magát, így tudta meg, hogy ő volt az egyedüli, aki ebben hitt, senki más nem tartotta magyarnak. Erről meggyőzték őt az 1938-tól kezdve hozott zsidótörvények, melyek semmivé tették az 1867. évi emancipációs törvényt. A zsidó ismét korlátozott jogú, másodrendű ember lett, mint valaha a feudális Magyarországon.”⁵²⁵

Karcag város felekezeti életének értékes színfoltját jelentette a neoabszolutizmus éveiben gyökeret verő, majd a dualizmus–kori recepciós–emancipációs légkörben felvirágzó ortodox izraelita felekezet. Létszámuk a vizsgált korszakban erőteljes fluktuációban volt a zömében protestáns településen, de az első világháború előestéjén számuk az ezer főt is meghaladta.

Az etnikai értelemben színmagyarnak tekinthető karcagi közegben a helyi zsidók néhány generáció alatt elmagyarosodtak.⁵²⁶ A helyi zsidó lakosság számának drasztikus csökkenése értelemszerűen a magyarországi és az európai zsidóság vészszakaszával, a Holokauszttal, és a szélsőjobb irányába tolódó állam antiszemita intézkedéseivel volt párhuzamba állítható. A vészszakasz kezdetén a helyi zsidóság létszáma 778 fő volt.⁵²⁷ Számuk a munkaszolgálat közbeni halálesetek, a társadalmi és fizikai szegregáció, a deportálások és a szervezett genocídium következtében 461 fővel csökkent, azaz közel 500 főnyi karcagi zsidó civil halt mártírhalált a keleti front munkaszolgálati egységeiben, a városban, és Auschwitz-ban. Többségük 1944 márciusa és 1944 ősze között vesztette életét. A háborút követően a karcagi

⁵²⁵ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 137.

⁵²⁶ Csósz L.: Tettesek, Szemtanúk, Áldozatok i.m. 15.

⁵²⁷ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 7.

zsidók zöme az országot elhagyva szerepet vállalt saját népük közel–keleti otthonteremtő mozgalmában, így napjainkra az egykor népes vallási kisebbség gyakorlatilag pár család kivételével eltűnt a városból.

8. táblázat: Karcag város zsidó lakosságának száma, és aránya az összlakossághoz képest 1920 – 1941. ⁵²⁸				
Népszámlálás éve	Lakosságszám	Ebből zsidó	Százalékos arány	Keresztény vallású, de zsidónak tekintett
1920	22.569	997	4,4	n.a.
1930	24.248	910	3,8	n.a.
1941	25.551	778	3,0	47

A karcagi kiskereskedelmi hálózat esetében figyelemre méltó volt 1941-ig a magas arányú izraelita tulajdon, melyet a zsidótörvények szabályozásaival összhangban a helyi és megyei vezetés is igyekezett kiszorítani a közellátás szerepköréből. 1941 június elején erre konkrét utalás is történik a városi lapban, amikor a cipő és talpbőr árusítására jogosult városi kereskedőket jelölte ki az alispáni hivatal:

„Az alispáni hivatal fenti intézkedésében a zsidótörvény elgondolásainak tökéletes átértését és végrehajtását látjuk és a magunk részéről is megnyugvással vesszük tudomásul, hogy eme jelentős kereskedelmi ág tiszta keresztyén kézbe kerül.”⁵²⁹

Az alispáni hivatal által kiadott árusítási jogot meg nem szerző, zsidó tulajdonban lévő cipőüzletek készletét végül 1941. augusztus 30-án helyezte zár alá egy minisztériumi kiküldött. A lefoglalt készleteket a helyben alispáni engedélyt kapott üzletek között osztották szét. A keresztyén kézbe juttatott cipőkészletek mihamarabbi forgalomba hozását a sajtóanyag is üdvözölte.⁵³⁰

1941 ősztől a városban egyre érezhetőbb nyomai voltak az országosan tágabb teret nyerő antiszemita intézkedéseknek. 1941. július végén a városi lap tárgyalta az előkészülőben lévő 3. zsidótörvény intézkedéseit „Vegyesházasságok” című cikkében. Érdekes, hogy maga a lap egyébként 1942 végéig izraelita tulajdonban, a Kertész József–féle Könyvnyomdában került

⁵²⁸ KSH – A zsidó népesség száma településenként (1840–1941). Szerk.: Kepecs József, Központi Statisztikai Hivatal Kiadványa, Budapest, 1993. 170-173.

⁵²⁹ Nagykunság, I. évf., 2. szám, 1941. június 7. „Kijelölték a karcagi kész cipő és talpbőr árusítására jogosult kereskedőket.”

⁵³⁰ Nagykunság, I. évf., 33. szám, 1941. szeptember 24. „A zsidó cipőkereskedők készleteinek...”

nyomtatásra. A jelentékeny létszámú izraelita hitközséget magába foglaló Karcagon kifejezetten provokatív gondolatot megfogalmazva így írt a lap 1941. júliusi száma:

*„A vegyesházasságok, a keresztények és zsidók házasságkötései káros kihatással voltak a nemzet lelki kialakulására (...) a nemzet lelkét védi meg az új házassági javaslat akkor, amidőn megakadályozza a zsidók és nem zsidók közötti házasságok kötését, mint a magyarságra egyáltalán nem előnyös fajkeveredést.”*⁵³¹

A társadalmi kirekesztés nem az egyetlen tünete volt a helyi zsidósággal szemben meghozott intézkedéseknek. 1941 szeptemberében összeírták a város területén és a városi határban lévő zsidó tulajdonú ingatlanokat, birtokokat. A közel 65.000 hold kiterjedésű karcagi határban ugyanis több ezer hold birtoktest tömörült izraelita kézben.⁵³² Az összeírás már tulajdonképpen előszele volt az előkészületben állt 1942. évi XV. törvénynek, azaz a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól érkező intézkedéscsomagnak. A zsidó ingatlan- és birtokbírhatásról szóló minisztertanácsi döntésről végül a városi lap 1942 áprilisi száma adott újólag hírt.⁵³³ A Jász–Nagykun–Szolnok vármegyét érintő kisajátított zsidóbirtokok felhasználásáról a városi lap 1942 májusában adott tájékoztatást, belefoglalva a keresztény bérlők ily módon történő földhöz jutásának ügymenetét.⁵³⁴

1942 februárjában a városi közgyűlés tárgyalta a városi főtéren lévő izraelita bérlők által bérelt üzlethelyiségek ügyét. Az ügy lényege az volt, hogy a városközpontban, a Piac tér 5. szám alatt lévő, összesen 5, zsidók által bérelt üzlethelyiség bérleti jogát a város, mint tulajdonos a polgármester javaslatára felbontja, és árverés révén a helyiségeket keresztény bérlőknek játsszaná át.⁵³⁵ 1942. március 14-én zajlott a kérdéses árverés, mely az összes szóban forgó üzlethelyiséget más, keresztény karcagi kereskedők kezére juttatta. A városi közgyűlés 1942. március 16-án felvett jegyzőkönyvéből kiderült, hogy a gazdasági élet etikai szabályait legalábbis megkérdőjelező intézkedést a városi közgyűlés 72 fős testülete egyhangúlag, ellenszavazat nélkül elfogadta.⁵³⁶

⁵³¹ Nagykunság, I. évf., 15. szám, 1941. július 23. „Vegyesházasságok”

⁵³² Nagykunság, I. évf., 29. szám, 1941. szeptember 10. „Első lépés a zsidó birtokok kisajátítására.”

⁵³³ Nagykunság, II. évf., 29. szám, 1942. április 19. „A minisztertanács elfogadta a zsidó birtokjavaslatot.”

⁵³⁴ Nagykunság, II. évf., 38. szám, 1942. május 20. „Zsidó birtokok felhasználása.”

⁵³⁵ MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/49. közgyűlési szám.

⁵³⁶ MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/86. közgyűlési szám.

1942 áprilisában rendkívüli városi közgyűlés zajlott, melyen az egyik városi képviselő felszólalt az izraeliták névhasználati szokásaival kapcsolatos fenntartásaival. Vécsey Antal városi képviselő felszólalásában kérvényezte, hogy: „*zsidónak tekintendő személyek vezetéknevként a Karczag és más jó magyar hangzású neveket*” ne használhassanak.⁵³⁷

A képviselő testület az indítvány egyhangú elfogadásával a javaslatot továbbította a belügyminiszterhez.⁵³⁸ 1942 végével a városi lap, az addigi izraelita tulajdonú Kertész József Könyvnyomdából a városban újonnan létrehozott Turul Nyomdában került kinyomtatásra. Ezzel párhuzamosan megváltozott a szerkesztőség és a lap eszmei tartalma is. Gyakoribbak lettek az izraelita lakossággal kapcsolatos kirohanások, jól nyomon követhető kampány vette kezdetét a karcagi zsidókkal szemben. Az új kiadású Nagykuság 1943. januári száma adott hírt⁵³⁹ egy korábbi, 1942. november 24-én lezajlott esetről. A honvédség közreműködésével a közellátási hatóság és a rendőrség emberei tartottak karcagi zsidó otthonokban házkutatást. A kutatás elsősorban rejtegetett élelmiszerkészletek és közellátási cikkek után folyt. Úgy, mint a vonatkozó sajtócikk a razzia eredményéről beszámolt, nem teljesen eredménytelenül, összesen 75 esetben derült ki tűzifa, szén, zsír és szalonna rejtegetése, esetleges felhalmozása. A személyiségi jogok durva megsértése, hogy a soron következő lapszámok⁵⁴⁰ közzétették azon városi zsidó lakosok nevét, akiknél a 75 esetben – kifogásolható eredményű házkutatás során – feltárt „törvénytelenégeket”, zömében a rejtegetett élelmiszereket megtalálták.

1943 tavaszától a városi zsidó gazdasági tulajdonnal szemben is fokozott fellépés volt tapasztalható. Karczag Imre textilipari vállalkozó üzemét 1943 elején egy előnyös fekvésű belvárosi telekre költöztette, és bár erre megkérte a szükséges hatósági engedélyt, az engedélyezési eljárás miatt a városi Ipartestület feljelentést tett. Végül hatósági kényszer hatására ki kellett telepítenie a zsidó vállalkozónak üzemét a belvárosból, miután a karcagi Ipartestület ez ügyben tett feljelentése meghallgatásra került a hatóságoknál. Az eset mögött üzleti vetélkedés állhatott, melyben a zsidó tulajdonú üzem városon belüli előkelő fekvése játszhatott kulcsszerepet:

⁵³⁷ A felszólalás feltételezhetően Karczag Imre, karcagi izraelita textilipari vállalkozó ellen irányult.

⁵³⁸ MNL JNSZML V. 100. 127. Karczag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/ 98. közgyűlési szám. A javaslat a sajtóanyagban is megjelenik: Nagykuság, II. évf., 29. szám, 1942. április 19. „Rendkívüli közgyűlés – zsidó ne viseljen magyar családi nevet.”

⁵³⁹ Nagykuság, III. évf., 1. szám, 1943. január 2. „A zsidó házkutatás eredménye.”

⁵⁴⁰ Nagykuság, III. évf., 2. szám, 1943. január 6. „A zsidó házkutatás eredménye. (II.)” illetve: Nagykuság, III. évf., 3. szám, 1943. január 9. „A zsidó házkutatás eredménye. (III.)”

„...a Karcagi Ipartestület vezetősége (...) erélyesen tiltakozott az ellen, hogy a zsidó gyáros a város főtere közvetlen közelében nagy forgalmú helyre tehesse át üzemét, és hogy az üzem áthelyezés folytán a régebbinél előnyösebb helyzetbe kerül.”⁵⁴¹

A szintén a karcagi gazdasági életben meghatározó Kellermann–Györke tüzelőipari cikkek árusításával foglalkozó céget is a zsidótörvényekre hivatkozva lehetetlenítették el. Az eredeti tulajdonos, Kellermann Miksa izraelita karcagi lakos tulajdonát képező céget egy ún. strómanra, a keresztény Györke Gusztávra íratta át, így kivédve a zsidók kereskedelmi életből való kiszorítására törekvő intézkedéseket. A nyomozati hatóságot ki nem játszó intézkedés miatt bírósági eljárás indult, mely végül a fellebbviteli eljárás során jogerőre emelkedve súlyos pénzbüntetésre és iparendélyének elkobzására ítélte a két vádlottat.⁵⁴²

14.2. Munkaszolgálat és gettósítás

Az 1943-ra elharapódzott antiszemitizmus ismertett eseményei, illetve a zsidótörvények helyi szinten lezajlott végrehajtásai nyomán 1944 elejére a karcagi zsidóság megrendült gazdasági pozíciójában és társadalmi státuszában is. Ezt súlyosbította, hogy 1940-től gyakorlatilag állandó volt a különböző munkaszolgálati behívások miatti aggodalom és veszteségek, melyek elsősorban az aktív korú, 18–42 év közötti férfilekosságot érintették legsúlyosabb formában. 1940 júniusában eredetileg az „erdélyi akció” céljaira, később végül ismeretlen okból a hajdúnánási Lóska–pusztára bevonultatott karcagi „musz”-os zsidók kreált munkaalkalmak során egészen év végéig el voltak vonva azon hivatásuktól, mely megélhetésük alapját képezhette volna. 1941-ben pedig Debrecenbe vonultattak be karcagi zsidó munkaszolgálatosokat a katonai élelmezési hatóságok munkájának megsegítésére. Az esetről beszámoló Herskó Mózes jegyezte meg, hogy a munkaszolgálati idő – talán nem véletlenül – épp az őszi zsidó ünnepek idejével esett egybe.⁵⁴³ 1942-től a korábbi, lényegében csak a polgári életviszonyokat megtörő, de nem életveszélyes hadkiegészítő munkaalkalmakat már frontviszonyok közötti háborús munkaszolgálat váltotta. Az 1938 őszén Debrecenben megalakult VI. hadtest hadkiegészítési területéhez tartozó karcagi zsidó munkaszolgálatosokat, a környék más zsidó közösségeiből megszervezett „musz”-osokkal együtt 1942 nyarán

⁵⁴¹ Nagykunság, III. évf., 4. szám, 1943. január 13. „El kell költözni a zsidó gyárnak a főtér mellől.”

⁵⁴² Nagykunság, III. évf., 32. szám, 1943. április 21. „Zsidóbujtatasért jogerősen elítélték a zsidó Kellermann Miksát, és strómanját Györke Gusztávot.”

⁵⁴³ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 138.

Orosházán szervezték hat menetszázadba. A századok 106–111. hadrendi számot kaptak, megnevezésük munkaszolgálatos század volt. Már 1942 nyarán Karcagról 35, főleg értelmiségi zsidót, főleg orvosokat, ügyvédeket, de még egy hegedűművészt, Bolgár Endrét is behívtak.⁵⁴⁴ Az 1942 nyarán megszervezett századokat Ukrajnába vezényelték, ahol a 2. magyar hadsereg élőerő állományával párhuzamosan, de létszámát tekintve még a sorkatonai állománynál is súlyosabb veszteségek érték. Már 1942 októberében újabb karcagi zsidók behívásával hoztak létre a korábbi munkaszolgálatos menetszázadok pótlására 106/7., 106/8. és 106/9. hadrendi szám alatt tulajdonképpen pótszázadokat, melyek feltöltéséhez, az esetről beszámoló egyetlen forrás szerint, szintén sok karcagi zsidót mozgósítottak.⁵⁴⁵ A munkaszolgálatos behívások által 1943 tavaszáig érintetlen, de 18 és 42 év közötti karcagi zsidókat 1943. március 15-én a városban plakátokon közzétett általános rendelettel vonták be a munkaszolgálatba. Az 1943 tavaszán bevonultak jellemzően nagyobb arányban maradtak életben a háború végéig, ugyanis e munkaszolgálatos alakulatok keletre vezénylésére a sztálingrádi fordulat után kevésbé nyílt lehetőség. A karcagi vészkorszak elsődleges krónikásának tekinthető Herskó Mózes rokona, Herskó Nándor, aki 1943-ban kapta meg S.A.S. behívóját a munkaszolgálatba, Herskó Mózes művében adatközlőként számolt be saját menetszázada sorsáról. Eszerint századát 1944 őszén a Német Birodalom osztrák területére vezényelték földmunkára. 1945 márciusában Mauthausenbe kerültek,⁵⁴⁶ ahonnan azonban a tábor felszabadítása után többségük hazatérhetett. Az 1942-ben frontszolgálatra vezényelteknek ilyen lehetősége a túlélésre nem nyílhatott. A Donnál állomásoztatott karcagi zsidók szinte mindegyike életét vesztette a háború végéig. A munkaszolgálati behívások során, zömében máig tisztázatlan körülmények közepette megtörtént halálesetek a szűk ezer főre rúgó karcagi zsidóság mintegy 10%-át érintették, csak Herskó Mózes közel 100 nevet sorolt fel saját írásművében, sokuk esetében részletesen ismertette a halálnemet és az adatközlők személyét.

Így a zsidó férfilakosságot alapul véve 1944 késő tavaszára, a gettósítás kezdetére Karcagon már csak a 18–20 év alatti fiatalok és a 42 évnél idősebbek maradtak. 1944. március 19-e a német megszállás híre sem érte „véráldozat nélkül” az izraelita közösség fogyatkozásnak indult tagságát, mivel a német bevonulás hírére egy karcagi zsidó házaspár öngyilkosságot követett el, mintegy előremenekülve a rájuk váró megpróbáltatások elől.⁵⁴⁷ A német megszállás és a Sztójay-kormány zsidóellenes rendeletei Karcagon is nyomot hagytak. Az 1944. május 31-

⁵⁴⁴ *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 136–139.

⁵⁴⁵ Uo.: 141.

⁵⁴⁶ Uo.: 148.

⁵⁴⁷ Uo.: 152.

én kiadott Igazságügyi Közlöny a 1210/1944. M. E. számú rendelet 5. §-a értelmében az összes, a zsidótörvények értelmében korábban pályáján korlátozott ügyvédet újabb szankció során kamarai tagságától megfosztotta.⁵⁴⁸ Tizenöt karcagi ügyvéd nevét⁵⁴⁹ rendeletileg törölték a Szolnok vármegyei Ügyvédi Kamarából.⁵⁵⁰ A német megszállást követően a város német katonai parancsnokot kapott. Dr. Sántha Miklós karcagi polgármester későbbi népbíróági perének anyagából tudható, hogy az 1944 tavaszán felállításra kerülő gettó belvárosi ingatlanokba való kijelölése ellen a városi lakosság már nem is a polgármesternél, hanem a német városparancsnoknál tett panaszt.⁵⁵¹ Az aggastyánoktól az újszülöttekig összeírták a zsidó lakosságot, napirendre kerültek a társadalmi megbélyegzés ismert eszközei, így a sárga csillag viselése is. A zsidó ügyvédek fentebb ismert kamarai törlését követően újabb szankcióképpen a zsidó orvosok keresztény beteget nem gyógyíthattak. A gyakorlatilag teljes társadalmi kirekesztést végül 1944. május 5-én a gettósítás követte, mely Karcagon a város peremén, a Temető és Vágóhid utcák menti házakban került kijelölésre; a gettó határát hevenyészett deszkakerítéssel rekesztették le.⁵⁵² A szűk helyre összezsúfolt sokszáz karcagi zsidó helyzetét tovább nehezítette, hogy számos környékbeli, így pl. kunmadarasi és tiszaszentimrei zsidó családot is (helyi gettó nem lévén) Karcagra telepítettek át.⁵⁵³ Így a két kicsiny és körülzárt utcába körülbelül 1100 ember zsúfolódott össze.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ A M. Kir. Minisztérium 1944. évi 1210. M. E. számú rendelete, a zsidók közszolgálatának és közmegbízásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről.

1210/1944. 5. §: ügyvédi kamarába zsidót felvenni nem lehet. Az ügyvédi kamarák névjegyzékébe a jelen rendelet hatályba lépése előtt bejegyzett zsidó ügyvédet a kamara választmánya az 1944. évi május hó 31. napjáig a névjegyzékből törölni köteles. A határozat ellen tizenöt nap alatt fellebbezésnek van helye az ügyvédi kamarák országos bizottságához azon alapon, hogy az érdekelt személy nem zsidó, vagy a jelen rendelet 9. §-ában megállapított kivétel alá esik. Az egyéb alapon előterjesztett fellebbezést a választmány hivatalból visszautasítja. A tagok közül való törléssel kapcsolatban szükséges intézkedések tekintetében az 1937. IV. tc. 61–63. §-a irányadó.
Forrás: Hungaricana, Rendeletek tára.

⁵⁴⁹ A kamarai kizárás hatálya alá estek: dr. Fülöp Dezső, dr. Rimaszombati István, dr. Gleichmann Pál, dr. Karczag Sándor, dr. Szabó Lajos, dr. Kertész Sándor, dr. Hoffmann László, dr. Markos Imre, dr. Pásztor Géza, dr. Tóth Gyula, dr. Róth Dezső, dr. Varró Bernát, dr. Szódi Mihály, dr. Szabó Lajos, dr. Wiener Samu karcagi, illetve Karcag–kisújszállási illetékességű ügyvédek.

Forrás: Igazságügyi Közlöny, LIII. évf., 5. szám, 1944. május 31. 232.

⁵⁵⁰ Igazságügyi Közlöny, LIII. évf., 5. szám, 1944. május 31. 232.

⁵⁵¹ Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) Népbíróági iratok, 18.809/1949., Dr. Sántha Miklós karcagi polgármester pere. 180. Közli: *Csősz L.: Tettesek, Szentanúk, Áldozatok* i.m. 128.

⁵⁵² *Herskó M.: A karcagi zsidók* i.m. 153-154.

⁵⁵³ Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Lapok, 1944. május 27. 3. „Az egész országban veszekednek, lopnak, csalnak, élük továbbra is megszokott életüket, de hála Istennek most már egymás között.” Közli: *Csősz L.: Tettesek, Szentanúk, Áldozatok* i.m. 148.; illetve: *Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon*. Magyar Téka, Budapest, 1948. 415.

⁵⁵⁴ *Lévai J.: Zsidósors* i.m. 415.

14.3. Karcagi református lelkészek humanitárius tevékenysége a vészkorszak idején

Az abszolút többségében, hozzávetőlegesen 70%-ban református Karcag *de jure* közigazgatási szervei mellett fontos szerepet töltött be a Karcagi Református Egyházközség, mint alternatív szerepű véleményalkotó és igazgatási szerv, afféle másodlagos *de facto* hatóság. Noha a város református lelkészi kara a német és magyar karhatalmi alakulatok zsidókkal szembeni kényszerintézkedéseit meggátolni nem tudta, de figyelemre méltó módon, tevőlegesen részt vett helyi izraeliták segítésében, lehetőségeikhez mérten védelmében. A karcagi izraelitákat a református lelkészi kar több, egymástól eltérő úton tudta védelmébe vonni. Az egyik ilyen eszköze volt a lelkészi karnak az izraelita vallásúak kikeresztelése, s így lehetőség szerinti kimentése a jogfosztó zsidótörvények hatálya alól. Noha az 1939-es II. zsidótörvény után ettől függetlenül jogilag zsidónak minősültek az 1930-as évek során kikeresztelkedők, anyakönyvi kutatásaimból kiderült, hogy számos esetben éltek helyi zsidó családok ezzel a lehetőséggel.

Bihari István visszaemlékezésében így fogalmazott:

*„Ki kell gyógyulnom abból a követelőzésből, hogy Isten nekem minden jót adjon meg, mások szenvedését pedig bekenem kegyes szósszal. A mások iránti megértés érlelődött bennem. Lehet, hogy kevés az eredmény, amiről beszámolhatok. Mindenesetre elég volt ahhoz, hogy elfogadtam egy zsidó család jelentkezését, akik a református egyházba szándékoztak térni. Rendszeresen tanítottam és aztán megkereszteltem őket. Később derült ki, hogy életmentő cselekedet volt.”*⁵⁵⁵

Noha a lelkipásztori memoár a kikeresztelés lehetőségéről egyes számban fogalmazott, jelen dolgozathoz kötődő anyakönyvi kutatások egyértelműen bizonyították, hogy egyrészt 1939 és 1944 között számos esetben zajlott a református egyházon belüli kikeresztelkedés, mint életmentő szükséglet, másrészt nem csak Bihari István, de Török Vince elnök-lelkész is erőteljesen részt vett az izraeliták keresztelésében. A személyiségi jogok tiszteletben tartása végett kereszt- és családnév nélkül állítottam össze egy összesítő táblázatot. A táblázatból látható, hogy az anyakönyvekre alapozott teljesség igényével 13 esetben bizonyíthatóan zajlott izraelita vallású személyek kikeresztelése.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 40.

⁵⁵⁶ KREIL Születési (keresztelési) anyakönyvei 1938–1944.

9. táblázat: A Karcagi Református Egyházközségen belül kikeresztelkedett izraeliták név nélkül, anyakönyvi sorszámmal ellátva

Év, anyakönyvi sorszám	Kikeresztelés dátuma	Átkeresztelt adatai	Kikeresztelést végző lelkész
1939/333.	1939. október 30.	szül: 1875. nem: nő	Török Vince
1939/334.	1939. október 30.	szül: 1900. nem: nő	Török Vince
1939/335.	1939. október 30.	szül: 1903. nem: nő	Török Vince
1939/336.	1939. október 30.	szül: 1913. nem: nő	Török Vince
1939/337.	1939. október 30.	szül: 1906. nem: férfi	Török Vince
1939/338.	1939. október 30.	szül: 1904. nem: nő	Török Vince
1939/396.	1939. december 20.	szül: 1901. nem: nő	Török Vince
1940/184.	1940. június 6.	szül: 1909. nem: férfi	Török Vince
1940/267.	1940. augusztus 30.	szül: 1885. nem: nő	Bihari István
1940/268.	1940. augusztus 30.	szül: 1905. nem: férfi	Bihari István
1940/338.	1940. október 24.	szül: 1896. nem: nő	Török Vince
1942/86.	1942. március 30.	szül: 1920. nem: nő	Török Vince
1944/120.	1944. április 20.	szül: 1914. nem: nő	Török Vince

14.4. A zsinagógai tóratekercek biztonságba helyezése

Szintén a karcagi református lelkészek „ökomenikus szolidaritásához” köthető az a humánus cselekedet mely a karcagi zsinagógában a gettósítás után őrizetlenül maradt tóratekercek megőrzésére, s így megmentésére irányult. Karcag város kései mór stílusú zsinagógája a helyi izraelita vallási élet központjaként szolgált (és szolgál napjainkban is). 1944. május 15-én a helyi zsidóságot a fentebb leírtaknak megfelelően gettósították, ekkor maradt őrizetlen a Medgyesi utcai (ma Kertész József utca) zsinagóga számos tóratekerce. E vallási relikviák sorsát csak súlyosbította, hogy a helyben laza őrizet alatt álló zsidókat 1944. június 18-án reggel deportálták Szolnokra. A csodálatos módon mégis épségben maradt tóratekercek sorsát a munkaszolgálatot túlélte Herskó Mózes derítette ki Vilmányi Sándor bucsai református lelkésszel készített interjúja során, aki apósa, Török Vince karcagi lelkész bátor cselekedetéről így emlékezett vissza:

„A gyászos emlékezetű 1944. évben, miként országszerte, Karcagon is gettóba kényszerítették a város zsidó lakosait. Lakásukból az ott maradt ingóságokat, bútorokat a zsinagóga épületébe raktározták el az akkor hatalmon levők. Amikor híre ment, hogy a zsinagógában levő tárgyakat kezdik elhurcolni, arra gondoltam – mondta Török Vince – most a szent iratok is szétszóródnak, vagy megsemmisülnek. Ezek a szerencsétlen elhurcoltak, ha nem is mind, de némelyek egykor

csak visszakerülnek és akkor majd szükségük lesz azokra a szent iratokra. Bárhogy is, csak helytelen lenne ha megsemmisülnének. Elmentem az akkori polgármesterhez és írásbeli engedélyt kértem a szent iratok megőrzés végetti átvételére. Kérésemre hivatalos kísérőt is kaptam a városi hajdúk közül.

A zsinagóga-hoz érve valóban feltörve találtam azt. A keresett iratok részben kidobálva, részben bent voltak. Azokat összeszedve elvittem, és elhelyeztem a ref. egyház új parochiájának tűzmentes betonfalú levéltárában. Bár az akkori viszonyok között ez a helyiség sem maradt érintetlen, az egyház anyakönyvei kiszórattak a kertbe és onnan hiányosan kerültek elő. A Tóra és vele együtt levő szent iratok azonban épen maradtak.

Amikor meghallottam, hogy az elhurcoltak közül többen visszajöttek, felkerestem vezetők közül valókat és átadtam nekik az iratokat. Ők mit sem sejtettek az iratok megmentéséről. Az eredeti szent iratok visszajuttatása felett csak megdöbbenően csodálkoztak.

Így mondta el nekem apósom érdeklődésemre. Emlékezetemben így maradt meg az ő elbeszélése. Kik voltak az iratokat átvevők, nem tudom. Nem ismerve őket, nevük elszállt emlékezetemből. Én csak 1949-re kerültem Karcagra. Legyen áldott mindnyájunk Ura sok csodálatos jótéteményéért!”

Bucsa, 1975. november 6.

Vilmányi Sándor református lelkész⁵⁵⁷

A zsinagóga berendezése valószínűleg alaposan megsínylette az 1944-es évet. Mint egy helyi holokauszt túlélő visszaemlékezéséből megtudtam,⁵⁵⁸ 1946-ban még nem voltak az imahelyen padok, a zenei aláfestésért felelős orgona is teljes egészében eltűnt, annak sípjával, klaviatúrájával együtt.

14.5. Deportálás Karcagról, a karcagi zsidók sorsa

„Június 18-án reggel sorakozót rendeltek el a karcagi gettóban és utasították az embereket, hogy 15 percen belül sorakozzanak ismét a legszükségesebb holmikkal. Rövidesen teherautók érkeztek és mindnyájukat a vasútállomásra szállították. A gettó kiürült, a várost zsidótilánították. Az ott hagyott holmikat a város beszállította a zsidó templomba...”⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 169.

⁵⁵⁸ Czeizler András: Hazafelé. Az én Karcagom. In.: Remény zsidó kulturális – közéleti folyóirat, 2006. 2. szám

⁵⁵⁹ Herskó M.: A karcagi zsidók i.m. 157.

A karcagi zsidóság 1938 és 1944 közötti „exodusát” a dolgozat minden lokális kötődése mellett sem lehetett tisztán helyi eseménysorként kezelni. Ahogy az izraelita hitű, majd 1939-től a törvényi változások értelmében már zsidó származású magyar lakosság fokozatos jogfosztása, társadalmi kirekesztése, végül 1944-es gettósítása sem helyben dőlt el, úgy a vészkorszak záróakkordjaként bekövetkező deportálás és a „végső megoldás” is országszerte hasonló szimptomákat mutató, lényegében párhuzamos események láncolataként ment végbe. A gettósítás, deportálás logisztikai és pénzügyi lebonyolításáért, általában a magyar zsidósággal szembeni kényszerintézkedések meghozataláért a német megszállás után Adolf Eichmann csoportjával szorosan együttműködve a Sztójay-kormány Jaross Andor vezette belügyminisztériumának két államtitkára volt felelős. Vitéz Endre László közigazgatási államtitkár és Baky László belügyi államtitkár. Az 1944. május eleje óta országszerte gettósított zsidóság deportálásának részleteiről egy 1944. június 4-én megrendezett szegedi értekezlet döntött.⁵⁶⁰ Az értekezletnek a karcagi zsidóságot is érintő intézkedései legfőképp a vidéki, kis kapacitású gettók lakosságának központi gyűjtőhelyekre történő szállítására, majd onnan az Auschwitzba történő deportálására irányultak. Karcagról, mint az ún. VI. Szeged–debreceni csendőrkerület részéből 1944. június 18-án deportálták a zsidó lakosságot Szolnokra. A Karcagról való átszállítás sajátossága (ami egyébként párhuzamosítható a vészkorszak több más intézkedésével), hogy azt vasárnapi napon a kora reggeli órákban hajtották végre, rendkívül gyorsan, 15 perces felkészülési idővel, teherautók által meggyorsított transzportokkal a gettó és a vasútállomás között,⁵⁶¹ hogy a városi lakosság ebből minél kevesebbet vehessen észre. A vasúti kocsikra történő beszállítás körülményei nem teljesen tisztázottak, mindazonáltal embertelen feltételek vizionálhatóak, mivel a Karcag–Szolnok közötti rövid vasúti szakaszon a városból deportáltak egyik tagja Balog József (I. világháborús frontharcos) öngyilkosságot követett el.⁵⁶² A karcagi gettó szűkös és nehéz életkörülményeit Szolnokon a központi gettó lakhatásra alkalmatlan cukorgyárban felállított és példátlanul túlszűfolt területe minden tekintetben alulmúlhatta. Tizenöt település tizenhét gettójából 4666 embert zsúfoltak össze tíz napra a szolnoki gyűjtőgettóba, melyek közül az egyik legnagyobb tételt a Karcagról deportáltak képezték. Kiemelést érdemlő gondolat, hogy a témában tett kutatások szerint e közel ötezres létszám így is alulmúlta a szegedi értekezlet tervszámait, mely Jász–Nagykun–Szolnok és Békés vármegyéből eredendően 6142 embert kívánt Szolnokra deportálni, melyhez

⁵⁶⁰ *Csősz L.*: Tettesek, Szemtanúk, Áldozatok i.m. 44.

⁵⁶¹ *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 157.

⁵⁶² Uo.: 157.

képezt csak a tervlétszám 76%-a érkezett meg.⁵⁶³ A szolnoki tartózkodás tíz napja alatt 29 ember, köztük több karcagi zsidó is életét vesztette a mostoha körülmények, a rossz ellátás és öngyilkosságok miatt.⁵⁶⁴ A szolnoki cukorgyárban őrzött több ezer ember végső deportálása végül 1944. június 28–29-e folyamán valósult meg. A Szolnokon bevagonírozott mintegy ötezer ember közel felét közvetlen irányvonatokon Auschwitz II. (Birkenau) koncentrációs táborba szállították, sorsuk – köztük több száz karcagi zsidónak – innentől összefonódott a megszállt Európa szerte ide és más koncentrációs táborokba deportált áldozatokkal, mártírokkal.⁵⁶⁵

A szolnoki gettó állományának egy jelentős, 2567 fős részét a német hatóságok a birodalmi munkaerő gazdálkodás céljából a magyar határ átlépését követően nem a megszállt Lengyel Főköormányzóság, hanem Ausztria felé irányították, ahol Strasshof elosztó táborban vagonírozták ki őket. Itt fizikai kényszermunkára, így romeltakarításra, mezőgazdasági munkára és más, az életben maradás szempontjából kedvezőbb tevékenységre kényszerítették.⁵⁶⁶ Nagyszámú karcagi zsidó, köztük a 9 éves Herskó Ferenc, Herskó Mózes fia is így élhette túl a Holokausztot, és később már izraeli állampolgárként így válhatott közvetve Karcag város (eddig) egyetlen Nobel-díjas biokémikus tudósává. Az Ausztriába deportáltak közül nem mindenki élhette azonban meg a háború végét. A dualizmus utolsó éveiben ezer főnél is népesebb, majd az első világháborútól fogyatkozásnak indult karcagi zsidó közösségnek 461 mártírja került veszteséglistára a világháborút követően, míg a túlélők 317 fős csoportjának túlnyomó többsége a háborút követő években elhagyta a várost és Magyarországot is.⁵⁶⁷ A Holokausztban elpusztult vagy azt követően elvándorolt zsidóság, mely korábban jelentős súllyal volt jelen a karcagi gazdasági- és közéletben, és képezte a helyi toleráns kultúra egyik élő példáját, minden más polgári- és katonaáldozat mellett súlyos vesztesége volt Karcag városának és a magyar nemzetnek.

⁵⁶³ *Csősz L.*: Tettesek, Szemtanúk, Áldozatok i.m. 49.

⁵⁶⁴ *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 158., illetve: *Csősz L.*: Tettesek, Szemtanúk, Áldozatok i.m. 52.

⁵⁶⁵ Névsorukat közli: *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 160–164.

⁵⁶⁶ *Csősz L.*: Tettesek, Szemtanúk, Áldozatok i.m. 53.

⁵⁶⁷ *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 168.

15. A Karcag környéki harcok

A második világháborúban hazánk területén lefolyt hadműveletek fontos részét képezték a keleti front déli arcvonalszakaszán lezajlott küzdelemnek. A Magyar Királyi Honvédség és a német Wehrmacht hátráló–védekező, illetve a szovjet Vörös Hadsereg (s kisebb részben a román állam „páli fordulatot tett” haderejének) támadó alakulatai a hétköznapi élet emberével is megismertették a totális háború borzalmait. E végsőkéig elszánt haderők a közbeeső hadszínterekre a világtörténelemben ismert legnagyobb pusztítással járó háborút hozták el. A harcok Magyarország legnagyobb részét sajnos közvetlenül érintették. Karcagot, annak határában álló tanyavilágot és táji környezetét a német és szovjet páncélosok 1944. október 9-12. között lezajló találkozóharcok során el- és visszafoglalták, eközben feldúlva, lerombolva és vérrel beszennyezve a várost.

A városban és külterületén lezajlott harcok eseményeit elsődlegesen a helyi református egyház feljegyzéseiből, míg másodlagosan katonai iratokból lehetett rekonstruálni. Karcag város református egyházközségének elnök–lelkésze a vizsgált időszakban Nt. Török Vince volt, alárendeltségébe tartoztak Nt. Pap Béla és Nt. Bihari István (bel- és külterületi) segédlelkészek. Nt. Török Vince 1944 októberének véres napjait egyébként mély gyászban töltötte, mivel felesége szeptember 28-án hunyt el súlyos betegségben.⁵⁶⁸ Noha Bihari István lelkész családját óvva Tizsaszentimrén tartózkodott a városi harcok napjaiban, de a háború forgatagából nem maradt ki. 1944 nyarán rövid kiképzésre rendelték Debrecenbe a Honvéd utcai laktanyába, ahol tábori lelkészi szolgálatra készítették fel.⁵⁶⁹ Gaál István esperesnek 1944. július 11-én írott magánleveléből kiderült,⁵⁷⁰ szolgálati helyétől távol is közismert lelkiismeretességével látta el feladatát:

„Nagytiszteletű esperes úr! Ezt a levelet pl. egy ároksparton írom, mert sem idő, sem hely nemigen van. Nem ismerne rá esperes úr a lelkészére! Légyhajtásra nemigen érünk rá! Kb. 60 rk., evang. és ref. pap van itt kiképzésen, valószínű, szept. 1.-ig tart, azután nem tudom mi következik, lehet, hogy frontszolgálat. (...) Innen egészen megváltozva magatartásunk javára kerülünk ki, nem ártana ez a fegyelem sok lelkésznek! Ha személyemmel kapcsolatban egyházmegyei vonalon valami elintéznivaló van, halasztást kérek! Nagytiszteletű asszonyinak kezét csókolom, Szeretettel: Bihari István”

⁵⁶⁸ TtREL, 2378/1944.

⁵⁶⁹ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 54.

⁵⁷⁰ TtREL, 1733/1944.

Török Vince és Pap Béla szemtanúi voltak Karcag feldúlásának, a városban és környékén lefolyó szovjet–német harccselekményeknek. A város korszakbeli lelkesi kara a harcok eseményeit utóbb egy intézményes beszámoló, illetve egy önéletírás formájában örökítették meg. Pap Béla *Helyzetjelentés a karcagi református egyház állapotáról* című lelkesi jelentése 1944 decemberében keletkezett. A rendkívül precíz és dokumentarista beszámoló elsősorban az egyház anyagi és erkölcsi veszteségeit, kártételeit taglalta, melyben elsődleges forrásra lelhetünk a város belterületének harcairól, a lakosság szenvedéséről és a Karcagi Református Egyházközség fenntartásába tartozó ingó és ingatlan vagyonban keletkezett károkról. E jelentést Török Vince, Pap Béla, Bihari István aláírásával ellátott levélben 1945. január 31-én Révész Imre tiszántúli református püspöknek küldték meg. Helyben őrzött példánya az elmúlt évtizedek során elveszett, de a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki levelezési anyagában egy másodpéldány fellelhető.⁵⁷¹ Bihari István autobiográfiai munkája *Emlékeim nyomában 1920–1989 között* címmel⁵⁷² nagy terjedelemben, több fejezeten keresztül emlékezett meg a városi harcoknak, a lakosság szenvedésének és a Holokauszt helyi eseményeinek történetéről.

E munkák alapul vételével, és a korábbi, a témát érintő kutatásaim során feltárt hazai polgári, német és szovjet katonai források szintézisével kaphattam közelítő képet arról, hogyan is élte meg a város lakossága, köztük a reformátusság 1944 őszenek válságos napjait.

15.1. A Karcag környékén vívott ütközetek első napja, október 9. hétfő

Pap Béla lelkipásztor az 1944 októberi városi eseményről így emlékezik:

„Karcagon október 8-án jelentek meg a város kiürítését meghirdető plakátok. A város, amelyben már hetek óta átkigyózott a keleti részek menekülteinek szomorú raja, olyan volt, mint egy felrúgott méhkas. A menekülési láz szinte hisztériává fajult, s az utolsó pillanatban igen sokan olyanok is elmenekültek, – alig vivén magukkal egy-egy kis batyut – akik korábban éppen nem készültek a város itthagására. Legszervezettebben a rendőrség és a közigazgatás menekült, és ugyancsak a nyolcadikára virradó hajnalon hagyta el a várost a gimnáziumunk épületét lefoglaló katonai üdülő és a központi leányiskolánkat igénybevevő katonai alakulat. Az utóbbi feltörte az egyház gazdasági épületeit, és magával vitte az egyház szekerét és lőszerszámain. A menekülési láz a templomi gyülekezeten is meglátszott. A templomban alig volt

⁵⁷¹ Pap B.: *Helyzetjelentés* i.m. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁵⁷² Bihari I.: *Emlékeim nyomában* i.m. 56.

40–50 hűséges lélek. A lekcio Krisztus főpapi imája volt, az alapja a Zsidókhöz írt levél 13.-ik részének 14. verse: » Nincs itt maradandó városunk, hanem a jövődöt keressük... « Délben már nem volt sem katona, sem rendőr, sem közigazgatás Karcagon. Az utcákon néhány karszalagos levante ügyelt a rendre. A levegőben szinte reszketett a szorongás, a félelem és aggodalom. Éjszaka bevonultak az oroszok. Csendben, harc nélkül, ellenállást nem találva, és mégis, valami szerencsétlen félreértés folytán 16 fiatal levante lelte géppisztolytól ezen a kísérteties éjszakán halálát. Hétfőn a reggeli áhítat már nem volt megtartható. A lelkipásztoron kívül nem volt a templomban – nem mert feljönni – senki.⁵⁷³

Az 1944. október 8-án reggel megjelenő falragaszokat tehát hamarosan jelentős menekülési láz, tömeghisztéria, majd szovjet alakulatok bevonulása követte. Noha az erősen cenzúrázott sajtóanyag miatt a lakosság értesülései pontatlanok voltak a szovjet támadóék helyzetéről és távolságáról, ezen október 8-ai, vasárnapi napon már a Körösökön átkelve, Karcag irányába özönlött a gépesített szovjet gyalogság és harckocsi állomány. A szovjet Vörös Hadsereg egyik hadseregcsoportjának, a keleti front déli arcvonalszakaszán más hadseregcsoportokkal együtt felvonuló II. Ukrán Frontnak az alakulatai vettek részt a város meghódításában, a települést védő német haderő kiűzésében. A II. Ukrán Front parancsnoka, Rogyion Malinovszkij a Szovjetunió marsallja, a Dél–Alföld irányából támadó szovjet főerőket alapvetően két irányítási részre bontotta. A Front gyorscsoportjának számító, a Debrecen elleni támadó hadművelet súlypontját képző Plijev lovas–gépesített csoportra, illetve a Mangorov tábornok vezette 53. hadsereg, 6. gárda harckocsi hadsereg és 1. román hadsereg alkotta erős támadó csoportosulásra, mely utóbbiak Csongrád–Bács–Kiskun irányába voltak hivatottak előretörni. A Karcag város, illetve a Kisújszállás–Karcag–Püspökladány terepszakasz irányában való támadás a Plijev altábornagy⁵⁷⁴ vezette hadseregértékű lovas–gépesített gyorscsoport feladatába tartozott. A csoportot 1944. szeptember 29-én hozták létre a 2. Ukrán Front parancsnoksága alatt, főerői a IV. és VI. gárda–lovashadtestek, valamint a 3. Ukrán Frontból átsorolt VII. gépesített hadtest.⁵⁷⁵ A Plijev–csoport állományába ekkor 389 harckocsi és önjáró löveg, valamint 1100 löveg és aknavető tartozott.⁵⁷⁶ A II. Ukrán Front gépesített

⁵⁷³ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 1. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁵⁷⁴ Az oszét származású Issza Alekszandrovics Plijev (1903–1979) a 2. világháború idején Malinovszkij marsall parancsnokága alatt szerzett magának hírnevet lendületes parancsnoki stílusa miatt. Később (1958 és 1968 között) az észak–kaukázusi katonai körzet parancsnoka volt a Szovjetunióban. Katonai karrierének csúcspontja a hidegháború egyik legforróbb időszakára és helyére esett. A kubai rakétaválság idején a szigetországban állomásozó, odatelepített SS–5 nukleáris töltetű ballisztikus rakétákkal rendelkező szovjet katonai kontingens parancsnoka volt.

⁵⁷⁵ Számvéber N.: Az alföldi i.m. 42.

⁵⁷⁶ Ölvedi Ignác: Adalékok a német–magyar katonai viszony alakulásához (1944. szeptember 8-a után) és a „debreceni” hadművelet előkészítéséhez. Hadtörténeti Közlemények 1969/3. 596-597.

támadócsoportja, a Plijev–csoport előőrsei Battonya térségéből 1944. október 6–7-e folyamán felhúzódtak a Sárrétek és a Nagykunság déli határára.

A nagyerejű összehangolt szovjet támadás a Dél–Alföld területi védelmét ellátó magyar 3. hadsereg erőit több ponton is felmorzsolta. Heszlényi József altábornagy a 3. magyar hadsereg parancsnoka általános visszavonulást rendelt el a Tisza vonalára. A Tiszántúl s így Karcag területének védelmében inntól kezdve oroszánrészt a Magyarországot megszállva tartó „szövetséges” német hadsereg egységei végezték. A német Dél–Hadseregcsoport Mátraházán székelő parancsnoksága utasította a Wehrmacht 13. páncélos hadosztályát, hogy Karcagon keresztül Debrecen déli előterében álló erőkhöz, az 1. német páncélos hadosztályhoz csatlakozzon, hogy érdemi ellenlökésre legyen képes a Karcag–Mezőtúr között felvonuló szovjet erők ellen.⁵⁷⁷ Hans Kissel Wehrmacht vezéreztredes memoárjából (*Die Panzerschlachten in der Pussta*)⁵⁷⁸ kiderült, hogy a 13. páncélos hadosztály október 7-én éjfél tájban indult, és 8-a hajnalban hagyta el a szolnoki hídfőt. Szolnokra való beérkezése után szürreális kép fogadta a keletre induló németeket. Ahogy visszaemlékezésében fogalmazott: „A Tisza–hidakon át összefüggéstelen menetben özönlenek német és magyar csapatok és oszlopok nyugat felé, olyan jelenség ez, melyet a 13. páncéloshadosztály keletre vonuló katonái kevésé értenek meg.”⁵⁷⁹

Vasárnap, október 8-án, mintegy 7 óra tájban már Törökszentmiklósnál járt a német hadosztály, és kisebb csatározások után a délelött későbbi szakaszában már Kisújszállás városát szállták meg. A német Dél–Hadseregcsoport adatai alapján derült, napos időjárású, mintegy 20 Celsius–fok nappali hőmérséklettel és járható száraz utakkal jellemezhető napon⁵⁸⁰ került sor első ízben harci érintkezésre Karcag város környezetében és még a következő éj folyamán a település belterületén. Kisújszállásról a német 13. hadosztály 66. páncélgránátos ezredének 66/1. számú, Párduc harcokocsikkal megerősített zászlóalja Karcag irányába vonult tovább, hogy a településen védőállást foglaljon el. Ez azonban nem sikerült, ugyanis az előző éjjelen Dévaványát „felszabadító” szovjet VII. gépesített hadtest mintegy 30 harcokocsijának masszív támadásába ütköztek Kisújszállás határában. A délután folyamán Karcag irányából újabb

⁵⁷⁷ *Borus J.*: Szolnok i.m. 3.

⁵⁷⁸ *Hans Kissel*: *Die Panzerschlachten in der Pussta*. Neckargemünd, 1960.

Kissel a Wehrmacht 76. gyalogoshadosztály 178. gránátos ezredének parancsnoka volt. Kissel műve a német elsődleges források közül, a német Dél–Hadseregcsoport hivatalos hadinaplója mellett a legbővebben foglalkozott az alföldi harcokkal. Kissel részese volt a tiszántúli, Karcag környéki harcoknak, műve emellett számos egyéb német forrás (egységek hadijelentései, parancsnoktársak memoárjai) bevonásán alapszik. Kissel munkájának egyes részleteit nem eredeti német, hanem a hivatkozott *Borus József* munka általi fordításában közöltem.

⁵⁷⁹ *Kissel, H.*: *Die Panzerschlachten* i.m. 48-49. Magyar fordítását közli: *Borus J.*: Szolnok i.m. 8.

⁵⁸⁰ *Számvéber N.*: *Az alföldi* i.m. 76.

szovjet páncélosroham indult a 13. páncélos hadosztály kisújszállási állásai ellen. Kissel vezérezredes erről így emlékszik meg:

*„Délután orosz harckocsik gyalogsággal a Karcagra és Dévaványára vezető út között betörnek Kisújszállásra. Lövészpáncélosokon odavitt lövészrajok le tudták választani a szovjet gyalogságot a tovább előretörő harckocsikról. Ez utóbbiakat csak a helység közepén sikerül megállítani és részben megsemmisíteni...”*⁵⁸¹

Ezután a hadosztály még az este folyamán, maradék erőinek takarékosága végett kivonult Kisújszállásról, és Kunmadarason foglalt el pozíciót a Karcag irányában való előretöréshez, hogy eredeti parancsának, az 1. páncélos hadosztállyal való egyesülésnek megfelelhessen.

Október 8-án Karcag város utcáin már csak leventemozgalmi fiúk járőröztek. Az orosz harckocsik, – rajtuk a felkapaszkodott gyalogsággal – október 9-én kora hajnalban gördültek be a városba déli irányból. Néhány kispuska szervezetlen elsütésével egy ilyen katonákkal teli harcjárműre nyithattak tüzet a levente fiatalok. Egy szovjet tiszt halálos sebet kapott. A szovjet katonák a leventéket a helyszínen elfogták, és falhoz állítva kivégezték. A Postaépület előtt heverő testeket hozzátartozóik a következő délelőtti folyamán szállították el. A város helytörténésze, Elek György anyakönyvi kutatásra hivatkozva a következő napokban újabb leventék kivégzését valószínűsítette. Összesen az októberi páncéloscsata napjaiban körülbelül 17–19 levente vesztette életét a városban és az azt övező tanyavilágban.⁵⁸²

Levcsenko Irina Nyikolájevna hadnagynő, a szovjet Vörös Hadsereg Plijev támadócsoportjának női tisztje a harcok részese volt a dél–alföldi előretörésnél és jelen volt Karcag első szovjet elfoglalásakor. Az „elvtársnővel” 1970. szeptember 14-én készült interjú Karcagon, melynek gépelt anyagát felhasználva egészítettem ki e bevonulás történetét a hadnagynő emlékei alapján.

„Füzesgyarmat irányából közelítette a páncélos felderítő zászlóalj Karcag határát. Menetirány szerinti jobb oldalon Bucsától ÉK-re mintegy két kilométerre elrejtőztek az erdőben... a németek a hídfőből kezdték lőni az erdőt, a hajnali szürkületben két tank megkerülte Bucsát, a Karcag felé vezető útról kilőtték a hídtól menetirány szerint balra levő szivattyútelepi gyárkéményt és akkor megszűnt a németek ágyúzása. A felderítők ebből arra következtettek, hogy a németek ott helyezték el a tüzérségi megfigyelőjüket, aki a mozgást észlelhette az erdőben... A szovjet felderítők értesítést kaptak, hogy közelednek a főerők (IV. gárda-lovashadtest) Füzesgyarmat felől. Három harckocsit küldtek a felderítők egységéből, hogy Bucsá irányából közelítsék meg a hidat. Az első harckocsi felérve a hídra, azonnal tüzelt és egy

⁵⁸¹ Kissel, H.: Die Panzerschlachten i.m. 49. Magyar fordítását közli: Borus J.: Szolnok i.m. 9.

⁵⁸² Elek Gy.: Emlékezés i.m. 34.

német löveget kilőtt. A németek lövései után a tank keresztbe fordult a hídon, a két tank pedig visszavonult Bucsa irányába... Késő délután érték el a főerők Bucsát. A Bucsa irányából megindult harckocsik gyorsan közeledtek a hídhöz. A németek szinte sóbálvánnyá meredtek, mikor a hídon keresztben levő, kilótnak hitt harckocsi hirtelen felugrott, villámgyorsan egyenesbe fordult és rohant a német állásokra.... Perceken belül megjelentek a hídon át a szovjet főerők harckocsijai, s ezek után a német főerők fejvesztve menekültek. Aki tudott, felugrált az országút szélén álló még üzemképes teherkocsira, a többi megsebesült, megadta magát, elpusztult vagy eltűnt a kukoricásba.”⁵⁸³

Karcag város szovjet csapatok általi megszállása azonban ezen első alkalommal nem bizonyult tartósnak. A német Dél–Hadseregcsoport tervezési törzse egy esetleges ellentámadásnál komolyan kalkulált a várossal, mint kiindulási hídfőállással. A német III. hadtest (október 9-től a német 1. és 13. páncélos hadosztály is a III. hadtest alárendeltségébe került) vezérkari főnöke, Fritz Berendsen vezérkari ezredes október 8-án este 23.50 táján keltezett bejegyzése szerint: „*a hadtest nehéz döntés előtt áll... hogyan lehet és kell holnap az 1. és 13. páncéloshadosztály közötti rést bezárni*”⁵⁸⁴ (a rés a Kisújszállás–Karcag terepszakasz).

Ahogy Bihari István ref. lelkész emlékezik 1944. október 8-ról, és az azt követő napokról: „*Azon a baljóslatú októberi reggelen, mielőtt kimentem a bereki templomba, elmentem a Széchenyi Sugárúton levő levente parancsnokságra, hátha valami hírt hallok a ruszki mozgásáról, de ekkor már minden telefon összeköttetés megszakadt a környékkel. Az egész városra csend borult. Annyit megtudtam, hogy egy Bernát nevű leventeoktató egy szakasz leventével elfoglalta a kiürített laktanyát. Gyerek puskákkal és néhány kézigránáttal akarták feltartóztatni a muszka offenzívát. Örültség! Telefonon sikerült rábeszélnem Bernátot, hogy vonuljanak vissza a levente parancsnokságra. Ez meg is történt. Csak a kényszerű távollétem után értesültem arról, hogy a Püspökladány felől előre nyomuló ruszki páncélosok bent a városban megálltak a római katolikus templom és posta torkolatában, ahol az egyik páncélosból előbukkanó ruszkit lövés érte. Ezután következett a vérfürdő. Mind a 16 leventét agyonlőtték. Bernát meglógott, sohse jelentkezett.*

Ami ezután következett, csak háborús észjárással fogható fel. Karcagot nem kellett elfoglalni, hiszen nem volt magyar ellenállás. Úgy törtek ránk a farkasok, mint védtelen juhokra. A német tigrisek is hamar megszelídültek, mihelyt kifogyott tartályukból a benzin. Láttam döglött tankokat szerteszét a városban. Legtöbbet a városszéli kertek alján. Olyan békésen heverésztek a bennégett holttestekkel, mintha a XX. század tehetetlen vívmányai adták volna meg magukat

⁵⁸³ Kovács Pál: Hogyan történt 1944. októberében? Gépelt kézirat, fellelhető Karcag Városi Csokonai Könyvtárban (levéltári jelzet nélkül), másolat a szerző birtokában.

⁵⁸⁴ Kissel, H.: Die Panzerschlachten i.m. 56. Magyar fordítását közli: Borus J.: Szolnok i.m. 10-11.

a halálnak. Szerintem a hadianyag utánpótlás döntötte el a háború kimenetelét a keleti fronton. A németek utánpótlása megszakadt. Az oroszok emberanyaga, fegyvere, benzinje kifogyhatatlannak tűnt. (...) Mégis, amikor közelebről láttuk az orosz hadigépezetet meglepetésként ért, hogy a harcok elültével alig találkoztunk szabályosan öltözött ruszki katonával. Pedig annyian nyüzsögtek, mint zszisik a búzában. Kb. 50.000 tatár, kirgiz szovjet katona lepte el városunkat. Arról ismertük meg őket, hogy mindnyájan egyensapkát viseltek, s vállukon hordozták a gépfegyvert. Egyébként civil ruhát viseltek. Látszott, hogy nem rájuk szabták.”⁵⁸⁵

Plijev altábornagy október 9-én hajnali fél egy tájban kapta kézhez a szovjet legfelsőbb katonai főparancsnokság (SZTAVKA) további utasításait, melyek az azonnali, Hajdúszoboszlón át Debrecen–Nagyvárad irányba való fordulásról szóltak. Az újabb támadás megszervezésére három és fél órát kapott, amely lehetetlenül kevés idő a folyamatosan menetben levő, és erős veszteségeket szenvedett főerők mozgósítására. Tovább nehezítette a szovjet gyorscsoport parancsnokának helyzetét, hogy előrenyomulása túl gyorsra sikeredett, a Dél–Alföld irányából, nagy mélységből (Békéscsaba–Orosháza) érkező felmentő–biztosító erők (53. hadsereg, VI. gárda–harckocsihadtest) nem érkeztek meg hajnalra, így az elfoglalt településeket nem volt kinek átadni.⁵⁸⁶ Épp ezért Karcag biztosítására mindösszesen egy lövész századnyi erőt hagytak hátra, majd ÉK-i irányban elhagyták a várost.⁵⁸⁷

A német hadvezetés tehát október 9-én komoly feladattal nézett szembe. A német hadműveleti napló szerint váltakozva derűs és felhős, helyi záporokkal tarkított, átlag 20 Celsius fokos hétfői napon⁵⁸⁸ mindenáron el kellett zárni a Kisújszállás–Karcag–Püspökladány vonalon É-ra, onnan K–ÉK-re irányuló Plijev lovas–gépesített gyorscsoport előrenyomulását. A Kunmadarason gyülekező 13. páncélos hadosztály 66. páncélgránátos ezrede, valamint a 4/II. páncélososztály azt a feladatot kapta, hogy Karcag felé előretörve, attól É-ra zárja el a településről kirajzó szovjet csapatok útját, majd Püspökladányig biztosítsa a hadműveleti területet, vegye fel a kapcsolatot a Biharnagybajom–Nagyrábé (Nagy–Sárrét) térségében levő 1. német páncéloshadosztállyal.⁵⁸⁹ Karcag elfoglalását a német 13. páncélos hadosztály 93. páncélgránátos ezrede, valamint a 66/II. páncélgránátos zászlóalj kapta feladatul. A páncélos

⁵⁸⁵ *Bihari I.*: Emlékeim nyomában i.m. 61.

⁵⁸⁶ *Ölvedi I.*: A budai i.m. 143.

⁵⁸⁷ *Bálint L. – Tóth L.*: A felszabadulás i.m. 9.

⁵⁸⁸ *Számvéber N.*: Az alföldi i.m. 85.

⁵⁸⁹ *Kissel, H.*: Die Panzerschlachten i.m. 56.

támogatású harccsoport 12.30-kor indította támadását a város ellen, és két óra leforgása alatt (14.30 táján) a német páncélosok elérték a várost északi irányból.⁵⁹⁰ A 66/1. páncélgránátos zászlóalj két századának félláncfalpas lövészpáncélosai némi déli kerülővel a szovjeteket a város délnyugati részéről kelet felé szorították ki, a Püspökladányi út irányában pedig német Párduc harckocsik szovjet páncéllhárító üteget számoltak fel saját veszteség nélkül. 15.30 tájára a városban megszűnt a harc, az ugyanis német kézre került.

Nt. Pap Béla a városban október 9-én zajló küzdelemmel az alábbi leírás szerint szembesült:

„Délután két órakor temetésre indult az egyik lelkipásztor. Ebben a pillanatban erős becsapódás hallatszott. A németek löni kezdték a várost. Az első ágyúgolyó a Kálvin–Ház lépcsőzeti oromzatát érte. Az ágyútűz állandóan erősödött. Mire a Borjúdülői–temető halottasházánál a szertartás befejeződött, ősi templomunknak már égett a tornya, s a város belsejében teljes erővel tombolt az utcai harc. Maga a templomtorony 18 ágyúlövést kapott. A kilőtt toronyóra pontosan 3 órakor állt meg. Estére a németek kezére került a város. A sötétedő utcákat kilőtt és felgyújtott tankok kísérteties fénye világította meg. A templom tornya még mindig parázslott, és füstölt, mint egy óriási kiégett fáklya.”⁵⁹¹

A református templomot ért tűzérési támadásról, és ezzel párhuzamosan a Karcagi Református Gimnázium főépületébe csapódó gránátalálatról más források is megemlékeztek:

„Október 9.-én hétfő délután 2 órakor a városból korábban kivonult német haderő löni kezdte a várost s amikor a szomszédos református templom tornya 18 találatot kapott, az iskola fizika szertárának falát kisebb lövedék furta át. Délután heves utcai harcok folytak le a város utcáin a szovjet és német csapatok között s ennek eredményeként rövid időre az esti órákban az egész város a németek kezén volt.”⁵⁹²

„Messziről észrevettem, hogy nagy seb tátong a torony nyugati oldalán. Ágyúgolyók nyomai és a tűzvész megmaradt kormos színe éktelenkedtek a falakon.”⁵⁹³

Egyházi forrásainkból ismert, hogy a szétlőtt templomtorony harangjainak egy részét, két harangot már 1944. szeptember első napjaiban elvittek a városból hadi célokra.⁵⁹⁴ A templom akkori 4 harangja közül a „P. Szabó Gergely–féle” 13,6 mázsás, illetve a 3,5 mázsás „rég

⁵⁹⁰ Borus J.: Szólnok i.m. 11.

⁵⁹¹ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 2. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁵⁹² Csávás Sándor: Beszámoló a gimnázium tízéves munkájáról. Kézirat, Vegyes gimnáziumi iratok: Adatok a karcagi gimnázium történetéhez I–III. GYINMA: 592-68. 3.

⁵⁹³ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 59.

⁵⁹⁴ Uo.: 55.

harangot” vitte el egy katonai alakulat,⁵⁹⁵ feltételezhetően a háborús szükség okozta rézhiány pótlása miatt. Valóságos csodaként tekinthetünk arra, hogy a (feltételezhetően) német tüzérség által alaposan megágyúzott Református Nagytemplomunk már 1944. október 31-én újra istentiszteletnek adhatott helyet.

Bihari István szavai szerint:

„A németek löni kezdték a várost. Az első ágyúgolyó a Kálvin ház belső oromzatát érte. Súlyosan megsérült a lépcsőház s vele együtt a lakásom bejárat felőli része. Az ágyútűz állandóan erősödött. Találat érte a templom tornyát. Óriási seb tátongott a torony oldalán. Az utcákon teljes erővel tombolt a németek és oroszok közti harc. Estére a németek kezére került a város. (...) Október utolsó napjaiban orosz katonai városparancsnokot kapott a város, a polgári közigazgatás vezetését Dósa Balázs tanácsnok vette át. Ő közvetítette kérésünket a katonai parancsnokhoz az istentisztelet megkezdéséről. 1944. október 31.-én szólaltak meg először az összelövődött torony csodálatosképpen épen maradt harangjai. Feledhetetlen volt, ahogy a harangszóra félve, óvakodva gyülekezni kezdtek a hívek, s mégis minden szomorúság mellett mérhetetlenül boldog volt mindenki. Soha szomjasabb gyülekezet nem figyelt még az Igére: ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?”⁵⁹⁶

Október 9-én késő délután a német támadóékek folytatták előrenyomulásukat a Hortobágy–Berettyón átívelő fontos átkelő, a Karcag–Apavári-híd irányába. Mivel számítani lehetett a szovjet ellentámadásra, hiszen az ÉK-i irányba áttört Plijev–csoport ezen a szakaszon juthatott csak utánpótláshoz, a németek déli arcvonaltájolással erős biztosítással hagyták hátra a hidat. A német hadműveleti naplóban az október 9-i nap alá, mint legfontosabb esemény, az volt bejegyezve, hogy a szovjetek Szolnoktól délre hídfőt nyitottak a Tiszán.⁵⁹⁷ Ugyanakkor említést tett a Szolnok–Debrecen közt húzódó arcvonal állásáról, mely a következőképp hangzik:

„III. Páncélos-hadtest: Hídfőállás Szolnok 'hézag'... 13. páncélosadosztály: Madaras délnyugati széle – Karcag bezárólag 'hézag'...”⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 8. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁵⁹⁶ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 57-58.

⁵⁹⁷ Süd Kriegstagesbuch, 9. 10. 1944. (A német Dél–Hadseregcsoport hadinaplója 1944. október 9-i dátumnál.) Hadtörténeti Intézet Mikrofilmtára, 625. tekercs. (továbbiakban: Süd Kr.)

⁵⁹⁸ Borus J.: Szolnok i.m. 12.

15.2. A Karcag környékén vívott ütközetek második napja, október 10. kedd

Karcagon október 10-én újra harcra került sor. A városban valószínűleg maradtak szovjet csapatok, melyek miután erősítést kaptak, megtámadták a német 93. ezred harcálláspontját, melynek azt a város közepére kellett helyeznie.⁵⁹⁹ A szovjet csapatok október 10. délután a város déli és keleti szélén próbálkoztak áttöréssel, mely támadásokat a német védők elhárítottak. A német páncéllhárító tüzérség és a páncélgránátos ezred katonái hét szovjet harcokosi és két felderítő jármű kilövését erősítik meg a városban.⁶⁰⁰

Az október 10-i városi harcokról Pap Béla református lelkipásztor a következőképp emlékezett meg:

„10-én szerdán⁶⁰¹ ismét temetés lett volna a Borjudülői temetőben. A lelkipásztor ki is ment. A halottas házban hat halott levente és két orosz halott feküdt. Hozzá tartozók alig voltak, sírgödör sem volt kiásva, csak három. A temetésre már nem kerülhetett sor. A temető túlsó szélén feltűntek az orosz gyalogosok, az innensőn visszafelé kúsztak a németek. Megkezdődött a gyalogsági, majd röviddel utóbb a tüzérségi párbaj. Az ágyútűz állandóan erősödve, egészen a késő esti órákig tartott...”⁶⁰²

A megtorpant délutáni szovjet támadás az este folyamán folytatódott. Kissel vezérezredes beszámolója⁶⁰³ nyugtalan tűzpárbajokkal tarkított éjszakát, és a német hadműveleti napló is több helyszínen fellángoló harcot említett a városban. A 2. Ukrán Front parancsnoksága a Plijev–csoport erőinek elvágása után azonnali ellenintézkedést tett. Az október 9-én, a dél-alföldi hadszíntéren a Tiszát átlépő, és a 3. magyar hadsereg által védett Kecskemétet támadó, XVIII. szovjet harcokosihadtest parancsot kapott Malinovszkijtől a visszavonulásra, és azt azonnali hatállyal Karcag–Kisújszállás térségébe irányították.⁶⁰⁴ Ehhez kellett csatlakoznia menetben az 1. gárda légideszant hadosztálynak, mely szárazföldi szerepkörben bevetve erősítette a támadást.⁶⁰⁵ A német hadvezetés gyorsan értesült a szovjet páncéloshadtest

⁵⁹⁹ *Borus J.*: Szolnok i.m. 15.

⁶⁰⁰ *Számvéber N.*: Az alföldi i.m. 92. és *Borus J.*: Szolnok i.m. 15.

⁶⁰¹ Minthogy 1944. október 9-e hétfői napra esett, és a német hadműveleti napló is 9-ét hétfői napként jelöli meg, az október 10-i dátum kétséget kizáróan keddre esett. Valószínűleg a lelkipásztor 1944 december végén keletkezett beszámolója dátumozási téren kisebb pontatlanságot tartalmazott.

⁶⁰² *Pap B.*: Helyzetjelentés i.m. 2. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁶⁰³ *Kissel, H.*: Die Panzerschlachten i.m. 64. és Süd Kr. 10. 10. 1944.

⁶⁰⁴ *M. M. Minaszjan*: Délkelet–Európa népeinek felszabadítása, Budapest, 1970. 405. (A hadtest rendkívül leharcolt állapotban volt, ekkor 30 harcokocsival és önjáró löveggel rendelkezett, tehát eredeti állományának töredékével csupán.)

⁶⁰⁵ *Ölvedi I.*: A budai i.m. 126. és 139.

irányváltásáról, megerősítéséről és annak egyértelmű céljáról, valamint felismerte Karcag–Püspökladány környéki megjelenésének rendkívüli veszélyét.

15.3. A Karcag környékén vívott ütközetek harmadik napja, október 11. szerda

A német hadműveleti napló október 11-ére borult égboltot, átmeneti záporokkal tarkított, mintegy 18 Celsius-fok nappali átlaghőmérsékletű, részben felázott, nehezen járható utakkal jellemezhető szomorú októberi időt jegyzett le.⁶⁰⁶

Az előző napon a XVIII. szovjet harckocsihadtest mozgósítása mellett Malinovszkij az 53. összefegyvernemi hadsereget is a Kisújszállás–Karcag–Püspökladány terepszakaszra irányította, szintén azzal a szándékkal, hogy egyéb szovjet erőkkel együttműködésben teremtsen kapcsolatot a Plijev lovas-gépesített támadócsoporttal.⁶⁰⁷ Az 53. hadsereg egyébként október 10-én foglalta el Kunhegyes–Fegyvernek–Törökszentmiklós településeket, így az NY–DNY irányból, a már menetben levő XVIII. harckocsihadtest pedig D–DNY irányból közelítette a délelőtt folyamán Karcagot. Segítségükre a korábban áttört és zömében Debrecen–Nagyvárad között hadakozó Plijev-csoport kisebb hátramaradt egységei ÉK-i irányból indítandó támadáshoz fejlődtek, mégpedig meglehetősen jó pozícióból, a német védelem hátába. A német hadműveleti napló napi összefoglalója a következőképp fogalmazott a kialakult helyzetről:

*„...a saját, szemben és hátulról megtámadott csapatok részben rendkívül fenyegetett helyzetbe kerültek...”*⁶⁰⁸

Az október 12-én, 13.40-kor a Magyar Távirati Iroda által (a Német Távirati Iroda információira hivatkozva) közzétett, de nyilvánvalóan az arcvonal állásának október 10–11-i helyzetéről közvetítő híradás 49. pontja a következőképp hangzott:

„Mint a Német Távirati Iroda értesül, Dél-Magyarországon október 11-én tovább folytak a kemény harcok a Tiszán átkelt bolsevistákkal. Debrecentől délre szintén tovább tart az elkeseredett csata. Itt német páncélos kötelékek ellentámadásokkal nagyobb ellenséges erőket zártak körül és idáig megghiúsították az ellenség ama kísérleteit, hogy déli irányba kitörjön. A

⁶⁰⁶ Számvéber N.: Az alföldi i.m. 96.

⁶⁰⁷ Ölvedi I.: A budai i.m. 155.

⁶⁰⁸ Súd Kr. 11. 10. 1944.

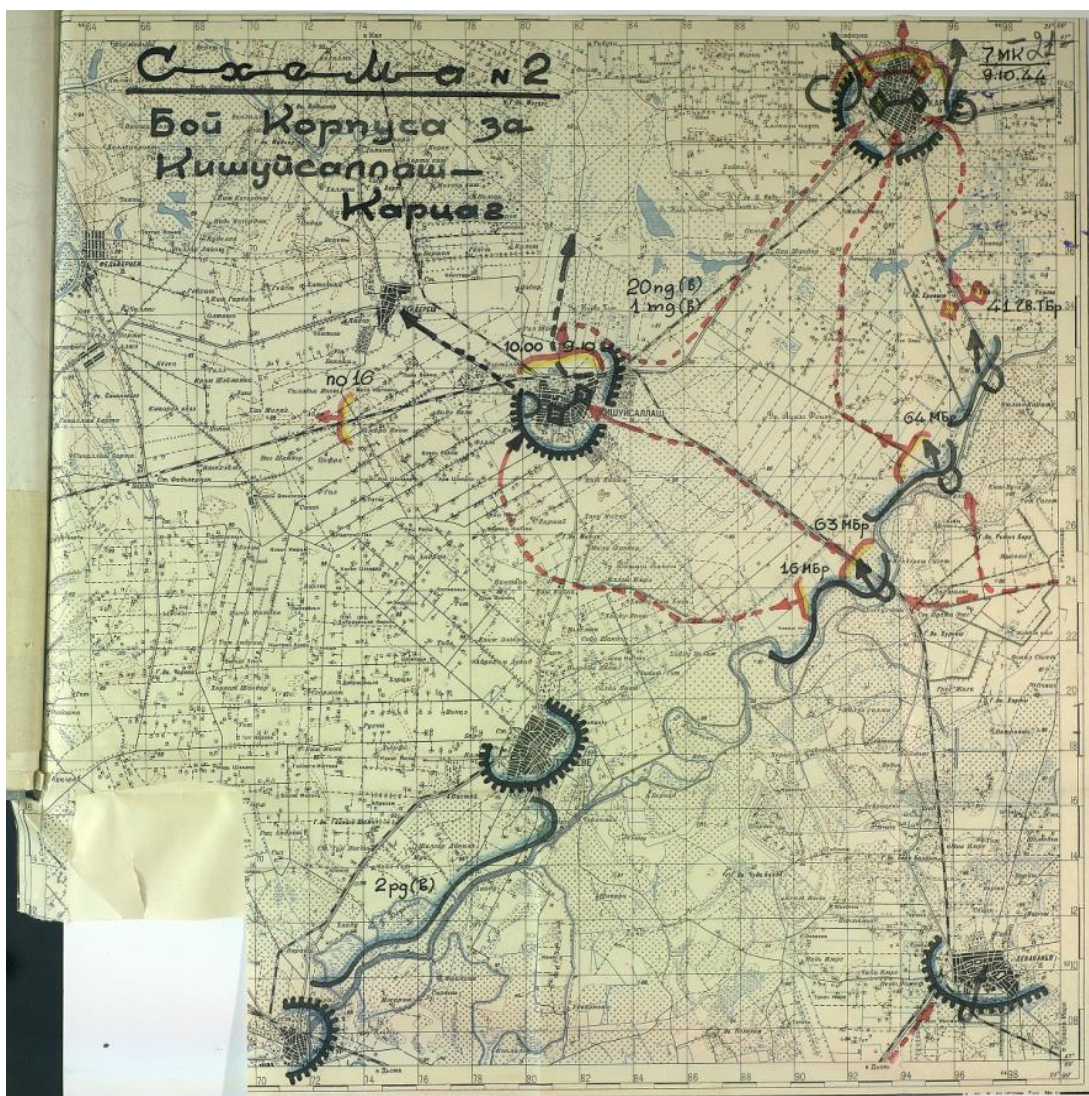
*bolsevistáknak Karcag és Nagyvárád térségében indított felmentő támadásai szintén eredménytelenek maradtak.*⁶⁰⁹

A hosszú arcvonalon szétagolt német területi védelem tehát óriási túlerővel találta magát szembe október 11-én. A terepszakaszt első ízben a jól megerősített Apavári–hídnál érte szovjet támadás, mégpedig a menetből beérkezett XVIII. harckocsihadtest páncélosai által. A támadás pontos idejéről nem készült, avagy nem maradt fenn feljegyzés, mindenesetre bizonyosan a késő délelőtti órákban kezdődött. A páncélelhárító és gyalogsági élőerő elleni fegyverekkel is jól megerősített hídfőt nem tudta bevenni a szovjet támadóalakulat, ugyanakkor déltájra már a hídfő környékének kivételével uralmuk alá hajtották a Karcag–Püspökladány közötti útszakaszt.⁶¹⁰ A szorongatott helyzetű Apavári–híd védelmére Püspökladány irányából két Párduc harckocsi érkezett erősítésként, melyek egyike, bizonyos Fix hadnagy parancsnoklásával kis távolságból 6 szovjet páncélost és páncélozott harcjárművet lőtt ki.⁶¹¹ Ennek köszönhetően a Hortobágy–Berettyó főcsatorna hídja átmenetileg még tartható maradt, ugyanakkor ez a szerény ellencsapás nem tudta megakadályozni a Karcag ellen felfejlődő szovjet Vörös Hadsereg alakulatainak kibontakozó támadását.

⁶⁰⁹ MNL Sajtólevéltár, MTI "könyomatos hírek" adatbázis, Napi hírek / Kül- és belpolitikai kiadás, 1944. október 12. csütörtök / 13.

⁶¹⁰ *Borus J.*: Szolnok i.m. 17.

⁶¹¹ *Kissel, H.*: Die Panzerschlachten i.m. 76., és *Számvéber N.*: Az alföldi i.m. 97.

12. kép: A szovjet 7. gépesített-hadtest hadművelési térképe, a térképszelvény a Kelet-Nagykunságot és a Sárérteket ábrázolja.

Forrás: A térképszelvény dr. Számvéber Norbert HIM HL levéltár igazgató révén került a birtokomba, eredetije a podolszki orosz katonai levéltárban található (levéltári jelzet nélkül).

A Karcag város elleni végső támadás kora délután vette kezdetét heves szovjet tüzérségi tűzcsapás bevezetése által. A szovjet támadóerők ostromgyűrűt alakítottak ki a város körül, majd a védelem erőihez képest óriási mértékű felvonulást vittek véghez a remélt siker mihamarabbi kicsikarása érdekében. A támadócsoportok hadrendje a rendkívül pontosan dokumentált forrás szerint⁶¹² a következőképp állt fel. Az 1. gárda légideszant hadosztály és a XVIII. harcokosihadtest főerőire támaszkodva a várost D-i irányból a 181. harcokosidandár az 1000. önálló páncéltörő tüzérezreddel megtámogatva, Ny felől a 170. harcokosidandár, É felől a 110. harcokosidandár a 452. önálló páncéltörő tüzérezred támogatásában, DNy irányából

⁶¹² A szovjet 18. harcokosihadtest összefoglaló jelentése az 1944. októberi harcokról. Hadtörténeti Intézet Levéltára, Budapest, 7. (közli Számvéber N.: Az alföldi i.m. 97.)

pedig a 32. gépkocsizó lövészdandár készült megrohamozni. A város védelmében magyar egység a feljegyzések szerint nem vett részt, német részről a 93. páncélgránátos ezred erői, 66/II. és a 93/II. páncélgránátos zászlóalj, valamint a 13. páncélos–tüzérezred páncélelhárító lövegekkel felszerelt egységei védték.⁶¹³ E védelmi célból összevont harccsoport parancsnoka Wilhelm Schönig alezredes volt.⁶¹⁴

A szovjet támadás 16.00 óra táján érte el a várost, újabb heves szovjet tüzérségi előkészítést követően. A 110. harckocsidandár páncélosai ÉK-i irányból hatoltak be a városba⁶¹⁵ és a német 93. páncélgránátos ezred törzsének harcálláspontján ütöttek rajta, melyet ezért a város ÉNy-i részére kellett áttelepíteni.⁶¹⁶ Eközben a város déli részén is szovjet csapatok törtek be, feltehetően a 32. gépkocsizó lövészdandár állományából, és rövid idő alatt visszavonulásra készítették a német védelmet. A német 66/II. zászlóalj délután 16–17 óra között megpróbálkozott egy kisebb ellenlökéssel, ami kudarcot vallott. Valószínűleg ekkor kért a körülzárt német csapatok parancsnoka, Schönig alezredes a Kunmadarason székelő hadosztályparancsnokságtól gyalogsággal támogatott harckocsikat, melyeknek válságos helyzetükben fedeznie kellett a város katonai kiürítését, a szovjet katlan bezáródásának meggátolását.⁶¹⁷ Délután 17 órára a német védők a város ÉNy-i részére szorultak vissza, és itt hevenyészett védelemként a még megmaradt járműveikkel eltorlaszolták a környező utcákat. A tovább támadó 110. harckocsidandár harckocsijai időközben legázolták a 13. tüzérezred ütegének állásait, ezzel megszűnt a németek számára a páncélelhárítás leghathatósabb eszköze, és e fedezőtűz hiányában a Kunmadaras felé való kitörés lehetősége is. Ilyen körülmények között a német védelem a hatékony, többirányú és erőteljes szovjet támadás hatására csapdába esett, katlanba záródva a város ÉNy-i részén.⁶¹⁸

Az É-i irányú (Nagyiván felé) megkísérlendő kitörés támogatására a német 13. páncéloshadosztály törzse Kunmadaras felől 15 Párduc harckocsit küldött felmentésre, megtámogatva azt a 13. páncélos felderítőosztály egy századával, és az azokat szállító 10 lövészpáncélossal. A beérkező német páncélosok időközben a városba telepített erős szovjet tüzérséggel találták szembe magukat, az 1. gárda légideszant hadosztály tüzérütegével, melyet

⁶¹³ *Bálint L. – Tóth L.: A felszabadulás i.m. 13.*

⁶¹⁴ Wilhelm Schönig Budapest ostroma és a dunántúli hátráltató harcok idején a Magyarországon szervezett Feldhernhalle német páncélgránátos hadosztály parancsnoka volt.

⁶¹⁵ *Számvéber N.: Az alföldi i.m. 97.*

⁶¹⁶ *Borus J.: Szolnok i.m. 17.*

⁶¹⁷ Uo.: 17-18.

⁶¹⁸ *Számvéber N.: Az alföldi i.m. 98.*

a beérkező német harccsoportból öt harckocsi, illetve négy lövészpáncélos támadott meg. A szovjet tüzérség két német harckocsit és egy lövészpáncélost lőtt ki.⁶¹⁹ A német gépesített felmentőerők páncélosai 17 óra után érték el a bekerített német csapatokat, melyek csatlakozva a páncélosokhoz, azok fedezékében készültek elhagyni a várost. Az É-i irányba induló járműoszlop a Füredi úton, Nagyiván felé vette az irányt, de a város külterületén meglepetésszerű szovjet harckocsi támadás érte a menetoszlopot. Borus József hadtörténész egy, a támadást túlélő német katona leírását közli, sajnos a pontos forrás megnevezése nélkül.

„...mintegy 3 km-re a várostól északra következett be a katasztrófa. Egy 18 tonnás vontató, amely egy löveggel követte a harckocsit, az úttól balra tüzelő harckocsi telitalálatától megsemmisült. E mögött a vontató mögött a többi jármű a kivezető úton, mely egy 1,5–2m-es mélyút, gyorsan összetorlódott, kitéve az azonnal meginduló tűznek, kitérés lehetőség nélkül. Az első lövésektől több jármű kigyulladt. Láttam többek között egy sebesültekkel megrakott kocsit égni. Az anyagot és a sebesülteket hátrahagyva kell a még menetelni tudó katonáknak előbb keleti irányban, később északra fordulva, az éj folyamán áttörni mintegy 20 km-es menetelés után a mögöttes alakulatokhoz.”⁶²⁰

A forrás tanúsága szerint tehát a katlanból kijutott németek lesben álló harckocsik tüzébe futottak, melyet valószínűleg a várostól É–ÉK-re állást foglalt 110. harckocsidandár harckocsijainak lövege öntött magából. Ráadásul a kedvezőtlen terepviszonyok miatt az azonnali szétszóródás sem volt tehát megoldható a sűrűn összeállt menetoszlopban. A Karcag–Tiszafüred közötti út Karcag felőli részén 8–10 kilőtt német harckocsi maradt hátra,⁶²¹ továbbá elvesztek, megsemmisültek a 13. páncélos tüzérezred lövegei, vontatói, a tehergépkocsik és fogatolt járművek, illetve sebesültszállító járművek teljes állománya.

A szovjet XVIII. harckocsihadtest összefoglaló jelentése⁶²² a Karcagért vívott október 11-i ütközet veszteségeként német oldalról 500 katonát, 6 harckocsit, egyéb járműveket, beleértve néhány lövészpáncélost is, 15 páncéltörő ágyút, 24 gépvontatású tüzérségi löveget, 13 géppuskát, és egy, a városban hátrahagyott lőszerraktárat említ. A szovjet élőerő, hadianyag veszteségekről – ismereteim szerint – nincs adat, a harcjárműveket illetően elég szűkszavú említés történik, mindösszesen 6 T–34 közepes harckocsi elvesztését említik, melyek közül 3 kiégett. Valószínűsíthető, különösen a védelmet ellátó német csapatok veszteségarányaihoz,

⁶¹⁹ Hadtörténeti Levéltár „Szovjetunió Hőse” iratmásolat-gyűjtemény (Tiszántúl) 28. *Számvéber N.*: Az alföldi i.m. alapján

⁶²⁰ *Borus J.*: Szolnok i.m. 17-18.

⁶²¹ *Kissel, H.*: Die Panzerschlachten i.m. 77.

⁶²² 18. harckocsihadtest jelentés. 7. , közli *Számvéber N.*: Az alföldi i.m. 98.

illetve az alkalmazott szovjet harceljáráshoz (általános lerohanás) mérten, hogy ennél jóval nagyobb volt a szovjet fél valós vesztesége.

A szovjet erők este, 18 óra után foglalták el végül Karcag központját. A bevonulásról Pap Béla református lelképásztor beszámolójában szólt bővebben:

„Éjszaka újra bevonultak az oroszok. Ezúttal nem gépesített, hanem gyalogos és fogatolt alakulatok szállották meg a várost. Az ezt követő napokban törték fel a templom minden ajtaját, valamint a torony alatti szobában elhelyezett egyházi hivatalt és pénztárt. A kasszát felrobbantották és kirabolták. A régi urasztali terítőket elégették. Az úrasztala márvány lapját kettétörték, a szószékről és a papszékről a bársony és a vászonhuzatot letépték, az orgona sípjait szétrombolták, a hátsó padokból a többi padok tetejére priccseket rögtönöztek...”⁶²³

Bár Karcag városa végérvényesen a szovjet Vörös Hadsereg kezére került, de a város elleni támadások, és a város közvetlen környezetében zajló szárazföldi és légi ütközetek azonban nem értek még véget.

15.4. A Karcag környékén vívott ütközetek negyedik napja, október 12. csütörtök

A csütörtök az előző naphoz hasonlóan borult, 16 Celsius-fokos idővel volt jellemezhető.⁶²⁴ A Plijev csoport felmentésére érkező szovjet alakulatok megkezdték a német védelemben keletkezett rés kitágítását. A XVIII. harcoksihadtest október 12-én reggel Karcagról kiindulva Püspökladány irányába vonult. Reggel, 8 óra körül az apavári Hortobágy–Berettyó hídnál a hídfő megerősítését szolgáló, az előző napon jelentős támadásnak kitett német védelem harcokcsikkal megerősített egységei szembetalálkoztak a szovjet páncélosokkal. A szovjet páncéloshadtest összpontosított tüzérségi és rakéta sorozatvető tüzrelvével árasztotta el a híd környékét.⁶²⁵ Ezután a szovjet páncélosok támadásba lendültek, 12 órára elfoglalták a hidat, majd este 18 órára Püspökladány városát is. Ezzel gyakorlatilag tágra nyitották a Plijev csoport ellátási vonalait.⁶²⁶

⁶²³ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 2. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁶²⁴ Süd Kr. 12. 10. 1944.

⁶²⁵ A BM–13 sorozatvető, a „Katyusa” gyenge találati pontosságú, de nagy lélektani hatású, közkedvelt, tömeggyártmányú harcjárműve volt a 2. világháború idején a szovjet Vörös Hadseregnek.

⁶²⁶ Számvéber N.: Az alföldi i.m. 105.

15.5. A német légi erők bombatámadásai a Karcagon állomásozó szovjet erők ellen

1944. október 12. után időlegesen Karcag város vált a jelentős páncélos erőket koordináló szovjet XVIII. harckocsi hadtest és a 6. gárda harckocsi hadsereg parancsnoki központjává. Október 21-én a szolnoki hídfőállás védelmében a 4. német légiflotta gépei bombatámadást hajtottak végre a városban állomásozó szovjet vezényleti törzs ellen.⁶²⁷ A belváros számos pontján csapódtak be légibombák, jelentős anyagi kárt és emberéleteket követelve.

Pap Béla református lelkipásztor 1944 decemberéből visszatekintve így emlékezett a bombatámadásról:

„Október 21-én erős bombázó kötelékek támadták meg a várost. Több ház összeomlott, sok megsérült, sebesültek és halottak a város minden részén. Két bomba közvetlenül a Kálvin-ház tövébe, kettő az északi parochia udvarára, egy a gimnázium közelébe esett. Különösen a Kálvin-házon keletkeztek nagy épületkárok. A lelkészi hivatalból az anyakönyveket ekkor még sikerült a lelkipásztoroknak megmenteniök, a későbbi pusztítások során azonban két kötet – a halotti anyakönyvek legújabb és a születési anyakönyvek utolsó előtti kötete – megsemmisült. Az északi parochián és a gimnáziumon ajtó és ablakkárok keletkeztek. Farkas Benedek presbiter feleségét megölték, Ujházi Béla tanítót megsebesítették a bombaszilánkok.”⁶²⁸

Az iskolatörténeti forrás is beszámolt az október 21-ei német légitámadás hatásairól:

„Október 21-én, amikor német bombázókötélék támadták a várost, két bomba az intézettel szemben levő Kálvin u. 1 sz. alatti un. Kálvin-ház tövébe, egy pedig a gimnázium közvetlen közelébe esett, azonban egyik sem okozott nagyobb kárt a gimnázium épületében, csak a hivatalsegédi lakásban, továbbá a tetőzet cserepeiben és az épület ablakaiban tett jelentősebb kárt a légnyomás. Ezeket a károkat szovjet katonák javították ki. A gimnáziumban valamint a vele kapcsolatos internátus épületében hadikórházat rendeztek be.”⁶²⁹

A leírt bombatámadás tulajdonképpen záróakkordja volt a Nagykovácsok kultúrtáj e keleti szegletében zajló harcoknak. Karcag térségéből október 21-e után harci tevékenységről nincs sem katonai, sem polgári beszámoló. A szovjet Vörös Hadsereg csapatai ugyanis igazodva közismert harcéljárásukhoz, rövid hadműveleti szünetet követően a visszavonuló Wehrmacht és Waffen-SS erők nyomában immár a magyar-német csapatok által közösen védett szolnoki hídfő ellen indítottak mélységi nagyoffenzívát. A Karcag környéki harcokat követően a Tisza

⁶²⁷ Fekete I.: A felszabadító harcok i.m. 260., illetve Borus J.: Szolnok i.m. 26.

⁶²⁸ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 2-3. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁶²⁹ Csávás S.: Beszámoló i.m. 3. (In.: GYINMA: 592-68.)

vonaláért, és az azon való átkelés lehetőségéért a Közép–Tisza vidék területén vívták elkeseredett küzdelmüket a Magyarországot megszálló idegen hadseregek.

16. Karcag város második világháborús veszteségei

16.1. A Karcag környéki harcok jelentősége az alföldi páncéloscsata idején

A fentebb lefolytatott Karcag központú hadtörténeti vizsgálat igazolta az 1944 októberében az Alföldön, különösen annak tiszántúli terepszakaszn zajló eseményeket, abban a város, mint stratégiai pozíció szerepét. Kijelenthető, hogy az elsöprő erejű szovjet támadás végérvényesen kiűzte ugyan a (magyar) védelmet és az azzal „szövetségben” álló német (megszálló) csapatokat a Kárpát–medence keleti részéről. Ugyanakkor a SZTAVKA és a 2. Ukrán Front által meghatározott főbb célok (így az Erdélyben harcoló előretolt erők elvágása, katlanba zárása; a sík Alföldön való gyors előretörés egy mihamarabbi Budapest elleni offenzívához) meghiúsultak. Ebben meghatározó szerep jutott a Nagyvárad–Debrecen térség hathatós védelmének, illetve ettől Ny-ra a Kisújszállás–Karcag–Püspökladány terepszakaszon áttört Plijev lovas–gépesített harccsoport időlegesen sikeres elvágásának a szovjet utánpótlási bázistól. Nagyvárad–Debrecen eleste után kulcsfontosságú mozzanat volt, hogy az ellenség előtt feltáruló Hajdúhát–Nyírség vidék védelmét a szolnoki hídfőből induló német tehermentesítő offenzíva felmentette a szovjet mélységi lerohanástól azzal, hogy több száz harckocsis állományt, tehát jelentős főerőket vont magára, időt engedve a német Wöhler seregcsoport visszavonulására. Ehhez a műveleti teret a helyi lakosság további szenvedései árán szintén a Nagykunság kultúrtáj, különösképp ennek központja, Karcag nyújtotta. Kijelenthető tehát, hogy az októberi harci események, úgysis, mint alföldi páncéloscsata, vagy mint szovjet terminológiában debreceni támadó hadművelet, elhárító sikert jelentett a védelmet ellátó német–magyar erők számára.

16. 2. Áldozatok

Elhárító siker, de milyen áron? A harcokban oroszlánrészt vállaló német Wehrmacht és SS alakulatok megszállt területként védték Magyarországot, azaz a prioritás az ellenség bármi áron való feltartóztatása, és nem a polgári lakosság kímélése volt. Szintén meghatározó volt a kiaknázható magyar ásványi nyersanyagbázisok, gyártási kapacitás, Ausztria, és Dél–Németország, illetve az ott kiépülő Alpenfestung védvonal védelme. Nem engedhették meg

Magyarország elvesztését azért sem, mert annak esetleges átállása szövetséges (szovjet) oldalra katasztrofális katonapolitikai következményekkel járt volna.⁶³⁰

Másik oldalról a szintén megszállóként (és nem „felszabadítóként”, mint azt a szocialista időszak propagandája és történetírása oly gyakran hangoztatta) viselkedő szovjet Vörös Hadsereg sem a népi barátság oltárán áldozott azzal, hogy mérlegelés nélkül a civil és katonai célpontok közt nem vagy alig válogatva pusztította, erőszakolta, majd rabolta végig az országot, benne e dolgot középpontjába állított Karcag városát is. Itt szükségesnek tartottam szót ejteni a legfájóbb háborús statisztikáról, az emberi veszteségek lajstromáról. Karcag városa a hadműveleti metszéspontban való fekvése okán hatalmas károkat könyvelhetett el az alig két hétig környékén hullámzó frontvonal harcai által. A városi áldozatok becsült számáról Elek György helytörténész 1992-es publikációja nyújt támpontot.⁶³¹ Eszerint a helytörténésznek 1992 májusáig 454 hősi halott és polgári áldozat nevét sikerült igazoltan rögzíteni. Ebből 361 katona, 24 levente, 69 polgári személy. Ezen túlmenően a munkaszolgálatból vissza nem tértek és a Holokauszt áldozatai közé sorolandó további 461 karcagi illetőségű zsidó lakos. Összesítve tehát 915 főnyi karcagi neve írható a II. világháború harcainak és az ezzel párhuzamosan véghezvitt tervszerű genocídiumnak a rovására, melynek közel 61%-a civil lakos, s alig valamivel több, mint 39%-a volt katona. E rendkívül súlyos veszteség körülményeiről és eseménytörténeti kereteiről, a megszállók harcok közben tett eseti kártételeiről és a nagyon elharapódzott fosztogatások hatásairól évtizeden át mélyen hallgatott (nem csak) az országos történetkutatás. A háború és megszállás „élménykörének” illetén vizsgálata adhat csak egyedül alapot a múlt tisztázására, az egykor ideológiailag megkövetelt ténytagadások és „szerecsen mosdatások” elhagyására, a történetírás professzionális hivatásának való megfelelésre.

16.3. A megszálló szovjet csapatok fosztogatásai és kártételei a városban

Karcagot 1944. október 9. és 12. között az országos hadiesemények sodrát áttekintve is kiemelkedően erős támadások érték mind a német, mind a szovjet haderő részéről. Ezekben a napokban jelentős számú katona állomásozott a városban, a németek gyors kivonulását követően elsősorban a szovjet II. Ukrán Front (hadseregcsoport) gyakran ázsiai–szovjet katonái. Noha közkeletű történeti toposzként tartják számon a szovjet Vörös Hadsereg megszállást követő rémtetteit, mégis érdemes a hallomásból nyert ismereteket a forráskritika

⁶³⁰ Mint ahogy Románia átállása esetében járt is a német Wehrmacht számára, amely e váratlan fordulattal rövid időn belül 23 ott állomásozó hadosztályát veszítette el részben vagy végérvényesen.

⁶³¹ Elek Gy.: Kései elégtétel i.m. 3–6.

eszközével illetni. Tényként kezelhető, hogy a második világháború európai hadszínterein 1944-re bármely háborús állam alakulatai a száz százalékot is gyakran meghaladó veszteségi arányt mutattak fel az eredeti békeállományhoz mérten. A Vörös Hadsereg esetében szignifikánsan magasabb volt ez az arányszám az átlagosnál. A haderőnemek bármelyikében a legénységi állomány kontrollja elsődlegesen az altiszti és tisztikarra hárult, ugyanakkor a harceljárásaiban a háború végére professzionálissá vált szovjet tisztikar kulturális színvonala, mértéktartása fényévekre állt a hagyományos európai tisztikarok igényeitől és kvalitásától. Ezért is volt kiemelkedő a Kelet- és Közép-Európát több, mint 12 millió katonával megszálló Vörös Hadsereg fosztogatásainak, erőszakoskodásainak mértéke. A sztálini szovjet ideológia antiklerikális jellegét ráadásul a háborús viszonyok és a szovjet komisszárok nemhogy fékeztek volna, de a megszállt területeken még szították is. A korszakról beszámoló elsődleges egyházi és gimnáziumi források nagy terjedelemben szóltak Karcag város területén a szovjet zabrálasok mértékéről, ahogy a szovjet erőszakoskodások nehezebben kimutatható, de szintén tényként kezelhető jelenségei sem maradtak teljesen ismeretlenek a döbönt utókor számára. Részletekbe menően a következő alfejezetekben ismertetem ezen kártételeket.

16.4. A református templomban okozott károk

Pap Béla 1944. decemberi lelkészi beszámolója szerint október tizedikét követően a szovjet katonák óriási károkat okoztak a templomban és a parochiakon őrzött szellemi és materiális egyházi vagyonban. A református nagytemplom tornyát számos tűzérési találat érte, harangjainak egy részét még korábban a magyar katonai hatóságok foglalták le hadicélokra. A református templom épülete funkcionálisan lényegesen többet jelentett a vizsgált korszakban istentiszteleti helynél. A református egyházközség irat- és pénztára, orgonája, értékes ingó vagyontárgyainak jelentős része a templomban volt őrizve. Az ezeket ért károkról hűen tanúskodott a lelkészi jelentés:

„Az ezt követő napokban feltörték a templom minden ajtaját, valamint a toronyalatti szobában elhelyezett egyházi hivatalt és pénztárt. A kasszát felrobbantották és kirabolták. A régi urasztali terítőket elégették. Az urasztala márványlapját kettétörték, a szószékről és papszékről a bársony- és vászonhuzatot letépték, az orgona sípjait szétrombolták, a hátsó padokból a többi padok tetejére priccseket rögtönöztek. (...) November elsején az önként vállalkozó hívekkel kitakarítottuk a templomot. A romokat amennyire lehetett eltüntettük, az ajtók összetört zárait ideiglenesen rendbehoztuk. Öröm és bizakodás volt mindenkinek a szívébe, pedig nem egy testvérünket a templomból hazamenet hajtották el munkára.

*Estére annál szomorúbb lett a meglepetés: egy katonai alakulat mozit és műkedvelő előadást rögtönzött a templomban. A reggeli takarításnak nyoma sem maradt: sár és napraforgó haj mindenfele.*⁶³²

Nemcsak a templom épületét érte kár az egyházi ingatlanvagyonon belül. Jelentős kártétel és rongálás esett a Karcagi Református Nagykun Gimnázium tárgyi gyűjteményében és épületében is. Az épületet tűzérési lövedékek és légibombák keltette légnyomás rongálta, a tárgyi gyűjteményt fosztogatások érték. Összesítve a gimnázium szertári felszereléseinek körülbelül 80%-a pusztult el, az épületkárok hevenyészett rendbehozatala után a hátralévő tanév 1945 januárjában folytatódott. A református egyházközség fenntartásában működő egyéb oktatási intézmények is háborús károkat szenvedtek. Ezekről Pap Béla így emlékezett:

*„Egyéb iskoláink helyzete sem kedvezőbb. 1944 szeptemberében minden elemi iskolaépületet igénybe vett a német katonaság. (...) Az orosz katonaság bevonulásával az elemi iskola minden épülete igénybe vétetett különböző katonai célra. A központi leányiskolában autószerelő műhelyt, a központi fiúiskolában sürgősségi kórházat állítottak fel. Az iskolai felszerelés kb. 80%-a elpusztult. A padokat, szekrényeket feltűzelték, a tanítói és ifjúsági könyvtárt széthányták és elpusztították, sőt, a leányiskola alsó épületében a tanterem falát is kiszedték és garázsá alakították át. Ép ablak és ajtó alig maradt.*⁶³³

A városban szolgálatot teljesítő lelkészek szolgálattételi ingatlanait, a parochiákat is súlyos atrocitások érték. A városi református lelkészi kar 1944-ben három parochiát használt. Az északi parochia (Kálvin út) az egyházközség lelkészelnöke, Nt. Török Vince használatában, míg a déli parochia (Varró út) Nt. Pap Béla lelkész használatában állt. Bihari István parókiája a Kálvin-ház első emeletén volt.⁶³⁴ Pap Béla 1944. decemberi jelentése így számolt be a lelkészi ingatlanokban esett károkról:

„A parochia épületek sorsa párhuzamos a lelképásztorok sorsával. Az északi parochia főútvonalon, központi fekvésénél fogva különösen ki volt téve a pusztításnak. Török Vince lelképásztor, ki a közelmúltban veszítette el hitvesét, két hétig lakott bent a parochián. Mindenéből kifosztották. Bútorait, ruhaneműit széthordták, hizóját, tehenét leölték, pincéjéből úgy a teli, mint az üres hordókat elvitték, és magtárát, kamráját kiürítették. Irodáját felforgatták, iratait, könyveit – az egyház úgynevezett elnöki levéltárát – szétépték és szétdobálták. Október 24-én még ágyából is kihúzták a lepedőt, feje alól a párnát, róla a takarót. Ekkor elhagyta a parochia épületét és Szabó József utcában levő házába költözött, ahol

⁶³² Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 2-3. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁶³³ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 7. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁶³⁴ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 58.

leánya és veje családjukkal már korábban meghúzódtak. Október 27. óta az északi parochiát állandóan katonai célokra használják. Előbb patika, majd fogászat, most pedig orvosi és katonafőnöki lakás. A gazdasági udvarban vágóhidat, a sütőházban mosodát rendeztek be. A deszkakerítéseket valamint a melléképületek összes ajtóit feltüzelték.

A déli parochia viszonylag épen maradt. Kéményét ugyan ágyúgolyó találta, cserépjét és ablakait megrongálta és összetörte a légnyomás, de azért lakható maradt. Pap Béla lelkipásztor mindvégig parochiáján tartózkodott. Az épület nagyobbik részét mindvégig lefoglalták különböző katonai célokra, de a kisebbik részt sikerült megtartani a családnak és az odamenekült szomszédoknak a számára. (...) Kárt, mint minden család, úgy ő is szenvedett, de az egyházközség levéltárát és iskolaszéki iratait sikerült megőriznie.”⁶³⁵

Nt. Bihari István ugyan az októberi harcok idején távol volt városától, de a saját parochiáján esett károkról így írt önéletírásában:

*Bihari István parókiája a templomhoz legközelebbi ügynevezett Kálvin ház első emeletén volt. Mindjárt az ostrom első napjaiban két bombatalálatot kapott. Az egyik a bejárati ajtót vágta szét, a másik az épület tövéhez vágódott. Ajtók, ablakok csörömpölve hulltak szét. Bútorok sem maradtak épen.*⁶³⁶

Összesítve az egyházi ingó- és ingatlanvagyonban esett károkat, igen jelentős kártételről lehetett beszámolni. A károkat a korszakbeli lelkészi kar alapvetően két főcsoportba kategorizálta: a rongálásokból eredő károk, illetve a teljesen elveszett vagy elpusztult vagyontárgyak.⁶³⁷ A harcok közbeni és rablások, fosztogatások során okozott rongálási károk rendkívül súlyos, 254 000 pengős összegre rúgtak. Külön kiemelendő, hogy ennek közel fele a gimnázium és internátus épületen esett sérülésekből adódott. A szándékos lopások, nyílt erőszakkal véghezvitt szovjet rablások is súlyos, körülbelül 48 317 pengőre kerekíthető veszteséget jelentettek az egyházi vagyonban. Noha a templom egykori négy harangja közül kettőt a magyar katonai hatóság szerelt le, így nem a szovjet katonák „lelkiismeretét” terhelte azok eltűnése, ez szintén nagyjából 15 000 pengővel növelte a háborús harcok miatti veszteség mértékét. Összesítve a különböző kártételeket, mintegy 317.316 pengő értékű anyagi veszteség érte a karcagi református egyházközséget 1944 októberében. Noha az elrabolt, elpusztult szellemi javak (könyvtárak, anyakönyvek, lelkészek elnöki iratai etc.) értéke gyakran anyagi eszközökkel nem mérhető fel, ezek részbeni eltűnése legalább olyan nagy veszteséggel terheli az utókort, mint a kézzel fogható javak elrablása és pusztulása.

⁶³⁵ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 4. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

⁶³⁶ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 58.

⁶³⁷ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 9. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

**10./a táblázat: A Karcagi Református Egyházközség vagyonában
keletkezett károk mértéke és jellege 1944. októberében.**

#	Kár jellege: I. rongálások	Károkozás mértéke
1.	A templomtornyon esett kár	30.000 pengő
2.	A templomban esett kár (összetört orgona, urasztala, etc.)	35.000 pengő
3.	Gimnáziumon esett kár (épületkárok, szertárak, etc.)	110.000 pengő
4.	Internátus kára (ágyak, asztalok, szekrények)	6000 pengő
5.	Központi fiúiskola kára (épületkárok, padok, szekrények, etc.)	20.000 pengő
6.	A központi leányiskola kára (épület és bútorzat)	15.000 pengő
7.	A 4 kültelki iskola kára	8500 pengő
8.	A parochiák rongálódása	4800 pengő
9.	A Kálvin-ház és ifjúsági egyesület épületkára	12.000 pengő
10.	A Kálvin-ház és ifjúsági egyesület felszerelési kára	10.000 pengő
11.	Segédlelkészi lakás berendezése	1200 pengő
12.	Gazdasági épületeken esett kár	1500 pengő
Σ	Összesítve	254.000 pengő

**10./b táblázat: A Karcagi Református Egyházközség vagyonában
keletkezett károk mértéke és jellege 1944 októberében.**

#	Kár jellege: II. teljesen elveszett vagy elpusztult vagontárgyak	Károkozás mértéke
1.	6 db urasztali ezüst boros kancsó	3000 pengő
2.	1 db ezüst kehely	500 pengő
3.	1 db ezüst tálca	300 pengő
4.	42 db ezüst kiskehely	1260 pengő
5.	4 db alpacka tálca	120 pengő
6.	16 db urasztali terítő	3200 pengő
7.	Gazdasági felszerelés (hámok, kocsik, mérleg, morzsoló)	8000 pengő
8.	2 ló	9000 pengő
9.	Edényfélék, konyhafelszerelés	2000 pengő
10.	Elrabolt készpénz	15.936 pengő 91 fill.
11.	Kassza és irodafelszerelés (3 db írógép, szekrények, asztalok)	5000 pengő
12.	Templomi harangok (1 db 13,6 q és 1db. 3,5 q tömegű)	kb. 15.000 pengő
Σ	Összesítve	63.316 pengő 91 fill.

16.5. A politikai élet újjászerveződése

A karcagi református egyházközség vagyonában keletkezett károk nyilván csupán cseppeket jelentettek azon károk és veszteségek tengerében, melyeket a város és táji környezetének lakói a háború oltárán áldoztak fel, akaratuk ellenére. Az egyházi veszteségek azonban a lelkészek alapos munkája miatt igen jól összefoglaltak, míg a város veszteségei a közigazgatás időleges hiánya, és a gyenge adminisztráció miatt kevésbé részletesen rekonstruálhatóak. 1944. október 8-án a várost elhagyta dr. Sántha Miklós polgármester; vele tartott a városi politikai elit és az intézményi vezetőség zöme. Így utóbb bármilyen különösen hangzik is, lényegében az 1944. októberi válságidőszakban a városnak nem volt igazi vezetője, s ez a fejletlen állapot egészen az újév elejéig elhúzódott. 1945. január 7-én zajlott a Városházán az alakuló és tisztújító közgyűlés, hogy a városvezetésben kialakult hatalmi vákuumot valahogy kitöltsék. Mivel eddig az időpontig nem adott vagy nem tudott hírt adni magáról az elmenekült dr. Sántha polgármester, a közgyűlés jelen lévő tagjai dr. Dósa Balázs városi tanácsnokot választották polgármesterré.⁶³⁸ Dósa személyét egyébként a szovjet megszállást követően a város élére kinevezett szovjet városparancsnok jelölte ki ideiglenes ügyvivővé,⁶³⁹ hogy szervezzen kézi- és fogatos munkaerőcsoportokat, s ezeket koordinálja a szovjet csapatok igényei szerint. E szerepköre során kezdett bele a 72 tagú karcagi képviselő testület újjászervezésébe, és végül e testület megbízatása révén állandósult városvezetői megbízatása 1945. januári polgármesteri kinevezésével. Az új polgármestert, mint körelnökök és választmányi elnökök, Nt. Török Vincze lelkész és dr. Szentesi Tóth Kálmán képviselők köszöntötték, és biztosították az előtte álló hatalmas munkában nyújtandó támogatásról.⁶⁴⁰ E támogatás annál is inkább szükséges volt, mivel a város közellátási és infrastrukturális keretei szó szerint romokban heverték, a megszálló szovjet csapatokkal rendszeres tulajdonjogi problémák merültek fel, és a szovjet megszállási zónában megalakult debreceni Ideiglenes Kormány is türelmetlenül sürgette a várost az életfeltételek mihamarabbi újjászervezésére. Szinte az első intézkedések között történt javaslat dr. Szentesi Tóth Kálmán részéről a várost ért német–szovjet csatározások eseményeinek hiteles megörökítésére:

„Kívánatosnak látom, hogy a jövő nemzedék számára az 1944 október első heteinek nagy eseményei még abban az időben megörökíttessenek, amikor azok a sorsdöntő események még

⁶³⁸ MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 1. közgyűlési szám.

⁶³⁹ MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 2. közgyűlési szám.

⁶⁴⁰ MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 5–6. közgyűlési szám.

*élénken megvannak az emlékezetben, hogy így az események megírója hű, élénk és világos, teljes képét adhassa annak a megrendítő, lényegében nagyszerű és következményeiben szinte beláthatatlan eseménynek, hogy az orosz seregek a németeket Karcagról és határából kivetkés s Karcagot megszállták. A közvetlen szemléletet, az események átélését később semmiféle egyéni történelmi kutatás nem pótolhatja.*⁶⁴¹

16.6. A karcagi közvagyonban keletkezett károk a második világháborúban

Az igen nemes és jövőbe tekintő szándékot ugyan követte egy pályázat későbbi kiírásáról történő döntés, de a város súlyos gondjai, vagy talán az 1000 pengős díjazás elértéktelenedése miatt ez végül sosem valósult meg. Így csupán a városi közgyűlési jegyzőkönyvekből igen nehéz, de nem lehetetlen visszafejteni azoknak az eseményeknek a láncolatát, melyek a szovjet megszállás napjai alatt és közvetlenül utána a várost érték. Egy 1945. októberi közgyűlési anyagból derül fény pl. a városi közpénztárban őrzött, igen értékes nemesfém relikviák és aranykészlet eltűnésének szinte regényes sorsára. A városi közpénztárban 1944. október 8-ig a következő arany és ezüst neműket őrizték:

11. táblázat: A karcagi városi pénztárban őrzött aranytárgyak összesítő táblázata	
Vagyontárgy mennyisége és leírása	
1 db	Cs. és Kir. „körúti” aranyérem
1 db	35 gramm súlyú, 49 cm hosszú arany óralánc arany medallionnal
1 db	duplafedelű aranyóra láncsal
1 db	100 koronás osztrák aranypénz
4 db	100 koronás magyar aranypénz
1 db	20 koronás Napóleon aranypénz
7 db	10 koronás magyar aranypénz
1 db	5 dolláros aranypénz
2 db	arany karkötő (56 gramm)
1 db	arany fülbevaló
1 db	arany fogkorona
5 db	dukát arany

⁶⁴¹ MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 73. közgyűlési szám.

A kivétel nélkül városi tulajdont képező aranytárgyakat 1944. október 8-i menekülése alkalmával dr. Sántha Miklós polgármester magával vitte. Sántha 1945. március 1-én érkezett vissza a városba, de a magával vitt aranytárgyak hazahozatalát letagadta. A városi rendőrség a volt polgármester házában tartott házkutatás során azonban ezen arany nemüket megtalálta, dr. Sántha Miklóst a városi fogdába zárta és a városi aranyat bűnjelként lefoglalta, majd a városi pénztárban elhelyezte.⁶⁴² Ezzel látszólag megmenekült a csekély városi aranytartalék, de 1945. április 7-én délután a pénztárban megjelent egy meg nem nevezett helyettes szovjet városparancsnok (egy szovjet őrnagy) két katona kíséretében, és revolverrel fenyegetve a pénztárnokot az arany átadására kényszerítette. Ugyanez a meg nem nevezett szovjet őrnagy a városi zsidó hitközség pénztárából elvitte az elhurcolt zsidók megmaradt aranytartalékát, majd a rendelkezésre álló források szerint a Nyilaskeresztes Párt tagságába tartozó, háborús és köztörvényes bűnökkel vádolt egykori városvezetőt, dr. Sántha Miklóst és a Nyilaskeresztes Párt egykori városi képviselőjét, dr. Mészáros Elek orvost önhatalmúlag kiengedte a fogdából.⁶⁴³ Igazolható összefüggést a két eset között a rendelkezésre álló források között kimutatni nem lehetett, mindenesetre elképzelhető, hogy a szovjet katonatiszt értesülését a szabadulás fejében épp a volt városvezetőtől kapta. Dr. Sántha Miklós egykori polgármester sem tudta elkerülni a felelősségre vonást, Karcagon a Városháza dísztermében 1945. szeptember 29-én, szombaton rendezték meg nagy közönség előtt népbírósi tárgyalását. Sántha bűnperében a vádak elsősorban a hivatali ideje alatt elkövetett visszaélésekre és a nyilasokkal való együttműködésre irányultak. Mivel a népbírósi vádak alapján a volt polgármester éppúgy együttműködött a német megszállás után kinevezett Sztójay Döme kormányával, ahogy 1944. október 15-e után (távollétében) Szálasira is felesküdt, az elmarasztaló ítélet nem volt kétséges. Nem is beszélve arról, hogy 1944 májusa után felelősség terhelte a karcagi gettó embertelen viszonyaiért, a városi cigány lakossággal szembeni élelmiszer visszatartásokért is.⁶⁴⁴ A város fennmaradt, 1945-ös közgyűlési jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy Sántha igazoltan tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak is.⁶⁴⁵ A Népbírósi dr. Sántha Miklós volt karcagi polgármestert, aki egy hónap híján nyolc éven át töltötte be a városvezetői posztot, öt és fél év börtönbüntetésre ítélte.

⁶⁴² MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 178. közgyűlési szám

⁶⁴³ MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 178. közgyűlési szám

⁶⁴⁴ Karcagi Napló, I. évf., 27. szám, 1945. szeptember 29. „Öt és fél évre ítélte Sánta Miklóst a Népbírósi.”

⁶⁴⁵ MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 178. közgyűlési szám

1945-ben keletkezett közigazgatási iratokból, és a megye főispáni- és alispáni hivatalával folytatott levelezésből egyéb háborús károkról, vagy a megszálló tevékenységhez kötődő kárt okozó folyamatokról is képet alkothattam.

16.7. Demográfiai és egészségügyi helyzet a városi harcok után

A főispáni hivatal felkérésére 1945. január 6-án kelt levelében, az egy nappal később polgármesterré választott dr. Dósa Balázs adott számot a város népmozgalmi és ellátási viszonyairól. A városban az 1944. októberi harcok után 1944. november 10-én, feltételezhetően a szovjet városparancsnokság megbízásából népszámlálás zajlott. Ez alapján 16 év feletti férfiak 6146-an, 16 év alatti férfiak 3551-en voltak a városban. 16 éven felüli nők 7829-en, míg 16 éven aluli nők 3570-en, azaz a harccselekményeket követően 21.096-an tartózkodtak a városban, a férfiak besorozása miatt erőteljes nőtöbblettel.⁶⁴⁶ A jelentés második fele kitért rá, hogy katasztrofális volt a helyzet a közszükségleti cikkek ellátottsága terén, a megszállás napjaiban ráadásul a legtöbb üzletet feltörték és raktárkészletét elrabolták. Tüzérségi- és bombarepeszek, lövések, sebfertőzések miatt rengeteg sérülést kezeltek a városban a mindössze hat orvosra, egy fogorvosra, négy gyógyszerészre és öt bábára apadt egészségügyi ellátó erők. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a szovjet katonakórház egészségügyi szervei a gyógyszer- és kötszerkészletek zömét lefoglalták.⁶⁴⁷ A város népessége a munkaszolgálatról és koncentrációs táborokból hazatérő zsidóság, illetve az 1945. májusi kapitulációt követően hazatérő frontkatonák, menekültek miatt gyarapodásnak indult, ezért 1945. május 18-án ismételt adatközlés zajlott a főispáni hivatal felé. E szerint az 1945. május 18-i állapot szerint 22.994 fő a városi lakosság, melyből mindössze 164 fő a néhány évtizeddel azelőtt még ezer fő közeli zsidó lakosság.⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba az egészségügyi és népmozgalmi viszonyokról.”

⁶⁴⁷ MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba az egészségügyi és népmozgalmi viszonyokról.”

⁶⁴⁸ MNL JNSZML V. 100. 162. Közigazgatási iratok, 1945. 56–945 „Kimutatás városi népszámlálás állapotáról az alispáni hivatal felé. Dr. Dósa Balázs polgármester kézírásos levele.”

16.8. Az ipari üzemek helyzete a városi harcok után

Dr. Dósa Balázs polgármester 1945. március 31-én a főispáni hivatalba megküldött leveléből kiderült, hogy a megszállást követően a szovjet csapatok (véltetően a Plijev lovasgépésített csoport erői) a város határában húzódó téglagyárban, cserépgyárban a termelést lehetetlenné tevő lókorházat rendeztek be. A város négy nagyobb malma közül kettő, a Hungária és Tiszavidéki malom teljes kapacitása a Vörös Hadsereg részére lett lefoglalva, míg a teljes városi lakosság és a régió igényeit mindössze két malom, a Kabai-féle és a Rákóczi Hengermalom látta el. Hasonlóan mindkét tímártelep a szovjet haderő bőrigényét volt hivatott kielégíteni. A város három textilipari szövőüzeméből kettő élte meg a háború végét, a harmadik, Csontos-féle szövőüzem közelebbről meg nem nevezett háborús károk miatt berendezését elvesztette, véltetően megsemmisült. A város két nyomdája közül az egyik üzemelt csak. Az 1943-tól működő Turul Nyomda tulajdonosa 1945 márciusában még a fronton tartózkodott, így az üzem állt, az izraelita Kertész József Könyvnyomdája a tulajdonos munkaszolgálatról való megmenekülése miatt 1945 tavaszától ismét üzemelt. Összesítve a város 16 ipari üzeméből 10 működött 1945 tavaszán, ezek közül a Vörös Hadsereg igényeit négy szolgálta ki.⁶⁴⁹

16.9. Az állatállományban keletkezett károk

Noha viszonyítási alappal nem rendelkezem a városi lakosok kezén lévő állatállomány német megszállás előtti, majd a szovjet-német harcok alatti és utáni mértékéről, de egy 1944. december 13-án keletkezett, dr. Dósa Balázs által a főispáni hivatalnak megküldött jelentésből pillanatképet nyerhettem az 1944. októberi harcokat követő helyzetről. E szerint 1944. december 7-én 1970 tehén, 515 ökör, 1337 borjú, 923 ló, 636 csikó, 1387 juh, 786 sertés és 822 növendék malac volt a város birtokos paraszti társadalmának ólaiban, tanyáin.⁶⁵⁰ A veszteségekről az irat meglehetősen szűkszavúan értekezik, mindössze 600 db a német hadsereg által elhurcolt lóról tesz említést, ugyanakkor más iratokban utalások voltak a megszálló szovjet haderő hasonló vagy még nagyobb mértékű elvonásaira. Egy nappal korábban, 1944. december 12-én is kifutott egy levél Dósa megbízott polgármestertől a főispán felé, melyben a mezőgazdasági területről elrekvirált szénakészletekről ír. A szovjet hatóságok által

⁶⁴⁹ MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba az ipari üzemek bejelentéséről.”

⁶⁵⁰ MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba a városi állatállomány tárgyában.”

elvont 20 vagon szénakészlet mellett Dósa levelében rövid említést tesz a szovjet haderő fosztogatásaira, melyek a december 7-i állapot szerinti állatállomány töredékét hagyták csak a városban:

*„A város határában összesen alig található 100 drb. sertés és malac, mert az egész állományunkat az orosz hadsereg igénybe vette. Burgonya és káposzta a városban nem található.”*⁶⁵¹

16.10. A közigazgatás újjászervezése az 1944. októberi harcok után

Dr. Dósa Balázs polgármester és dr. Nagy Lajos városi főjegyző 1945. január 25-én igen érdekes kézírásos levelet fogalmazott Kecskemétre. A levél tustintával, vélhetően Dósa kézírásával íródott, két hasámban a városi közigazgatás állapotáról adott értesítést. A levél címzettje Kecskemét város polgármestere volt. Vélhetően a megszállást követő anarchikus távközlési viszonyok miatt a hasonló problémákkal küszködő, hasonló helyzetbe került alföldi városok törekedtek képet alkotni és informálódni egymás viszonyairól. Ezt erősítette, hogy a karcagi levél végén kérték a kecskeméti városvezetőt, hogy ő is hasonlóan adjon számot saját városa viszonyairól. A levél tanúsága szerint 1945 elejére a boltok egy része és a piaci árusok már kinyitottak Karcagon, de az árubeszerzés bonyodalmai és az általános drágaság (hiperinfláció) miatt a kereskedelmi forgalom igen alacsony szinten állott. A város 1944 októbere és 1944 decembere között semmilyen adót nem szedett, csupán 1944 decemberében szedett először a lakosságtól rendkívüli adót, melyből a béreket finanszírozták. Az adó mértékére utalás nem történt. A közrend biztosítására állományában új rendőrséget szerveztek, de a rendőrök a szovjet városparancsnok utasítása szerint fegyvert nem viselhetek. A közrend fenntartásában így a várost megszálló szovjet csapatokból szervezett járőrnek jutott fontos szerep. 1945 január végére a vasút- és postaszolgálat helyreállt, de újság ez időpontig még nem jelent meg. Közellátás terén is hiányról számolt be a levél, de utalva arra, hogy az arra rászorulóknak kenyéret és húst ételjegy nélkül is kaptak a megszállást követően a várostól.⁶⁵²

⁶⁵¹ MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba a szénakészletek tárgyában.”

⁶⁵² MNL JNSZML V. 100. 162. Közigazgatási iratok, 1945. 129–945 „Dr. Dósa Balázs polgármester és dr. Nagy Lajos városi főjegyző levele Kecskemétre.” A levél a megszállás eseményeit és a közellátás viszonyait ismerteti a címzett részére (Kecskemét polgármestere).

16.11. A „régi világ” eltűnése

1945. december 29-én zajlott egy városi közgyűlés, mely az utókor bölcsességével mérlegelve talán zárópecsétje volt annak a viharos és szenvedésekkel terhes korszaknak, melyben a város, mint az osztrák–magyar államszövetség egyik gazdag és gyarapodó települése 1914 nyarán belépett és 1944 októberében elszegényedetten, komor, szétágyúzott, megbombázott arculatával maga mögött hagyott. Tüdős Imre, a Magyar Kommunista Párt helyi titkára tett ekkor javaslatot:

*„A Magyar Kommunista Párt helyi szervezetének nevében indítványozom, hogy mindazon személyeket, akiket a városi képviselő testület karcagi díszpolgároknak megválasztott 1918 év után, akik hirdették a Nagy–Magyarországot, hogy a kis magyarság áldozatául essen nemzetellenes politikájuknak. Ezeket a személyeket, úgymint Horthy Miklós, báró Lehár Antal, gróf Bethlen István, Rakovszky Iván, Gömbös Gyulát díszpolgárságuktól fossa meg Karcag megyei város képviselő testülete.”*⁶⁵³

Az indítvány azonnali elfogadásával a város szimbolikusan maga mögött hagyta a világháborúk sötét árnyékát. Bár még zajlottak a népbírósi perek, folytatódott a világháborús évek bűneiért való felelősségre vonás, az események új irányt vettek. A küzdelem már nem a harcterek valóságos, kézzel tapintható véres világában, és nem a hátszág szűkre szabott fejadagjaiban nyilvánult meg többé, hanem a politika lövészárkaiban, az alkotmányos és modern Magyarország megmentéséért vívott egyre elkeseredettebb küzdelemben. A dolgozat tárgyköre is itt varródik el, hiszen a huszadik század világháborúja, e két egybe kapcsolható világégés eseményei és hatásai más kutatások, más tanulmányok alapját kell, hogy jelentsék.

⁶⁵³ MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 242. közgyűlési szám

17. A Karcagi Református Gimnázium az 1939–1944 közötti iskolaévekben

17.1. A Karcagi Református Gimnázium felekezeti összetétele, változása a XX. század első felében

A település társadalmának sajátos metszetét adta és adja a városi református egyházközség fenntartásában működő gimnázium. Noha szellemiségében és nevében is hűen őrzi a protestáns oktatás hagyományait, diákjainak vallási összetételében a városnak és tágabb települési környezetének színes felekezeti mozaikját vetíti elénk. Figyelmet érdemlőnek tartottam éppen ezért áttekinteni az iskola felekezeti összetételét a rövid XX. század nyitányán és a vizsgált korszak idején.

A boldog békeidők végén, az 1912–13-as tanévben az akkori Karcagi Református Főgymnasiumnak 253 fiú tanulója volt; ennek 46%-a református, 29%-a izraelita, 22,5%-a római vagy görög szertartásrendű katolikus, 1,5%-a görög keleti és kevesebb, mint 1%-a evangélikus.⁶⁵⁴

Az I. világháború alatt az 1916–17-es tanévben a 267 fős diáklétszámon belül egyedül a reformátusság (~50%) és az izraelita diákok aránya mutatott növekményt (31%).⁶⁵⁵ A Horthy–kor politikai megszilárdulását és a bethleni konszolidációt követően az iskola a gazdasági károk ellenére megőrizte régi presztízsét, noha az 1920–21-es iskolaévtől koedukált rendszer szerint reálgimnáziumként folytatta tevékenységét. A Karcagi Református Reálgimnázium 1925–26-os tanévére 293 fős diáklétszám már a boldog békeidők előtti létszám meghaladását jelentette, s ezen belül is elsősorban nőtt a katolikus és református diákok száma, és jelentős visszaszorulást mutatott az izraelita diákság létszáma.⁶⁵⁶ Az izraeliták gimnáziumi létszámcsökkenésének hátterében feltételezhetően az 1920-as numerus clausus törvény okozta felsőoktatási változások álltak, hiszen a törvényi szabályozásban leginkább érintett zsidóság körében megváltozott a diplomás pályaorientáció. Gyakran váltak külföldi egyetemek, pl. a prágai vagy brünni egyetem német nyelvű fakultásainak hallgatóivá és kerültek így először időlegesen vagy végérvényesen a nemzetközi szellemi- és közélet színtereire.⁶⁵⁷ A

⁶⁵⁴ Karcagi Református Főgymnasium Értesítője az 1912–1913-ik Iskolai Évről. Karcag, 1913. 133.

⁶⁵⁵ Karcagi Református Főgymnasium Értesítője az 1916–1917-ik Iskolai Évről. i.m. 117.

⁶⁵⁶ Karcagi Református Reálgimnázium Értesítője az 1925–1926. Iskolai Évről. Karcag, 1926. 61.

⁶⁵⁷ *Frank Tibor: A magyar trauma 1918–1920. (A numerus clausus száműzöttei).* In.: *Jogfosztás – 90 éve, Tanulmányok a numerus claususról.* Szerk.: Molnár Judit. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011. 137-138.

szakirodalom által a numerus clausus száműzöttjeiként megnevezett,⁶⁵⁸ 1920-tól külföldi egyetemekre kényszerült magyar zsidók egy jelentős része a diploma megszerzése után sem tért haza Magyarországra.⁶⁵⁹

Noha a második világháború kirobbanása (1939. szeptember 1.) és az 1939–40-es iskolaév kezdete (1939. szeptember 9.) lényegében egybeesett, ugyanakkor az ország katonailag 1941 nyaráig kimarad a háborúból, így a világháború alapvetően nem volt hatással az 1939–40-es iskolaévre. A tanévet az intézmény dr. Gaál László igazgató (klasszika-filológus iranista, a Magyar Élet Pártjának kerületi elnöke) vezetésével, 333 diákkal, zavaró eseményektől mentesen kezdhette meg. Eltekintve egy diák tragikus öngyilkosságától, nagyobb működési zavar nélkül 1940. június 21-én fejezhette be első „világháborús évét” a gimnázium. Másfelől viszont 1939 szeptemberére egyrészt Imrédy Béla, másrészt gróf Teleki Pál kormányai már két zsidótörvényt helyeztek hatályba, melyek erőteljes korlátozást jelentettek a zsidó családok értelmiségi pályákon való érvényesülésében. Az 1. zsidótörvény felekezeti alapú szabályzása húsz százalékos, majd a 2. zsidótörvény származási (faji) alapú szabályzása hat- és nulla százalékos küszöböt támasztott bizonyos foglalkozási pályák zsidó munkavállalóival szemben, ami kihatással volt a karcagi gimnázium felekezeti összetételére is. 1939 szeptemberétől az izraelita tanulók mindössze 8%-át tették ki a teljes diáklétszámnak.⁶⁶⁰

Az 1940–41-es tanév 329 diákja között tovább nőtt a reformátusok primátusa (69%), a katolikusok aránya közel 20%-ot tett ki, és a legtöbb felekezet „stagnálása” mellett a zsidó diákság további térvesztése volt tapasztalható (6,5%).⁶⁶¹

Az 1941–42-es iskolaév a nemzetközi folyamatok tükrében jelentős hatással bírt a Karcagi Református Nagykun Gimnázium életére. A gimnáziumi oktatás a háborús körülmények fokozódó zavara között is hivatásszerű rendben folytatódott. A tanulói létszám további növekedése (349 fő) ugyan kedvező adat, másrészt a szeptemberi évkezdést követően Futó István magyar–német–angol szakos tanárt, a Gyorsírókör vezetőjét hadba hívták (1942. december 7-én szerelt le). 1941 novemberében skarlát-, a tél vége felé pedig influenzajárvány zavarta meg az iskolai évet. A felekezeti összetételben a korábbi trendek folytatódtak, a református diákok az iskola összes diákságának 69%-át tették ki ebben az évben is, a katolikus

⁶⁵⁸ Kovács M. Mária: Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 164.

⁶⁵⁹ A numerus clausus által külföldi tanulmányokra kényszerült magyar zsidók egy egész nemzedéke futott be fényes pályát a külföldi tudományos és művészeti világban. Körükhöz tartozott pl. Teller Ede, Szilárd Leó, Neumann János vagy Robert Capa. Uo.: 164.

⁶⁶⁰ Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1939–1940. Iskolai Évről. Karcag, 1940. 66.

⁶⁶¹ Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1940–1941. Iskolai Évről. Karcag, 1941. 51.

diákok közel 19%-át, míg a zsidó fiatalok aránya tovább csökkent, 6%-ra. A tanári kar és a diákság körében haláleset nem történt.⁶⁶²

Az 1942–43-as tanév már elválaszthatatlanul a háborús erőfeszítések jegyében telt. Az iskolaév elején, 1942. október 6-án katonai szolgálatra vonult be Oláh József történelem–földrajz szakos tanár, majd 1943. március 8-tól Wagner Lajos német–angol szakos tanár, végül 1943. április 12-től Bráda Lajos mennyiségtan–természettan tanár is. 1943. március 25-től a gimnázium épületét katonakórházzá nyilvánították, így a tanév fennmaradó részében a református leányiskola termeiben folyt a tanítási munka. A gimnáziumban működő 176. számú Nagykun Cserkészcsapatnál a korábbi tanyakutató és terepbejáró foglalkozások átalakultak „kémelhárító- és rémhírterjesztők leleplezése” fantázianevű hadijátékokká. A városi leventemozgalmi fiatalok a keleti fronton harcoló honvédek számára rendszeresen gyűjtőakciókat (pl. honvédkarácsony) rendeztek.⁶⁶³ A 331 fős diáklétszám felekezeti összetétele érdemi eltérést az előző tanévekhez képest nem mutatott, ugyanakkor a református diákság már 78%-os részarányt képviselt a tanulók felekezeti megoszlásában. A „háborús tanévben” haláleset az iskolában nem történt.

Az 1943–44-es iskolaév a katasztrofális katonai összeomlást közvetlenül megelőző, de már a totális háború hátországi eszkalációjának lázában égő időszaka volt a Karcagi Református Gimnáziumnak. Minthogy a gimnáziumi épület továbbra is katonai kórház illetve honvédüdülő céljait szolgálta, a rendkívül későn kezdődő iskolaév (1943. november 3-án nyitották meg a Nagytemplomban) egészében más telephelyeken folyt az oktatás. A gimnázium 11 osztályának oktatása (371 nyilvános tanuló) óvodában, a levente–otthonban, a református elemi fiúiskolában, a diákotthonban és a tanári szobákban folyt. A korábban besorozott tanerők mellett az iskola újabb tanárokat veszített az egyre nagyobb méreteket öltő hadbahívások okán; 1943. október 5-től dr. Pelyvás–Ferenczik István magyar–angol szakos tanár, 1944. február 18-tól Bod Andor tanárjelölt került katonai szolgálatra. A sors fintora, hogy a kiesett tanerők helyettesítésére az intézetbe hívott oktatók közül a máramarosszigeti református gimnázium magyar–latin szakos tanárát, Varga Józsefet is besorozták 1944 tavaszán, közvetlenül azelőtt, hogy katedráját az intézetben elfoglalhatta volna.⁶⁶⁴ A rövidre nyúló tanév során az országos politika eseményei is hatással voltak a gimnáziumra. A tengelyhatalmak és nyugati szövetségesek között kényszerű hintapolitikát folytató Kállay–kormány megbuktatása céljából 1944. március 19-én a német Wehrmacht vezényleti törzse, az OKW elrendelte Magyarország

⁶⁶² Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1941–1942. Iskolai Évről. Karcag, 1942. 58.

⁶⁶³ Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1942–1943. Iskolai Évről. Karcag, 1943. 19.

⁶⁶⁴ Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1943–1944. Iskolai Évről. Karcag, 1944. 19.

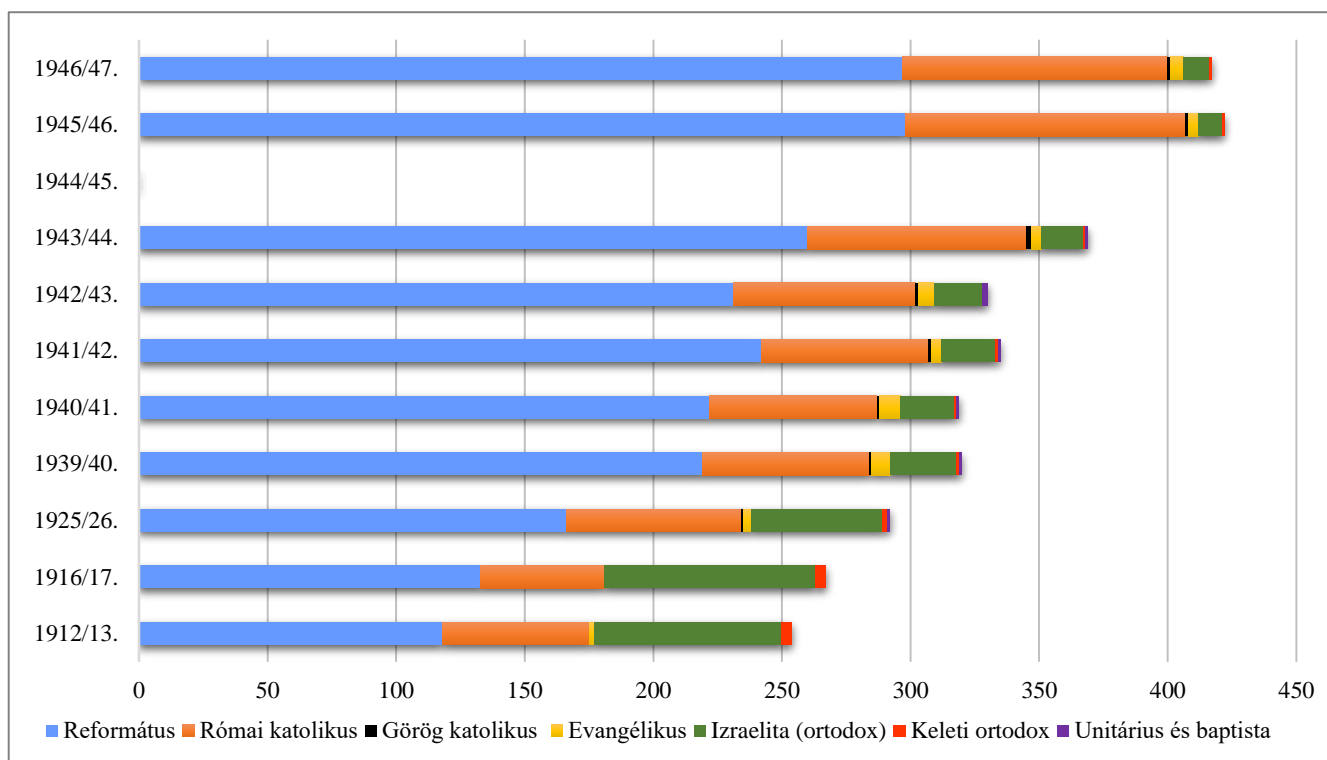
katonai megszállását (*Margaréta terv*). Az így német jóváhagyással hatalomra került Sztójay kabinet zsidóellenes rendeletek egész sorát adta ki az izraeliták társadalmi és gazdasági életből való teljes kiszorítása, ellehetetlenítése és fizikai szegregációja céljából. Ennek hatására a református gimnázium az 1944/10800. miniszterelnöki rendeletének 1. jegyzéke alapján 9 zsidó szerző 24 művét selejtezte ki a könyvtári állományból. Rendeleti úton számolták fel az egyesületi életet is, melynek számos egylet és kör lett kárvallottja a Karcagi Református Nagykun Gimnázium falai között is. Mindezen viszonyok között az intézetben mégsem volt kimutatható antiszemitizmus. Ahogy Bihari István lelkész memoárjában idézte:

*„A gimnázium református minőségén nem rontott semmit a tanulók hovatarozása. Válogatás nélkül jó barátnak tartottuk egymást evangélikussal, zsidóval, római katolikussal, görögkeletivel, baptistával.”*⁶⁶⁵

Az 1943–44-es tanévet végül a tervezettnél jóval hamarabb, 1944. április 1-én, minden ünnepélyesség nélkül zárta az intézmény vezetősége, aminek oka az alapvető oktatási feltételek hiányában volt keresendő.

12. táblázat: A Karcagi Református Gimnázium felekezeti összetétele								
Tanév	Református	Római katolikus	Görög katolikus	Evangélikus	Izraelita (ortodox)	Keleti ortodox	Unitárius és baptista	
1912/13.	118	57		2	73	4	-	-
1916/17.	133	48		-	82	4	-	-
1925/26.	166	68	1	3	51	2	1	1
1939/40.	219	65	1	7	26	1	1	3
1940/41.	222	65	1	8	21	1	1	3
1941/42.	242	65	1	4	21	1	1	4
1942/43.	231	71	1	6	19	-	2	2
1943/44.	260	85	2	4	16	1	1	1
1944/45.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1945/46.	298	109	1	4	9	1	-	4
1946/47.	297	103	1	5	10	1	-	-

⁶⁶⁵ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 18.

3. ábra: A Karcagi Református Gimnázium felekezeti összetétele a vizsgált tanévekben

17.2. Az 1944–45-re tervezett iskolaév eseményei

1944. augusztus 30-án a gimnázium tanári testülete évnnyitó–alakuló ülést tartott, melynek során a következő iskolaév ellátandó feladatait kívánták megbeszélni. Az új tanévre készülve, az intézmény megnyílt kapui alig egy hónappal később, szeptember végén úgy záródtak be, hogy azzal egy sok szenvedést és áldozatos munkát látott korszak is örökbe bezáródott. A gimnázium igazgatója, dr. Gaál László megnyitóbeszédében pontosan lefedte azt a válságos helyzetet, melyre a tanárok és diákok, a város és az ország számíthatott a katonapolitikai események tükrében.

„Hihetetlenül nehéz körülmények között kell foglalkoznunk a szinte megvalósíthatatlan követelménnyel, hogy az iskolaévet megnyissuk s a tanítás és nevelés normális menetét a lehetőséghez biztosítsuk. Tanáraink egy része a hadműveleti területen teljesít szolgálatot, iskolánk épülete maga is hadicélt szolgál, megfelelő helyiségeink még nincsenek s ha a beiratkozásokat el is tudjuk végezni és az iskolaévet megnyitottnak nyilvánítjuk, kérdés, hogy

*az állandó légitámadások nem hiúsítják-e meg legjobb szándékainkat s nem teszik-e lélektanilag lehetetlenné a békés iskolai munkát?”*⁶⁶⁶

E drámai hangulatú évnnyitó értekezletet követően a tanári kar az évkezdést 1944. szeptember 15-ében állapította meg, azonban további, tanteremként szolgáló helyiségek katonai célú lefoglalása miatt végül csak szeptember 25-én kezdődhetett a tanítás. Az órák a Rákóczi úti óvoda és napközi otthon, a városi járásbíróság és a városi takarékpénztár termeiben folytak. E rendkívüli körülmények között vasakarattal megteremtett szerény feltételek mellett mégis úgy hozta a sors, hogy az oktatást 1944. szeptember 28-án már le is kellett állítani. A tanítás befejezését követően a diákság szétszéledt, a hadba nem hívott tanári kar egy része helyben maradt, más része (különösen október elején) elmenekült a városból.⁶⁶⁷

17.3. Az iskola tanári karának sorsa

A közigazgatási és karhatalmi erők 1944. október 8-án távoztak a városból. Velük együtt menekült a református gimnázium igazgatója, dr. Gaál László, illetve Kresznerics Gyula, Tőkés Sándor és dr. Csávás István tanárok is. Az elmenekült tanári kar és igazgató október 15. (a nyilas puccs) után megtagadta az illegitim nyilaskeresztes végrehajtó hatalomra és Szálasi Ferencre való eskütételt. Először Budapesten, majd – még az ostromgyűrű bezáródása előtt – Esztergomban találtak elhelyezést a harcok elvonultáig. A tanári kar számos tagja a megelőző tanévekben vagy a szovjet betörést követően került behívásra és frontszolgálatra. Frontkatonaként teljesített szolgálatot Wagner Lajos, Oláh József, Varga József, Pelyvás István, Bráda Lajos, Csíkos Imre tanárok, valamint Farkas László és Szabó Gáspár iskolaszolgák. Bráda Lajos és Csíkos Imre először eltűntként a város katonai veszteséglistájában került, utóbb kiderült, hogy hadifogságba estek a megszálló Vörös Hadsereg elleni harc során, s ott haltak meg hadifogolyként. A tantestület helyben maradt tagjainak is viszontagságos sors jutott osztályrészül. A városban maradt az októberi harcok és légicsapások idején Schvirrián László igazgatóhelyettes, Nagy Kálmán, Szász Béla, dr. Tóth Kálmán és Szabó Jenő tanárok.⁶⁶⁸ Schvirrián László családjának sorsa egészen megdöbbentő, és hűen jellemzi az 1944. októberi városi viszonyokat.

Bihari István így emlékszik meg az esetről:

⁶⁶⁶ GYINMA: Vegyes gimnáziumi iratok. 592 – 68.

⁶⁶⁷ Csávás S.: Beszámoló i.m. 2. (In.: GYINMA: 592-68.)

⁶⁶⁸ Csávás S.: Beszámoló i.m. 3. (In.: GYINMA: 592-68.)

„Október 22-én éjszaka szovjet katonák törtek be a lakásba és Schwiriánné meg a sógornője Kerekes Ili azonnal bevették az előre elkészített mérget, mindketten meghaltak.”⁶⁶⁹

17.4. Az iskola tárgyi gyűjteményeiben keletkezett károk

Október 9-én, a városban zajló harcok során a gimnázium emeletén tűzérési gránátalátalát érte a főhomlokzatot, a fizika szertár falát szakította át egy lövedék. Az eszközállományban jelentős kár keletkezett, a teljes leltárkészlet mintegy 80%-a semmisült meg vagy veszett el a harcok során. 1946 márciusában összesítették a fizikaszertári állomány veszteségének értékét, és egy akkori jelentés 13.900 pengőre becsülte a kárt, feltételezhetően a hiperinfláció előtti pengőárfolyam alapul vételével. Az október eleji városi harcok és az ezt követő szovjet fosztogatások miatt az iskola szinte valamennyi gyűjteménye jelentős kárt szenvedett. A természetrajz szertár állománya körülbelül 50%-ban semmisült meg, a gyűjteményi érték veszteségi aránya ennél is nagyobb, hozzávetőlegesen 75%-os. A földrajz–történelmi szertár állománya a szertárőr, dr. Csávás István évek múltán keletkezett jelentése szerint szintén súlyos károkat szenvedett:

„... a földgömbök, szemléltető táblák, térképek, nagy része megsemmisült. Térképállomány 12 db. Gyarapodás nincs”.

A rajzszertár és énekszertár állománya teljesen, azaz a vonatkozó jelentés szerint 100%-ban elpusztult, a klasszika–filológia gyűjtemény 75–80%-ban semmisült meg 1944 októberének válságos napjaiban.⁶⁷⁰

A tanári könyvtár kiemelt értékű és több ősnymtatványt is tartalmazó állománya Szász Béla könyvtárőr vezetésével, és a helyben maradt tanerők igyekezetével kisebb mértékű pusztulást szenvedett el. A vonatkozó jelenés szerint:

„A könyveket megtisztították, a szekrényeket rendbe hozták és visszahelyezték régi helyére, így az iskola igen értékes, muzeális jellegű könyveiből alig 5% semmisült meg. (...) Ellenben a katalógusok 50%-a elpusztult...”⁶⁷¹

Az iskola diákothona (kollégiuma) az 1944–45-ös tanév megnyitását követő rövid tanítási időszakra sem szolgálhatta a vidéki diákok elhelyezését, mert az 1942-től honvéd hadikórházként működött. A honvéd erők 1944. október eleji távozását követően sem tudta az

⁶⁶⁹ Bihari I.: Emlékeim nyomában i.m. 59.

⁶⁷⁰ Csávás S.: Beszámoló i.m. 61-73. (In.: GYINMA: 592-68.)

⁶⁷¹ Csávás S.: Beszámoló i.m. 75. (In.: GYINMA: 592-68.)

iskola birtokba venni diákotthonát, mert október végétől szovjet hadikórház költözött az épületbe. 1945. február 5-től ugyan a gimnázium eredeti céljának igénybevételére visszakarta az épületet, de az egykori felszerelésben (bútorzat, eszközállomány) keletkezett károk óriási mértéket öltöttek. Az internátus ágyai és konyhai felszerelései 100%-ban eltűntek vagy a tél folyamán tüzelőként szolgáltak a szovjet csapatok számára. A tanulószobák bútorzata 60%-ban semmisült meg, az egykori élelmiszerraktárát pedig teljesen kisöpörték.⁶⁷² Így az 1944–45-ös tanév maradékára (1945. január 4. – 1945. július 25.) a diákotthon képtelen volt elhelyezést biztosítani a vidéki diákság számára.

A fenntartó református egyházközség 1944 decemberében keletkezett lelkészi jelentése a gimnázium épületében és állományában keletkezett károkat 110.000 pengőre, míg az internátus (diákotthon) kárait további 6000 pengőre becsülte.⁶⁷³

⁶⁷² Csávás S.: Beszámoló i.m. 103. (In.: GYINMA: 592-68.)

⁶⁷³ Pap B.: Helyzetjelentés i.m. 8. (In.: TtREL, I. 1. c. 463. 8.)

ÖSSZEGLÉS

Az első világháború idején a karcagi társadalom hadijótékonyági és hadsegélyező tevékenységek egész sorával kísérte végig azt az 51 háborús hónapot, mely – mint a XX. század őskatasztrófája – új, ijesztő folyamatokat teremtett nemcsak az országban, de helyben, a front által érintetlen, fejlődő pályán álló színmagyar református településen is. Jelen dolgozat törekedett a hátszági tevékenység megragadására, noha a források esetlegessége és az elmúlt évszázadban bekövetkezett részbeni pusztulása okán ez talán már sosem valósulhat meg eredeti nagyságrendjében. A hadsegélyező és más, hátszági gazdasági tevékenységek néhol önkéntes, de zömében elvárt, majd kierőszakolt intézkedései az első világháborút a hátszág lakossága számára is rendkívül nehezzé, elviselhetetlenné tették. Különösen súlyossá az a tény tette e mozgalmak terheit, hogy más és más intézmények, civil és katonai szervezetek szervezésében egymással párhuzamosan futottak, így legyen a karcagi birtokos gazda mégoly adakozó kedvű és vagyonában tehetős hazafi, e mozgalmak feneketlen kútját képtelen volt megtölteni. A Nagy Háború hadigazdasága tulajdonképpen kiszivattyúzta a gazdasági javakat, termelőeszközöket és megtakarításokat a városi lakosság kezéből.

A városi társadalom a kezdetektől támogató attitűdöt mutatott számos hadsegélyező és hadijótékonyági program során. Ezek helyi sikere igazolta, hogy a lakosság zöme nem zárkózott el a háború ügyének támogatásától. Ez természetesen nem jellemezte a háborús eszme megítélését, csupán a győzelem érdekében tett erőfeszítések mértékét. A kimerülés nyomai viszont jól visszakövethetőek voltak, még a rendelkezésre álló – kritikával kezelendő, cenzúrázott – sajtóanyag is hűen tükrözte! A kimerülés és háborúellenesség fellángolásának egy eddig méltánytalanul elhanyagolt aspektusát, a mozgósítás mechanizmusának helyi sajátosságait is ebből a szempontból szükséges vizsgálni. A városból való aktív korú férfilakosság egész generációinak elvonása és részleges pusztulása talán a legmeghatározóbb erővel alakította át a közgondolkodást a háborús szerepvállalás utolsó éveire. Ennek forráskritikai és statisztikai eszközökkel véghezvitt rekonstrukciója jobb megvilágításba helyezi a háborús kimerülés és meghasonlás okozta politikai változások sodrát.

A háború utolsó éve a papírhány, az iratpusztulás és a kimerülés más formái miatt nehézkesen voltak rekonstruálhatóak. Elsősorban a világháborús összeomlást 10 év távlatából felvázoló Szentesi Tóth Kálmán emlékkötete⁶⁷⁴ illetve a sajtóanyag és néhány levéltári forrás volt az, mely ebben a kérdésben támpontot nyújthatott. A Szentesi Tóth kötet jól érzékeltette a háborús összeomlást helyben kísérő folyamatokat, így a lakosság szembefordulását a háborús

⁶⁷⁴ Szentesi Tóth Kálmán: Karcag R. T. város polgármesterei (Adatok Karcag város történetéhez). Kertész József Könyvnyomda, Karcag, 1928.

évek politikai elitjével, a munkásmozgalmi eszme térhódítását. A közigazgatás 1918 novembere utáni kontraproduktív átszervezése, mely nemhogy nem oldotta meg a gondokat, de új problémákat is okozott, a Tanácsköztársaság rövid életű uralma, majd a közel egy éves román megszállás súlyos politikai- és eszmetörténeti válságot, törést okozott a településen. Nem csoda, hogy ezek után 1920. március elején a lakosság oly lelkesen fogadta a Lehár Antal vezette Nemzeti Hadsereg beérkezését, és oly szenvedélyes támogatójává vált az ellenforradalmi rendszernek. A gazdasági kimerülés, és az erre ráerakódó egyéb terhek (veszteségek, idegen politikai eszme begyűrzése, majd idegen hadsereg tartós megszállása) gyújtópontja maga a háború, mely túrértárára, és azon túl feszítette a karcagi társadalmat (is). Ez kiegészülve a nemzetcsönkítés élményével, és a háború előtti boldog békeévek nosztalgiájával, bizonyos mértékben átformálták a karcagi társadalom kereteit. A háború előtt függetlenségi–ellenzéki beállítódást mutató lakosság a háború után az új ellenforradalmi hatalmi elit lelkes támogatójává vált, melynek rengeteg nyoma volt fellelhető a két világháború közötti időszakban. A háború előtt toleráns településen megjelenik az idegenellenesség, az 1930-as évekre az antiszemitizmus bizonyos megnyilvánulásai.

A karcagi református diákság, tanári kar és maga a gimnázium háborús szerepvállalásának vizsgálata igen hasznosnak bizonyult a város háborús viszonyokba való belefoglalásának vizsgálatakor. Egyrészt a református Karcag református gimnáziuma – ha nem is pontosan leképződő arányokkal – társadalmi metszetét képezte a települési lakosságnak, másrészt a fiatalos lelkesedés és tettvágy találkozása a háborús ügy szolgálatával, rengeteg kisebb–nagyobb hadsegélyező megmozdulást indított és katalizált az iskola falain belül és kívül is. Az önkéntes frontszolgálat vállalása a hadiérlettségik rendszerén keresztül igazolását mutatja a dualizmus kori nemzeti–keresztény nevelés eszközeinek és céljainak. Az Augusztus Gyorssegély Alap nemesfémgyűjtő kezdeményezése, és annak statisztikai módszerekkel igazolt jelentősége, továbbá a hadikötvény jegyzések mértékének és dinamikájának vizsgálata iskolai perspektívában közelítő képpel szolgáltak a város azonos folyamatainak vizsgálatakor. A gimnáziumot fenntartó Karcagi Református Egyházközség intézményi vezetősége, lelkesen szinten bekapcsolódva a város politikai–közéleti elitjének hadsegélyező munkájába, oszlopos szerepet vállalt a háborús létállapot viszonyainak enyhítésében. A részben városi, részben vöröskeresztes fenntartásban működő hadikórház működési rendjének és az itt elhalálozott katonák névsorának rekonstrukciójával e karcagi fiókintézmény kapacitását és jellemzőit párhuzamba állíthatjuk és köthetjük az ország számos más pontján üzemelt hasonló intézmények történetével.

A dolgozat második részében a két világháború közötti karcagi viszonyokat, közállapotokat elemeztem, elsősorban azok átkötő szerepére koncentrálva, azaz a két világháború közötti lokális kapcsolatrendszer tekintetében.

1920 márciusát követően egy lassú, de biztos lábakon álló politikai és gazdasági talpra állás indult meg a településen, melyet a *Karcag a két világháború között* főfejezetben nagy terjedelemben taglaltam. Noha e főfejezet átkötő szerepet töltött be a két világháború karcagi háttérországának vizsgálatában, korántsem lebecsülendő, sőt az ebben az időintervallumban lezajlott események, folyamatok feltárása híján nem nyerhettek értelmet az 1930-as évek végének, 1940-as évek első felének sorsdöntő hatású cselekményei sem. Az időszak kezdetén indult meg egy régi–új politikai elit kiformalódása. E közhatalmi megszilárdulás nem annyira az 1920-as évek első felében (dr. Varga Mátyás mizerábilis polgármestersége, majd Steinbach Antal rövid életű „regnálása”), hanem dr. Hajnal István korábbi főjegyző hosszú és urbanisztikai fejlesztésekben, a központi szerepkör bővítésével kísért polgármestersége alatt ment végbe. A város mint tágabb értelemben vett választókerületi „háttérország” betagozódása a bethleni konszolidáció politikai sodrába (Csontos Imre egységes párti képviselő három cikluson átívelő mandátumviselésén keresztül), továbbá Horthy kormányzó, Bethlen miniszterelnök, illetve több miniszter helyben tett látogatása és díszpolgárrá választása jó kormányzati kapcsolatok kialakításához vezetett, mely nagyon hiányzott a város 1914 előtti történetéből. E történeti feldolgozásból külön említésre méltónak ítélttem Horthy Miklós kormányzónak az 1923-as karcagi beszédéből kipattanó nemzetközi politikai botrány feltárásának történetét, mely a népszövetségi kölcsönfelvétel háttértörténetében tulajdonképpen már abszolút nem mint karcagi „belügy”, hanem elsődleges, országos jelentőségű eseményként volt elkönnyvelhető. Szükséges és a későbbi kutatások szempontjából megkerülhetetlen jelentőségűnek tekintettem a korszak karcagi archontológiai viszonyainak – eddig tudománytörténeti értelemben nagyon hiányzó – részletes és pontos feltárását. E feltáró munkában (beleértve a helyi és országgyűlési választások részletes bemutatását) külön terjedelmet szenteltem a korszak választási botrányainak, hivatali visszaéléseinek kevésbé dicső, de vizsgálatra érdemes eseményeinek. Ezek egy része, pl. a Csontos Imre és P. Ábrahám Dezső 1923–1925 között zajló választási csörtén keresztül a Horthy–korszak választási visszaéléseinek helyi jelenségére vetülhetett fény. Szintén itt foglalkoztam az 1930-as évek során éledező és helyben kibontakozó antiszemitizmus jellegzetességeivel.

A második világháborús Karcag háborús szerepvállalásának és hétköznapijainak feldolgozása, különös tekintettel a háborús évek helyi viszonyaira, beleértve a zsidó lakossággal szembeni kényszerintézkedések sodrát, eleddig váratott magára. Ennek oka először is az 1945 utáni időszak tudományos erjedése, amikor is a történettudományi vizsgálatok egy átpolitizált

rendszerben könnyen alakulhattak fegyverré azokkal szemben, akik a korszak aktív vagy passzív szemlélőiként megélték a háborúba sodródástól a szovjet megszállásig terjedő bő három évet Karcagon. Kutatási értelemben véve egy „vékony jég” tehát e bő 70 évvel ezelőtti események bemutatása.

Az 1930-as évek második felére a városban érezhetően teret nyert magának az antiszemita gondolkodás és annak politikai felkarolása. Ezt nemcsak a képviselőházi választásokon rendre előre törő, 1935-ben és 1939-ben a szavazatok körülbelül 25–30%-át begyűjtő Meskó-féle Nemzetiszocialista Párt szignifikáns előretörése mutatta, de a közélet ismertetett eseményei is. Ezt támasztotta alá a zsidó iparosok kiszorítása a városi nagyberuházásokból (pl. laktanya építés), a zsidótörvények kérelmelhetetlen helyi végrehajtása és bizonyos esetekben meghaladása (pl. a Karczag vezetéknév betiltása a helyi zsidóság körében), majd a zsidó gazdasági szerepvállalók teljes ellehetetlenítése. Ugyanakkor ezen események nem tükrözték egy egész város és a vezetői réteg gondolatait és lelkiismeretét. A város szülőtte és vészkorszakának hiteles krónikása, Herskó Mózes maga is elismerte, hogy a „régvi világ” toleráns, liberális gondolkodású tagjait az antiszemitizmus nem hatotta át, sőt a dolgozat megfelelő fejezetében találkozhatunk olyan kisebb horderejű, de bátor antifasiszta próbálkozásokkal is, melyek a helyi zsidóság kulturális kincseit, egzisztenciáját próbálták védeni, segíteni. Átfogó és erős antiszemitizmusról épp ezért az I. zsidótörvény 1938-as megjelenésétől kezdve a vizsgált korszak végéig nem beszélhetünk a református Karcagon.

A hátország egyéb folyamatai, gondolva itt a hadijótékonyság és hadsegélyezés mozgalmaira, éles ellentétet mutattak a Nagy Háború korábbi hasonló kezdeményezéseitől. A társadalom anyagi megfontolásai, első világháborús tapasztalatai nem tették lehetővé a mozgalmak tömegjelenséggé alakulását. Bár voltak azonosítható kezdeményezések a frontok támogatására, de ezekben a civil szerepvállalás kevésbé volt jelentős, gerincét az állami és hivatali kezdeményezések képezték. A református protestáns lakosság gimnáziuma, mint szellemi műhely is lényegesen passzívabb szerepet játszott az események szervezésében, a hadigazdaság számára fontos kezdeményezések támogatásában.

Szintén a *Karczag a második világháborúban* főfejezet erősségeihez sorolandó a dolgozat utolsó szakaszának, a Karcagon és Karczag környékén vívott szovjet–német ütközetsornak a részletes és tárgyilagos bemutatása, új, eddig fel nem használt forráscsoportok (pl. a református egyházközség iratai) alapján. Ehhez a kezdeményezéshez szorosan kötődik a második világháborús szerepvállalás mérlegeként megfogalmazott veszteségösszesítő fejezet, mely nemcsak a már korábban egybegyűjtött emberi veszteség mértékét, de a gazdasági javakban, állatállományban, ingó- és ingatlan vagyonban keletkezett 1944. októberi (és későbbi, szovjet fosztogatásokból származó) veszteségek mértékéről is próbált számot adni. E

veszteségösszesítésnél ismét csak kiemelt szerepet szántam afféle esettanulmány formájában a református gimnázium áldozatvállalásának és a református egyházi vagyonban keletkezett károknak.

Jelen dolgozat meggyőződésem szerint több mint történeti rekonstrukció és tudományos értekezés. Törlesztése kívánt lenni egy olyan adósságnak, mellyel a fentebb olvasható eseményeknek adózunk. A két világháború hatásai túlnyúlnak a háborús harcok sebeit és halottait. Az 1914 nyara és 1944 októbere közötti 30 év reményekkel és csalatkozásokkal, a néplélek folyton megújulni vágyó hitével átszőtt, és kétségkívül szenvedésekkel teli időszak volt Karcag város, illetve szűkebb–tágabb környezete életében. Mégis, a vizsgálati korszakot követő, több mint 40 évig konzerválódó idegen megszállás, az 1948 utáni nemzetidegen és antiklerikális kurzus erőszakos hatalomátvétele évtizedekre béklyóba zárta az igazságot, hallgatásra kényszerítve felnövekvő generációk sorát. Immár szabadon gondolkozhatunk, kutathatunk és hozhatjuk a nyilvánosság tudtára eleink néhol bátor, néhol ösztönös, de mindig Istenfélő tetteit, cselekedeteit. A felkutatható, rendelkezésre álló források tükrében teljesebb, jobban rekonstruált helytörténeti munkát kívántam e tanulmány által a történetkutatásnak, másrészt a szülővárosom története iránt érdeklődőknek adni.

18. A város korszakbeli történetének meghatározó személyiségei

Legyen szó akár a boldog békeidők produktív fejlődéséről, vagy a Nagy Háborút záró hatalmi összeomlás utáni konszolidáció időszakáról (s különösképp a háborús évek zaklatott viszonyairól) Karcag rendezett tanácsú város minden külső és belső problémája és terhe mellett rendelkezett egy szerencsés jellemzővel. A városért szívvel–lélekkel tenni kész, tevékeny és agilis közszolgákkal, közéleti személyiségekkel, a helyi közösség világi és egyházi vezetőivel, akik erejükön felül szervezték és irányították a háborús társadalom erőfeszítéseit, képviselték a városi lakosság érdekeit. A város politikai, társadalmi előljárói a legsötétebb órák, a leginkább kétségbeejtő viszonyok között is irányt szabtak a tengernyi tennivalónak, reményt nyújtottak a hanyatló közhangulat viszonyai között és erejükhöz mérten gátat vetettek az események kedvezőtlen alakulásának. Rendkívüli idők rendkívüli egyéniségeket termelnek ki, s erre jó példa volt nemzetünk XX. századi őskatasztrófája, az első világháború viszonyai között dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester, dr. P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső országgyűlési képviselő majd ellenforradalmi miniszterelnök példája. A világháborús összeomlást követő zaklatott időszakban és a konszolidáció éveiben dr. Pásztor Géza ügyvéd, Csontos Imre alsóházi képviselő példája volt említésre méltó. Végül külön figyelmet érdemelt a város történetét közvetlenül 10 éven át, de közvetett módon közel 20 évig irányító dr. Hajnal István személye. Sok más kortársukhoz hasonlóan ezek a karcagi férfiak megértették a kor kihívásában rejlő rendkívüli veszélyt, tevékenységi körükben végzett nyughatatlan munkájukkal, úgy járultak hozzá a „karcagi hátország” szilárd viszonyainak és erejének fenntartásához, mint gerinc a test egyenes vázáinak megteremtéséhez.

18.1. Dr. Szentesi Tóth Kálmán

13. kép: Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester. A kép 1916-ban vagy azután készülhetett, mellére tűzve jól látható (jobbról balra) a *Vörös Kereszt Hadiéktményes II. osztályú Diszjelvénye*, a *Magyar Háborús Emlékérem (Hadikereszt Polgári Érdeméért)*, a *Jubileumi Emlékérem* (polgári fokozat) azok számára, akik az 50 éves uralkodás alatt a meghatározott feltételek szerinti szolgálati idővel rendelkeztek és a *Tűzoltó Szövetség Emlékérme*, melynek Karcagon évtizedeken keresztül elnöke és vezetőségi tagja volt.

Karcagon megkerülhetetlen szerep jutott mindkét világháborús szerepvállalásban dr. Szentesi Tóth Kálmán számára. Hosszú polgármesteri ténykedésének (1903. január – 1918. november) számos vívmányáról kitűnő élet- (és egyben korrajzot) közölt Elek György helytörténeti munkájában.⁶⁷⁵ Ennek kiegészítésül szolgált világháborús hadsegélyező, szervezői tevékenysége a sarajevói merénylet utáni hetektől az őszirózsás forradalmat és a padovai fegyverszünetet követő visszatetsző politikai légkörben való lemondásáig. Dr. Szentesi Tóth Kálmán végigkísérte mindkét világháborút. 1914. július végétől a polgármester egyértelműen a város háborús erőfeszítéseinek gyűjtőpontjába került. Jól nyomon követhető volt az ő főszerkesztésében megjelenő Karcagi Naplóban, illetve a város „hivatalos” politikai

⁶⁷⁵ Elek Gy.: Várostarténet i.m. 144-145.

lapjában a Nagy-Kunságban a rendszeres publicisztikai tevékenysége (agitáció a hadikötvény jegyzések mellett, a fokozódó tehertételek indoklása, illetve háborús költészet, azaz a polgármester által leközölt hazafias, buzdító versek, tárcarovatok, etc.). Központi szerepet vállalt az Augusztai Gyorssegély Alap akcióiban (Aranyat Vasért mozgalom). Mezőgazdasági munkára igénybe vehető hadifoglyok ezreit juttatta a város birtokos gazdáinak munkás kezek nélkül maradt birtokaira. Gyűjtést indított az első világháborús hősök emléksobrának létrehozásához, oszlopos szerepet vállalt a városi tartalék hadikórház működtetésében, a Károly király Gyermeknyaraltatási Kezdeményezés helyi lebonyolításában. Tette mindezt a világháborús kimerülés, eszmei meghasonlás egyre fokozódó terhei között. A két világháború között kezdetben önmaga által elhatározott politikai száműzetésbe vonult, majd ismét megpróbálkozott a közéleti pályával, számos egyesület, társasági kör tagja, a református egyházközség presbitere, főgondnoka volt. Közéleti szerepvállalása 1945 végéig nyomon volt követhető,⁶⁷⁶ majd 1945-ben még szerepet vállalt annak a városnak az ismételt újjászervezésében, melynek 1903-tól lényegében életét áldozta. A Karcagi Református Egyházközség anyakönyvi bejegyzése szerint⁶⁷⁷ 1946. szeptember 14-én, 71 éves korában halt meg; halálát az anyakönyvi bejegyzés szerint „önmérgezés”, azaz feltételezhetően öngyilkosság okozta. Temetésén 1946. szeptember 16-án egyházi- és pályatársa, Nt. Török Vincze lelkész mondott gyászbeszédet. Dr. Szentesi Tóth halála 1946-ban egy, a rövid XX. század első felét lezáró szimbolikus esemény volt.

⁶⁷⁶ A második világháború idejéből utolsó ismert közéleti szerepe a Karcagi Népbank Rt. igazgatósági tanácsának elnöki pozíciója volt. Lásd: Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 1943–1944 évre. XIX. évf., 1–2. kötet. Budapest, 1943. 41.

⁶⁷⁷ KREIL, A Karcagi Református Egyházközség halálórási anyakönyve 1946., 1946/184. sorszámmal.

18.2. Dr. P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső

14. kép: P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső arcképe a Vasárnapi Újság 1918. december 1-i számában.

Dr. P. (Pattantyús) Ábrahám Dezső debreceni származású jogász volt a századfordulós Magyarországon. A Justh Gyula vezette Függetlenségi és '48-as Párt tagjaként szerezte meg 1906-ban (Madarász Imrét váltva) Karcag országgyűlési képviselői (képviseelőházi) pozícióját, melyet 1918-ig folyamatosan betöltött. Kezdetektől az országos politika sűrűjébe vetette magát, karcagi lobbitevékenységgel, helyi érdekvédelemmel a legritkábban foglalkozott. Politikai karrierjének legtermékenyebb időszaka épp a világháború idejére esett. 1914-től népfőlkelő huszárfőhadnagyként először a déli, szerb fronton, később az északi, orosz fronton teljesített szolgálatot. Említésre méltó, hogy a frontszolgálatra a háború kitörésekor önként jelentkezett.⁶⁷⁸ Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért és hősiességéért főhadnaggyá léptették elő, majd megkapta a Signum Laudist is.⁶⁷⁹ Karcagi képviselőként az alsóházban számos felszólalásában foglalt állást katonapolitikai vitában, és a hátszág társadalmi, gazdasági kérdéseiben. Foglalkozott a háborús cenzúra korlátozásával, illetve a tisztán magyar kiegészítésű gyalogezredek kiemelt mértékű igénybevételének kérdésével, mely a birodalmi hadseregszervezet sokmillió katonája között épp a magyarság számára okozta arányaiban és abszolút értékében a legnagyobb veszteséget. Érdekes és jelentős adaléka volt a világháborús összeomlás utáni zűrzavaros időszaknak, hogy a szegedi ellenforradalmi kormányban gróf Károlyi Gyula lemondása után P. Ábrahám Dezsőt választották meg Magyarország

⁶⁷⁸ Tolnai Világlapja, XV. évf., 20. szám, 1915. május 13. 15. „P. Ábrahám Dezső”

⁶⁷⁹ Pesti Napló, LXVI. évf., 122. szám, 1915. május 3. 5. „P. Ábrahám Dezső harctéri kitüntetése.”

miniszterelnökévé 1919. július 12-én. Noha rövid ideig, mindössze 1919. augusztus 12-ig töltötte be kormányfői pozícióját, ugyanakkor P. Ábrahám kormánya hatalmazta fel Horthy Miklóst a Nemzeti Hadsereg vezetésére.⁶⁸⁰

Pályája során Karcag város hátrországátörténetéhez kötődő felszólalása nem ismert. A dolgozat témájához köthető, legfontosabbnak tekinthető felszólalása 1918. június 26-án hangzott el az Országgyűlés alsóházában.⁶⁸¹ Interpellációja „*A magyar ezredeknek az arcvonalakon való alkalmazásáról*” címmel azt a közkeletű vélekedést tette politikai vita tárgyává, miszerint a magyar sorozású csapatok a frontok első vonalaiban messze felülreprezentáltak a birodalom más nemzetségei között. Habár elterjedt vélekedés volt, hogy a politikai nemzeti státuszban lévő, s így a duális monarchia fennmaradását kívánó magyarság a birodalmi kohézióban sokkal inkább érdekelt, mint pl. a trialista elképzelésben bízó, ugyanakkor háttérbe szorított csehek, máig nincs egyértelmű pont téve azon vita végére, igazolható-e a magyarság fokozott áldozatvállalása a frontokon és a hátrországban. P. Ábrahám kemény ellenzékiként hívta a kérdéses interpellációban vitára báró Szurmay Sándor honvédelmi minisztert⁶⁸², s szegezte neki a kérdést: igaz-e, hogy az olasz front hadszínterein az osztrák–magyar haderő élőerejének 68 százaléka magyar, holott az ötvenmilliós birodalomban a magyarság csupán 20 százaléknyi aránnyal van jelen.

Noha a karcagi képviselő előbb idézett felszólalása a magyar hadtörténet egy sarkalatos vitapontjához kötődik, helyi kötődését jól szemlélteti, hogy P. Ábrahám képviselő fejből említette a legkitűnőbbben harcoló azon közös gyalogezredek alakulatszámát, melyek nemcsak egyéni bátorságukról, jelentős haditetteikről, de pl. a szláv feltöltésű ezredek gyenge harctéri szereplése miatt fokozott áldozatvállalásukról voltak hírhedtek. Így került több más alakulat mellett kiemelésre a 68. közös gyalogezred is, az a Jász–Kun alakulat, mely élőerejének többségét karcagi és nagykunsági bakák alkották. P. Ábrahám Dezső az 1922-es és 1927-es képviselőházi választások alkalmával újra megmérte magát a karcagi választókerület képviselőjeként, de mindkét alkalommal alulmaradt Csontos Imre először kispalota, majd egységes párti jelölttel szemben. A karcagi választási szereplései során elszenvedett veresége komoly választási csalásokkal kapcsolatos vádak megfogalmazásához vezette legfőbb ellenfele Csontos Imre egységes párti képviselővel szemben. E politikatörténeti fiaskó a dolgozat két

⁶⁸⁰ Mezey B. – Tóth A.: A karcagi választókerület története i.m. 151.

⁶⁸¹ Az 1910. év június 21-én hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai – Képviselőházi napló. 799. ülés, XL. kötet, 53-58.

⁶⁸² A keleti fronton honvéd hadtestparancsnokként (*Korps Szurmay*) jelentős érdemeket szerző Szurmay bárót IV. Károly 1917. február 19-én nevezte ki magyar királyi honvédelmi miniszterré.

világháború közötti történeti főfejezetében, „A karcagi választókerület képviselőválasztási küzdelmi 1922–1939 között” című fejezetben részletesen ismertetésre került.

18.3. A „karcagi Lyoyd George”: Csontos Imre

15/a kép: Az arckép a Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932 közötti képviselői névmutatójából származik.

Csontos Imre, Karcag országgyűlési képviselője, 71 éves korában meghalt. Csontos Imre a kispazdák vezére volt és élénken résztvett a kispazdamozgalmakban

15/b kép: Az egész alakos, ritkaság számba menő felvétel a Tolnai Világlapja XXXI. évf., 15. szám, 1931. április 8.-i számából származik (21. oldal).

Csontos Imre 1860. január 15-én született Karcagon, református, birtokos paraszti családba.⁶⁸³ A település politikai életébe 1918 őszén kapcsolódott be, amikor megszervezte az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt karcagi szervezetét.⁶⁸⁴ 1919 tavaszán a megszerveződő karcagi Néptanács tagjává választották,⁶⁸⁵ majd a Keresztény Kispazda Földműves és Polgári Párt jelöltjeként 1920 nyarán megmérettette magát a nemzetgyűlési

⁶⁸³ Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. i.m. 75.

⁶⁸⁴ Elek Gy.: Várostörténet i.m. 158.

⁶⁸⁵ Szentesi Tóth K.: Karcag R. T. város polg. i.m. 71.

választásokon. Választási győzelmét 1920-tól még újabb két győzelem követte 1922-ben és 1926-ban az Egységes Párt jelölésében, tehát összesen 3 cikluson keresztül, egészen haláláig, 1931 tavaszáig a Karcag (-kisújszállási) választókerület képviselőházi képviselője volt. Társadalmi tevékenységei közül említésre méltó, hogy hosszú időn át tagja volt a Magyarországi Kisbirtokosok Szövetsége vezetőségének. A képviselőházban népszerűvé vált csípős, vidékies modora miatt, a képviselőházi humor gróf Andrássy Gyulával szembeni gunyoros megjegyzése miatt nevezte el „karczagi Lyoyd George”-nak.⁶⁸⁶ Politikai pályájáról részletes pályáivet vázolt fel a *Karcag a két világháború között* főfejezet, A karcagi választókerület képviselőválasztási küzdelmei 1922–1939 között című fejezete. 1931. április 1-én, közel 11 évnyi hivatali idő és három képviselői ciklus után halt meg.⁶⁸⁷ A képviselő 1931. április 4-i karcagi temetésén a parlamenti díszőrség és a helyi leventemozgalom tagjai álltak a református nagytemplom előtti ravatalnál díszőrséget; a fentebb idézet fejezet fényképfelvételt tartalmaz az eseményről.⁶⁸⁸ Ravatalánál Czettler Jenő képviselőházi alelnök koszorúzott Karcagon, a gyászbeszédet Pesthy Pál az Egységes Párt elnöke mondta.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. i.m. 75.

⁶⁸⁷ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1931. április 1. szerda / 12.

⁶⁸⁸ GYINMA T.82.351.2. Csontos Imre temetése. 1931.

⁶⁸⁹ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1931. április 4. szombat / 7.

18.4. Dr. Pásztor Géza

16. kép: Dr. Pásztor Géza.

Forrás: *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 101.

Pásztor Géza 1890. február 19-én született Karcagon, izraelita család sarjaként. Iskolai tanulmányait helyben a Karcagi Református Főgymnasium-ban, majd a Budapesti Tudomány Egyetemen végezte, ahol jogi doktorátust szerzett. Az I. világháborúban a cs. és kir. 27. közös gyalogezred (zömében osztrák) állományában szolgált, 36 hónapos frontszolgálat alatt a Nagyezüst Vitézségi Érmét, a Signum Laudist és a Károly Csapatkeresztet érdemelte ki. A háború során megsebesült, végül 1918-ban főhadnagyi rangban szerelt le.⁶⁹⁰ Leszerelése után ügyvédi irodát nyitott szülővárosában, de szinte azonnal belefogott a helyi politikai életbe. 1918 novemberében nagy szerepe volt a fegyelmetlen és rebellióval fenyegető karcagi Nemzetőrség megfékezésében. Magára vállalta egy ellenzéki hangvételű sajtótermék, a Karcagi Napló újjászervezését és főszerkesztői pozícióját, továbbá az MSZDP helyi szervezetének vezetését. 1919. március 21. után a helyben megszerveződő, rövid életű, mindössze 38 napos vörös uralom idején a Tanácsköztársaság helyi csúcsszervének, a Direktóriumnak a vezető tagjává választották.⁶⁹¹ Kulcsszerepe volt abban, hogy Karcagon a vörös uralom nem csapott át érdemben vörös terrorba, mértékletes és liberális vezetési elvei nagyban enyhítették a

⁶⁹⁰ Nagykún városok i.m. 52.

⁶⁹¹ *Szentesi Tóth K.*: Karcag R. T. város polg. i.m. 73.

proletárhatalom kényszerintézkedéseit. Az 1919. április 29-én Karcagon bekövetkezett román megszállást követően elmenekült Karcagról. A Tanácsköztársaság megbukását és az ellenforradalmi rendszer konszolidációját kísérő időszakban sorsára nézve bizonytalanságokba botlottam. Az 1920-as évek első felében Budapesten ügyvédi irodát nyitott, melyet 1927 márciusáig működtetett. Ekkor, 1927 március végén költözött haza Karcagra, ahol tovább folytatta ügyvédi praxisát.⁶⁹² A forradalmi idők alatt betöltött szerepét és városi közmegebecsülését mi sem jellemezte jobban, minthogy ügyvédi karrierjét egészen az 1940-as évek elejéig folytathatta zavartalanul. Az 1210/1944. M. E. számú rendelet 5. §-a értelmében több más, karcagi izraelita ügyvéde mellett dr. Pásztort is törölte a vármegyei Ügyvédi Kamara az ügyvédek névjegyzékéből.⁶⁹³ 1944 márciusában, a városba bevonuló német csapatok beérkezését követően feleségével Budapestre menekültek, ahol nővérénél próbáltak megbújni. Végül innen hurcolták el a kistarcsai internáló táborba, ahonnan az egyik transzporttal Auschwitz-ba került, és gázkamrában vesztette életét.⁶⁹⁴

⁶⁹² Igazságügyi Közlöny, XXXVI. évf., 3. szám, 1927. március 31. 41.

⁶⁹³ Igazságügyi Közlöny, LIII. évf., 5. szám, 1944. május 31. 232.

⁶⁹⁴ *Herskó M.*: A karcagi zsidók i.m. 107–108.

18.5. Dr. Hajnal István

17. kép: Balról jobbra: Dr. Hajnal István karcagi polgármester, vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó, gróf Keglevich György feltaláló és Szentannay Sámuel iskolaigazgató Karcag határában, a karcagi M. Kir. Földműves Iskola területén, 1927 tavaszán.

Forrás: Filmhíradók Online, Magyar Híradó 167., 1927. május

A két világháború közötti Karcag történetének talán legemblematikusabb egyénisége dr. Hajnal István polgármester volt. Hajnal 1885-ben született Karcagon, régi, jó hírű református családba. Apja Hajnal Elek a helyi egyházközség nagy tekintélyű lelkésze, a Heves–Nagykunsági Egyházmegye tanácsbírája volt. Hajnal István iskoláit Karcagon a Református Főgymnasiumban, majd Budapesten végezte, ahol több későbbi karcagi pályatársaihoz hasonlóan jogi doktorátust szerzett.⁶⁹⁵ Az 1918–1919-es válságidőszakban dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester majd Szánthó József helyettes polgármester mellett főjegyzői pozíciót töltött be a város élén. Szánthó helyettes polgármester 1919. december 18-án a román hatóságok elől elmenekült a városból, ekkortól 1920. március elejéig (Szánthó visszatéréséig) Hajnal István látta el a polgármesteri teendőket. 1920 márciusa után Szánthó József a nemzetgyűlési választásokon történő indulása miatt leköszönt, így 1920 májusa és 1921. június 26. között ismét helyettes polgármesteri megbízással dr. Hajnal István látta el a városvezetői teendőket.

⁶⁹⁵ Nagykún városok i.m. 45.

Utódja, dr. Varga Mátyás viharos bukása és Steinbach Antal rövid életű polgármesterségét követően 1926. szeptember 28-án a város képviselő testülete 22 szavazat többséggel választotta rendes polgármesteri megbízással városvezetővé Hajnal Istvánt, egykori közvetlen munkatársa, dr. Szentesi Tóth Kálmán legyőzésével.⁶⁹⁶ Hajnal bő tíz éves polgármesterségének eredményeiről a „Választások és politikai átrendeződés 1921 és 1939 között” című alfejezetben értekeztem nagyobb terjedelemben. Életrajzi értelemben is kiemelendő hivatali ügyei voltak a Kultúrpalota és a Laktanya átadása. Hivatali ideje alatt indult meg Karcag határában egy földgázfeltárási program.⁶⁹⁷ Jelentős közéleti tevékenységet folytatott, elnöki tisztét töltötte be a Széchenyi társaskörnek, a Nagykun Sport Ligának, a Községi Iskolaszéknek és a Vörös Kereszt helyi szervezetének. Emellett a Református Egyházközség presbitere, a Nagykun Takarékpénztár felügyelőbizottsági alelnöke volt.⁶⁹⁸ 1936. október 3-án kérvényezte a képviselőtestülettől megrendült egészségügyi állapota miatti mielőbbi nyugdíjazását.⁶⁹⁹ A nyugdíjazási kérelem megítélése előtt, 1936. november 1-én vasárnap délután feleségével édesanyját látogatta meg éppen, mikor összeesett a nyílt utcán, és 50 éves korában elhunyt. A sors fintora, hogy nyugdíjkérelme épp halála napján lépett volna életbe. Temetésén 1936. november 3-án, Karcagon 2000 ember jelent meg. Gyászbeszédet egykori munkatársa és politikai vetélytársa, dr. Szentesi Tóth Kálmán mondott.⁷⁰⁰ Haláláról nemcsak a helyi, de az országos sajtó is hírt adott.⁷⁰¹

⁶⁹⁶ MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1926. szeptember 30. csütörtök / 3.

⁶⁹⁷ A földgázkutatósról és a karcagi határban felállított földgázkútról a korszak filmhíradóinak anyaga is megemlékezett: Filmhíradók Online, Magyar Híradó 167., 1927. május „Újrendszerű kutak fúrása vízszegény alföldi magyar pusztán” <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8668> (letöltve: 2015. október 20.), illetve: Filmhíradók Online, Magyar Híradó 206. 1928. február. „Földgázforrások Karcag határában”. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8831> (letöltve: 2015. október 20.)

⁶⁹⁸ Nagy-kun városok i.m. 45.

⁶⁹⁹ Nagy-Kunság, LX. évf., 43. szám, 1936. október 24. „Megfellebezték Karcag polgármesterének nyugdíjazását.”

⁷⁰⁰ Nagy-Kunság, LX. évf., 45. szám, 1936. november 7. „Eltemették Hajnal István polgármestert.”

⁷⁰¹ Pesti Napló, LXXXVII. évf., 251. szám, 1936. november 3. 10. „Összeesett az uccán és meghalt Karcag polgármestere.” illetve: Budapesti Hírlap, LVI. évf., 251. szám, 1936. november 1. 8. „Hirtelen meghalt Karcag polgármestere.”

18.6. Esettanulmány két karcagi katonatiszt pályájáról

A Karcag városból besorozott sok ezer legénységi és tiszti állományú katona sorsáról, a harctereken vagy a közéletben betöltött szerepéről kimutatást csinálni, teljes értékű összesítést adni szinte lehetetlen. A Nagy Háború karcagi hőseinek, akár hősi halált halva estek el, akár túléltek a háborút, többnyire csak rövid feljegyzés jutott a megfelelő lajstromokban, emlékművek oldalán, kimutatások sorai között. Az ismeretlen katona történeti toposza ugyanakkor világszerte teszi személytelenné és arctalanná a Nagy Háborút, és egyoldalúan csak az anyagcsaták 51 hónapnyi, vérrel írt veszteséglajstromaira helyezi a vizsgálatok hangsúlyát. Mégis, bizonyos esetekben talán érdemes lehet feltáró vizsgálatot indítani egy-egy páratlan karrier után, hiszen e roppant katonatömeg a háborút követően akár a civil, akár a hivatásos tiszti pályán helyezkedett is el, mindenképp hatással lehetett az országos események későbbi sodrára. Jelen alfejezet két pályát követ végig a dolgozat tárgykörén át, 1914-től 1945-ig. Mindkét pálya kiindulópontja az 52. közös gyalogezred, pontosabban a X. isonzói csata egy heves ütközete, a plava-i magaslat, melynek védelmében akár tudva egymásról, akár tudomásuk nélkül, de mindkét katonatiszt részt vett. A későbbiekben az egyik pálya (dr. Rimaszombati Imre) közéleti irányban ágazott el, a másik (Mayer Antal) hivatásos tiszti pályáívet futott be.

18.6.1. Dr. Rimaszombati Imre

18. kép: Dr. Rimaszombati Imre főhadnagy, a császári és királyi közös hadsereg 52. közös gyalogezredének Lipót-renddel kitüntetett karcagi katonája.

Forrás: A magyar nemzet aranykönyve 1914–1918. Szerk: József főherceg, Szurmai Sándor báró, Budapest, 1921. 143.

A Karcagról sorozott legénységi és tiszti állomány sorából a legfényesebb karriert kétség kívül dr. Rimaszombati Imre tartalékos tiszt járta be a Nagy Háborús harcok, majd a politikai közélet 1945-ig húzódó lövészárkaiban. Dr. Rimaszombati Imre karcagi református családba született, anyakönyvi bejegyzés szerint 1886-ban. Már karcagi diákévei során bebizonyosodott, hogy tehetséggel megáldott fiatalember, középiskolai tanulmányai során a Karcagi Református Főgymnasiumban számos ösztöndíjat, tárgyi jutalmat kapott sokrétű tanulmányi teljesítményéért.⁷⁰² A boldog békeidők során a polgárosuló és gazdaságilag prosperáló Karcag más tehetséges fiatalembereihez hasonlóan jogi tanulmányokra szánta magát, jogi doktorátusát valamikor 1914 előtt szerezte meg. A hadüzenetet követően, mint aktív tartalékban lévő kiképzett tartalékos, mozgósításra került, és zászlósi rangban az 52. közös gyalogezred kötelékében került ki a szerb frontra 1914 őszén. A *Kriegsarchiv*-ban fellelhető személyi lapja szerint⁷⁰³ géppuskás zászlóaljba került beosztásra, ezt a tényt erősíti a róla készült fényképen viselt zubbony hajtókáján látható géppuskás jelvény. Rimaszombati a háború során személyes bátorságával és a rá bízott géppuskás alakulat stratégiailag jelentős haditettével több ízben tanúbizonyosságát adta rátermettségének, és végül a világháborúban kiérdemelhető egyik legmagasabb, katonai szolgálatért járó kitüntetést kapta meg az 52. közös gyalogezred állományában.⁷⁰⁴ Ennek jelentőségét csak tovább fokozza az a tény, hogy a feltárt iratok egyértelmű bizonyossága szerint e kitüntetés megítélésénél személyesen IV. Károly apostoli magyar király döntött Rimaszombati érdemeinek elismeréséről. A zászlósból a háború végére főhadnagyi rangig jutó, majd utóbb Zircen jegyzői, végül Veszprém–vármegye főispáni státuszáig jutó karcagi frontkatona elnyert I. világháborús kitüntetései:

- *az Arany Vitézségi Érem (1915.)*
- *„Signum Laudis” Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján (1915.)*
- *a III. Osztályú Katonai Érdemkereszt hadidíszítménnyel és kardokkal (1917.)*
- *a Lipót–rend hadiékítménnyel és kardokkal díszített lovagkeresztje (1917.)*

Mindezek birtokában a közös haderő egyik legtöbbet kitüntetett tartalékos magyar tisztjének számított.⁷⁰⁵

⁷⁰² Karcagi Református Főgymnasium Értesítője az 1899–1900-ik Iskolai Évről. Karcag, 1900.

⁷⁰³ Dr. jur. Emmerich Rimaszombati Qualifikationsliste (fényképi melléklete a függelékben). Bécsi Hadtörténeti Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv), Tiszti Személyügyi Iratok, „157515 a” kéziratos levéltári jelzet. Az iratsomó a HM HIM HL bécsi kirendeltség vezetőjének, dr. Számvéber Norbertnek a közvetítésével került feltárára, 574-2/2015/LBK ügyiratszám alatt.

⁷⁰⁴ Karcagi Hírlap, XIII. évf., 31. szám. 1917. augusztus 5. „Lipót–rend és főhadnagyi rang”

⁷⁰⁵ Nagy-Kunság, XLII. évf., 31. szám. 1917. augusztus 5. „Dr. Rimaszombati Imre a 10. isonzói csata hőse”

A tartalékos altiszt (zászlós) katonai karrierje a Pécs–baranyai kiegészítésű 52. közös gyalogezred kötelékében már rögtön a háború elején a szerb fronton kezdett felívelni. A legénységi állomány által kiérdemelhető legmagasabb kitüntetést, az Arany Vitézségi Érmét hozzávetőlegesen 1500-an kapták meg az I. világháború során. Rimaszombati kitüntetésének haditetteírását nagy részletességgel ismerjük, a tartalékos karcagi baka 1914 őszén véghezvitt egyéni hőstettét a következőképp méltatták kortársai:

„Az 52. közös gyalogezred 1914. november 20.-án támadást intézett a megáradt Ljeg folyón át, a túlsó oldalon elsáncolt szerb vonalak ellen, mely támadásnak végső célja a Stazara magaslat elfoglalása volt. Az első támadási vonalban lévő I. és III. zászlóalj, körülbelül egy kilométer távolságban, két különböző ponton, reggeli szürkületkor lépték át a folyót azzal a paranccsal, hogy átkelés után az I. zászlóalj egy erélyes támadással kiveti a szerbeket állásaikból és összeköttetés megteremtése végett tüstént járőröket küldött ki, de a III. zászlóalj a folyó partján fekvő faluban nehéz harcot vívott az ellenséggel s így arcvonalát az első zászlóalj irányában nem hosszabbíthatta meg. A köztük tátongó űrt hamar észrevették a szerbek és az első zászlóalj balszárnya ellen bekerítő mozdulatokat tettek, hogy visszavonulási útját elvágják. Az ellenség ezen szándékát a balszárny szakaszparancsnoka Rimaszombati zászlós azonnal észrevette s a libasorban előrenyomuló szerb századot erős tüzeléssel megállásra kényszerítette. Majd a bokros terepen megközelítette a szerbeket és erélyes támadásával annyira meglepte őket, hogy azok fejvesztetten meghátráltak. Támadásával elhárította a zászlóalját fenyegető veszélyt és szakaszának egyik szárnyával a folyóra támaszkodva biztosította a további bekerítő mozdulatok ellen. Ezen állásban — bár súlyosan megsebesült — mindaddig kitartott, míg zászlóalja a szerbek támadásával szemben rendezetten vissza nem vonult eredeti állásaiba, a folyó túlsó partjára. A hős zászlóst ezen lélekjelenlétre és kiváló vitézségre valló eredményes hőstettéért az arany vitézségi éremmel való kitüntetésre terjesztették fel.⁷⁰⁶

Sebesülésének 1914. november 21-én bekövetkezett ténye a Kriegsarchiv-ban őrzött tiszti személyügyi iratcsomóból is ismert. Ez a körülmény is meghatározó volt 1917-ben, amikor is uralkodói akaratra végül nem Vaskorona Rendet, hanem Lipót–rendet ítéltek meg az olasz fronton véghezvitt bravúros haditettéért.⁷⁰⁷ Közel két és fél évvel az arany vitézségi érem kiérdemlése után dr. Rimaszombati Imre immár az olasz fronton harcolva ezredével, ismét tanújelét adta kimagasló harctéri bátorságának. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legmagasabb harctéri érdemjelét, az uralkodói döntés által adományozott, hadiékítménnyel és kardokkal díszített Lipót–rend lovagkeresztjét, valamint az azzal járó rangemelését (főhadnagyi

⁷⁰⁶ A magyar nemzet aranykönyve i.m. 143.

⁷⁰⁷ Bécsi Hadtörténeti Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv), Tiszti Személyügyi Iratok, Dr. jur. Emmerich Rimaszombati Qualifikationsliste, Felterjesztés a Vaskorona Rend III. osztályára.

rang) kapta, méghozzá az olasz front 10. isonzói csatájában az ún. 383. számú plavai magaslatnál (Görz ~ Gorizia-tól északra) véghezvitt bátor és hadászatiilag jelentős hősiességéért. Az 52. közös gyalogezred hadialbuma ekképp emlékezik vissza Rimaszombati bátor helytállására a 10. isonzói csata során:

„1917. május 7.-én kezdődött és folytatólagosan május 11-éig abban állott, hogy az olaszok megszakítás nélküli pergőtűzet zúdítottak állásainkra. Május 12-én a pergőtűz annyira fokozódott és olyan erősségűvé fajult, hogy a Plava 383 m csúcsán lévő állásainkat pozdorjává zúzta. A drótakadályok megsemmisültek, a kavernabéjáratokat a tűz betemette. Május 14-én de. 10 órakor megindult a gyalogsági támadás. Az ellenség 200 méter szélességben behatolt az állásokba, de zászlóaljunk fél órát tartó szuronyharcban visszavetette őket. Délután 4 órakor az olaszok újabb támadást kíséreltek meg, de tért nyerniök nem sikerült, mert a zászlóalj ismét visszavetette őket. A zászlóalj hősiessége azonban hiábavaló volt, mert a védelmi szakasztól délre a Kuk magaslaton, már 12-én behatoltak az első vonalba és 14-én a védőszakaszt áttörték. A Kuk csúcsán, amely 2000 méternyire volt a zászlóalj állásaitól, az olaszok gyorsan berendezkedtek és a Plava-t hátában fenyegették meg. Elvesztett állásainkat a támadásra vezényelt tartalékok sem tudták visszafoglalni és bár az ellenség úgyszólván zászlóaljunk hátában volt, az május 17-ig mégis kitartott a hegycsúcson. Május 18-án felsőbb parancsra visszavonult a csoportparancsnokság magaslatára, 19-én pedig mint tartalék Zelcnik táborba került. A zászlóalj teljesítményéről a hadvezetőség jelentése többször megemlékezett. Kimagaslóan fényes fegyvertényt hajtott itt végre, Rimaszombati Imre tartalékos főhadnagy. Kilencnapi táborozás után május 28-án a Vodiese-i 652-es magaslaton harcba vetették. Három ellentámadást vert vissza (sic!) itt zászlóaljunk, 30-án pedig már csírájában elfojtotta az olaszok támadásait. Az ellenség súlyos veszteségeket szenvedett, de zászlóaljunk létszáma is a felére csökkent.⁷⁰⁸

Rimaszombati haditettének érdemi kiegészítése egy harcostársa memoárjából derül ki részletesen:

„Itt jegyzem meg, hogy röviddel kórházba távozásom után történt egy fegyvertény, melyet megemlíteni kívánok. A fegyvertény hőse dr. Rimaszombathy Imre zirci ügyvéd volt. A megindult olasz támadások alatt, Rimaszombathy hadnagy a harcban kifáradva, a harc elcsendesültével géppuskás embereivel, szám szerint négygel, egy kavernába visszahúzódott. Ott mély alvásba merült egy egész éjjel, és egy egész délelőttön át. Ezen a napon délben az olaszok támadása sikerre vezetett, és Plava elesett. Csapataink következő állásaikat Ravne környékén, egyszóval hátrább fekvő terepszakazon foglalták el. A visszavonulást az olaszok

⁷⁰⁸ A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma. Szerk: Tábori Jenő, Budapest, 1935. 81., 268.

kövezték. Már–már az új állásban voltak csapataink, amikor ismét megindult a harc az utánuk nyomuló olaszokkal. Ez idő tájt ébredt fel Rimaszombathy Imre a kaverna mélyén. Magához térve körültekintett, látta, hogy az árkok teljesen üresek. Pár embere még ott aludt mellette. Hallotta a harci zajt. A régi állások mögött mintegy 2 km-re talált az otthagyt tüzelőállásokban két 75 M Uchatius ágyút, melyet a gyalogság is tudott kezelni. Volt még két géppuskája is, és evvel a tüzérővel az olaszok hátában olyan hatásosan lépett közbe, hogy az olaszok egy széles frontszakaszon meghátráltak, és ő csapatához bevonulhatott. Fegyverténye, melyet az ellenség hátában hajtott végre, félrevezette az olasz hadvezetőséget, és azok még két napig sem tértek magukhoz. Ez a fegyvertény oly nagy port vert fel, hogy a hírek szerint Őfelsége a király a fényképét, és saját kezűleg írt levelét küldte el Rimaszombathy hadnagynak. Egyúttal megkapta a fényképpel együtt az egyik legmagasabb kitüntetést, amit az egész háborúban valaki elnyerhetett. Büszkeség töltött el valamennyiünket, mert Rimaszombathy még zászlós korában kiérdemelte a Tiszti Arany Vitézségi Érmét, és ezredünknek egyik felejthetetlen hőse volt.”⁷⁰⁹

Az uralkodó katonai irodájának (Militärkanzlei Seiner Majestät) a Lipót–rend lovagkeresztjének odaítélésével kapcsolatos távirata két változatban is a birtokomba került.⁷¹⁰ Amint az a táviratok szövegéből kiderül, az uralkodó a III. osztályú Vaskorona Rendre vonatkozó felterjesztést olvasva döntött úgy, hogy a hősiesség helytállásra való tekintettel inkább a Lipót–rend lovagkeresztjét adományozza dr. Rimaszombati Imre számára.

Az óriási társadalmi- és katonai presztízst jelentő kitüntetésről a Pesti Hírlap is megemlékezett:

„Ritka kitüntetésben részesült dr. Rimaszombati Imre, az 52. gyalogezred tartalékos hadnagya. A király soron kívül előléptette főhadnaggyá és a Lipót–rend lovagkeresztjével tüntette ki. Ő a harmadik szubaltern tiszt a monarchiában, aki megkapta a Lipót–rend lovagkeresztjét. A három közül kettő magyar és mind a kettő tartalékos.”⁷¹¹

⁷⁰⁹ vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy, „posztumusz” altábornagy, a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjének birtokosa, két világháborús veteránja 1956–1958 között magnóra mondta az I. világháborús visszaemlékezéseit, melyet halála után felesége haza hozott és veje vitéz Horváth István papírra vetette 1994-ben. Az „emlékirat” online formában fellelhető a: horvathsari43.uw.hu/Document/vitez%20Oszlanyi%20Kornel.doc webcímen. (letöltve: 2015. szeptember 15.)

⁷¹⁰ Bécsi Hadtörténeti Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv), Tiszti Személyügyi Iratok, Dr. jur. Emmerich Rimaszombati Qualifikationsliste, Militärkanzlei Seiner Majestät Telegramm (fényképi melléklete csatolva a Függelékhez).

⁷¹¹ Pesti Hírlap, XXXIX. évf., 188. szám, 1917. július 28. 10. „Előléptetés soron kívül és Lipót–rend.”

Állás a Plava melletti 383-as magaslaton. Lent jobbra az Isonzo.

Állás a Plava melletti 383-as magaslaton. Az olaszok állása 15 lépésnyi távolságra volt.

19. kép: Balra: A haditett leírásban is szereplő Plava-i (383-as) magaslat a 10. isonzói csata idején. Jobbra: Az osztrák császári Lipót-rend lovagkeresztje. A kereszt vörös középpajzsában **F** (franciscus) **I** (imperator) **A** (austriae) arany monogram (a rendjelet I. Ferenc alapította apja, II. Lipót tiszteletére). A középpajzs körül arany szegélyű, fehér karikában: „Integritati et merito” arany fölirat. Hátlapján arany tölgykoszorún belül, fehér alapon: „Opes regum corda subditorum” arany fölirat.

Dr. Rimaszombati Imre túlélte a Nagy Háborút, és a közös hadsereg egyik legmagasabban kitüntetett tartalékos tisztjeként szerelt le. A háború utáni élettörténete rövid úton elvált a dolgozat tárgyát, Karcagot érintő ismeretektől, de olyan regényesen alakult, hogy a személye után folytatott kisebb kutatási anyagot kivonatolva fontosnak tartottam közzétenni. 1919-ben elhagyta Karcagot, Zircen lett ügyvéd, később települési főjegyző. Az 1921 júliusában megtartott karcagi polgármesteri választások előzetes esélylatolgatásai során, mint helyi büszkeség (leszerelt főhadnagyként a főtisztekkel vetekedő katonai kitüntetéssel dekorált katonatiszt és megbízható értelmiségi) felmerült a neve esélyes jelöltként,⁷¹² de Rimaszombati nem hagyta fel zirci ügyvédi karrierjét, így végül nem jelentette be indulását a jelöltek között. Zircen több társadalmi egyesület tagságában vállalt meghatározó szerepet, buzgó

⁷¹² Nagy-Kunság, XLV. évf., 86. szám, 1920. december 26. „Fej nélkül.”

reformátusként a dunántúli katolikusok között aktív szervező munkát vállalt a zirci református egyházközség létrehozásában is.⁷¹³ 1935-ben már a kormányzó Nemzeti Egység Pártjának kerületi elnöke volt, 1935. március 26-án a településre látogató Kozma Miklós belügyminisztert már ő köszöntötte a házigazdák nevében.⁷¹⁴ 1937-től a zirci országzászló bizottság elnöki tisztjét is betöltötte⁷¹⁵ miközben aktív ügyvédi tevékenysége az Igazságügyi Közlönyök alapján egészen 1944-ig nyomon volt követhető.⁷¹⁶ Szép karriert futhatott volna be, de a nyilas hatalomátvétel után, mint Veszprém megyei főispán, együttműködött a hatalommal. Dr. Rimaszombati Imrét 1945. január 23-án Vajna Gábor belügyminiszter nevezte ki Veszprém vármegyei főispánná, miután elődjét, Schiberna Ferencet felmentette pozíciójából.⁷¹⁷ 1945 tavaszán hivatali pozíciójában passzív szerepe volt egy háborús bűn elkövetésében:

1945. március 15-én a veszprémi Fegyveres Nemzetiszolgálat (a Nyilaskeresztes diktatúra pártszolgálatos–karhatalmi fegyveres erejének 1944. november 25. utáni megnevezése) pártkatonái egy nyilvános akasztást rendeztek Veszprémben. Néhány nappal korábban Veszprém környékén, Alsóbozsod–pusztán bujkáló zsidó munkaszolgálatosokat fogtak el. Az elfogottak közül 12 zsidót a helyszínen agyonlőtték, egyet pedig Veszprémbe szállítottak, az FNSZ főhadiszállására. Március 15-én hajnalban, a már valószínűleg előzőleg agyonvert szerencsétlen munkaszolgálatost levetkőztetve a Piac-térre hurcolták és a nyilvános illemhely felett levő egyik fára akasztották, nyakába gyalázkodó szövegű táblát kötve. Rimaszombati nem akadályozta meg az akasztást. A város jobbérzésű vezetői tiltakoztak a főispánnál, aki végül is, a március 15-i nemzeti ünnepre való tekintettel, a délután folyamán a meggyalázott tetemet elszállíttatta.⁷¹⁸ A hazánk területén lezajló (és egyben utolsó világháborús nagy német offenzíva) „Tavaszi ébredés” hadművelet (Unternehmen Frühlingserwachen) 1945. március 16-i összeomlása után a szovjet csapatok Veszprém felé közeledtek. Dr. Rimaszombati Imre főispán március 23-án, a város bevételét megelőző utolsó nap menekült el feleségével a főispáni hivatal állami személygépkocsiján. A határhoz érve német katonai alakulat állította meg őket és egy elismervény fejében elkobozták a gépkocsit, őket pedig egy közeli osztrák faluba

⁷¹³ Dunántúli Protestáns Lap, XLIII. évf., 33. szám, 1932. augusztus 14. A pápai egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve. 135.

⁷¹⁴ Pesti Napló, LXXXVI. évf., 70. szám, 1935. március 27. 9.

⁷¹⁵ *Dombi Ferenc*: A zirci országzászló története. In.: Zirc és Vidéke XXXX. évf., 8. szám, 1997. augusztus 2.

⁷¹⁶ Magyarország tiszti cím- és névtára, LI. évf., Kiadja a M. Kir. Igazságügy Minisztérium, Budapest, 1944. Ügyvédi kamarák, ügyvédek. 684.

⁷¹⁷ Pápai Ujság, II. évf., 14. szám, 1945. február 17. 3. illetve: Hivatalos Közlöny, 1945. február 12. 1.

⁷¹⁸ *Veress D. Csaba*: Veszprém megye felszabadításának története (1944. december 3.–1945. március 30.). In.: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9., Veszprém, 1970. 298.

toloncolták. A főispán első éjszakáját a Német Birodalom területén egy tyúkólban töltötte felesége társaságában. Az illúzióit veszített dr. Rimaszombati elkeseredettségében visszafordult és néhány nap múlva Veszprémben jelentkezett a felálló új magyar hatóságoknál.⁷¹⁹ A veszprémi Népbíróság 1946 januárjában dr. Rimaszombati Imre „nyilas főispánt” 4 évi fegyházra ítélte. Az NB 1946. január 25-i ülésén heves vitát váltott ki az egyik MKP-s bizottsági tag felszólalása, mely az enyhe ítélet ellen tiltakozott.⁷²⁰ Nagy vita után elfogadták a súlyosbító javaslatot, 1946. január 31-én a Szabad Nép is írt erről a tiltakozásról.⁷²¹ Összegezve Rimaszombati páratlan katonai és mizerábilisan végződő politikai karrierjét, jól nyomon követhetjük, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia kebelén kiemelkedő hazafias értelmiség politikai érdekérvényesülése a Horthy–korszak végére, összefüggésben a szélsőjobb oldali eszmék előretörésével, vezethetett tévutakra. Dr. Rimaszombati Imre kétségkívül bátor, öntudatos fellépését és gyors társadalmi emelkedését látva vélhetően intelligens ember volt kortársai között, mégis hajlott a megalkuvó együttműködésre a nyilas diktatúrával.

18.6.2. Mayer (Mozsory) Antal

A Plava–magaslat körül lezajlott kegyetlen kézitusa nem csak Rimaszombati főhadnagy volt az egyetlen karcagi „adaléka”. A szintén Karcagról bevonult, és az 52-sek között szolgálatot teljesítő Mayer Antal főhadnagy (a lenti képen már K.u.K. őrnagy) egy géppuskás század parancsnokaként is jelen volt 1917 májusában a 383-as plava-i magaslatért vívott harcokban.

„Május 15-én, 16-án, 17-én a legerősebb erőfeszítéssel tartotta magát a csapat a vérrel áztatott magaslaton. A három nap alatt nyolc újabb ellenséges támadást veri vissza és rengeteg foglyot ejtettek. Három napon át víz és világítás nélkül voltak. A kavernák megteltek súlyos sebesültekkel, és oszlásnak indult hullákkal. A bűz szinte örültté tette az embereket, de a II./52. zászlóalj május hó 8-án reggeli 2 óráig mégis tartotta az állást és csak parancsra ürítette ki a magaslatot hogy a mögötte lévő, de szintén kőporrá zúzott állásokkal bíró 363-as magaslatot — mint védelmi pontot — elfoglalja. Ezt az állást május hó 19. reggeli 5 óráig tartották. Ekkor

⁷¹⁹ MNL Veszprém Megyei Levéltára, Magyar Kir. Államépítészeti Hivatal veszprémi iratai. 613/1945. közli: Veress D. Cs.: Veszprém megye felszabadításának i.m. 298.

⁷²⁰ Beszteri Béla: A Nemzeti Bizottságok tevékenysége Veszprém megyében. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1965/3. Közli: Sukerek Lajosné: Az MKP létrejötte és harca a hatalomért Veszprém megyében. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Veszprém, 1970. 335.

⁷²¹ Szabad Nép, IV. évf., 1946. január 31.

leváltották őket és a II./52. zászlóalj maroknyi hőseivel elvonult. Május hó 19-én reggel 7 óra felé jutottak olasz csapatrészek a 383-as magaslatra, amelyet már teljesen üresen találtak. Amikor Fabinyi hadtestparancsnok tudomást szerzett, hogy a II./52. zászlóalj, illetve annak maroknyi csoportja visszajött, kitüntető módon tolmácsolta szerencsekívánatait s a következőket mondta: » A zászlóalj teljesítménye csodálatraméltó. « Boroevics hadtestparancsnok 1917. évi május hó 15-én zászlóaljunknak a következő tartalmú táviratot küldte: » Büszke vagyok arra, hogy mint hadnagy, ehhez a kiváló ezredhez tartozhattam, — ma, mint hadseregpáncsnok — a jó II./52-nek megkülönböztetett üdvözetemet küldöm és köszönetemet fejezem ki. Boroevics vezérezredes. « Századparancsnokok voltak: Ertl Ernő főhadnagy, a 6/52 parancsnoka. Dr. Zenovicz Zénó főhadnagy, a 7/52 parancsnoka. Gáspár Ede főhadnagy, a 8/52 parancsnoka. Mayer Antal főhadnagy, a géppuskás század parancsnoka. Crettier Károly százados, a 383. magaslat osztagparancsnoka. »⁷²²

Mayer szerepéről, katonai karrierjéről az eddig feltárt levél- és irattári anyag tükrében csak igen kevés információ került napvilágra.⁷²³ A róla készült fényképfelvétel azonban ékesen bizonyítja, hogy kimagasló harctéri bátorságról, a nagykunsági bakákra legendásan jellemző bátor virtusról tehetett tanúbizonyságot. Mellén nagy tekintélyt parancsoló sorban „tisztán” kivehető:

- a Vaskoronarend,
- a III. o. Kat. érdemkereszt,
- az Ezüst és Bronz Signum Laudis,
- a Károly csapatkereszt.

20. kép: A karcagi származású Mayer Antal, a császári és királyi közös hadsereg 52. gyalogezredének őrnagya.

⁷²² A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma. i.m. 88

⁷²³ A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma. i.m. 88., 95.

Mayer bizonyíthatóan túlélte a világháborút, egy 1920 februári keltezésű Honvédségi Közlöny igazoló lajstromában szerepel a neve,⁷²⁴ mint vizsgálatilag igazolt, azaz a korábbi időszak vörös- és román hatóságokkal együtt nem működő személynek tekintett katonatiszt. Itt már a volt cs. és kir. 52. közös gyalogezred századosként hivatkoztak rá. Személyére 1920 után semmilyen hivatkozást nem leltem addig, míg fel nem fedeztem az ezredtörténet végén szereplő függelékben,⁷²⁵ hogy Mayer a háború után nevet változtatott, vitéz Mozsory Antal őrnagyként hivatkoztak rá. Innentől egészen a második világháború végéig felvázolhatóvá vált a pályája. Tiszti vitézi címébe 1924-ben avatták.⁷²⁶ 1928-ban a M. Kir. Honvédség főparancsnoka okirati dicsérő elismerésben részesítette személyét⁷²⁷ „*a csapatszolgálat terén elért kiválóan eredményes és hasznos teljesítményéért*”, tehát biztos, hogy a Nagy Háború után nem szerelt le, hanem a Horthy-rendszer aktív szolgálatban lévő tisztje maradt. Ezt erősítette meg az a tény is, hogy a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum digitális katalógusából megnyíló honvédségi sematizmus gyűjteményben⁷²⁸ 1927 és 1944 között folyamatosan megtalálható volt a neve; 1927-től mint a kaposvári M. Kir. 7. honvéd gyalogezred századosa, 1938-ban már alezredese. 1939 júliusában a „*Felvidék visszacsatolásával kapcsolatos különleges helyzetben kifejtett, az átlagon felülemelkedő teljesítményéért*” dicsérő elismerésben részesült,⁷²⁹ míg 1940 szeptemberében gyalogsági ezredessé léptették elő.⁷³⁰ 1940. október 22-én kormányzói elhatározásra „*Kelet-Magyarország és Erdély egy részének a Magyar Szent Koronához történt visszacsatolása alkalmából, az átlagos kötelességteljesítésen túlterjedő teljesítményével szerzett érdeme elismerésül*” megkapta a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét.⁷³¹ Későbbi pályafutásáról, beleértve azt a kérdést, vajon túlélte-e a II. világháborút, a Hadtörténeti Intézet levéltára nyújtott tájékoztatást Mozsory állományukban fennmaradt 1892/1111. iktatási számú anyakönyvi lapja alapján.⁷³² Eszerint 1945. február 15-től az 1. magyar hadseregnél a Magyar

⁷²⁴ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. XLVII. évf., 9. szám, Személyes Ügyek, 1920. február 14. 192.

⁷²⁵ A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma. i.m. 372.

⁷²⁶ Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Multja és Jelene i.m. 323.

⁷²⁷ Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, LV. évf., 22. szám, 1928. október 15. 149.

⁷²⁸ „M. Kir. Honvédségi Sematizmus” <http://www.militaria.hu/rang/?keres=mozsory> (letöltve: 2015. szeptember 2.)

⁷²⁹ Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, LI. évf., 3. szám, 1939. július 19. 10.

⁷³⁰ Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. LII. évf., 26. szám, 1940. szeptember 12. 251.

⁷³¹ Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. LII. évf., 34. szám, 1940. október 31. 366.

⁷³² A Hadtörténeti Intézet Levéltárának LEV-1494-1/2015 nyilvántartási számú tájékoztatója vitéz Mozsory (Mayer) Antal személyi anyagának és hadifogoly nyilvántartásának kérdéséről érkező levelemre.

körzet parancsnoka volt. Morvaországban esett orosz hadifogságba 1945. május 7-én Setschnél (Seč). Több mint három év hadifogság után a Tallinn-i fogolytáborból bocsátották el, 1948. július 22-én a debreceni gyűjtőtáborból került haza. Nyugalmazására 1949. február 1-jével került sor. Felesége Ivencz Mária (szül. 1902.), valamint Miklós nevű fiuk (szül. 1930.) ekkortájt halt meg. Vitéz Mozsory Antal ezredes további sorsáról ismereteim nincsenek.

18.7. Karcag I. világháborús hősi halottainak névsora

Abonyi Imre, Abonyi János, Andy Antal, Antal Ferenc, Antal István, Antal János, Antal János, Antal László, Aranyosi István, Ábrahám Lőrinc, Ács András, Ács István, Ádám János, Ádor Sándor, Bachmer Imre, Bachmer József, Bagi Imre, Balajti Antal, Balajti József, Balla István, K. Balogh Ferenc, Balogh Imre, Balogh Imre, Balogh Imre, G. Balogh Imre, Balogh István, Balogh István, Balogh István, Balogh László, Balogh Sándor, Bárányi Béni, Baráth Imre, Baráth Miklós, Bartha András, Bartha Imre, Bartha Imre, Bartha Lajos, Bartha Lőrinc, Bartha Péter, Bartha Péter, Bartha Sándor, Basa Imre, Basa János, Bazsó László, Bácskai György, Bárándi Gyula, Bene Ferenc, Bene István, Benesóczki János, Bérezi Imre, Berta Márton, Béres András, Béres István, Bezi János, Bezi József, Bezi László, Bezi Mihály, Bihari András, Bihari József, Birizló János, Birkás János, Bíró István, Biválicz Mihály, Bodnár Béni, Bodnár György, Bodnár Imre, Bodnár János, Bodnár József, Bodnár Mihály, Bodnár Péter, Bódi Imre, Boldizsár Andor, Boldizsár Gáspár, Boros István, Boros János, Boros Jenő, Borsos Imre, Boruzs Imre, Boruzs Lajos, dr. Breckner Frigyes, Czina László, Czinege Balázs, Czinege Elek, Czinege Mátyás, Csenda István, Csenda Sándor, Csikós János, Csizi János, Csizmás Ignác, Csókái Imre, Csókái László, Csókái László, Csombordi Gergely, Csordás Herczog András, Csordás Gáspár, Csurella József, Csurka János, Daruka László, Debreczeni János, Demjén Sándor, Berda István, Devecseri József, Dégsei Ferenc, Dégsei Lőrinc, Dézsi István, Dobrai Lajos, Dobrai Pál, Dományi István, Duka László, Dusa Bálint, Dusa Lajos, Dusa Péter, Dégsei József, Erdei Lajos, Erdélyi László, Eszenyi Zoltán, Farkas András, Farkas György, Farkas István, Farkas János, Farkas József, Farkas Lajos, Fazekas Ferenc, Fazekas Imre, Fazekas János, Fehér János, Fehér János, Fehér László, Fekete András, Fekete Imre, Fekete Mihály, Fekete Sándor, H. Ferenczi István, Ferenczi Mihály, Fisch Mózes Áron, Fischer Péter, Fodor Elek, Fodor Imre, Fodor Lajos, Fodor László, Fodor Lajos, Fodor László, Fodor Lőrinc, K. Fodor Sándor, Fogel Antal, Forgács Lajos, Forián Sándor, Főző Imre, Friedmann Bernát, Fülöp János, Gál Sándor, Gellért István, Gyökeres István, Gyöngyösi József, Gyöngyösi Sándor, Györffy Imre, Györfi János, Györfi János, Györfi Péter, Györfi Sándor, György Lajos, Győri Gáspár, Hajdú Imre, Hajdú István, K. Hajdú István, K. Hajdú János, K. Hajdú Sándor, Hajdú József, Halász István, Halász Lajos, Halász László, Halter Ferenc, Hamar Imre, Hamar Imre, Hamar József, Hamar József, Hamar János, Hamar Lőrinc, Hamar Pál, Hangyási János, Hangyási Lőrinc, Hangyási Mihály, Hartyányi Imre, Hartyányi János, Hartyányi Sándor, Háló Imre, Háló István, Háló János, Hegyeli Imre, Heredi Antal, Hermán András, Hermán Imre, Hipi András, Horváth Ferenc, Horváth Gyula, Horváth Lőrinc, Hulin András, Hegedűs András, Ilkovic József, Iványi János, Javny Márton, Jónás Lajos, Józsa Imre, Józsa Mihály, Józsa Mihály, Juhász Sándor, Kapocsi

András, Kapocsi Imre, Karacs Pál, Karádi Mihály, Karászi Imre, Karsa Sándor, Karsai János, Karsai László, Karsai László, Katona Ferenc, Katona Zsigmond, Kádár Mihály, Kállai Imre, Kálmán András, Kálmán András, Kálmán Ferenc, Kálmán Gergely, Kálmán János, Kálmán Mihály, Kálmán Sándor, Kálmán Sándor, Kántor Ferenc, Kántor István, Kátai Imre, Kátai Sándor, Kele István, Kele Mihály, Király István, Király Kálmán, Kirják Antal, Kirják Elek, Kirják István, Kirják Lőrinc, Kiss Ferenc, Kiss Ferenc, Gy. Kiss Ferenc, Kiss Imre, Kiss Imre, Kiss Imre, Kiss Imre, B. Kiss Imre, P. Kiss Imre, P. Kiss Imre, V. Kiss Imre, Kiss G. István, Kiss P. István, V. Kiss István, Kiss László, Kiss Pál István, Kiss Péter, Kiss Sándor, Kiss Sándor, L. Kiss Sándor, Kocsis András, Kocsis Bálint, Kocsis Imre, Kocsis Imre, Kocsis István, Kocsis István, Kocsis János, Kocsis József, Kocsis Mihály, Kocsis Péter, Kohári Imre, Kolostyák József, Kolozsi Márton, Koncsek János, Koc András, Kopka József, Koppermann Gusztáv, Kovács András, Kovács Ferenc, Kovács Ferenc, Kovács Imre, Kovács Imre, B. Kovács Imre, Kovács Imre, R. Kovács Imre, Kovács István, Kovács István, B. Kovács István, Kovács János, Kovács János, B. Kovács János; Sz. Kovács János, Kovács József, Kovács József, Kovács József, Cs. Kovács József, S. Kovács Lajos, Kovács László, S. Kovács László, Kovács Lőrinc, B. Kovács Lőrinc, Kovácsi Mihály, Kovács Mihály, B. Kovács Mihály, Kovács Péter, Kovács Sándor, Kovács Sándor, Kovács Sándor, B. Kovács Sándor, Kozma József, Kóródi Sándor, Krausz Mihály Kronovett Szikszai Lajos, Kun Imre, Cz. Kun Imre, Kun László, Kun Mihály, Kun Péter, Kun Sándor, Koós János, Laboncz András, Laboncz Sándor, Ladányi Bálint, Lakatos Ferenc, Lakatos Lőrinc, Láposi István, Láposi József, Láposi Lőrinc, Láposi Lőrinc. László Dániel, László Lajos, Lengyel János, Lévai Vitus János, Lukács István, Lukács János, Lakatos József, D. Magyar István, Magyar János, Magyar József, Magyar László, Martin Sándor, Maruzsák Pál, Materny Károly, Mándoki János, Mándoki László, Márki Imre. Márki Imre, Márki Lajos, Márki László, Márki Lőrinc, Márkus István, Márkus István. Márkus Lőrinc, Márton Sándor, Mátyus Imre, Mátyus János, Mátyus Sándor, Medgyesi István, Mészáros Ferenc, Mészáros István, Mészáros István, Mészáros Péter, Miklósi József, Molnár Ferenc, Molnár József, Molnár Mihály, Monori István, Monori István, Mozsonyi László, Mravec Tarjányi Mihály, Mucsi István, München István, Medgyesi Imre. Cs. Nagy László, Nagy József, Nadolai József, Cs. Nagy Bálint, Nagy Ferenc, Cs. Nagy Ferenc, Nagy György, A. Nagy Imre, Cs. Nagy Imre, G. Nagy Imre, H. Nagy Imre. K. Nagy Imre, Nagy István, Nagy István, Nagy István, Nagy István, Cs. Nagy István. Iványi Nagy István, K. Nagy István, L. Nagy István, O. Nagy István, K. Nagy János. H. Nagy József, Orvos Nagy József, Cs. Nagy Lőrinc, Nagy Márton, Nagy Mihály, Nagy Mihály, Orvos Nagy Mihály, V. Nagy Mihály, Cs. Nagy Sándor, Sz. Nagy Sándor. V. Nagy Sándor, Nagy Péter, Németh István, Németh Kálmán, Németh Mátyás, Nuszbaum Manó, Nyíri Imre, Nyitrai Károly, Nemes István, Örsi Péter, Örlös László,

Palásti Lajos, Pallagi Ferenc, Pallagi János, Pallagi Sándor, Palotai Albert, Papp Imre, Papp István, Papp Mihály, Papp József, Papp József, Papp Károly, Papp Sándor, Paskuj Imre, Pádár Imre, Pálfi Imre, Pálfi János, Pánti István, Pászti István, Pető Ferenc, Pető Mihály, Pfindler József, Pohl Vendel, Pongrácz Pál, Prell Rudolf, Pásztor Adolf, Rimaszombati Sándor, Rab István, Rab Mihály, Raskó András, Rauschenberger József, Rác Benjámín, Rác József, Rác József, Rác Mihály, Rákóczi János, Rápolti Mihály, Rápolti Péter, Rimaszombati János, Rimaszombati József, Rimaszombati László, Sajtos József, Sütő Péter, Sarkadi Ferenc, Sarkadi József, Sarkadi Nagy Sándor, Sas Albert, Santa László, Santa László, Santa Mihály, Santa Pál, Sebők Ferenc, Sere József, Seres Gyula, Seres Imre, Seres János, Seres János, Seres József, Seres Péter, Serfőző József, Silye Péter, Simon Péter, Simon Imre, Simon Imre, Simon László, Simon Mihály, Sipos István, Sipos Mihály, Sohajda József, R. Soós Ferenc, Soós Imre, Soós István, Soós István, Soós János, Soós Sándor, Sörös Sándor, Steiner Fülöp, Sütő József, Sütő Lőrinc, Sütő Sándor, Schwacz Izidor, Szabó Ferenc, Szabó Ferenc, Szabó Imre, Szabó Imre, Szabó Imre, Szabó István, Szabó István, Szabó István, Szabó István, N. Szabó István, V. Szabó István, Szabó János, Szabó János, Szabó József, Szabó József, K. Szabó Kálmán, Szabó László, Szabó László, N. Szabó Mihály, B. Szabó Péter, Szabó Sándor, Szabó Sándor, Szabó Sándor, P. Szabó Sándor, V. Szabó Sándor, Szalmási János, Szalmási Pál, Szalontai Ferenc, Szappanos Mihály, Szarka Elek, Szarka Imre, Szarka Lőrinc, Szecei Bertalan, Szedi Sándor, Szekeres János, Szele András, Szendrei Imre, Sebők Balázs, Szendrei János, Szendrei János, Szendrei József, Szendrei Mihály, Szentesi András, Szentesi Imre, Szentesi Imre, Szentesi Imre, Szentesi Imre, Szentesi Imre, Szentesi Mihály, Szentesi Mihály, Nagy Szentesi Sándor, Székely József, Székely Péter, Szikszai Benyó Gábor, Szilágyi István, Szilágyi János, Szilágyi János, Szilágyi József, Szilágyi László, Szilágyi Sándor, vitéz Szilvási Imre, Soják Jenő, Szopkó József, Szöllösi Lajos, Sztrelkó József, Szűcs Bálint, Gy. Szűcs Imre, Gy. Szűcs István, Gy. Szűcs János, Gy. Szűcs László, Gy. Szűcs Sándor, Tőkés József, Tarjányi Mihály, Takács Imre, Cs. Takács István, Takács József, Takács Péter, Tallós István, Tapasztó Elek, Tar Gábor, Tarjányi István, Tolnai Sándor, Cs. Tóth Ferenc, Tóth Imre, Tóth Imre, Tóth Imre, D. Tóth Imre, Tóth István, D. Tóth István, H. Tóth János, Illés Tóth János, Tóth D. Alajos, Tóth Lajos, Orsi Tóth Lajos, D. Tóth László, Tóth Sándor, D. Tóth Sándor, H. Tóth Sándor, Törő Sándor, Törő Sándor, Tőke János, Tőkés Gáspár, Tőkés Gergely, Tőkés István, Tőkés Lőrinc, Tőkés Sándor, Trunkó József, Turi Ferenc, Turi Péter, Tyukodi Lajos Péter, Tóth Sándor, Örsi Tóth István, Ujfalusi Ferenc, Újházi Géza, Ulveczki Imre, Vajó Péter, Vad Sándor, Vadai Imre, Vadász András, Vadász Mihály, Vajó András, Vajó Imre, Vajó Mihály, Való Ferenc, Varga András, Varga Elek, Varga Ferenc, Varga Imre, Varga Mihály, Varga Sándor, Varga Sándor, D. Varga Sándor, Varjú József, Varró János, Vákánt István, Vályi Ferenc, Vályi Mátyás, Váradi József,

Veres László, Veréb Lajos, Vida András, Vigh Albert, Vigh Bálint, Vincze János, Vincze János, Vincze József, Vincze Sándor, Virág István, Virág Kálmán, Sz. Virág Péter, Vozár István, Weiszbrunn Ferenc, Zilahi Sándor, Zsindely Mátyás.⁷³³

18.8. A Karcagi Református Főgimnáziumhoz köthető áldozatok névsora

Halász István, Varga Sándor, Háló János, Őrsi Tóth István, Varga Ferenc, Sántha Mihály, Rimaszombati László, B. Kovács Péter, Kiss Imre, Münz Rudolf, Nagy Zsigmond, Olajos Mihály, dr. Vértes (Waldmann) Izidor, Pásztor Adolf, Boldizsár (Münz) Andor, Abonyi Imre János, Szűcs Ferenc, Harcsár Imre, Soltész Nagy István, Csikós Gábor, Boros Jenő, Sz. Virág Péter, Feuer Ármin, Schwarcz Izidor, F. Kovács Sándor, Bartha Sándor, Ertsey Jenő, Hajdú István, Oláh Márton, Sántha László, D. Tóth Sándor, Bagi Béla, Resch Gyula, Hódos László, Kocsis József, Sere József, T. Kun Sándor, Fehér Imre, B. Kovács Imre, Münich István Andor, Prikkel Andor, Újházi Géza, Materny Károly, Szabó Géza, Weiszbrunn Ferenc, Eszenyi Zoltán, Iványi Nagy István, Gedeon János, Rimaszombati János, Simon Zoltán, Bán István, Berkovics József, Csatáry Imre, Szabó Béla, Szabó Endre, Tóth Lajos, L. Nagy István, Péntek Tihamér, Babócs János⁷³⁴

⁷³³ *Oláh L. – Szabó J. J.*: Fényes szurony, rózsafa a nyele i.m. 154–157.

⁷³⁴ A Karcagi Református Nagykun Reál-gimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. Karcag, 1930. 81–82.

18.9. Karcag II. világháborús hősi halottainak és áldozatainak névsora

Ács Ferenc, Ács Sándor, Ador Sándor, Aggod Lőrinc (26 éves), Aggod Lőrinc (38 éves), Agócs József, Agócs Lajos, Andrási Albert, Andrási Gyula, Antal Mihály, Aranyosi Imre, Bachner Gyula, Bácsy Gyula Géza, Bácsy-Szilágyi Lajos, Bakos Flórián, Balajti József, Balázs András, Balla István, Balogh Imre, Balogh János, Balogh József, Ban István, Nagy-Bana László, Bárándi Mihály, Baranyai Imre, Baranyai Endre, Baranyai János, Baráth Anna, Baráth Sándor, Barta Imre, Bartha István, Barta László, Bazsó Sándor, Bene Sándor, Benesóczki János, Béres Sándor, Bernáth István, Bézi Gyula, Bézi István, Bihari Ferenc, Bihari István, Bihari Sándor, Bódi István, Bodnár István, Boga József, Bogdán Lajos, Borók Miklós, Bódi László, Bráda Lajos, Bréda Lajos, Bukovszki Sándor, Csajbók András, Csajbók Sándor, Csányi László, Csécsei József, Csenda Lajos, Cseppentő Lajos, Csikos Imre (29 éves), Csikos Imre (33 éves), Csikos Imre (45 éves), Csikos Lőrinc, Csinóth Sándor, Csokai Imre, Csontos Mihály, Csordás József, Czinege Imre, Czinege Lajos, Debreczeni Sándor, Debreczeni Sándorné, Dékán László, Dékány Endre, Dékány László, Disznós István, Dobrai Lajos, Domokos Sándorné, Duka Imre, Duró Imre, Ébel Lajos, Elek György, Elek István, Elek János, Elek Mihály. Erdei László, J. Erdős Sándor, Farkas Benedekné, Farkas Imre, Farkas István, Farkas Sándor, Fási Miklós, Fazekas Mihály, Federics János, Federics József, Fekete Imre, Fekete István, Fekete Lajos, Ferenczi Imre, H. Ferenczi Sándor, Fodor József, Földvári István, Főző Sándor, Füvesi Lajos, E. Gaál Ferenc, Gábor István, Gál Imre, Gál Lajos, Görömbei Miklós, Gyenes Mihály, Gyökeres István, Györfi Imre (24 éves), Györfi Imre (25 éves), Györfi István (23 éves), Györfi István (24 éves), Győri József, Gyurcsek István, Hajdu János, Hajdu Lajos, Hajdu Péter, Hajnal Teréz, Hamar József, Hartványi István, Havasi (Heim) János, Hérmán Ferenc, Hérmán László, Hódos Imre, Horváth András, Illés Béla, Illés Sütő István, Ilyés Béla, Iványi Sándor, Jász Péter, Jenei Elek, Jónás Elek, Jónás Lajos, Józsa László, Jungreis Endre, Kacsándi József, Kállai István (34 éves), Kállai István (35 éves), Kállai György, Kállai Sándor, Kálmán Imre, Kálmán Mihály, Kántor Péter, Karacs Imre, Karászi Mihály, Katona József, Kele János, Kerekes Sándor, Keresztesi István, Kéri Imre, Király Imre, Kirják István, Kirják János, Kis Gábor, P. Kis István, Kis Julianna, Kis Sándor, Kisari Sándor, Kiss Gáspár, L. Kiss István, Kiss István, Kiss Lőrinc, L. Kiss Mihály, V. Kiss Mihály, P. Kiss Sándor, Kléner Antal, Kléner István, Kocsis Sándor, Koczog István, Kohajda Béla, Kohári Erzsébet, Kohári István, Kohári Mihály, Kónya József, Kóródi András, Kóródi Sándor, Korsós Miklós, Kosik István, Kóti József, Kovács Elek, Kovács Ernó, J. Kovács Ferenc, Kovács Imre (24 éves), Kovács Imre (26 éves), Kovács Imre (37 éves), Kovács Imre Béla, Cs. Kovács István, Kovács István (22 éves), Kovács István (26 éves), Kovács István (31 éves), Kovács István (38 éves), Kovács János (23 éves),

Kovács János, (25 éves), Kovács János (29 éves), Kovács János (31 éves), Kovács József, Kovács Lajos, B. Kovács Lajos, Cs. Kovács László (35 éves), Cs. Kovács László (44 éves), Kovács László, Kovács Mihály (38 éves), Kovács Mihály (40 éves), Sz. Kovács Péter, Kovács Sándor (26 éves), Kovács Sándor (30 éves), Kreznerits László, Kubánka József, Kulcsár Lajos, Kun István (22 éves), Kun István (42 éves), Kun János, Kun Lajos, Kun Mihály, Kun Sándor, Kurucz Lajos, Laboncz István, Laboncz János, Lajtai Ferenc, Lajtavári Sándor, Lakatos István, Láposi János, László József, Léhi János, Lengyel István, Lengyel László, Lengyel Lipót, Lovas Imre, Lukács Károly, Mága Pál, Majláth István, Majláth Pál, Major László, Makula Lászlóné, Mándi Imre, Mándoki András, Mándoki József, Mándoky István, Mándoky László, Mariák András, Markos Imre, Márkus István, Márkus János, Márkus Sándor, Mátyus Imre, Marosvölgyi József, Mátyus Lajos, Medgyesi János, Mester Imre, Mészáros András (17 éves), Mészáros András (21 éves), Mészáros Ferenc, Mészáros Imréné, Mészáros István (32 éves), Mészáros István (33 éves), Mészáros Lajos, Mészáros Rozália, Mészáros Sándor (17 éves), Mészáros Sándor (35 éves), Mészáros Sándor (38 éves), Mikes Gábor, Mikes Károly, Miklósi István, Mile Gábor, Mile János, Molnár László (24 éves), Molnár László (40 éves), Mucsi Imre, Mudri Mihályné, Nádasdy Pál János, Nádházi János Sz. Nagy András, Sz. Nagy Gábor, T. Nagy Imre, Nagy Imre, K. Nagy István, T. Nagy István, Nagy István,(22 éves), Nagy István (25 éves), Nagy István (25 éves), Nagy István (28 éves), Nagy István (35 éves). Nagy István (37 éves), Nagy István (43 éves), Nagy István (60 éves), Nagy Jánosné, Nagy M. János, Nagy Elek Kálmán, Nagy Károly, Cs. Nagy László, Sz. Nagy Lőrinc, T. Nagy Lőrinc, Cs. Nagy Mihály, Nagy Sándor (2 hónapos), Nagy Sándor (48 éves), T. Nagy Sándor, V. Nagy Sámuel, Németh Géza Mátyás Cs. Németh Imre, Németh István, Németh Istvánné, Németh János, Cs. Németh József, Németh Simon, Nyitrai Imre, Nyitrai Károly, Oláh András, Oláh Ferenc, Oláh János, Oláh Lajos, Oláh László, Orbán István, Orbázi Lőrinc, Oros Károly, Ökrös Sándor, Örlős István, Örlős Sándor, Örsi András, Paksi József, Paksi Kálmán, Pallagi Imre, Pandur Lajos, Pánti Ferenc, Pánti Gyula, Pap István, Papp István József, Papp János, Papp Sándor, Pásztor Tivadar, Pataki István, Péntek Ferenc, Péntek Tamás, Perge István, Perge Lőrinc, Pethő Ferenc, Pethő Mihály, Podmanicki János, Porcán János, Posztós Lajos, Puskás Sándor Puzsa Mihály, Rác Ferenc (19 éves), Rác Ferenc (20 éves), Ragályi István, Rápolti Lőrinc, Rauschenberger Ferenc, Rauschenberger Imre, Rimaszombati Ferenc, Rimaszombati János, Rimaszombati Károly, Rimaszombati László (32 éves), Rimaszombati László (45 éves), Rózsa Imre, Sallai András, Sánta Gábor, Sántha Imre (27 éves), Sántha Imre (39 éves), Sántha Imre (42 éves), Sz. Sánta József, Sz. Sánta Lajos, Sánta László (41 éves), Sánta László (47 éves), Sánta Pál, Sarkadi József, Schwirián Lászlóné, Sebők Elek, Sebők Lőrinc, Seres István, Seres Lőrinc, Seres Mihály, Simon Sándor, Sipos Sándor, Sohajda Pál, Soltész Nagy Elekné, Soós János, Sütő

Péter, Sütő Sándor, Szabó András, Szabó Benedek, Szabó Ferenc (21 éves), Szabó Ferenc (44 éves) Szabó Gyula, K. Szabó Imre (31 éves), K. Szabó Imre (40 éves), T. Szabó Imre, Szabó Imre (38 éves), Szabó Imre (41 éves), Szabó István, P. Szabó János, T. Szabó János, V. Szabó János, D. Szabó József, K. Szabó József, T. Szabó Kálmán, Szabó Lajos, Szabó Lőrinc (25 éves), Szabó Lőrinc (40 éves), Szabó Sándor Szakács Tamás, Szalai József, Szalai Józsefné, Szalmási Antal, Szalmási János, Szántó Géza, Szarka István, Széll János, Szemerényi István, Szendrei László, Szerepi István, Szilágyi Imre, Szilágyi István. Szilágyi József. Szilágyi Sándor, Szívós Sándor, Tanka Géza, Tarjányi Elek, Tihanyi Antal, Tobolík József, Tóth Antal, Tót István, Tóth P. István, K. Tóth János, Tóth Lajos, Tóth Miklós, S. Tóth Sándor, Tóth Árpád, Tőkés Sándor, Tuka István, ifj. Tüdös Mihály, Tyukodi Károly, Váczy András, Vadai Ferenc György, Vadai Mihály, Vajó Gábor, Varga Miklós, Varga Sándor (22 éves), Varga Sándor (33 éves), Varga Sándor (35 éves), Varju Sándor, Vasas István, Vasas Lajos István, Vékony Sándor, Verdes Miklós, Veréb Ignác, Vezsenyi Bálint, Vincze Mihály, Virág József, Virág Péter, Zámbó István, Zoltán Imre, Zoltán Sándor.⁷³⁵

⁷³⁵ Elek Gy.: Kései elégtétel i.m. 3-6.

18.8. Képi mellékletek

Karcag v. város polgármesterétől.

9768 szám
ki. 1914

Tárgy: Aranyat-vasért.
Miojain Úr!

Szolnok

A 25269/1914 számú rendelethez jelentem,
hogy az Aranyat-vasért mozgalmát még az 1905/1914.
számú rendelet vétele előtt megindítottam, az
augusztai segély alapnak hováram intérést feloró-
lítására.

Az augusztai segély alapnak Eszék ut
6 szám alá behűdöttem 2027 gramm aranyat és
5980 gramm ezüstöt, a rendelet vétele után pedig
a megyei osztályhoz Vácsi utca 34 alá 420 gramm
aranyat és 2720 gramm ezüstöt, vagyis összesen be-
hűdöttem 2447 gramm aranyat és 8700 gramm ezüstöt.

A gyűjtésben segítségemre voltak
Lakár Gyula úr járásbíró, Török Vencze ref. lelkész
és Szabó Sándor úr anyakönyvvésztő.

Karcag 1914 dec. 7.

Szolnok
polgármester

21. kép: Dr. Szentesi Tóth Kálmán 1914. december 7-i keltezésű levele a vármegye alispánjához az Augusztai Gyorssegély Alap „Gold für Eisen” programjának Karcag várost érintő gyűjtésének állapotáról.

Forrás: MNL JNSZML

6⁰/₀-OS MAGYAR KIRÁLYI ADÓMENTES ÁLLAMI JÁRADÉKKÖLCSÖN.
5¹/₂⁰/₀-OS MAGYAR KIRÁLYI ADÓMENTES ÁLLAMI PÉNZTÁRJEGYKÖLCSÖN.
(NEGYEDIK HADI KÖLCSÖN.)

ALÁÍRÁSI FELHÍVÁS.

Az 1912. évi LXIII. t.-cz. 17. §-a alapján a ministerium felhatalmaztatott, hogy a hadi szükségletek fedezésére szükséges összegeket addig, amíg azok a törvényhozás útján meg nem állapítanak, az elkerülhetetlen szükség mérvéig előlegezhesse és azok megszerzése iránt hitelművelet útján intézkedhessék.

E felhatalmazás alapján ezennel 6%-kal kamatozó adómentes állami járadékkölcsön és 5¹/₂⁰/₀-kal kamatozó adómentes állami pénztárjegykölcsön bocsátatik ki.

A kibocsátás összege a megtartandó nyilvános aláírás eredménye alapján fog megállapítani.

A kibocsátásra kerülő járadékkölcsönkötvények és állami pénztárjegyek, ugyanúgy mint az eddigelé kibocsátott hadikölcsönkötvények, gyámoltak és gondnokoltak pénzeinek elhelyezésére alkalmasak.

A kamatok, éppoly mint visszafizetés alkalmával a kölcsönkötvényeknek, illetve állami pénztárjegyeknek tőkeértéke, minden fennálló és a jövőben behozandó magyarországi adó, bélyeg és illeték levonása nélkül fizettetnek ki.

Az esedékes szelvények és állami pénztárjegyek, valamint az esetleg felmondott kötvények költségmentesen beváltatnak:

Budapesten: a magyar királyi központi állampénztárnál,

a m. kir. postatakarékpénztárnál,

a magyar korona országainak területén:

valamennyi királyi állampénztárnál és adóhivatalnál;

azonkívül további intézkedésig:

Budapesten: a Magyar Általános Hitelbanknál,

a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél,

a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál,

a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Banknál,

az 1898: XXIII. t.-cz. alapján alakult Országos Központi Hitelszövetkezetnél, valamint

a m. kir. pénzügyministerium által erre a célra a magyar korona országai területén vagy azonkívül kijelölendő helyeken.

Az erre a járadékkölcsönre és állami pénztárjegykölcsönre vonatkozó minden közlemény a »Budapesti Közlöny«-ben és a »Wiener Zeitung«-ban közlé fog tétetni.

A kibocsátásra kerülő 6%-os magyar királyi állami járadékkölcsön és 5¹/₂⁰/₀-os magyar királyi állami pénztárjegykölcsön ezennel a következő

feltételek

mellett nyilvános aláírásra bocsátatnak:

6⁰/₀-os állami járadékkölcsön.

1. A bemutatóra szóló járadékkölcsönkötvények 50, 100, 1.000, 5.000 és 10.000 koronás ezimletekben fognak kiállítani.

2. A kötvények 1916. május 1-től kezdődőleg évi 6⁰/₀-kal, minden év május 1-én és november 1-én lejáró félévi utólagos részletekben kamatoztatnak, az első szelvény tehát 1916. november 1-én esedékes.

5¹/₂⁰/₀-os állami pénztárjegykölcsön.

1. A bemutatóra szóló állami pénztárjegyek 2.000, 5.000, 10.000 és 50.000 koronás ezimletekben fognak kiállítani.

2. Az állami pénztárjegyek 1916. június 1-től kezdődőleg évi 5¹/₂⁰/₀-kal, minden év június 1-én és december 1-én lejáró félévi utólagos részletekben kamatoztatnak, az első szelvény 1916. december 1-én, az utolsó pedig

22. kép: A negyedik hadikölcsön jegyzését hirdető plakát.

Forrás: KREIL

29. April 1917

II/52. Infanteriebataillon

Die Richtigkeit der Angaben in Rubrik 1-5 wird bestätigt.

Rev. Nr. 19/13. Feldpostamt 230, am 30. III, 1917

ohne P.
P.W. 38972
21/III 15 S

Omerik Klm
7013/14

Belohnungsantrag.

1	Charge	k.u.k. Leutnant i.d. Res.
2	Vor- und Zuname	Emmerich Rimaszombati 81
3	Standeskörper	k.u.k. Jnft. Baon II./52
4	Diensteseinteilung	Zugskommandant bei der M.G. Komp. II./52
5	Personaldaten	Rang 1./VII.1915, Nr. 2363, P.V. Bl. 98/1915
6	Anlaß (Waffentat, Dienstleistung usw.) bei Angabe von Ort und Zeit	<p style="text-align: center;"><u>Für tapferes Verhalten vor dem Feinde.</u></p> <p>Lt. i. d. Res. Emmerich Rimaszombati ist ein rastlos tätiger, initiativer und vor allem hervorragend tapferer Offizier und sehr geschickter M.G. Zugskmdt.</p> <p>Am 12./XI.1916 gelegentlich einer Aktion gegen die Strasse Vrhovlje-Plava, zeichnete er sich dadurch aus, dass er selbst mit dem M.G. feuernd-im heftigsten Art. und schweren M.W. Feuer ausarrte.</p> <p>Am 4./III.1917 gelegentlich des Trommelfeuers auf Strassensperre Zagora, Kote 524, und Kote 383 führte er seinen M.G. Zug, der eben im Ablösung begriffen war, mit sehr viel Geschick. Nur seiner Todesverachtung und Ruhe ist es zu verdanken, dass er seine Schar ohne Verluste in die Stellung brachte.</p> <p>Zum Schlusse sei noch erwähnt, dass genannter Offizier bereits 24 Monate in der Kampffront steht und sich zu allen Aktionen etz. stets freiwillig meldete.</p>
7	Seit wann im Felde (von - bis)	Kriegsbeginn - 21./XI.1914, 17./I.1915-14./I.1916 und seit 28./VIII.1916 in der Kampffront.
8	Verwundet, gefallen, vermißt oder kriegsgefangen	Verw. am 21./XI.1914 Erkrankt am 14./I.1916
9	Etwa unerledigter Antrag	
10	Besitz bereits inländische Friedens- und Kriegsdekorationen	Gold T.M. -- 8./I.1915 (Bef. unbekannt) B.M.V.M. am B.d.M.V.K. -- P.V. Bl. 216 v. 1915
11	Antrag des Verfassers	M.V.K. III. kl. mit K.D. und Schwertern
12	Datum und Unterschrift des Verfassers	Feldpost 230, am 30./III 1917 Omerik Klm
13	Begutachtung und Antrag des	K. u. k. 121. Infanteriebrigadekommando Rev. No 294-I Brigadiers ... am .../.../1917
14		K. u. k. 62. Infanterie- Truppendivisionskommando ... am 5/4 1917
15		K. u. k. 17. KORPSKOMMANDO ... am .../.../1917
16		K. u. k. 5. A. K. G. ... am .../.../1917
17		Für eventuelle Bemerkungen und Anträge sonstiger Kommandanten und Dienststellen ... am .../.../1917

Lag.-Nr. 6413 - Abt. E.-St. 226 von 1916. - Carl Urbanauer (U. Stabs) Wien.

157575a

23. kép: Dr. Rimaszombati Imre tartalékos hadnagy személyi „előmeneteli” lapja, még a Lipótrend 1917.évi megítélése előtről.

Forrás: Kriegsarchiv, Tiszti Személyügyi Iratok

105 19/7 11-40 m

Telegramm

Militärkanalei Sr Majestät des Kaisers und Königs.

an Oberlt. i. d. Res.

Dr. Emmerich Rimaszombati

des Inf. Baons. II./52

(mit Hughes via Isonzo-Armee)

Seine k. und k. Apostolische Majestät Allerhöchstwelche eben den auf Eisernen-Kronen-Orden 3. Klasse lautenden Belohnungsantrag für Ihre bravouröse Thaten in den Kämpfen auf Kote 283 östl. Plava gelesen haben, geruhten sich in besonders anerkennungsreichen Worten über Ihr heldenhaftes Verhalten auszusprechen und Ihnen das Ritterkreuz des Leopold-Ordens mit der Kriegsdekoration und den Schwertern huldvollst zu verleihen.

Gratuliere herzlichst!

Marterer Fmlt.

+ no 105 von marterer fmlt an oblt emmerich rimaszombati
des in baon rm 2/52 erh 19/7 11/50 vm noncovich obofzl +

13 - 3

1145 ad I

R

24. kép: IV. Károly katonai irodájának távirata, benne olvasható a személyes uralkodói döntés dr. Rimaszombati Imre karcagi tartalékos tiszt Lipót-renddel való kitüntetéséről.

Forrás: Kriegsarchiv, Tiszti Személyügyi Iratok

25. kép: I. világháborús osztrák–magyar táborigazgató levelezőlapja, 1915. március 7. ellenjegyzéssel. A lapot Karczagon adták fel. 1915 nyarán és őszén a cseh hadkiegészítésű 35. közös gyalogezred (K.u.K. 35. Infanterie Regiment) négy zászlóalja állomásozott Karczagon.

Szovjet kormány Magyarországon.

Károlyi Mihály gróf köztársasági elnök és a Berinkey Kormány lemondott, mert a béke konferencia határozataihoz szigorúan hozzáálltak, hogy helyzetük tarthatatlan lett. A kommunisták és szociálisták rögtön átvevették a kormányzást. Garbai Sándor szociáldemokratát kikiáltották köztársasági elnöknek. Budapesten sztárium van. Különben teljes a rend. A tisztviselők, munkások, fel vannak fegyverezve. Még meg nem erősített hírek szerint Vix francia alezredest megölték és francia katonaságot lefegyvereztek.

A szerbek a legutóbbi hírek szerint megkezdték a lassú kivonulást országunkból.

UJDONSÁGOK.

Polgárok!! Ma délután 3 órára gyertek mindnyájan a Kossuth-térre, ahol országunkat ért ériási horderejű változásokat népgyűlés keretében szónokok fogják ősmertetni.

Március 15-ikét, a Karczag ipartestület, műsoros vacsorával, a szociáldemokrata párt impozáns felvonulással, és műsorral, ünnepelték meg. Az iparosság estélyen a város minden társadalmi rétege képviselve volt. Kása József ipartestületi elnök, Dr. Szánthó József polg. tartoztak nagyhatás mellett beszédeket.

nek minél előbb.

Meghívó. A Karczagi Építőmunkások szakszervezete folyó hó 29-én szombaton, az Iparos „Otthon” nagy termében, műkedvelői előadással egybekötött táncvigalmat rendez. Kezdeté 7 $\frac{1}{2}$ órakor. Belépődíj személy-jegy 10 korona. Család-jegy 3 személyre 25 K. Színrekerül: *A Csizány* s innu. Színrendező: *Bérczi Soma*. Sajtólap kapható a pénztárnál.

A karczagi lakáshivatal f. hó. 17. d. u. 5 órakor Dr. Pasztor Géza elnöki tisztségbe megalkult, a helyettes elnökök és az összes tagok letették az ünnepélyes fogadalmat. A határrendőrség, és Abonyi Imréné igénytelenek elintézése után elhatározta, hogy a lakásra szorulókat összeírása végett felhívást bocsájt ki a lakossághoz.

Kerestetik egy gyermektelen házaspár, vagy magános nő, aki takarításért ingyen lakást kapna. Hol? Megmondja a kiadóhivatal. 3-1

Jó karban lévő magánjáró cséső garnitúrát megvetelrekeres Zeigmond István Kúnhegyes 1232 hss.

3757 Karczag r. l. város polgármesterétől. ki. 1919.

Pályázati felhívás.

Karczag város polgármesteri hivatala a város háztartásában elforduló és szükségessé váló lakatos, gépesz, kazán, vízvezetési stb. munkálatok és kovács munkálatok elvégzésére pályázatot hirdet. A pályázati felhívás a város polgármesteri hivatalánál, Karczag város, Kossuth-térre, 1919. március 15-én, délután 3 órára, a népgyűlés keretében fogják ősmertetni.

26. kép: A Tanácsköztársaság létrejöttéről, és a Karczag, Kossuth-térre tervezett népgyűlésről hírt adó karczag sajtócikk.

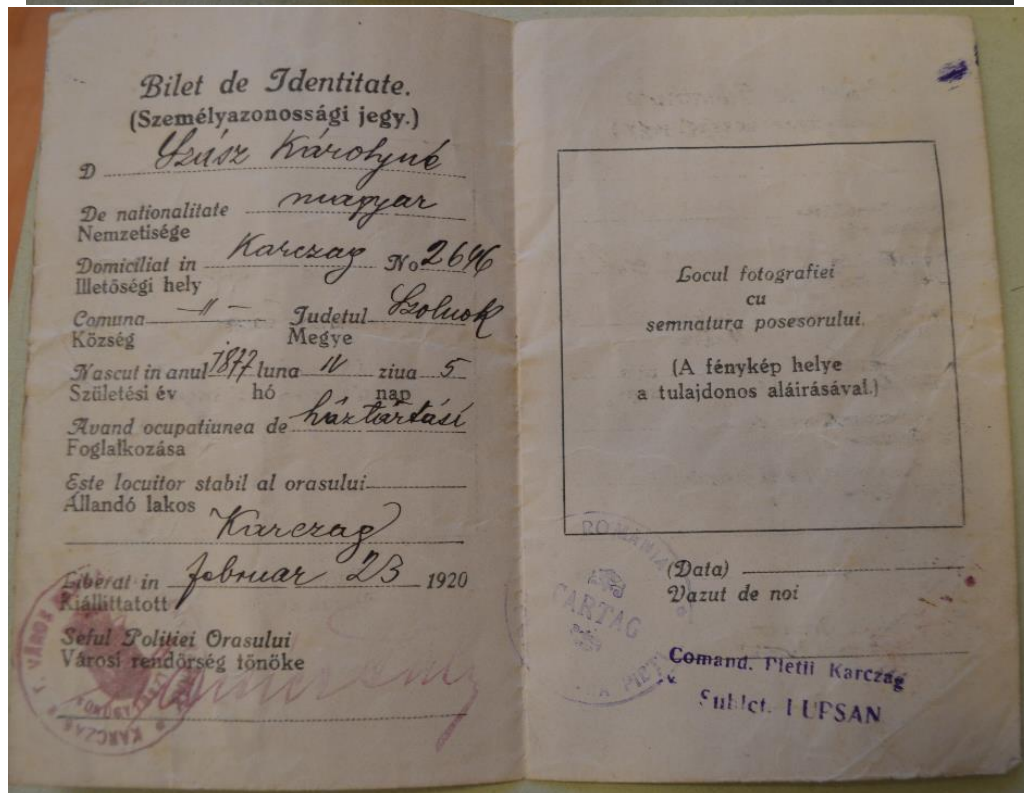
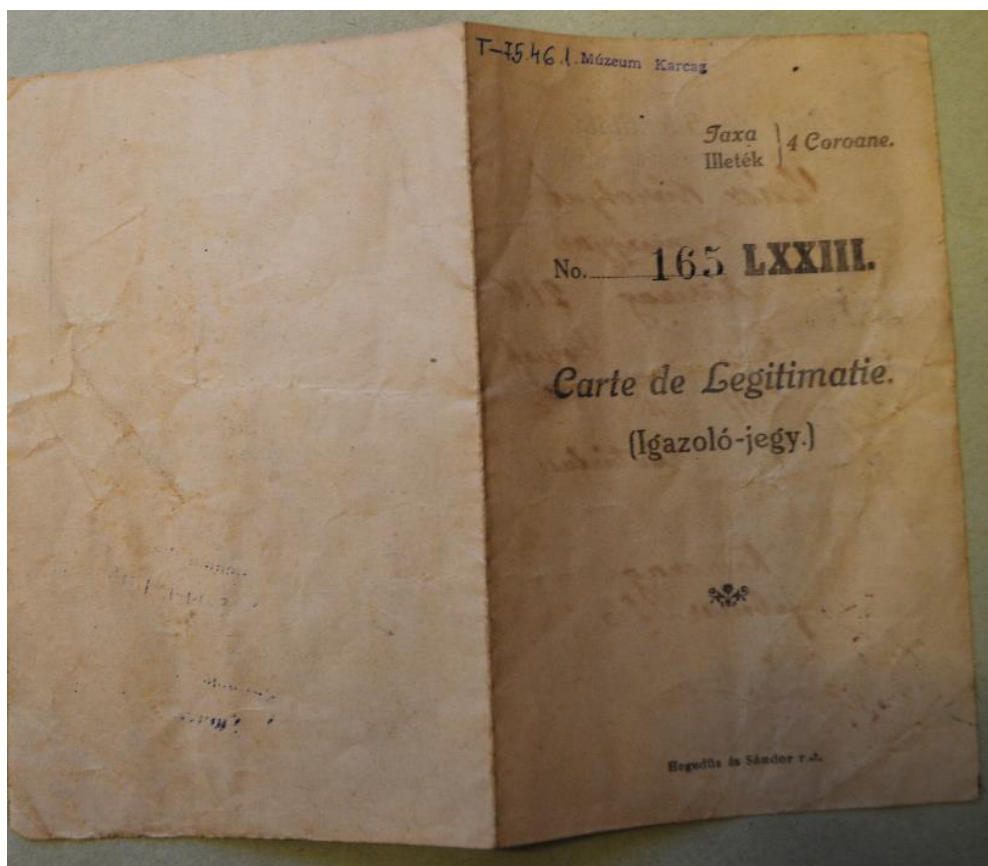

27/a kép: Buzalka Lajos kőműves segéd (direktóriumi tag) beszédet tart a karcagi lakosságnak a Tanácsköztársaság megalakulásáról 1919. március 23-án.

27/b kép: Dr. Pásztor Géza tartja beszédét a karcagi lakosság felé 1919. március 23-án. A beszéd a Tanácsköztársaság létrejöttéről, a helyi vörös hatalom megszerveződéséről és a korábban felszólalók keltette radikális lincshangulat meggátolásáról szólt.

Forrás: GYINMA

28/a – 28/b. kép: Karcag város román megszállás alatti idejéből származó Carte de Legitimatie hatósági igazolvány elő- és hátlapja.

Forrás: GYINMA

29. kép: Horthy Miklós Karcagon 1923. augusztus 26-án.

Forrás: Filmhíradók Online adatbázis, Magyar Híradó 1. „Vitézi telekbeiktatás Karcagon”. Megjegyzendő, hogy a honlap a jól láthatóan nyáron készült felvételt abszolút tévesen 1924. februárjára datálja.

30. kép: vitéz Kenyeres János Karcag város országgyűlési képviselője tart beszédet a karcagi városháza főhomlokzati rizalitjáról nyíló erkélyen 1936-ban.

Forrás: GYINMA. T- 82. 304. 1.

70. sz. nyomtatvány.

Jegyét saját érdekében őrizze meg, mert az mással nem pótolható.

ÁLLAMI FINOMLISZT- ÉS KENYÉRJEGY.

Érvényes 1942. február 1—28-ig.

Beváltható: KARCAG községben, városban

A jegy tulajdonosának neve:

lakása: ker. -utca, ut, -tér, tanya sz.

A jegy szelvényei magukban nem érvényesek, azokat csak a pék, illetve kereskedő vághatja le.

A jegyek utánzását, másokra való átruházását, eladását, vagy az azokkal elkövetett bármi'yen visszaélést elzárással és p:nbüntetéssel büntetik.

25 dg kenyér **25 dg kenyér** **25 dg kenyér**

Beváltható február 26—28.

4
50 dg finomliszt
Beváltható február 22—28.
25 dg kenyér **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér**
Beváltható február 21-től február 25-ig

3
50 dg finomliszt
Beváltható február 15—21.
25 dg kenyér **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér**
Beváltható február 16-től február 20-ig

2
50 dg finomliszt
Beváltható február 8—14.
25 dg kenyér **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér**
Beváltható február 11-től február 15-ig

1
50 dg finomliszt
Beváltható február 1—7.
25 dg kenyér **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér**
Beváltható február 6-től február 10-ig

1
50 dg finomliszt
Beváltható február 1—7.
25 dg kenyér **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér** **25 dg kenyér**
Beváltható február 1-től február 5-ig

32. kép: Liszt- és kenyérbélyegző fel nem használt szelvényei 1942-ből, Karcagról.

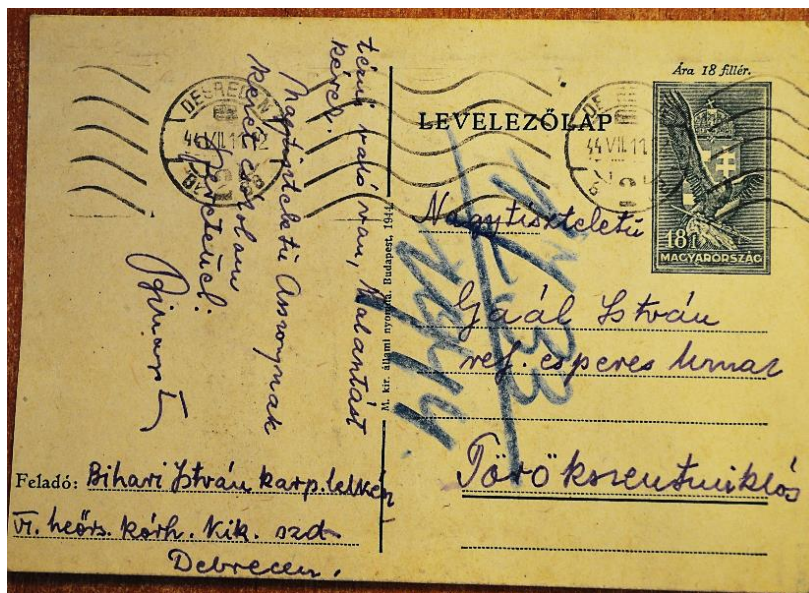

33. kép: A 13. kerékpáros zászlóalj (1938 előtt Kapisztrán János 6. kerékpáros zászlóalj) bevagonírozása a karcagi vasútállomáson.

Forrás: Mikus István karcagi öregdiák gyűjteménye.

Nagytestületi Esperes Ur!

Ezt a levelet pl. egy árokparton írom, mert se idő, se hely nem igen van. Nem ismerem rá Esperes Ur a lelterére. Léghajásra nemigen érünk rá. Kb. 60 rk. ev. és ref. pap van itt kiképrésem valójában sepr. íj tart, arután nem tudom mi követreir, levet, hogy frantrolgálat. Magyar kedves a tábori lelterére, arit naponta lelterével. Különben a kiképrő karp. öresteres is magyar jót kívánok, csakhat nekünk sokatlan a kártya törvény. Hát Abraham Tórnai hol van? Tán megjött? Innen egészen megváltozott magatartásunk javára Kerülmény is, nem ártana ez a jellem sor lelterés. Ha személyesen kapcsolatban egyh. m. i. vonalon volna elin

34/a – 34/b kép: Nt. Bihari István levele Gaál István esperesnek, 1944 július 11.

Forrás: TtREL

35. kép: A karcagi református nagytemplom (északi) főbejárata előtt készült fénykép 1948-ból. A kép a 2. világháború idején elrekvirált 2 harang helyett társadalmi felajánlásból öntött 12 q tömegű (T. Nagy Rebekaféle) új harang felszentelésén készült. A kép előterében a harangtól közvetlenül jobbra az adományozó ül.

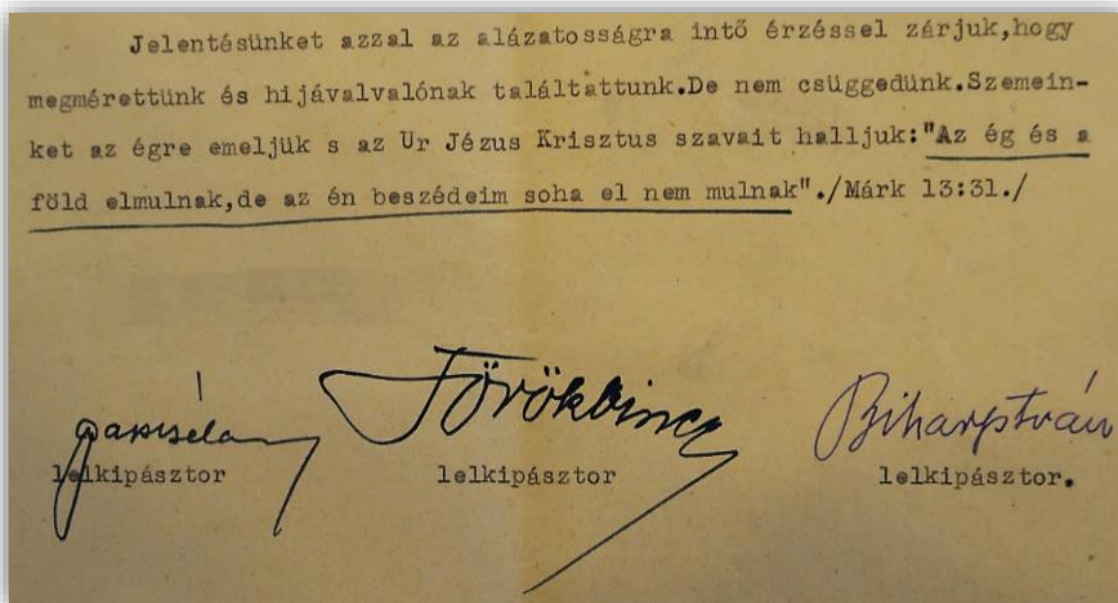
Mögötte a dolgozatban szereplő lelkészi kör.

Jobbról balra: Bihari István, Pap Béla, Török Vince.

1945. január 31-én Török Vince, Pap Béla és Bihari István karcagi lelkészek Révész Imre tiszántúli református püspöknek megküldött háborús jelentésüket a következő gondolattal zárták:

„Az ég és a föld elmúlnak, de az Én beszédeim soha el nem múlnak!”

(Márk 13:31)

36. kép: Lelkeszi jelentés végén szereplő aláírások.
(Pap Béla, Török Vince, Bihari István)

Forrás: TtREL

19.1. Levéltári források

Bécsi Hadtörténeti Levéltár ~ Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv (Kriegsarchiv)

- Kriegsarchiv, Tiszti Személyügyi Iratok, Dr. jur. Emmerich Rimaszombati Qualifikationsliste „157515 a” kéziratot levéltári jelzet.
- Kriegsarchiv, Tiszti Személyügyi Iratok, Dr. jur. Emmerich Rimaszombati Qualifikationsliste, Felterjesztés a Vaskorona Rend III. osztályára.
- Kriegsarchiv, Tiszti Személyügyi Iratok, Dr. jur. Emmerich Rimaszombati Qualifikationsliste, Militärkanzlei Seiner Majestät Telegramm

Győrffy István Néprajzi Múzeum Adattára (GYINMA)

- GYINMA (Vegyes gimnáziumi iratok): 592 – 68. Adatok a karcagi gimnázium történetéhez I–III.
- GYINMA (Vegyes gimnáziumi iratok): 592 – 68. Csávás Sándor: Beszámoló a gimnázium tízéves munkájáról. Kézirat.
- GYINMA 1118 – 74.
- GYINMA 2158 – 86.
- GYINMA 2176 – 86.
- GYINMA 684 – 23.
- GYINMA T. 82.290.1.
- GYINMA T. 82.291.1.
- GYINMA T. 82.304.1.
- GYINMA T.82.351.2. Csontos Imre temetése. 1931.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltára (HM HIM HL)

- A német Dél–Hadseregcsoport hadinaplója (Süd Kriegstagesbuch), 9. 10. 1944. – 12. 10. 1944. Hadtörténeti Intézet Mikrofilmtára, 625. tekercs.
- A szovjet 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése az 1944. októberi harcokról. Hadtörténeti Intézet Levéltára
- Az 1943–1944. évi katonai térképészeti felmérés alapszelvénye (5066Ny térképi alapszelvény)
- Hadtörténeti Levéltár „Szovjetunió Hőse” iratmátsolat–gyűjtemény (Tiszántúl)

Karcagi Református Egyházközség Irat- és Levéltára (KREIL)

- KREIL Születési (keresztelési) anyakönyvei 1938–1944.
- KREIL Polgármesteri értesítés a harangok átadásáról, 1916. szeptember 19.

- KREIL Egyháztanácsi Jegyzőkönyv, 1914. szeptember 17. „Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester iktatott levele, hivatkozva az alispáni hivatal 16983./1914. számú rendeletére a karcagi tartalékkórház létrehozásáról.”
- KREIL Egyháztanácsi Jegyzőkönyv, 1914. szeptember 17. „Dr. Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének körlevele”.
- KREIL Egyháztanácsi jegyzőkönyv, 1914. július 9-i jegyzőkönyve.
- KREIL Bizottsági Jegyzőkönyv, 1916. december 19. „A leszerelt harangok súlyát, és az értük későbbiekben kiutalandó kártérítést jegyző hivatalos jegyzőkönyv”.
- KREIL A Karcagi Református Egyházközség halálozási anyakönyve 1946., 1946/184. sorszámmal.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltára (MNL JNSZML)

- MNL JNSZML IV. 407. 127/918. Alispáni iratok „1918. március 6-án kelt gépelt levél a Karcagi Munkabizottság elnökétől az Alispáni Hivatalhoz.”
- MNL JNSZML IV. 407. 127/919. Alispáni iratok, 2281/1918 ikt. számú levél, Bach Andor kunhegyesi járási főszolgabíró levele az alispáni hivatalhoz. Kelt: 1918. szeptember 25.
- MNL JNSZML IV. 407. 127/919. Alispáni iratok, 8152/1918 ikt. számú levél, Szentesi-Tóth polgármestertől az alispáni hivatalba. Kelt: 1918. augusztus 19.
- MNL JNSZML IV. 407. 127/919. Alispáni iratok, dr. Vadnay Tibor gyermeknyaraltatásért megbízott kormánybiztos levele dr. Küry Albert vármegyei alispánhoz a Jász–Nagykun–Szolnok vármegyéét is érintő osztrák gyermekelhelyezés ügyében. Kelt: 1918. április 17.
- MNL JNSZML IV. 407. 19631/914. Alispáni iratok. „1914. szeptember 16-án kelt, 2231/1914 iktató számú levél Karcag város rendőrkapitányától az Alispáni Hivatal felé.”
- MNL JNSZML IV. 407. 288/915. Alispáni iratok, 164/1914 ikt. számú hivatalos levél, a főispáni hivatalból az alispáni hivatalhoz. Kelt: 1914. szeptember 14.
- MNL JNSZML IV. 407. 288/915. Alispáni iratok, 9768/1914 ikt. számú levél, Szentesi Tóth polgármestertől az alispáni hivatalba. Kelt: 1914. december 7.
- MNL JNSZML IV. 407. 288/915. Alispáni iratok, Karcag rendezett tanácsú város polgármesterétől az Augusztus Gyorssegély Alap megyei bizottságának megküldött hivatalos elszámoló levél, a városból elküldött arany és ezüsttárgyak tömegéről, és a városba érkezett vasgyűrűk számáról.
- MNL JNSZML IV. 407. 4346/916. Alispáni iratok. „Dr. Szentesi Tóth Kálmán kéziratos levele az Alispáni Hivatal felé katonai munkásokoztagok sükségletéről.”
- MNL JNSZML IV. 407. Látható hivatkozási szám nélkül. Alispáni iratok „Stern Dezső hivatalos kérelme hadifoglyok kiutalásáról.”
- MNL JNSZML IV. 407. Látható hivatkozási szám nélkül. Alispáni iratok „Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei gazdasági munkabizottság 3 oldalas terjedelmű jegyzőkönyve. 1916. március 3.”
- MNL JNSZML IX. 250. a. Jász–Nagykun–Szolnok Vármegye Vitézi Székének iratai, általános iratok gyűjteményben találhatóak meg.

- MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942. / 268. közgyűlési szám.
- MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/ 162. közgyűlési szám
- MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/ 49. közgyűlési szám.
- MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/ 86. közgyűlési szám.
- MNL JNSZML V. 100. 127. Karcag, 1942. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1942/ 98. közgyűlési szám.
- MNL JNSZML XV. 7. 56. Karcag nemzetgyűlési képviselőválasztás iratai 1920.
- MNL JNSZML V. 100. 63. Karcag városi iratanyag, Tanácsi és örökítési jegyzőkönyv, Jkv. 243. sz., 1850. június 1.
- MNL JNSZML V. 100 70. Karcag városi iratanyag: Tanácsi és örökítési jegyzőkönyv, Jkv. 325. sz., 1857. február 2.
- MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi és közgyűlési jegyzőkönyv 1945. 267.
- MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 1. közgyűlési szám.
- MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 2. közgyűlési szám.
- MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 5–6. közgyűlési szám.
- MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 73. közgyűlési szám.
- MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 178. közgyűlési szám
- MNL JNSZML V. 100. 128. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1945. 242. közgyűlési szám
- MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba az egészségügyi és népmozgalmi viszonyokról.”
- MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba az ipari üzemek bejelentéséről.”
- MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba a városi állatállomány tárgyában.”
- MNL JNSZML V. 100. 161. Közigazgatási iratok, 1944. 57–698 „Dr. Dósa Balázs polgármester levele a főispáni hivatalba a szénakészletek tárgyában.”
- MNL JNSZML V. 100. 162. Közigazgatási iratok, 1945. 129–945 „Dr. Dósa Balázs polgármester és dr. Nagy Lajos városi főjegyző levele Kecskemétre.”
- MNL JNSZML V. 100. 162. Közigazgatási iratok, 1945. 56–945 „Kimutatás városi népszámlálás állapotáról az alispáni hivatal felé. Dr. Dósa Balázs polgármester kézírásos levele.”

- MNL JNSZML 127/919.

Magyar Nemzeti Levéltár Sajtólevéltári Gyűjtemény, MTI „Könyomatos” hírek adatbázis

- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos hírek” adatbázis, Napi hírek / Kül- és belpolitikai kiadás, 1944. október 12. csütörtök / 13.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939) 1923. szeptember 16. vasárnap / 1.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939), 1923. szeptember 25. kedd / 1.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939) 1923. október 22. hétfő / 2.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. október 31. szerda / 2.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. november 30. péntek / 1.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Bizalmas értesítések (1920–1939). 1935. március 9. szombat / 5.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1939. május 1. hétfő / 6.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944), 1925. május 17. vasárnap / 1.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944), 1925. május 17. vasárnap / 2.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944), 1923. augusztus 27. hétfő / 2.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944), 1923. augusztus 25. szombat / 14.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1923. október 17. szerda / 30.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1926. szeptember 30. csütörtök / 3.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1935. szeptember 25. szerda / 7.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1936. október 1. csütörtök / 6.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1938. szeptember 8. csütörtök / 2.

- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. május 7. vasárnap / 32.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. október 16. hétfő / 6.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1922. május 29. hétfő / 4.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1926. december 12. vasárnap / 4.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1931. április 1. szerda / 12.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1931. április 4. szombat / 7.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1931. április 18. szombat / 38.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1935. március 31. vasárnap / 58.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. május 23. kedd / 22.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1938. november 27. vasárnap / 16.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. május 30. kedd / 9.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1938. október 23. vasárnap / 11.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. május 24. szerda / 10.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1939. július 26. szerda / 7.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1940. december 4. szerda / 34.
- MNL Sajtólevéltár, MTI „könyomatos” Hírek adatbázis, Napi hírek / Napi tudósítások (1920–1944). 1942. augusztus 22. szombat / 40.
- MNL Sajtólevéltár, MTI hírarchívum 1887–1919, MTI kiadás 1919. július 23. 1.

Tiszántúl Református Egyházkerület Levéltára (TiREL)

- TiREL 1733/1944.

- TtREL 2378/1944.
- TtREL I.33.a.13.
- TtREL 361/1915.
- TtREL. I. 1. c. 463. 8. (Nt. Pap Béla ref. lelkész: Helyzetjelentés a karcagi református egyház állapotáról, 1944. december. (másolat a szerző birtokában.)

Egyéb irat- és levéltári anyagok

- Kovács Pál: Hogyan történt 1944. októberében? Gépelt kézirat, fellelhető Karcag Városi Csokonai Könyvtárban (levéltári jelzet nélkül).
- Karcag Városi Csokonai Könyvtár mikrofilmtára, Tekercsszámok: Karcagi Hírlap: FM3 861/1914.; FM3 861/1915. Nagy-Kunság: FM3 1683/1916:1; FM3 1683/1911:1; FM3 1683/1919:1 (TÖREDÉSEKEN)
- OSZK Hírlaptára, 24.349. A világháború képes krónikája. 1914. Budapest. 2. füzet, 18-22.
- Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (MNL VML), Magyar Kir. Államépítészeti Hivatal veszprémi iratai. 613/1945.
- Budapest Főváros Levéltára (BFL) Népbírósi iratok, 18.809/1949., Dr. Sántha Miklós karcagi polgármester pere.

19.2. Nyomtatott források, forrásgyűjtemények, törvények

- 1868. évi XL. törvénycikk „a véderőről”
- 1912. évi LXIX. törvénycikk „A lovak és járművek szolgáltatásáról”
- 1912. évi LXVIII. törvénycikk „A hadiszolgáltatásokról”
- 1912. évi XXXI. törvénycikk „A honvédségről”
- 1915. évi XIII. törvénycikk a „Háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények kiegészítéséről”
- 1915. évi II. törvénycikk „a népfölkelésről szóló 1886. évi XX. törvénycikknek a jelen háború tartamára szóló módosítása és kiegészítése tárgyában”
- 1916. évi VI. törvénycikk „az 1912. évi LXVIII. törvénycikk 4. §-ában meghatározott személyes hadiszolgáltatási kötelezettség korhatárának a jelen háború tartamára való kiterjesztéséről.”
- A Karcagi Községi Iparostanonciskola Története Fennállása 25-Ik Évében. (1890–1915.) Szerk.: Papp Ferenc, Kertész József Könyvnyomda, Karcag, 1926.
- A Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1939–1940. Iskolai Évről. Karcag, 1940.
- A Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1940–1941. Iskolai Évről. Karcag, 1941.
- A Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1941–1942. Iskolai Évről. Karcag, 1942.
- A Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1942–1943. Iskolai Évről. Karcag, 1943.
- A Karcagi Református Nagykun Gimnázium Évkönyve az 1943–1944. Iskolai Évről. Karcag, 1944.

- A Karcagi Református Reálgimnázium Értesítője az 1924–25-ös iskolai évről. Karcag, 1925.
- A Karcagi Református Reálgimnázium Értesítője az 1925–1926. Iskolai Évről. Karcag, 1926.
- A Karcagi Református Reálgimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről. Karcag, 1930.
- A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1899–1900-ik Iskolai Évről. Karcag, 1900.
- A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1912–1913-ik Iskolai Évről. Karcag, 1913.
- A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. Karcag, 1915.
- A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1915–1916-ik Iskolai Évről. Karcag, 1916.
- A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1916–1917-ik Iskolai Évről. Karcag, 1917.
- A Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1917–1918-ik Iskolai Évről. Karcag, 1918.
- A M. Kir. Belügyminisztérium 1916. évi 33.333./V-a. számú körrendelete. A rendelet szövege fellelhető: Hungaricana adatbázis, Rendeleték tára, 1916.
- A M. Kir. Minisztérium 1944. évi 1210. M. E. számú rendelete, a zsidók közszolgálatának és közmegbízatainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről.
- Az 1910. év június 21-én hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai – Képviselőházi napló. 799. ülés, XL. kötet
- Békésmegyei Közlöny, LXIII. évf. 297. szám, 1936. december 30.
- Hans Kissel: Die Panzerschlachten in der Pussta. Neckargemünd, 1960.
- Hivatalos Közlöny 1945. február 12.
- Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, LI. évf., 3. szám, 1939. július 19.
- Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára, LV. évf., 22. szám, 1928. október 15.
- Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. LII. évf., 26. szám, 1940. szeptember 12.
- Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. LII. évf., 34. szám, 1940. október 31.
- Igazságügyi Közlöny, LIII. évf., 5. szám, 1944. május 31.
- Igazságügyi Közlöny, XXXVI. évf., 3. szám, 1927. március 31.
- KSH – A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként (1913) II. Budapest. 1913.
- KSH – A zsidó népesség száma településenként (1840–1941). Szerk.: Kepecs József, Központi Statisztikai Hivatal Kiadványa, Budapest, 1993.
- KSH – Az 1941. évi népszámlálás I. Foglalkozási adatok községek szerint, Budapest, 1975.
- KSH – Magyarország településeinek vallási adatai 1880–1949. I. kötet, szerk.: Kepecs József, Budapest, 1997.
- KSH – Statisztikai Szemle 1923. 9–12. szám, Szerk.: Dobrovits Sándor, Budapest, 1923.
- KSH – Statisztikai Szemle 1931. 2. szám, Szerk.: Dobrovits Sándor, Budapest, 1931.
- KSH – Statisztikai Szemle 1941. 3–4. szám, Szerk.: Elekes Dezső, Budapest, 1941.
- KSH – Történeti Statisztikai Kötetek. Az 1941. évi népszámlálás 2. Adatok községek szerint. Budapest, 1976.

- KSH A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. A népesség általános leírása községenként. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 1. kötet. Szerk.: Vargha Gyula, Budapest, 1902.
- KSH A Magyar Szent Korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 46. kötet. Szerk.: Vargha Gyula, Budapest, 1913.
- KSH A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 42. köt. Szerk.: Vargha Gyula, Budapest, 1912.
- KSH Az 1920. évi népszámlálás. I. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 69. kötet. Szerk.: Szabóky Alajos, Kovács Alajos, Budapest, 1923.
- Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. (A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése.) Szerk.: Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula, Budapest, 1932.
- Magyarország tiszti cím- és névtára, LI. évf., Kiadja a M. Kir. Igazságügy Minisztérium, Budapest, 1944. Ügyvédi kamarák, ügyvédek.
- Magyarország tiszti cím- és névtára, XXXVIII. évf., Kiadja a M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1927. Törvényhatóságok – Vármegyék, Karcag R.T. város.
- Nemzetgyűlési napló, 1922. XVI. kötet, 1923. augusztus 09. – 1923. szeptember 12. 1922–182 Ülésnap. 1923. szeptember 5-én, szerdán. 440. Hungaricana
- Nemzetgyűlési napló, 1922. XVI. kötet, 1923. augusztus 9. – 1923. szeptember 12. 1922–182 Ülésnap, 1923. szeptember 5-én, szerdán. 439. Hungaricana
- Országgyűlési almanach. Az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm–féle országgyűlési almanach). Szerk.: Haeffler István, Budapest, 1940.
- Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk.: Haeffler István, Budapest, 1940.
- Parlamenti almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. (Sturm–féle országgyűlési almanach). Szerk.: Baján Gyula, Budapest, 1922.
- Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. XLVII. évf., 9. szám, Személyes Ügyek, 1920. február 14.

19.3. Nyomtatott sajtóanyag

- Budapesti Hírlap, LVI. évf., 251. szám, 1936. november 1. 8. „Hirtelen meghalt Karcag polgármestere.”
- Budapesti Hírlap, LVIII. évf., 203. szám, 1938. szeptember 10. 7. „Leleplezték a kormányzó arcképét a karcagi új Levente Otthonban.”
- Budapesti Hírlap, XL. évf., 94. szám, 1920. április 18. 4. „A kormányzó szűkebb hazájában.”

- Budapesti Hírlap, XLI. évf., 253. szám, 1921. november 10. 5. „A karcagi polgármester cseh fogságból kiszabadult – tévedésből.”
- Budapesti Hírlap, XLIII. évf., 199. szám, 1923. szeptember 5. 2. „Friedrich István mentelmi bejelentése.”
- Budapesti Hírlap, XLIII. évf., 200. szám, 1923. szeptember. 6. 3. „A kormányzó karcagi beszéde.”
- Budapesti Hírlap, XLIII. évf., 229. szám, 1923. október 11. 3. „Franciaországnak segítenie kell Magyarországot. Jean De Bonnefon előadása Magyarországról. – Francia szenátorok és képviselők Magyarország igazáért.”
- Budapesti Hírlap, XLIII. évf., 235. szám, 1923. október 18. 1–2. „A népszövetséget felszólítják, dolgozzon ki tervet Magyarország pénzügyi talpra állítására. – Ossuczki beszéde.”
- Budapesti Hírlap, XLV. évf. 112. szám, 1925. május 19. 1–3. „Karcag ünnepe: Bethlen István gróf miniszterelnök és Rakovszky Iván belügyminiszter átvették a város díszpolgári oklevelét. — A miniszterelnök az összes nemzeti erők összefogását sürgeti.”
- Budapesti Hírlap, XLV. évf., 246. szám, 1925. október 31. 10. „P. Ábrahám Dezsőt rágalmazásért ötmillió korona pénzbüntetésre ítélték.”
- Budapesti Hírlap, XLVI. évf., 169. szám, 1926. július 29. 8.” A belügyminiszter döntése a karcagi polgármester ügyében.”
- Budapesti Hírlap, XXXIV. évf., 177. szám, 1914. július 28. 11. „A vidék – Karcag:”;
- Chicago Tribune, CXVI. évf., 7. szám, 1957. február 17. 34. „Horthy’s Epitaph: Beaten – but he didn’t know it!”
- Dunántúli Protestáns Lap, XLIII. évf., 33. szám, 1932. augusztus 14. A pápai egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve.
- Független Hajduság, Hajdúszoboszló, 1920. július. 11. Csiha Márton: Visszaemlékezés 1919. április 24-re (7. rész).
- Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Lapok, 1944. május 27. 3. „Az egész országban veszekednek, lopnak, csalnak, élük továbbra is megszokott életüket, de hála Istennek most már egymás között.”
- Karcagi Hírlap, X. évf., 27. szám, 1914. július 5. „Ferenc Ferdinánd és Hohenberg Zsófia”
- Karcagi Hírlap, X. évf., 30. szám. 1914. szeptember 27. „24–36 évesek sorozása”
- Karcagi Hírlap, X. évf., 30. szám. 1914. szeptember 27. „Református Egyháztanácsülés”
- Karcagi Hírlap, X. évf., 31. szám, 1914. augusztus 2. „Tüntető körmenet Karcagon”
- Karcagi Hírlap, X. évf., 31. szám. 1914. augusztus 2. „Magyarország népéhez! Hadüzenet.”
- Karcagi Hírlap, X. évf., 36. szám, 1914. szeptember 6. „Karczag város közönségéhez!”
- Karcagi Hírlap, X. évf., 8. szám, 1914. február 22. „Párbajok”
- Karcagi Hírlap, XI. évf., 14. szám. 1915. április 4. „Levél a táborból”.
- Karcagi Hírlap, XIII. évf., 31. szám. 1917. augusztus 5. „Lipót–rend és főhadnagyi rang”
- Karcagi Hírlap, XV. évf., 6. szám, 1919. február 9. „Házasodik a fiatalság”
- Karcagi Napló, I. évf., 1. szám, 1918. december 1. „Népítélet”.

- Karcagi Napló, I. évf., 27. szám, 1945. szeptember 29. „Öt és fél évre ítélte Sánta Miklóst a Népbíróóság.”
- Nagy-kunság, I. évf., 1. szám, 1941. május 31. „A közellátás hírei.”
- Nagy-kunság, I. évf., 10. szám, 1941. július 2. „Hirdetmény a rögtönbíráskodás kiterjesztése tárgyában.”
- Nagy-kunság, I. évf., 12. szám, 1941. július 12. „A statárium.”
- Nagy-kunság, I. évf., 15. szám, 1941. július 23. „Vegyesházasságok.”
- Nagy-kunság, I. évf., 17. szám, 1941. július 30. „Légoltalmi oktatóképző tanfolyam.”
- Nagy-kunság, I. évf., 18. szám, 1941. augusztus 2. „Augusztus 1-től a nyugati országrészen csak fél 1, a keleti országrészen csak 11 után kell elsötétíteni.”
- Nagy-kunság, I. évf., 2. szám, 1941. június 7. „Kijelölték a karcagi kész cipő és talpbőr árusítására jogosult kereskedőket.”
- Nagy-kunság, I. évf., 29. szám, 1941. szeptember 10. „Első lépés a zsidó birtokok kisajátítására.”
- Nagy-kunság, I. évf., 33. szám, 1941. szeptember 24. „A zsidó cipőkereskedők készleteinek...”
- Nagy-kunság, I. évf., 7. szám, 1941. június 25. „Hirdetmény. Karcag m. város polgármesteri hivatalától.”
- Nagy-kunság, I. évf., 8. szám, 1941. június 28. „Kalácsütés tilalom.”, illetve: „Tilos a zsemlyesütés.”
- Nagy-kunság, I. évf., 8. szám, 1941. június 28. „Lapzártakor: Magyarország hadiállapotban Szovjetországgal.”
- Nagy-kunság, I. évf., 9. szám, 1941. július 2. „Tilos minden gyűlés, összejövetel és ünnepély.”
- Nagy-kunság, II. évf., 29. szám, 1942. április 19. „A minisztertanács elfogadta a zsidó birtokjavaslatot.”
- Nagy-kunság, II. évf., 29. szám, 1942. április 19. „Rendkívüli közgyűlés – zsidó ne viseljen magyar családi nevet.”
- Nagy-kunság, II. évf., 38. szám, 1942. május 20. „Zsidó birtokok felhasználása.”
- Nagy-kunság, II. évf., 55. szám, 1942. július 22. „Köszönet a frontról Karcag társadalmához.”
- Nagy-kunság, III. évf., 1. szám, 1943. január 2. „A zsidó házkutatás eredménye.”
- Nagy-kunság, III. évf., 2. szám, 1943. január 6. „A zsidó házkutatás eredménye (II.)”
- Nagy-kunság, III. évf., 3. szám, 1943. január 9. „A zsidó házkutatás eredménye. (III.)”
- Nagy-kunság, III. évf., 32. szám, 1943. április 21. „Zsidóbujtatóért jogerősen elítélték a zsidó Kellermann Miksát, és strómanját Györke Gusztávot.”
- Nagy-kunság, III. évf., 4. szám, 1943. január 13. „El kell költözni a zsidó gyárnak a főtér mellől.”
- Nagy-Kunság, LX. évf. 41. szám, 1936. október 10. „A honvédelmi miniszter jelenlétében – ünnepélyes keretek közt vonult be a 6. kerékpáros zászlóalj Karcagra.”
- Nagy-Kunság, LX. évf. 43. szám, 1936. október 24. „Megfellebezték Karcag polgármesterének nyugdíjazását.”
- Nagy-Kunság, LX. évf. 45. szám, 1936. november 7. „Eltemették Hajnal István polgármestert.”

- Nagy-Kunság, XLI. évf. 12. szám, 1916. április 2. „Ujdonság – a cukor készletek összeírása”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 13. szám, 1916. április 9. „Elismerés”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 14. szám, 1916. április 16. „Kutyák összeírása.”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 18. szám, 1916. május 21. „Jegyezzünk a negyedik hadikölcsönre! Felhívás Karcag város polgáraihoz!”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 19. szám, 1916. május 28. „Fémek rekvirálása.”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 27. szám, 1916. július 23. „A hősi halottak”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 27. szám, 1916. július 23. „Városok kölcsönvételei”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 3. szám, 1916. január 16. „A kenyérfogyasztás korlátozása”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 3. szám, 1916. január 16. „Liszt és Kenyérjegy rendszer”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 31. szám, 1916. augusztus 20. „A városban található széna”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 39. szám, 1916. szeptember 2. „A gabona rekvirálása”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 40. szám, 1916. szeptember 24. „A harangokról...”
- Nagy-Kunság, XLI. évf. 5. szám, 1916. január 30. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIII. évi rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”
- Nagy-Kunság, XLI. évf., 14. szám, 1916. április 16. „Kitüntetések”
- Nagy-Kunság, XLI. évf., 16. szám, 1916. május 7. „A karczagi vöröskereszt kiegészítő kórház”
- Nagy-Kunság, XLI. évf., 16. szám, 1916. május 7. „Szemle”
- Nagy-Kunság, XLI. évf., 2. szám, 1916. január 9. „Bevonulási hirdetmény”
- Nagy-Kunság, XLI. évf., 40. szám, 1916. szeptember 24. „A Gyulafehérvárról Karczagra elhelyezett...”
- Nagy-Kunság, XLI. évf., 7. szám, 1916. február 20. „Bevonulási hirdetmény”
- Nagy-Kunság, XLI. évf., 27. szám, 1916. július 23. „Két asszony beszélget”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 12. szám, 1917. március 25. „Az ötödik hadikölcsön”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 23. szám, 1917. június 10. „Száz ezer koronát”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 27. szám, 1916. július 8. „Minden réz és fémtárgyat lefoglalnak.”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 3. szám, 1916. január 21. „Harmadszor is rekvirálnak.”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 3. szám, 1917. január 21. „Ezután csak jegyre adnak élelmiszert!”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 31. szám. 1917. augusztus 5. „Dr. Rimaszombati Imre a 10. isonzói csata hőse”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 32. szám, 1916. augusztus 12. „Hirdetmény.”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 36. szám, 1917. szeptember 9. „Nem lesz szilvapálinka!”, illetve „Káposzta, hagyma, sárgarépa és petrezselyem”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 40. szám, 1917. október 7. „Tárca – Háborús Népdalok Karcagon”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 41. szám, 1917. október 14. „Mennyi a házi és gazdasági szükséglet kukoricából?”
- Nagy-Kunság, XLII. évf., 5. szám, 1917. február 4. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIV. évi rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”

- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 12. szám, 1919. március 23. „UJDONSÁGOK.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 13. szám, 1919. április 2. „Felhívás.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 14. szám, 1919. április 9. „Megejtődött a karczagi városi tanács választása.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 15. szám, 1919. április 6. „A karczagi forradalmi törvényszék.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 16. szám, 1919. május 4. „A Karczagon állomásozó román királyi hadsereg parancsnokától. Parancs.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 17. szám, 1919. május 11. „Aki utoljára hagyta el Pestet.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 17. szám, 1919. május 11. „Rovás a hétről.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 17. szám, 1919. május 11. „Tudnivalók. Parancsnokság.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 28. szám, 1919. június 22. „Általános rekvirálás.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 4. szám, 1919. január 26. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIV. évi rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 41. szám, 1919. október 19. „Hirdetmény.”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 46. szám, 1919. november 23. „Dr. Nemezc Vilmost...”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 5. szám, 1919. február 2. „A városi és törvényhatósági képviselőtestületek halála”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 7. szám, 1919. február 16. „Hirdetmény!”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 8. szám, 1919. február 23. „A Nagykun–karczagi Takarékpénztár 1918. évi zárszámadása”
- Nagy-Kunság, XLIV. évf., 9. szám, 1919. március 2. „A karczagi néptanács tagjai”
- Nagy-Kunság, XLIX. évf., 12. szám, 1924. április 22. „Dr. Varga Mátyás fegyelmije.”
- Nagy-Kunság, XLIX. évf., 13. szám, 1924. május 9. „A régi vizeken.”
- Nagy-Kunság, XLIX. évf., 14. szám, 1924. május 16. „Hivatalvesztés.”
- Nagy-Kunság, XLIX. évf., 16. szám, 1924. május 30. „Közgyűlés.”
- Nagy-Kunság, XLIX. évf., 26. szám, 1924. augusztus 8. „Polgármesterből tanár.”
- Nagy-Kunság, XLIX. évf., 28. szám, 1925. július 3. „Ábrahám Dezső álmodik.”
- Nagy-Kunság, XLIX. évf., 50. szám, 1925. december 12. „Helyettes polgármester vezeti Karcag város ügyeit.”
- Nagy-Kunság, XLV. évf., 61. szám, 1920. szeptember 26. „Alföldi városok.”
- Nagy-Kunság, XLV. évf., 63. szám, 1920. október 3. „Ujdonságok – hadsereg elleni izgatással...”
- Nagy-Kunság, XLV. évf., 80. szám, 1920. december 2. „Fridländer gyilkosát elítélték”
- Nagy-Kunság, XLV. évf., 86. szám, 1920. december 26. „Fej nélkül.”
- Nagy-Kunság, XLV. évf., 86. szám, 1920. december 26. „Fej nélkül.”
- Nagy-Kunság, XLVI. évf., 16. szám, 1921. február 24. „Jelöltek a polgármesteri állásra.”
- Nagy-Kunság, XLVI. évf., 43. szám, 1921. május 29. „Mennyi kárt tettek Karczagon a románok.”
- Nagy-Kunság, XLVI. évf., 5. szám, 1921. január 16. „Nincs a városnak.”
- Nagy-Kunság, XLVI. évf., 51. szám, 1921. június 26. „Polgármester választó gyűlés.”

- Nagy-Kunság, XLVI. évf., 7. szám, 1921. január 3. „Bevonom a vitorláimat.”
- Nagy-Kunság, XLVIII. évf., 51. szám, 1923. december 15. „Búcsú.”
- Népszabadság, XXVII. évf., 1969. november 23. Bognár János: A hálás novoszibirszi
- Népszava, LI. évf., 221. szám, 1923. október 2. 4. „Hivatalos jelentés a kisántátnak a karcagi beszéd ügyében tett lépéséről.”
- Népszava, LIII. évf., 145. szám, 1925. július 2. 8. „Hogyan választották Csontost Karcagon képviselőnek?”
- Népszava, LIII. évf., 246. szám, 1925. október 31. 6–7. „Az ébredők garázdálkodása folyományaképpen elítélték – a megbuktatott jelöltet.”
- Népszava, LIV. évf., 115. szám, 1926. május 23. 13. „A karcagi polgármester ügye.”
- Népszava, LXIV. évf., 296. szám, 1936. december 30. 7. „Karcag új polgármestert választott”
- Népszava, XXXVIII. évf., 1. szám, 1910. január 1.
- Nyírvidék politikai–közéleti napilap, Nyíregyháza, XLIV. évf., 222. szám, 1923. október 2. Kedd „A kisantant kormányok diplomáciai lépése a kormányzó karcagi beszéde miatt.”
- Pápai Ujság, II. évf., 14. szám, 1945. február 17. 3.
- Pesti Hírlap, XLII. évf., 96. szám, 1920. április 21. 2. „Mezőgazdasági testületek a kormányzónál.”
- Pesti Hírlap, XLV. évf., 221. szám, 1923. október 2. 2. „A kisantant barátságos magyarázat–kérése.”
- Pesti Hírlap, XLV. évf., 236. szám, 1923. október 19. 2. „Válasz Ossucki párizsi cseh követnek.”
- Pesti Hírlap, XLV. évf., 237. szám, 1923. október 10. 3. „A karcagi beszéd”
- Pesti Hírlap, XLVIII. évf., 130. szám, 1926. június 12. 15. „Mire fordítják a városok a dollárkölcönt?”
- Pesti Hírlap, XXXIX. évf., 188. szám, 1917. július 28. 10. „Előléptetés soron kívül és Lipót–rend.”
- Pesti Hírlap, XXXVI. évf., 177. szám, 1914. július 28. 9. „Az ország hangulata: Karcag.”
- Pesti Hírlap, XXXVI. évf., 207. szám, 1914. augusztus 27. 9. „A társadalom szive.”
- Pesti Napló, LXV. évf., 177. szám, 1914. július 28. 10. „Az ország hangulata, a vidék lelkesedése, Karcagról jelentik”
- Pesti Napló, LXVI. évf., 122. szám, 1915. május 3. 5. „P. Ábrahám Dezső harctéri kitüntetése.”
- Pesti Napló, LXXIV. évf., 221. szám, 1923. október 2. 3. „Barátságosan intéződött a kisantant demarsa.”
- Pesti Napló, LXXIV. évf., 226. szám, 1923. október 7. 2. „Helyzetkép”
- Pesti Napló, LXXXVI. évf., 70. szám, 1935. március 27. 9.
- Pesti Napló, LXXXVII. évf., 10. szám, 1936. január 14. 10. „Karcag polgármestere vizsgálat megindítását kérte a város gazdálkodásával kapcsolatban elhangzott vádak miatt.”
- Pesti Napló, LXXXVII. évf., 232. szám, 1936. október 10. 12. „Orvos és ügyvéd párbaja Karcagon.”
- Pesti Napló, LXXXVII. évf., 251. szám, 1936. november 3. 10. „Összeesett az uccán és meghalt Karcag polgármestere.”

- Pesti Napló, LXXXVII. évf., 297. szám, 1936. december 30. 12. „Sántha Miklós lett Karcag polgármestere.”
- Szabad Nép, IV. évf., 1946. január 31.
- Tolnai Világlapja XXXI. évf., 15. szám, 1931. április 8. 21. „Csontos Imre”
- Tolnai Világlapja, XV. évf., 20. szám, 1915. május 13. 15. „P. Ábrahám Dezső”
- Vasárnapi újság, LXIV. évf., 22. szám, 1917. június 3. 10. (354–355.) „Krúdy Gyula: Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése.”

19.4. Feldolgozások és szakirodalom 1914 – 1945

- A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma. Szerk: Tábori Jenő, Budapest, 1935.
- A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfőlkelő ezredek története. Szerk.: Sipos Gyula, Székesfehérvár, 1937.
- A magyar nemzet aranykönyve 1914–1918. Szerk: József főherceg, Szurmai Sándor báró, Budapest, 1921.
- A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története 1910–1918. Szerk.: Crettier Ferenc, Cegléd, 1937.
- Az 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. Szerk.: Dereánó Ödön, Budapest, 1939.
- Dernyey Szlavnich György: A Jász–Kun 13. Huszárezred Története 1859–1918. Budapest, 1941.
- Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 1943–1944 évre. XIX. évf., 1–2. kötet. Budapest, 1943.
- Györffy István: A nagykun városok levéltárai I., Karcag város levéltára. In.: Levéltári Közlemények: A M. Kir. Országos Levéltár Folyóirata, III. évf., 1–4. szám, 1925. március—december. Budapest, 1926. 192–205.
- Habsburg József (Ágost) főherceg: A világháború amilyenek én láttam. Szerk.: Rubint Dezső, MTA kiadás, Budapest, 1926.
- Jász–Nagykun–Szolnok Vármegye Multja és Jelene. Szerk.: Scheftsik György, Szolnok, 1935.
- Nagykun városok, Karcag, Kunmadaras, Túrkeve, Kunszentmárton, Kunhegyes, Kisújszállás (1920 – 1930). Szerk.: Oroszlány Gábor, Karcag, 1930.
- Nt. Török Vincze (karcagi lelkipásztor): Karcagi Hősök emléke. (Összesítés a Nagy Háború karcagi áldozatairól). Klein Mór Könyvnyomdája, Karcag, 1925.
- Soós Adorján: A karcagi református nagykun reálgimnázium története, Kertész József Könyvnyomdája, Karcag, é.n.
- Szentannai Sámuel: A karcagi m. kir. földművesiskola és a karcagi gazdák gazdálkodásának összehasonlítása. In.: Köztelek. (Köz- és mezőgazdasági lap, az országos magyar gazdasági egyesület hivatalos közlönye). Szerk.: Szilassy Zoltán, XXVIII. évf., 35. szám, 1918. szeptember 7. 9. (1437.) – 10. (1438.)

- Szentesi Tóth Kálmán: Karcag R. T. város polgármesterei (Adatok Karcag város történetéhez). Kertész József Könyvnyomda, Karcag, 1928.
- Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi Emlékek A Jászkunság És Karcag Múltjából. Kertész József Könyvnyomda, Karcag, 1940.
- Tolnai: A világháború története 1914–1918. Szerk. és kiadta: Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Budapest. é.n.
- Várhidy Lajos: A magyar vidéki városok háborús igazgatása. (tanulmány) In.: Városi Szemle, Közlemények a városi közigazgatás és statisztika köréből. Szerk.: Dr. Harrer Ferenc, Dr. Thirring Gusztáv, Kiadja Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. VIII. évf., 3–4. szám Budapest, 1915. 157–259.
- Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon (1922.). Szeged, 1993. III. kiadás.

19.5. Feldolgozások és szakirodalom 1945 – 2015

- A felemelkedés útján 1944–1970 – Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből. Szerk.: Dr. Ungor Tibor, Szolnok, 1971.
- A hátszág a Nagy Háborúban, Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon. (Kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára dokumentumaiból az első világháború kitörésének 100. évfordulója alkalmából.) Szerk.: Ólmosi Zoltán, Kiadta: Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2014. 10.
- A Magyar Országgyűlés. Szerk.: Körber Ágnes. Kiadta az Országgyűlés hivatala. 1. fejezet: A magyar parlamentarizmus története, írta: Hermann Róbert, M. Kiss Sándor, Budapest, 2011.
- A világháború 1914–1918 (különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére.) Szerk.: A M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Stádium Sajtóvállalat Rt. kiadása, Budapest, 1928.
- Adalékok a Horthy–Hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945. Szerk.: Dr. Csima János őrnagy, HM Központi Irattár, Budapest, 1961.
- Bálint Lajos – Tóth László: A felszabadulás hadi eseményei. In.: Egy város várossá lesz (Karcag négy évtizede) Szerk.: Bellon Tibor, Karcag, 1985. 7–17.
- Balla Tibor: Magyar katonák az első világháború hadszínterein. In.: A Nagy háború másik arca (A lövészárkok hétköznapijai). Szerk.: Horváth Miklós, Budapest, 2004. 7–19.
- Barta Róbert: Magyarország az első világháborúban. In. Magyarország a XX. században. I. kötet, Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Szerk. Kollega Tarsoly István, Szekszárd, 1996.
- Bihari Péter: 1914. A nagy háború száz éve. Személyes történetek. Kalligram Kiadó, Budapest, 2014.
- Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

- Bokor József: A karcagi laktanya története. Kiadja: Karcagi Nagykun Bajtársi Egyesület, Karcag, 2008.
- Borus József: Szolnok megye felszabadítása, Szolnok, 1971.
- Czeizler András: Hazafelé. Az én Karcagom. In.: Remény zsidó kulturális – közéleti folyóirat, 2006. 2. szám
- Cseh Géza: I. világháborús haditetteirások Jász–Nagykun–Szolnok vármegye Vitézi Székének iratanyagában. In.: Zounuk 25. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 2010. 507 – 560.
- Cseh Géza: Támadás és összeomlás a tiszai fronton. (A Vörös Hadsereg hadműveleti naplójának feljegyzései 1919. július 1–31.) In.: Zounuk 4. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 1989. 397–418.
- Csósz László: Tettek, Szemtanúk, Áldozatok, A vészkorszak Jász–Nagykun–Szolnok megyében. (Ph.D. értekezés), Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, Modernkori Program, Szeged, 2010.
- Dombi Ferenc: A zirci országzászló története. In.: Zirc és Vidéke, XXXX. évf., 4–11. szám, 1997. április – november (8. szám, 1997. augusztus 2.)
- Elek György: Emlékezés a karcagi leventékre. In.: Honismeret, XXXV. évf., 5. szám, 2007. 31–34.
- Elek György: Kései elégtétel, Karcagi Hírmondó (városi politikai folyóirat), 1992. október 30. 3–6.
- Elek György: Várostartörténet ötvenkét tételben. (Karcag város története 1506–1950 között.) Karcag, 2008.
- Fazekas Mihály: Karcag 1944 őszén, In.: Karcagi Kalendárium 2000., Karcag, 2000. 98–106.
- Fekete István: A felszabadító harcok Szolnok megyében. In.: XVII. Szolnok–megyei Múzeumi Évkönyv, Szerk. Selmeczi László, Szolnok, 1983. 257–267.
- Fogarassy László: A Tiszántúl elvesztése 1919 áprilisában. In.: XVII. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1982–83. Szerk.: Selmeczi László, Szolnok, 1983. 245-256.
- Frank Tibor: A magyar trauma 1918–1920. (A numerus clausus száműzöttei). In.: Jogfosztás – 90 éve, Tanulmányok a numerus claususról. Szerk.: Molnár Judit. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 2011. 135-165.
- Galántai József: Az első világháború. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1980. 1988. 2000.
- Galántai József: Magyarország az első világháborúban: 1914–1918. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1964. 1974. 2001.
- George F. Kennan: The Decline of Bismarck's European Order. Franco–Russian Relations, 1875–1890. Princeton, 1981.
- Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

- Herskó Mózes: A karcagi zsidók története. Jeruzsálem, 1977. Második, bővített kiadás, kiadja a Karcagi Nyomda, Karcag, 2005.
- Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza (1920–2000). II. kötet, választókerületi adattár. Budapest, 2001.
- Johann–Christoph Allmayer–Beck: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiában. Hadtörténeti Közlemények, XXXV. évf., 4. szám, Budapest, 1988. 668–677.
- John Keegan: A hadviselés története. Corvina, Szekszárd, 2002.
- John Keegan: A parancsnoklás álarca, Budapest, 2011.
- Katona András: A magyar honvédség létrejötte. A Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata Információs és Módszertani Konferenciáján 2009. november 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata. A cikk eredeti megjelenési helye: Történelemtanítás, XLV. évfolyam, 2. szám, 2010 május.
- Kerepeszki Róbert: A Vitézi Rend 1920–1945. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2013.
- Kerepeszki Róbert: Éberség, Az ellenforradalminak vélt folyamatok „kezelése” a Tiszántúlon. In.: Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom háttérje – 1919 vidéken. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 30., Veszprém, 2013. 45–51.
- Kocsis László: Emberek az embertelenségben (Adatok a karcagi kommunisták 1944-es antifasiszta tevékenységéhez). In.: Jászkunság XV. évf., 1–2. szám, 1969 március – május, 67-77.
- Kovács M. Mária: Törvénytől sújtva. A Numerus Clausus Magyarországon, 1920–1945. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.
- Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon. Magyar Téka, Budapest, 1948.
- M. M. Minaszjan: Délkelet–Európa népeinek felszabadítása, Budapest, 1970.
- Magyarország felszabadítása. Szerk.: Száva Péter. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1975., 1980.
- Mezey Barna – Tóth Attila Simon: A karcagi választókerület története 1825-től napjainkig. Minerva Kiadó, Budapest, 2002.
- Négyesy László: A Vitézi Rendről. I. In.: Zounuk 14. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. Szolnok, 1999.
- Nt. Bihari István (ref. lelkész): Emlékeim nyomában 1920 – 1989 között. Szerk.: Cséti Imre, Karcag, 2012.
- Oláh Lajos – Szabó József János: Fényes szurony, rózsafa a nyele... (Nagykunsági katonák az Osztrák–Magyar Monarchiában 1868–1918.) Timp Kiadó, Budapest, 2006.
- Ölvedi Ignác: A budai vár és a debreceni csata, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1970., 1974.
- Ölvedi Ignác: Adalékok a német–magyar katonai viszony alakulásához (1944. szeptember 8-a után) és a „debreceni” hadművelet előkészítéséhez. In.: Hadtörténeti Közlemények 1969/3. 596-597.
- Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010. 3. bővített, átdolgozott kiadás, Szerk.: Földes György – Hubai László, Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

- Pintér Zoltán Árpád: 100 éve épült a városháza: 1912–2012. Kiadja a Nagykun Városvédő Egyesület, Karcag, 2012.
- Pintér Zoltán Árpád: Hadsegélyező tevékenység az I. világháború alatti Karcagon. In. Közép–Európai Monográfiák 13. Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szerk. Döbör Attila – Zeman Ferenc. Szeged, 2014. 55–62.
- Pollmann Ferenc: A frontélet mindennapjai. In.: A Nagy háború másik arca (A lövészárkok hétköznapijai). Szerk.: Horváth Miklós, Budapest, 2004. 19–29.
- Pollmann Ferenc: A háború dimenziói. In.: Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011. 13–16.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. III. kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Somogyváry Gyula: Ne sárgulj fűzfa. (1939.) Auktor Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- Suba János: Magyarország területi integritásának helyreállítása 1919–1920. In.: Rendvédelem–történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis), a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem–történeti Tudományos Társaság kiadványa, XVI. évf., 19. szám, 2009. 105–113.
- Sukerek Lajosné: Az MKP létrejötte és harca a hatalomért Veszprém megyében. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. Veszprém, 1970. 329–351.
- Szabó Dániel: „Eke és fegyver segít, hogy sikerüljön” – Magyar hadikölcsön plakátok az első világháború idején. In.: Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011. 139–146.
- Szabó József János: A századparancsnok, Futó István hadnagy hadinaplója 1944-ből. Zrinyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2001.
- Szabó József János: Kárpáterődítés 1940–1944. Magyar katonai erődítések Kárpátalján és Székelyföldön. Budapest, 2015.
- Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Püldo Kiadó, Budapest, 2009.
- Szabolcsi Miklós: Egy fejezet József Attila életéből: Az „abbáziai paradicsomban”. In. Irodalomtörténeti Közlemények. 1960. 5. szám, 525–528.
- Számvéber Norbert: Az alföldi páncéloscsata – Harcok a Tiszántúlon, 1944. október. Püldo Kiadó, Budapest, 2007.
- Számvéber Norbert: Páncélosok a Tiszántúlon, Paktum kiadó, Budapest, 2002.
- Szijj Jolán: Az Osztrák–Magyar Monarchia Hadereje I. (Az osztrák–magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai). Budapest, 2001.
- Szikszai Mihály: Az I. világháború „hősi emlékei” Jász–Nagykun–Szolnok megyében. In.: Zounuk 14. (A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve.) Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária, Szolnok, 1999. 369–412.

- Szoleczky Emese – Kreutzer Andrea: Az Augusztai Gyorssegély Alap tevékenységéről. In.: Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011. 17–27.
- Szolnok megye 1944/45-ös eseményeiből. Szerk.: Kaposvári Gyula, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 1969.
- Tóth Gábor: Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években. 1929–1939. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Tóth Orsolya: A Hadsegélyező Hivatal tevékenysége a Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében. In.: Acta Musei Militaris In Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011. 167–176.
- Veress D. Csaba: Veszprém megye felszabadításának története (1944. december 3.–1945. március 30.). In.: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9., Veszprém, 1970. 275–329.

19.6. Egyéb források, forráscsoportok, felhasznált adatbázisok jegyzéke

- „M. Kir. Honvédségi Sematizmus” Mozsory Antal <http://www.militaria.hu/rang/?keres=mozsory> (letöltve: 2015. szeptember 2.)
- A Hadtörténeti Intézet Levéltárának LEV-1494-1/2015 nyilvántartási számú tájékoztatója vitéz Mozsory (Mayer) Antal személyi anyagának és hadifogoly nyilvántartásának kérdéséről levélemre.
- A Hadtörténeti Intézet Levéltárának LEV-206-1/2014. nyilvántartási számú tájékoztatója a városi veszteségek mértékére vonatkozó kutatási kérvényemre.
- A magyar királyi honvéd gyalogezredek adatbázisa 1920–1944. <http://www.hungarianarmedforces.com/gyalogezred/index.html> (letöltve: 2016. január 25.)
- Arthur Marwick: Total War and Historical Change Europe 1914–1955. Buckingham–Philadelphia, Open University Press, 2001.
- Egyesült Államok Munkaügyi Minisztériumának (fogyasztói árindex-el korrigált) online infláció kalkulátora. http://www.bls.gov/data/inflation_calculator.htm (letöltve: 2016. január 09.)
- F. Dr. Dózsa Katalin: Letűnt Idők, Eltűnt Divatok – I. Ami A Divatra Hat, Az Első Világháború. <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/i-ami-a-divatra-hat> (letöltve: 2016. február 06.)
- Filmhíradók Online, Magyar Híradó 1. „Vitézi telekbeiktatás Karcagon”. <http://filmhiraadokonline.hu/watch.php?id=8000> (letöltve: 2015. október 10.)
- Filmhíradók Online, Magyar Híradó 167., 1927.május „Földgázforrások Karcag határában” <http://filmhiraadokonline.hu/watch.php?id=8668> (letöltve: 2015. október 20.)
- Filmhíradók Online, Magyar Híradó 206. 1928. február. „Földgázforrások Karcag határában”. <http://filmhiraadokonline.hu/watch.php?id=8831> (letöltve: 2015. október 20.)

- <http://www.macrotrends.net/1333/historical-gold-prices-100-year-chart> (letöltve: 2016. január 09.)
- <http://www.macrotrends.net/1470/historical-silver-prices-100-year-chart> (letöltve: 2016. január 09.)
- Kerékpáros Alakulatok Adatbázisa 1921–1945, letölthető: <http://www.hungarianarmedforces.com/kerekpar/index.html> (letöltve: 2015. augusztus 05.)
- letölthető: horvathsari43.uw.hu/Document/vitez%20Oszlanyi%20Kornel.doc. (letöltve: 2015. szeptember 15.)
- letölthető: <http://www.nids.go.jp/english/event/forum/pdf/2011/09.pdf> (letöltve: 2014. december 29.)
- Mikus István karcagi öregdiák fényképgyűjteménye
- MNL Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár JNSz/43/1/2014. iktatási számú tájékoztatója (Karcag város őrzött iratanyagára vonatkozóan)
- Publius Cornelius Tacitus: Ab excessu divi Augusti „Annales” I. könyv, I. c. Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu/04300/04353/html/>
- Publius Flavius Vegetius Renuat: Epitoma Rei Militaris. 3. könyv
- Sőregi Zoltán: Katonák kétkeréken. I. rész. <http://www.hidlap.hu/news/view/katonak-ketkereken-i-resz> (letöltve: 2015. január 25.)
- Sőregi Zoltán: Katonák kétkeréken. II. rész. <http://www.hidlap.hu/news/view/katonak-ketkereken-ii-resz> (letöltve: 2015. január 25.)
- Sőregi Zoltán: Kerékpáros zászlóalj a Magyar Királyi Honvédségben. <http://vilag.transindex.ro/?cikk=22550> (letöltve: 2015. január 25.)
- Tomoyuki Ishizu: Total War and Social Changes With a Focus on Arthur Marwick’s Perspective on War. In.: The National Institute for Defense Studies, International Forum on War History konferenciakötet. Tokyo, 2011.
- Udovecz György: A szolnoki Magyar Királyi Honvéd gyalogezred története 1920–1945-ig. http://cskir.extra.hu/images/cikkek_udo/alakulat_68_10_gyalogezred/1920_1945.pdf (letöltve: 2016. január 25.)
- vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy, „posztumus” altábornagy, a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjének birtokosa emlékirata.

19.7. A témához kapcsolódó szerzői publikációk és konferencia szereplések

Nyomtatásban megjelent publikációk:

- *Pintér Zoltán Árpád*: 100 éve épült a Városháza – 1912–2012. Kiadja a Karcagi Nagykun Városvédő Egyesület, Karcag, 2012.
- *Pintér Zoltán Árpád*: A Karczagi Református Főgymnásium és a világháború. In.: Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáira, diákjaira emlékezve. Tanulmányok. Szerk. Baráth Béla

Levente, Harsányi András Alapítvány – DRHE, Harsányi András Alapítvány kiadványai, 17, Debrecen, 2014. (ISSN 1587-2424).

- *Pintér Zoltán Árpád*: Az 1944. októberi alföldi páncéloscsata Karcag környéki harcai. In.: Hallgatói Műhelytanulmányok I., Szerk.: Barta Róbert – Kerepeszki Róbert – Szendrei Ákos, DE BTK Történelmi Intézet, Debrecen, 2012. 215. – 239. (ISSN 2063-6024)
- *Pintér Zoltán Árpád*: Hadsegélyező tevékenység az I. világháború alatti Karcagon. In: Közép–Európai Monográfiák 13. – Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szerk.: Döbör András – Zeman Ferenc, Egyesület Közép Európa kutatására, Szeged, 2014. (ISSN 2062-3712).
- *Pintér Zoltán Árpád*: Hadsegélyező tevékenység az I. világháború alatti Karcagon. In: Tavaszi Szél 2014. konferenciakötet, III. kötet, Szerk.: Csiszár Imre – Kőmíves Péter Miklós, Debrecen, 2014. 291-299. (ISBN 978-963-89560-7-1)
- *Pintér Zoltán Árpád*: Kun emlékhelyek a Kárpát–medencében. Kiadja a Kunszövetség, Karcag, 2015. (ISBN 978-963-12-1726-1)

Konferencia előadások:

- *Az alföldi páncéloscsata*. Hatvani István Szakkollégium 2009. tavaszi hallgatói konferenciája, Debrecen, 2009.
- *Az alföldi páncéloscsata előzményei*. Hatvani István Szakkollégium 2010. tavaszi hallgatói konferenciája, Debrecen, 2010.
- *Az alföldi páncéloscsata Karcag környéki harcai*. Kunhalom Polgári Kör, Karcag, 2012.
- *Hadsegélyező tevékenység az I. világháború alatti Karcagon*. 17. Tavaszi Szél Konferencia, Történelem- és politikatudományi szekció – 1789 utáni magyar történelem szekció. Debrecen, 2014. március 23.
- *Hadsegélyező tevékenység az I. világháború alatti Karcagon*. Magyarország története a kora újkortól a legújabb korig tudományos konferencia, Szeged, 2014. április 30.
- *A Karcagi Református Főgymnasium a Nagy Háborúban*. Debrecen Megyei Jogú Város, Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Doktoranduszok Országos Szövetsége konferenciája, Debrecen, 2014. szeptember 18.
- *Az alföldi páncéloscsata Karcag környéki harcai*. Magyar Honvédség 5. Bocskai István Lövészdandár konferenciája, Debrecen, 2014. október 29.

20. Absztrakt

Dolgozatom Karcag város példáján keresztül megalkotott hátországtörténeti vizsgálat az 1914–1944 közötti harminc év tekintetében. A település társadalma háborús létállapotban e harminc évből összesen körülbelül kilenc évet töltött 1914. július végétől 1920. március elejéig, illetve 1941 júniusától 1944 októberéig. A hadsegélyezés, hadijótékonyság változatos formái, az anyagi kimerülés, a politikai válságok és átrendeződések, végül az idegen megszállások élménye elsődleges szerepet játszott a városi lakosság eszmetörténeti változásaiban, egzisztenciális helyzetében. Mivel a Nagy Háború és a II. világháború ok-okozati összefüggései, és hátországi folyamatai Karcag esetében is kapcsolatot és párhuzamosságokat mutattak, ezért a dolgozatban nagy hangsúlyt fektettem a köztes időszak átkötő szerepének feltárására, elsősorban a hatalmi elit magatartását vizsgáló archontológiai értelemben.

Írásművem módszertanilag forráskritikai alapon megalkotott, nagy terjedelmű elemzés. Módszereim elsődlegesen a levéltári anyagok felhasználásán és a közvélemény befolyásolását szolgáló, így a hivatalos hatalmi kurzus hangján, vagy annak ellenzékeként megszólaló sajtóanyag feltárásán alapultak. A formai követelmények betartásával csak a szövegtörzs bő két és félszáz oldalas terjedelmet mutat, melyben a szakmai precizitásról több mint 730 lábjegyzet gondoskodik, míg a kutatásom gyökerei közel 10 éves múltra nyúlnak vissza. A város hátországi szerepéről a források nyújtotta lehetőségeket kihasználva törekedtem széles körű megközelítést adni, bevonva minden kívánatos helyi, regionális, országos – és ahol lehetséges – külföldi forráscsoportot. A szükséges gazdasági, politikai eseményfeltárás mellett nagy hangsúlyt fektettem a közgondolkodás regionális sajátosságaira és azok változásaira, a háborús eszme megítélésére, a szociális kohézió példáinak bemutatására, csakúgy, mint a helyben prosperáló konzervatív birtokos–paraszti társadalom átalakulására. A dolgozatban fontos szempontot képezett a városi intézmények történetének összefonódása a háborúval. Kiemelendők a városi református gimnázium diákságának, tanárkarának háborús szerepéről alkotott fejezetek; a megszállások és helyi harcok ezen mikroközösségre gyakorolt hatásainak bemutatása. Az 1944. októberi harcok helyi eseményeinek feltárása a dolgozat egyik erősségeként emelendő ki. Szintén hangsúlyos a városi események országos eseményekre gyakorolt hatásainak elemzése, a helyi zsidó közösség helyzetének és vészorszakának bemutatása.

Összegzésképpen, dolgozatom egy fordulatokkal teli korszak hiánypótló vizsgálata, mely műfajilag a karcagi helytörténet keretein belüli hátország történeti kutatás. Történettudományilag a szakmai kívánalmak formai- és tudományos normáit betartó, a rendelkezésre álló források lehető legteljesebb bevonásán alapuló, friss szemléletű írásmű.

21. Summary

My essay is monitoring the history of hinterland through the example of Karcag concerning the 30 years between 1914 and 1944. The settlement's society spent about 9 years out of the 30 in wartime condition – first from late July, 1914 till the beginning of March, 1920, then from June, 1941 till the middle of October, 1944. The different types of wartime relief and charity, the financial exhaustion, the political crisis and realignments of power, finally the experience of foreign occupation played a primary role in the concept changes of the population and its existential summing up. Since the Great War and the Second World War's cause and effect relations and hinterland developments showed connection and parallelism concerning Karcag, I mainly emphasized exposing the role of the in-between period, primarily in relation to the analysis of the upper-class behaviour on power.

My essay is an immense analysis created methodologically strictly on a source-critical basis. My methods mainly consisted of using a wide range of archives influencing the public and also exploring press materials on the official voice of power or its opposition. Observing the formal requirements only the main text is about 250 pages, including more than 730 footnotes providing professional accuracy and the roots of my project go back 10 years. Using the possibilities of sources regarding the hinterland role of the town I tried to give a wide view – including necessary local, regional, national – and where possible – the international targets of source. Besides exploring the essential economical and political events I put a great emphasis on showing the particularities of regional public thinking and their changes, the motion of war, the examples of social cohesion and also the turning of the conservative tenurial-agrarian society prospering locally. Another important aspect was showing the interlacking of the towns institutions with the war. The chapters concerning the wartime role of the Reformed Grammar School's students and teachers are especially outstanding as well as the effects of the occupation and local struggles on this micro-community. One of the strengths of my essay is showing the detailed events of the struggles of 1944 October and methodology of wartime research. Great emphasis is put on analysing the effects on local and national events and also showing the status of the local Jew Community and Holocaust.

In summary, my essay is a gap-stopping monitoring of an eventful period, which – as a genre – is a historical hinterland research within the local history of Karcag. Science – historically, it's a modern essay involving all the sources available and observing the formal and scientific norms of professional requirements.

Köszönetnyilvánítás

E munka elkészültében nyújtott segítségért elsősorban is köszönet illeti témavezetőmet, szakmai mentoromat, dr. Barta Róbert habilitált egyetemi docenst, tanszékvezetőt. Az opponencia során nyújtott szakmai tanácsokért és észrevételekért megkülönböztetett köszönet illeti dr. Szabó József János ny. egyetemi docens, alezredes urat, illetve dr. Kerepeszki Róbert egyetemi adjunktust.

A kutatás során nyújtott segítségükért, támogatásukért hálával tartozom azon levéltári munkatársak és kutatók sorának, akik lehetővé tették azon iratokhoz és egyéb forrásokhoz való hozzáférésem, mellyel a Történettudomány számára ajánlhatom e dolgozatot. Továbbá köszönetemet fejezem ki azon adatközlők, gyűjteménykezelők, történetkutatók sorának, akik személyes példájukkal, ösztönzésükkel, korábbi munkáik sorával lehetővé tették e dolgozat létrejöttét.

Különösképp hálával tartozom a Karcagi Református Egyházközség vezetésének az egyházi irattárba való szabad bejárásért, a Györffy István Nagykun Múzeum vezetőjének és munkatársainak, Karcag város jegyzőjének, a Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár munkatársainak, a Debreceni Református Egyházkerület Irat- és Levéltára munkatársainak, a budapesti Hadtörténeti Intézet Levéltára munkatársainak.

Végül lelki támogatásukért, „személyes hátországom” biztosításáért el nem évülő szeretettel adózom szüleimnek, családomnak és barátaimnak. Különösképp kedvesemnek Czeller Krisztina földtudományi doctorandának, kutatóintézeti munkatársnak rengeteg türelméért és értékes tanácsaiért!